

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Abdullah ZARARSIZ

XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA MORA YARIMADASI

Tarih Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2022

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Abdullah ZARARSIZ

XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA MORA YARIMADASI

Danışman

Doç. Dr. Güven DİNÇ

Tarih Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi
(Proje No: SDK-2018-3639)

Antalya, 2022

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Abdullah ZARARSIZ'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK (İmza)

Üye (Danışmanı) : Doç. Dr. Güven DİNÇ (İmza)

Üye : Prof. Dr. Behset KARACA (İmza)

Üye : Prof. Dr. Hatice ORUÇ (İmza)

Üye : Doç. Dr. Gülay YILMAZ DİKO (İmza)

Tez Başlığı: XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA MORA YARIMADASI

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 21 / 01 / 2022

/Mezuniyet Tarihi : 27/01/2022

(İmza)
Prof. Dr. Ebru İÇİGEN
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDA MORA YARIMADASI” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımcı yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Abdullah ZARARSIZ

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Abdullah ZARARSIZ
Öğrenci Numarası	20155207009
Anabilim Dalı	Tarih
Programı	Doktora
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Güven DİNÇ
Tez Başlığı	XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Mora Yarımadası
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	1747764657
Rapor Tarihi	25.01.2022
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %7 Alıntılar dahil: %9

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 229 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise:

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise:

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdeler sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

Danışman Öğretim Üyesi
Doç. Dr. Güven DİNÇ

İmza

İÇİNDEKİLER

GÖRSEL LİSTESİ.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
ÖZET.....	vii
SUMMARY.....	viii
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1715 YILINA KADAR MORA TARİHİ

1.1. Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Mora'nın Tarihi.....	18
1.2. Mora'ya İlk Osmanlı Akınları	22
1.3. Mora'nın Osmanlılar Tarafından Fethi.....	25
1.4. Mora'da Osmanlı-Venedik Mücadelesi.....	30
1.5. Mora'da Venedik Egemenliği.....	35
1.6. Mora'da Yeniden Osmanlı Hâkimiyeti: "İkinci Tourkokratia".....	49
1.7. Mora'nın Yeniden Tahriri ve İskanı	66

İKİNCİ BÖLÜM

İDARİ YAPI

2.1. Mora'nın Muhafız ve Muhassılları	81
2.2. Sancak.....	97
2.3. Kazalar	99
2.4. Mora Sancağına Tabi Kazalar.....	102
2.4.1. Anabolu Kazası.....	102
2.4.2. Gördüs Kazası.....	105
2.4.3. Trepoliçe Kazası	107
2.4.4. Kalavrita Kazası.....	108
2.4.5. Holomiç Kazası.....	109
2.4.6. Balyabadra Kazası	110
2.4.7. Arkadya Kazası.....	112
2.4.7.1. Andrusa Kazası (Nahiyesi).....	113

2.4.8. Karitena Kazası.....	113
2.4.8.1. Fenar Nahiyesi.....	114
2.4.8.2. Londar Nahiyesi	114
2.4.9. Meton Kazası	115
2.4.9.1. Anavarin Nahiyesi	116
2.5. Mizistre Sancağı'na Tabi Kazalar.....	117
2.5.1. Mizistre Kazası	117
2.5.2. Benefşe Kazası.....	118
2.5.3. Kalamata Kazası	119
2.5.4. Koron Kazası	120
2.5.5. Manya Kazası	121
2.5.5.1. Pasava Nahiyesi.....	121
2.5.5.2. Kelefa Nahiyesi	121
2.5.5.3. Zarnata Nahiyesi	121

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM İKTİSADİ YAPI

3.1. Mukataalar ve Mültezimler.....	126
3.2. Çiftlikler.....	149
3.3. Tarımsal Üretim.....	153
3.4. Hayvancılık.....	163
3.5. Ticaret	167
3.6. Vergiler ve Vergi Muafiyetleri	170
3.7. Toprak İdaresi ve Dirlikler	177
3.7.1. Haslar	178
3.7.2. Zeametler	180
3.7.3. Timarlar ve Timarlılar	181

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM DEMOGRAFİK YAPI

4.1. 18. Yüzyıl Öncesi Mora'da Demografik Yapı.....	197
4.2. 18. Yüzyılın İlk Yarısında Mora'da Demografik Yapı.....	204
4.3. 18. Yüzyılın İlk Yarısında Mora Müslümanları	218
SONUÇ.....	224
KAYNAKÇA.....	227

EKLER.....	242
Ö Z G E Ç M İ Ş.....	258

GÖRSEL LİSTESİ

Görsel 1.1. Venedik hâkimiyeti döneminde Mora'daki eyaletlerin sınırları.....	43
Görsel 1.2. 1686 yılında Fransızca olarak Paris'te neşredilen ve İstanbul-İskenderiye-Mora arasındaki ticaret yollarını gösteren bir haritada Mora kesiti. BOA, C.MF., 134/6684.....	48
Görsel 2.1. Mora'da Osmanlı dönemi kaza ve nahiye merkezleri.....	102

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. 1715 Tahririni Uygulayan Muharrir ve Katipler.....	58
Tablo 2.1. 1642 Tarihli Cizye Defterine Göre Mora'da İdari Birimler.....	84
Tablo 2.2. III. Ahmed ve I. Mahmud Saltanatlarında Mora Muhassıl ve Muhafızları.....	93
Tablo 2.3. Gördüs Kazasında vazife karşılığı muaf neferler ve köyleri.....	106
Tablo 2.4. Benefşe'de Vigla Noktalarının Bulunduğu Köyler ve Viglacı Sayıları.....	118
Tablo 2.5. Mora Yarımadası'nda İdari Üniteler.....	122
Tablo 2.6. 1716 Yılında Mora'da Hali Yerleşimler.....	123
Tablo 3.1. 1715 Tahririne Göre Mora Yarımadası'nda Mukataa Gelirleri.....	127
Tablo 3.2. 1718 Yılında Mora'da Mukataalar ve Mültezimler.....	136
Tablo 3.3. 1719 Yılında Mora'da Kaza Mukataaları ve Mültezimler.....	139
Tablo 3.4. 1719 Yılında Mora'da Resm-i Mizan-ı Harir Mukataaları.....	141
Tablo 3.5. 1719 Yılında Mora'da Adet-i Ağnam Mukataaları ve Mültezimler.....	143
Tablo 3.6. 1719 Yılında Mora'da Mevcut ve İhdas Edilen Mukataalar ve Mültezimler.....	144
Tablo 3.7. 1719 Yılında Mora'da Revgan-ı Zeyt Mukataaları.....	147
Tablo 3.8. 1732 Yılında Mora'da Kaza Mukataaları ve Mültezimler.....	148
Tablo 3.9. 1642 Yılı Cizye Sayımına Göre Mora'da Köy ve Çiftlikler.....	152
Tablo 3.10. Mora'da Başlıca Tahıllardan Alınan Öşrün İdari Birimlere Göre Dağılımı.....	155
Tablo 3.11. Mora'da Erzen Üretiminden Alınan Öşrün İdari Birimlere Göre Dağılımı.....	156
Tablo 3.12. Mora'da Baklagil Üretiminden Alınan Öşrün İdari Birimlere Göre Dağılımı.....	157
Tablo 3.13. Mora'da Bağcılık ve Bahçecilik Faaliyetinin İdari Birimlere Göre Dağılımı.....	160
Tablo 3.14. Mora'da Meyve-Sebze Yetiştiriciliğinden Tahsil Edilen Gelirler.....	161
Tablo 3.15. Mora Yarımadası'nda Koyun ve Domuzdan Alınan Vergi Miktarı.....	164
Tablo 3.16. 1715 Tahririne Göre Ağıl, Kışlak, Otlak ve Yaylak Vergisi Miktarı.....	166
Tablo 3.17. Mora Kazalarında Tahsil Edilen Kovan Resmi Miktarı.....	167
Tablo 3.18. 1715 Tahririnde İспенçe Mükellefleri ve Vergi Miktarı.....	172
Tablo 3.19. İcmal Defterlerinde Mora ve Mizistre Sancaklarındaki Zaimler.....	180
Tablo 3.20. Mora Kalelerinde Görevli Müstahfız Timarları ve Timarlılar.....	185
Tablo 3.21. 1719 Yılında Mora Kalelerinde Mevcut Timarlı Neferat.....	187
Tablo 3.22. 1720 Yılında Mora Kalelerinde Kayıtlı Neferat.....	189
Tablo 3.23. 1720 Yılında Anabolu ve Metbu Kalelerde Neferat Yoklaması.....	190
Tablo 3.24. 1723 Yılında Mora Kalelerinde Mevcut Timarlı Neferat.....	191
Tablo 3.25. 1725 Yılında Mora Kalelerinde Mevcut Timarlı Neferat.....	192
Tablo 4.1. 1460-63 Tahririne Göre Mora'da Nüfus Yapısı.....	197
Tablo 4.2. 17. Yüzyıl Ortaları ve Sonlarında Mora'da Yerleşim ve Nüfus.....	201
Tablo 4.3. Venedik Döneminde Mora'nın Nüfus Yapısı.....	204
Tablo 4.4. 1702 Sayımına Göre Mora'nın Nüfusu.....	205
Tablo 4.5. 1716'da Mora'da Hristiyan ve Yahudi Cizye Mükellefi Sayısı.....	208
Tablo 4.6. 1716 Yılında Mora'da Hane, Muaf ve Avarız Haneler.....	209
Tablo 4.7. 1716 Yılında Mora'da Avarız Haneleri ve Alınan Vergi Miktarı.....	211
Tablo 4.8. 1718-19 (H.1131) Yılında Avarız ve Bedel-i Nüzülden Alınan Vergi Miktarı.....	213
Tablo 4.9. 1718-19 (H.1131) Yılı Mora Kazaları Cizye Evrakı Sayısı.....	214
Tablo 4.10. Tahrir Defterlerine Göre Mora'da Müslümanların Dağılımı.....	218

KISALTMALAR LİSTESİ

A.DVNSAHK.MR.d	Bâb-1 Âsâfi Divan-ı Hümayun Defterleri Mora Ahkam Defteri
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.y.	adı geçen yazar
akt.	aktaran
AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
BAİBÜ	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
bkz.	bakınız
BOA	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
c.	cilt
çev.	çeviren
d.	defter
der.	derleyen(ler)
düz.	düzenleyen
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	editör(ler)
EI	The Encyclopaedia of Islam
gün.	günümüzde
H.	Hicri
haz.	hazırlayan(lar)
hk.	hüküm
İA	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
iç.	içinde
kg	kilogram
M.	Miladi
MAD.d.	Maliyeden Müdevver Defterler
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	Milattan Önce
n.	numara
not.	notlandıran
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
s.	sayfa
TALİD	Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TKGM	Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü
TSMA.d.	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi defterleri
TSMA.e.	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi evrakı
TT.d.	Tapu Tahrir defteri
TTK	Türk Tarih Kurumu
TÜBA	Türkiye Bilimler Akademisi
vol.	volume
vb.	ve benzeri
vd.	ve devamı
vr.	varak
yay. haz.	yayına hazırlayan

ÖZET

Mora Yarımadası, verimli topraklara sahip olmasının yanında kıyılarında bulunan doğal limanları sayesinde stratejik bir konuma sahiptir. Bu özelliğinden ötürü Mora Yarımadası farklı zamanlarda Makedon, Roma, Bizans, Got, Slav, Arap ve Latinler gibi pek çok devletin, krallığın ve ulusun saldırı ve istilalarına hedef olmuştur. Mora Yarımadası'na I. Murad (1362-1389) saltanatının sonlarında başlayan Osmanlı ilgisi, 1460 yılında II. Mehmed tarafından yarımada'nın fethiyle sonuca ulaşmıştır. Fethin ardından yarımada, bir bölgenin Osmanlı idari sistemine katıldığını gösteren en önemli unsur olan tahrir tabi tutulmuştur. II. Mehmed'in ardından II. Bayezid (1481-1512) ve I. Süleyman (1520-1566) devirlerinde yapılan seferlerle Venedik kontrolündeki son kaleler de Osmanlı topraklarına katılmış ve Mora'da tam Osmanlı hâkimiyeti sağlanmıştır. Mora'da 1460 yılındaki fetihden sonra başlayan Osmanlı egemenliği, yarımada'nın peyderpey Venedik hâkimiyetine girmeye başladığı 1685 yılına kadar devam etmiştir.

1715 yılına kadar Venedik hâkimiyetinde kalan Mora, Şehid (Damad) Ali Paşa'nın serdarlığındaki seferle tekrar Osmanlı topraklarına katılmış ve "İkinci Tourkokratia" olarak adlandırılan dönem başlamıştır. Mora'nın tekrar fethinin ardından yarımada'da 1715 yılında son defa tahrir uygulaması yapılmış ve bölgedeki gelir kaynakları tespit edilmiştir. Tahririn ardından Venedik hâkimiyetinde bölgeden ayrılan Müslüman nüfusun tekrar bölgeye iskânına çalışılmıştır. Bunun yanında Osmanlı hâkimiyetinin temel göstergelerinden olan dini kurumlar ihya edilmiş ve buralara görevli tayinleri de yapılmıştır. Tahrir defterlerine istinaden icmal defterleri de hazırlanmış ve Mora kalelerinde mevcut muhafız askerlere dirlik dağıtma işlemi yapılmıştır. Böylece Mora'daki Osmanlı hâkimiyeti bütün unsurlarıyla tesis edilmiştir.

Bu çalışma ile 18. yüzyıl başlarında Osmanlıların yeniden fethettiği Mora'da teşkil edilen idari yapı ile 18. yüzyılın ilk yarısında bölgedeki iktisadi yapı Osmanlı arşiv belgeleri kullanılarak mukataalar, tarımsal üretim, hayvancılık, ticaret gibi bütün unsurlarıyla ele alınmıştır. Bunun ardından Mora'da Müslüman, Hristiyan ve az sayıdaki Yahudi'den oluşan demografik yapının değişimi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Venedik, Mora, Rum, Müslüman, tahrir.

SUMMARY

THE MOREA PENINSULA IN THE FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY

In addition to having fertile lands, the Morea Peninsula holds a strategic location thanks to its natural harbors on its shores. Due to this qualification, the Morea has been the target of attacks and invasions of many states, kingdoms and nations such as Macedonian, Roman, Byzantine, Goth, Slavic, Arab, Catholic Latins and Turks at different time periods. Ottoman interest in the Peloponnese began at the end of the reign of Murad I (1362-1389) and concluded with the conquest of the peninsula by Mehmed II in 1460. After the conquest, the peninsula was subjected to *tahrir*, the most significant element showing that a region joined the Ottoman administrative system. As a result of the military expeditions during reigns of Bayezid II (1481-1512) and Süleyman I (1520-1566) after Mehmed II, the last castles under the control of Venice were added to the Ottoman lands and full Ottoman domination was established in the Morea. The Ottoman domination in the Morea after this conquest in 1460, continued until 1685, when the peninsula gradually began to come under Venetian hegemony.

The Morea Peninsula remained under Venetian rule until 1715. As a result of the military campaign under the command of *Şehid (Damad) Ali Pasha*, it became the Ottoman lands again and the period called "Second Tourkokratia" began. After the re-conquest of the peninsula, *tahrir* was carried out for the last time in the Morea and the income sources in the region were determined. After the *tahrir* Muslim people, who left following the Venetian domination, were tried to be resettled in the region. In addition, religious institutions, one of the main indicators of Ottoman domination, were also revived and officials were appointed to these places. Based on the *tahrir*, *icmal* registers were also prepared and *dirlik* was distributed to the existing guard soldiers in the Morea castles. Thus, Ottoman domination in Peloponnese was established with all its elements.

In this study, the administrative structure established in the Morea, which was re-conquered by the Ottomans at the beginning of the 18th century, and the economic structure in the region in the first half of the 18th century are discussed with all its elements such as *mukataas*, agricultural production, animal husbandry, and trade, using Ottoman archive documents. After these issues, the change in the demographic structure consisting of Muslims, Christians and a small number of Jews in Peloponnese is examined.

Keywords: Ottoman State, Venice, Morea, Greek, Muslim, *tahrir*.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde bir bölge fethedildiğinde yahut sonrasında önemli bir gelişme olduğunda, o bölgeden elde edilecek geliri ve buna bağlı olarak bu gelirlerin dirlik şeklinde askerlere dağıtımı ve her an savaşa hazır durumda olacak bir ordu hazırlamak amacıyla tahrir işlemi yapılmaktaydı. Her bir sancak için ayrı ayrı yapılan tahrir işlemi *mufassal* ve *icmal tahrir defteri* adı verilen defterlere kaydedilir ve defterlerin bir nüshası İstanbul'da Defterhane-i Amire'de muhafaza edilirken, bir nüshası ise ilgili sancaktaki işlemlerde kullanılmak üzere sancağın bağlı bulunduğu eyalet merkezinde tutulurdu. Bir kısmı daha önceleri Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM) Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde mahfuz olan, bir kısmı ise Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde tutulan tahrir defterleri bir araya getirilerek günümüzde Osmanlı Arşivi'nde muhafaza edilmektedir.

Sultan II. Mehmed'in seferleriyle büyük kısmı Osmanlı topraklarına katılan Mora, üç yüzyıldan fazla Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. 1683'teki Viyana bozgununun ardından başlayan uzun harpte Venedik'in kontrolüne giren Mora, 1715'te tekrar Osmanlıların eline geçmiştir. Bu çalışmayla Osmanlı Devleti'nin ikinci kez fethettiği Mora'nın durumuna ilişkin tespitler yapılmış ve Osmanlıların burada uyguladığı politikalar ortaya konulmuştur.

Tezimiz dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Mora'nın coğrafi yapısı ve kısa tarihçesi ile özellikle Osmanlı Devleti ile Venedik arasında bölgedeki hâkimiyet mücadelesi ele alınmış, fetihten sonra Osmanlı Devleti'nin bölgede uyguladığı politikalar incelenmiştir. İkinci bölümde mufassal ve icmal tahrir defterlerindeki veriler ele alınarak Mora Yarımadası'nda bulunan Mora ve Mizistre sancaklarının idari yapıları incelenirken, bu sancaklarda yeniden fetih sonrası dönemdeki yerleşim birimlerinin durumuna ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Üçüncü bölümde Mora Yarımadası'nın 18. yüzyılın ilk yarısındaki iktisadi durumu bütün hususlarıyla incelenmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise ikinci Osmanlı fethi sonrası Mora'da çoğunluğu oluşturan Rum nüfus ile az sayıdaki Yahudiler ile bölgede “nev-Müslim” olarak kaydedilen Müslümanların durum ve kimliklerine dair tespitler yapılmış, yarımadaadaki demografik yapı ve bu yapının zamanla ne şekilde değiştiği değerlendirilmiştir.

Tezin ana kaynaklarını tahrir defterlerinin yanı sıra mühimme defterleri, maliyeden müdevver defterler, cizye ve avarız defterleri gibi defter serilerinin yanı sıra farklı tasniflerde bulunan münferit belgeler oluşturmaktadır.

Tez süresince yapılan araştırmaların tamamlanabilmesi ve arşiv belgelerinin temin edilmesi için bazı desteklere ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda tez sırasında farklı konularda

destek ve yardımlarını gördüğüm Akdeniz Üniversitesi Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı (ÖYP) Koordinatörlüğü ile Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü personeline teşekkürü borç bilirim.

Tezin başından itibaren konu seçiminde ve yazım sürecinde desteğini esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Güven Dinç'e teşekkür ederim. Tez boyunca yapıcı eleştirilerinin yanı sıra öğretici nasihatleriyle de destek olan, bölümde iş yoğunluğunun arttığı dönemlerde dahi bizlere rahat bir çalışma ortamı sunan Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölüm Başkanı Prof. Dr. Fahrettin Tızlak'a müteşekkirim. Tez boyunca görüş ve eleştirileriyle çalışmayı yönlendiren Prof. Dr. Behset Karaca'ya, tezin son halini almasında büyük emeği ve desteği olan Prof. Dr. Hatice Oruç'a ve katkılarını esirgemeyen Doç. Dr. Gülay Yılmaz Diko'ya minnettarım. Tezin yazım sürecinde ve diğer zamanlarda bana her daim destek olan dostlarım ve meslektaşlarım Arş. Gör. Dr. Diren Çakılcı ve Arş. Gör. Ömer Tatar'a teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak, manevi desteğini hala hissettiğim annem Emine Zararsız'ı büyük bir özlem ve rahmetle anıyor, bu çalışmayı anneme ithaf ediyorum.

Abdullah ZARARSIZ

Antalya, 2022

GİRİŞ

1. Konu ve Kapsam

Günümüzde Yunanistan'ın bir parçası olan Mora Yarımadası, 1460 yılında tamamıyla Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve üç yüz otuz yıla yakın bir süre Osmanlı egemenliğinde kalmıştır. Uzun süren bu hâkimiyete rağmen, Türk tarihçiliğinde Mora'daki Osmanlı döneminin hak ettiği değeri görmediğini müşahade etmekteyiz. Bu durumun başlıca nedeni, Osmanlı döneminde “İslam serhaddi”¹ ve “münteha-yı serhadd”² olarak anılan Mora'nın günümüz Türkiye'sinin sınırları dışında kalmasıdır. Nitekim tahrir defterlerini ana kaynak olarak kullanan Osmanlı tarihçilerinin ağırlıklı olarak Anadolu'da bulunan sancaklarla ilgili araştırma yaptıkları bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin Rumeli tarafındaki hâkimiyetine dair tahrir defterlerine dayalı çalışmalar ise Balkanlarda bulunan ve devletin inhitat zamanına dek egemen bulunduğu ve Müslüman nüfusun da yoğun miktarda yaşadığı coğrafyayı kapsamaktadır.

Türkiye'de Mora'ya dair yayınların nispeten az olmasının bir diğer nedeni ise Mora'nın Türk toplumunun zihninde travmatik acılarla birlikte yer etmiş olmasıdır. Mora'daki Rumlar 1770 ve 1821 yıllarına iki büyük isyan hareketinde bulunmuştur. 1770 yılında başlayan isyan kısa sürede yarımadanın tamamına yayılmış ve buradaki Rumlar, küçük çocukları cami minarelerinden atacak derecede vahşete varan hareketler sergilemiştir. Bu dönemde isyan Muhsinzade Mehmed Paşa'nın hızlı hareketi ile kısa sürede kontrol altına alınmıştır.³ 1821'deki büyük isyan ise Mora'da yaşayan Müslüman Türklerin büyük bir kısmının katledilmesiyle sonuçlanmış ve hafızalarda hala yaşayan büyük acılar bırakmıştır.⁴ Bu tezin amaçlarından birisi, hep acıyla hatırlanan Mora Türklerinin/Müslümanlarının kimliklerini açıklığa

¹ “... ve serhadd-i İslam olan Mora ve Bosna ve Semendire ve Hersek sancaklarına ve...” Celal-zade Mustafa, *Selim-name*, haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.153.

² BOA, A.DVNSMHM.d., n.152, hk.986.

³ 1770 isyanına dair detaylı bilgiler için bkz. Süleyman Penah Efendi, *Mora İhtilali (1770)*, haz. Abdullah Zararsız, Akçağ Yayınları, Ankara 2017; Birol Gündoğdu, *Ottoman Construction of the Morea Rebellion, 1770s: A Comprehensive Study of Ottoman Attitudes to the Greek Uprising*, University of Toronto Doktora Tezi, Toronto 2012; Yuzo Nagata, “Greek Rebellion of 1770 in the Morea Peninsula: Some Remarks Through the Turkish Historical Sources”, *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, n.46, Tokyo 1988, s.85-101; Yuzo Nagata, *Muhsin-zade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi*, Akademi Kitabevi, İzmir 1999; Cengiz Fedakar, “Mora İsyanı (1770)”, *Tarihin Peşinde Bir Ömür: Abdülkadir Özcan'a Armağan*, haz. H.Alan-Ö.İşbilir-Z.Aycibin-M.A.Kılıç, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s.587-604.

⁴ 1821 isyanına dair en kapsamlı eser Ali Fuat Örenç tarafından kaleme alınmış ve eserde isyan bütün yönleriyle incelenmiştir. Ali Fuat Örenç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2011; 1821 isyanına dair ayrıca bkz. Meral Bayrak, *1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı*, Anadolu Üniversitesi Doktora Tezi, Eskişehir 1999; Arzu Yoğurtcuoğlu, *Rum İsyanı ve Yunanistan Devletinin Kuruluşu (1821-1830)*, Gazi Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999; Salahi R. Sonyel, “Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?”, *Belleten*, c.LXII, sayı 233, Ankara 1998, s.107-120.

kavuşturmadır. 1685-1715 yılları arasında Venedik'in hâkim olduğu bölgede Müslümanların durumu neydi? Ya da 1715'te Osmanlılar yarımadaya yeniden geldiğinde Müslümanlar hala burada mıydı? II. Bayezid dönemindeki Teke isyanının bastırılmasının ardından Meton ve Koron'a sürgün edildiğini bildiğimiz Türkmenler hala burada mıydı? Bu ve buna benzer sorular bu tezde yanıtlanmaya çalışıldı.

Yukarıda ortaya konulan soruların cevabını bulmak için tez çalışması belli bir dönemle sınırlandırmak gerekliydi. Osmanlı Devleti tarafından Mora'nın ikinci defa fethi III. Ahmed saltanatında gerçekleşmiştir. Bilindiği üzere III. Ahmed devri 1730 yılında Patrona Halil İsyanı ile sona ermektedir. Tez çalışmasının ana kaynaklarını oluşturan tahrir defterleri III. Ahmed döneminde kaydedildiği ve Osmanlıların Mora'da ikinci kez uygulamaya koydukları idari sistem bu dönemde gerçekleştiği için III. Ahmed dönemini tezin sınırları içine almak gerekmektedir. Ancak çalışmayı yalnızca III. Ahmed dönemiyle sınırlandırmak yetersiz kalacaktı. Şer'iyye sicilleri gibi önemli bir kaynak serisinin eksik olduğu yarımada için büyük önemi haiz olan ahkam defterleri I. Mahmud saltanatında 1740 yılı ortalarından itibaren tutulmaya başlanmıştır. Bu defterleri de tezin kapsamı içerisine almak amacıyla çalışmanın sınırları I. Mahmud saltanatını da kapsayacak şekilde genişletilmiş ve 18. yüzyılın ilk yarısı olarak sınırlandırılmıştır. Öte yandan 1685-1690 yılları arasında Mora'yı peyderpey ele geçiren ve 1715 yılına kadar hâkim olan Venedik dönemi de hem iktisadi hem de demografik açıdan önemli gelişmelere sahne olduğu için tezin kapsamı içerisine alınmış ve yeri geldikçe Venedik döneminden de bahsedilmiştir.

Mora'yı ikinci kez ele geçirdikten sonra vakit kaybetmek istemeyen Osmanlılar, Venedik'le savaş fiilen devam etmesine rağmen tahrir işlemini başlatmıştır. Ancak Mora'daki tahrir, geleneksel uygulamalardan biraz farklıdır. Klasik dönem tahrirlerinde sancakların tahriri bir yazıcı tarafından bir-iki yıllık bir zaman diliminde tamamlanırken, Mora tahririnde kaza bazında muharrirler görevlendirilmiş ve yarımada'nın tahrir işlemi kısa sürede tamamlanmıştır.

Mora Yarımadası'nda hem Venedik hem de Osmanlıların uyguladığı politikalar, 18. yüzyıl başlarında köylerin bir kısmının hali durumda kalmasına neden olmuştur. Osmanlı merkezi idaresi, Mora'daki köylerin boş kalmasının iktisadi açıdan olumsuz sonuçları olacağı için tahrir işlemi sonrası emirler yayınlayarak Mora'yı terk eden Müslüman ve gayrimüslim ahaliyi can ve mal güvenliğine dair çeşitli kolaylıklar sağlayarak yarımadaya çekmeye çalışmıştır. Osmanlıların bu çabalarının az da olsa başarıya ulaştığı, çalışmanın *Dördüncü Bölüm*'ünde demografik yapıya dair bilgilerle ortaya çıkmaktadır.

Tahrir defterlerinin sayıca çok olduğu 16. yüzyılda bir bölgede iktisadi durumun tespit edilmesi ve iktisadi yapıdaki değişim/dönüşümleri takip edebilmek mümkün olabilmektedir.

Ancak 18. yüzyılda tahrir geleneğinin zaten çoktan terk edilmiş olması, ayrıca Mora Yarımadası özelinde düşünüldüğünde bölgenin savaştan yeni çıkmış olması ve büyük kısmının harap halde bulunması, Mora'daki iktisadi durumun/gelişimin tespitini zorlaştıran etmenlerdendir. Bu nedenle, örneğin tarımsal üretimde artış veya yükseliş konusunda sağlıklı yorumlar yapabilmek mümkün değildir. Buna karşın hem tahrir defterleri hem de farklı tasniflerde bulunan belgeler ve defterler, Mora'daki iktisadi durumun tespit edilmesini sağlamaktadır. Örneğin tahrir defterlerindeki kayıtlar sayesinde Mora'da çok sayıda mukataa bulunduğu ve buralardan elde edilen gelirin 1,8 milyon akçeye ulaştığı tespit edilmiştir. Bunun dışında muhasebe defterleri vasıtasıyla mukataaları işleten mültezimleri de belirlemek mümkün olmuştur. Yine tahrir defterlerindeki kayıtlar sayesinde Mora'daki tarım ve hayvancılığın durumu belirlenmiştir. Tahrir defterlerinin *mütemmim cüzü* olarak niteleyebileceğimiz icmal defterler ise Osmanlı Devleti'nin klasik dönemde olduğu gibi 18. yüzyıl başlarında da yeni fethettiği Mora'da timar sistemini uyguladığını göstermektedir.

Tahrir defterleri bir bölgedeki nüfus yapısını belirlemek için de önem taşımaktadır. Bu minvalde Mora tahrir defterleri de 18. yüzyıl başlarında yarımada Hristiyan, Müslüman ve Yahudilerden müteşekkil demografik yapıya dair zengin veriler içermektedir. Ancak tahrir defterlerindeki veriler yalnızca belirli bir zaman dilimine münhasır olup sonraki dönemlerde nüfusun ne şekilde değiştiğine dair yorum yapmak zorlaşmıştır. Ancak bu zorluk da mufassal yahut icmal halde bulunan ve yarımada'nın tamamını kapsayan avarız ve cizye defterleri sayesinde aşılmıştır. *Dördüncü Bölüm*'de görüleceği üzere özellikle avarız defterlerindeki detaylar sayesinde Mora'daki Müslümanlara dair önemli bilgiler elde edilmiştir.

2. Literatürde Mora Araştırmaları/Çalışmaları

1460 yılında fethedilen ve 1821 yılına kadar (1685-1715 arasındaki süre haricinde) Osmanlı hâkimiyetinde kalan Mora bölgesi özelinde Türkiye'de yapılan çalışmaların oldukça yetersiz olduğu gözlenmektedir. Türk tarihçiliğinde Mora'ya dair eserler, arşiv ve diğer kaynakların son derece az olduğu, ilk fetih hareketlerinin yaşandığı 15. yüzyılı yahut Mora'da Yunan isyanı neticesinde Müslüman/Türklerin büyük bir kıyıma uğradığı, Yunan isyanının yaşandığı 19. yüzyıl başlarındaki olayları ele almaktadır. Buna karşılık, Osmanlı Devleti'nin "altın çağı" olarak nitelendirilen 16. yüzyılın yanı sıra "karanlık yüzyıl" olarak tanımlanan ve hem devletin büyük toprak kayıplarına uğradığı hem de büyük bir değişim/dönüşüm süreci içerisine girdiği 17. ve 18. yüzyılda Mora'nın durumuna dair çalışmalar oldukça azdır. Osmanlı hâkimiyetindeki Mora'nın 16. ve 17. yüzyıllardaki durumlarına dair literatürde detaylı ve müstakil bir çalışma bulunmamaktadır.

Mora'ya dair Türkiye'de yapılan çalışmalar arasında zikredilmesi gereken en önemli çalışma, Levent Kayapınar tarafından hazırlanan doktora tezidir. *Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi* başlığını taşıyan çalışmasında Kayapınar, Mora'daki Bizans despotluğuyla ilgili bilgiler verdikten sonra Osmanlıların bölgeye düzenlediği ilk akınlardan bahsetmiş, sonrasında ise Osmanlı fethinin ardından 1460-63 yılları arasına tarihlendirdiği tahrir işlemini (ki tahrir işlemi Osmanlı Devleti'nin bir bölgeyi idari hâkimiyet altına aldığını belirten en önemli göstergelerdendir) ele alarak Mora'nın bu dönemdeki idari, iktisadi ve sosyal yapısına dair tespitlerini ortaya koymuştur. Hazırlanan bu doktora tezinin yanı sıra, aynı müellifin Mora'da Türk hâkimiyetinin yerleşmesine dair makaleleri ile çeşitli kongre, sempozyum ve toplantılarda sunduğu bildirileri de bulunmaktadır.⁵

Mora'yla alakalı önemli çalışmalardan biri de Birol Gündoğdu tarafından kaleme alınmıştır. 1770 yılında çıkan isyanı nedenleriyle birlikte ele alan bu çalışmada Gündoğdu, isyanın çıkmasında yalnızca Rusların kışkırtmalarının yahut Mora'da yaşayan Rumların dini ya da milli hasletlerle hareket etmelerinin temel etken olmadığını, Osmanlı Devleti'nin bu dönemde uyguladığı politikaların da isyanın çıkmasında etkili olduğunu vurgulamaktadır. Gündoğdu Mora isyanını ayrıca birkaç makalesinde daha farklı yönleriyle ele almıştır.⁶

17. yüzyıl sonlarında Venedik tarafından ele geçirilen Mora, yaklaşık 30 yıllık bir sürenin ardından 1714'te başlayan seferle tekrar Osmanlı kontrolüne girmiştir. Mehmet Yaşar Ertaş tarafından kaleme alınan ve Mora seferinin organizasyonunu ele alan *Mora'nın Fethinde Osmanlı Sefer Organizasyonu (1714-1716)* isimli doktora tezi, *Sultanın Ordusu* adı ile kitaplaştırılmıştır. Bu eserde yalnızca sefer organizasyonu ele alınmış olup, Mora'da sefer öncesi yahut sonrası idari, iktisadi ve sosyal yapıya dair herhangi bir yorumda bulunulmamıştır.⁷

Bölgeye dair anılması gereken önemli bir eser Fariba Zarinebaf, John Bennet ve Jack L. Davis editörlüğünde hazırlanmış olup, *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece: The Southwestern Morea in the 18th Century* başlığını taşımaktadır. Eser, Mora

⁵ Levent Kayapınar, *Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*, Ankara Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara 1999; a.g.y., "Mora'da Tourkokratia'nın Kurulması (1387-1461)", *XIV. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 9-13 Eylül 2002) Kongreye Sunulan Bildiriler*, c.II/1, TTK Yayınları, Ankara 2005, s.3-21.

⁶ Birol Gündoğdu, *Ottoman Constructions of the Morea Rebellion, 1770s: A Comprehensive Study of Ottoman Attitudes to the Greek Uprising*, University of Toronto Doktora Tezi, Toronto 2012; Birol Gündoğdu, "A Boiling Cauldron of Conflicts and Cooperation: The Question of Two Distinct Societies During and After the Morea Rebellion of 1770", *The International Journal of Turkish Studies*, vol.20, n.1-2, 2014, s.67-84; Birol Gündoğdu, "The Question of Ottoman Ignorance before the Morea Rebellion of 1770: A Challenge to Widely Accepted Belief in the Light of New Ottoman Documents", *Middle Eastern Studies*, vol.51, n.2, 2015, s.238-253.

⁷ Mehmet Yaşar Ertaş, *Mora'nın Fethinde Osmanlı Sefer Organizasyonu (1714-1716)*, Marmara Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul 2000; Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu: 1715 Mora Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

yarımadasının güneybatısında bulunan Anavarin nahiyesi özelinde bölgedeki tahrir uygulamasının yapılışı, erken modern dönemde bölgedeki askeri sınıfın mültezime; reayanın ise ortakçı durumuna evrilmesi, bölgenin yeniden iskânı, şahıs isimlerinin analizi gibi konuları Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan TT.880 numaralı tahrir defteri temelinde irdelemektedir. Ancak bu eser, on altı kazası bulunan Mora Yarımadası'nı yalnızca Meton kazasına bağlı bir nahiye olan Anavarin özelinde ele alması dolayısıyla bütüncül yargılara varmaktan uzak kalmıştır.⁸

Evangelia Balta Mora'ya dair çalışmalarını bir kitapta derlemiştir. *Population and Agricultural Production in Ottoman Morea* ismini taşıyan bu kitabın bir bölümünü oluşturan "Viticulture in the Kaza of Tripolitsa (16th-18th c.)" başlıklı makalesinde yazar, Osmanlı döneminde Mora'nın önemli merkezlerinden Trepoliçe kazasındaki bağcılık faaliyetlerini ve 1583 ve 1715 tarihli iki tahrir defterindeki verilere dayanarak değerlendirmiştir. Yazar, aynı kitabın bir başka bölümünü oluşturan "Olive Cultivation in the Ottoman Peloponnese" başlıklı yazısında ise 18. yüzyıl başlarında bölgedeki zeytin tarımını tahrir defterlerine göre ele almıştır.⁹

Venedik hâkimiyetinde Mora'daki iktisadi ve demografik yapıyla alakalı önemli çalışmalar bulunmaktadır. Bunlar arasında önem taşıyan makalelerden birisi Alexis Malliaris tarafından kaleme alınmıştır.¹⁰ Malliaris bu çalışmada Venedik'in 1685-1690 yılları arasında parça parça fethettiği Mora'da uyguladığı iskân politikasını ve bu dönemde Müslümanların ayrılmasıyla birçok arazisi boşalan Mora'yı şenlendirmek için başka bölgelerden gelen göçmenlerin sosyal yapılarını incelemektedir. Siriol Davies ise Mora'nın iktisadi durumuna eğildiği çalışmasında Venedik'in 1690'da tamamen ele geçirdiği yarımada da uygulamış olduğu öşür vergisi toplama sistemini incelemiş ve Venedik'in uyguladığı yöntemin yerli halkın Venedik idaresinden uzaklaştırdığı yargısına varmıştır.¹¹ Kostantaras'ın çalışmasında ise Mora'daki gayrimüslimlerin temsilcileri konumundaki kocabaşların bölgedeki siyasi rolleri incelenmektedir.¹²

J.M. Wagstaff, "War and Settlement desertion in the Morea, 1685-1830" başlığı ile kaleme aldığı makalesinde, 1685'teki Venedik işgalinden Yunan bağımsızlığına dek Mora'da

⁸ Fariba Zarinebaf-John Bennet-Jack L. Davis (ed.), *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece: The Southwestern Morea in the 18th Century*, American School of Classical Studies at Athens, Atina 2005.

⁹ Evangelia Balta, *Population and Agricultural Production in Ottoman Morea*, The ISIS Press, İstanbul 2015.

¹⁰ Alexis Malliaris, "Population Exchange and Integration of Immigrant Communities in the Venetian Morea (1687-1715)", *Between Venice and Istanbul: Colonial Landscapes in Early Modern Greece*, ed. Siriol Davies-Jack L. Davis, American School of Classical Studies at Athens, Atina 2007, s.97-109.

¹¹ Siriol Davies, "Tithe-Collection in the Venetian Peloponnese 1696-1705", *The Annual of the British School at Athens*, vol.89, 1994, s.443-455.

¹² Dean Kostantaras, "Christian Elites of the Peloponnese and the Ottoman State, 1715-1821", *European History Quarterly*, 43 (4), 2013, s.628-656.

terk edilmiş durumda olan köyleri ve bunun nedenlerini Venedik kaynaklarına istinaden irdilemiştir.¹³

Mora'daki Osmanlı dini yapılarına dair iki ayrı makale kaleme alan Nejat Göyünç, "Mora'da Osmanlı-Türk İnşa Faaliyetleri" başlıklı kısa yazısında Osmanlı fethinden itibaren Trepoliçe'deki (Tripolis) camilerden bahsetmiş, "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anadolu) ve Yapıları" ismini taşıyan makalesinde ise tahrir defterlerindeki veriler ışığında Anadolu'daki cami, zaviye gibi dini yapıları incelemiştir. Göyünç'ün her iki eseri de yalnızca cami ve zaviyeleri incelemiş, bunun dışında bölgedeki iktisadi ve sosyal durumla ilgili herhangi bir incelemede bulunmamıştır.¹⁴

Mora Yarımadası uzun yıllar Osmanlı hâkimiyetinde kalmasına karşın bölgedeki yer isimlerinin büyük oranda korunduğu görülmektedir. Meton şehri, günümüzde Yunanistan'da "Methoni" olarak adlandırılmaktadır. Yunancada *th* sesi Osmanlıcada *peltek se* (ث) harfiyle karşılandığı için şehrin adı Osmanlı kaynaklarında daimî surette مٹون imlası ile yazılmaktaydı. Antik dönemlerde de şehir Methoni/Modoni olarak anılmaktaydı.¹⁵ Osmanlı arşiv belgelerinde *peltek se* (ث) ve *te* (ت) harflerinin küçük nüanslarla birlikte¹⁶ umumiyetle iki noktalı olarak yazıldığı bilinmektedir. Ancak bazı arşiv belgelerinde şehrin adının şüpheye yer bırakmayacak şekilde *te* harfiyle yazıldığı görülmektedir. Şehrin adı, yaygın olarak Modon şeklinde kullanılmasına ve *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nde de bu şekilde geçmesine karşın kaynaklardaki kullanıma sadık kalmak amacıyla kelimenin yazılışına en yakın biçim olan Meton olarak anılacaktır.

Bunun dışında Monemvasia (Benefşe), Patras (Balyabadra), Nauplia (Anadolu), Korintos (Gördüs) gibi yerlerin de hem günümüzdeki kullanımı ile yabancı kaynaklarda geçen şekli hem de Osmanlı kaynaklarında kullanılan biçimi arasında farklar bulunmaktadır. Örneğin Latin egemenliği döneminde Patras olarak geçen şehir, Osmanlı kaynaklarında baştan itibaren Balyabadra olarak geçmektedir. Yunanca Monovasia/Monemvasia şeklinde yazılan Benefşe adı ise Osmanlı kaynaklarında Menavasye, Monavasya, Menefşe ve Menevşe gibi imlalarla yazıldıktan sonra nihayet Farsçada "menekşe" anlamına gelen Benefşe imlası kabul görmüş ve uzun yıllar bu imla ile kaleme alınmıştır. Örneğin 1540 ahidnamesinde dahi "Menavasye"

¹³ J.M. Wagstaff, "War and Settlement Desertion in the Morea, 1685-1830", *Transactions of the Institute of British Geographers*, vol.3, n.3, (*Settlement and Conflict in the Mediterranean World*) 1978, s.295-308.

¹⁴ Nejat Göyünç, "Mora'da Osmanlı-Türk İnşa Faaliyetleri", *Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, I, İstanbul 1972, s.13-18; Nejat Göyünç, "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anadolu) ve Yapıları", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s.461-485.

¹⁵ Levent Kayapınar-Arslan Kılıç, "Venedik Egemenliğinden Osmanlı Fethine Bir Deniz Üssü Olarak Modon", *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı*, c.I, ed. Hatice Oruç-Muhammed Ceyhan, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s.522.

¹⁶ Arşiv belgelerinde iki noktalı harflerin noktaları birbirine bitişik olarak kısa çizgi halinde, üç noktalı harflerin noktaları ise aşağı yahut yukarı kavisli şekilde yazılmaktadır.

olarak yazılan Benefşe'nin ismi, Mora sancakbeyi Kasım Paşa'nın adamı Subaşı Yunus'un şehri Venedik temsilcisinden teslim aldığını bildiren 23 Kasım 1540 tarihli belgede Menefşe olarak yazılmıştır.¹⁷ Benzer bir durum Trepoliçe için de geçerlidir. Tahrir defterlerinde genellikle تره بوليجه ya da ترابليجه imlaları ile yazıldığı için biz de çalışmamızda bu imlanın okunuşuna en yakın olan Trepoliçe kullanımını seçtik. Anlatımda bütünlük sağlamak ve karışıklıkları ortadan kaldırmak amacıyla çalışma boyunca yer isimlerinin Osmanlı kaynaklarında geçen biçimi esas alınmış ve gerektiği hallerde parantez içinde günümüzdeki haline yer verilmiştir. Mora'daki önemli şehir ve kale isimlerinin çalışma boyunca kullandığımız biçimleri ile Yunanca ve İtalyanca yazılışları aşağıdaki şekildedir:

Anadolu (Νάπλιο-Nafplio/Napoli di Romania)

Gördüs (Κόρινθος-Kòrinthos/Corinto)

Trepoliçe (Τρίπολη-Tripoli/Tripolizza)

Kalavrita (Καλάβρυτα-Kalavryta/Calavrita)

Holomiç¹⁸ (Χλεμούτσι (Κάστρο)/Castel Tornese)

Balyabadra (Πάτρα-Pátra/Patraso)

Arkadya (Κυπαρισσία-Kyparissia/Arcadia)

Andrusa (Ανδρούσα-Androusa/Andrusa)

Karitena (Καρίταινα-Karytaina/Caritena)

Fenar (Φανάρι-Fanari/Fanari)

Londar (Λεοντάρι-Leontari/Leondari)

Meton (Μεθώνη-Methoni/Modon)

Anavarin (Πύλος-gün. Pylos/Navarin)

Mizistre (Μυστράς-Mistras/Mistra)

Benefşe (Μονεμβασία-Monemvasia/Malvasia)

Kalamata (Καλαμάτα-Kalamáta/Calamata)

Koron (Κορώνη-Koroni/Coron)

Pasava (Πασσαβάς-Passavas/Passava)

Kelefa (Κελεφά-Kelefa/Chielafa)

Zarnata (Ζαρνάτας-Zarnatas/Zarnata)

¹⁷ Osmanlı kaynaklarında Benefşe adının değişim sürecine dair bkz. Paul Wittek, "The Castle of Violets: From Greek 'Monemvasia' to Turkish 'Menekshe'", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, vol.20, n.1/3, 1957, s.601-613.

¹⁸ Holomiç için aynı zamanda Gastun ismi de kullanılmaktadır. Venedik kaynaklarında ağırlıklı olarak Gastun kullanılmıştır.

3. Kaynaklar

Sanayi öncesi tarım toplumlarında devletlerin halkı vergilendirmesi için ekilebilir arazi miktarıyla üretim faaliyetlerinin ve üretim miktarlarının bilinmesi gerekmektedir. Bu nedenle tarih boyunca merkezi güce sahip pek çok devlet, birbirine az çok benzeyen istatistikî veriler içeren kayıtlar tutmuşlardır. Tahrir benzer ilk kayıtların tarihi M.Ö. 7. yüzyıla, Asur İmparatorluğu'na kadar geriye gitmektedir.¹⁹ Osmanlı Devleti'nden önceki devletlerde de arazi ve nüfus kayıtlarının tutulduğu bilinmektedir. Örneğin İngiltere'de *Domesday*, Sicilya'da *Ceraid/Divan/Defatir*, Mısır'da *Revk*, İlhanlılarda *Kanun/Yasamişi* adı verilen bu kayıtlar Osmanlı dönemindeki tahrirlere benzemekte ve ilgili devletin sosyal ve ekonomik yapısını tespit etmek için önem taşımaktaydı.²⁰ Selçuklular da ikta sisteminin temel taşı olarak tahrir işlemini uygulamaktaydı. Anadolu Selçuklu Devleti'nin bir uç beyliği olan Osmanlılar da bu sistemi onlardan alarak uygulamıştır.²¹

Arapça kökenli bir kelime olan tahrir, sözlükte “yazma, kaydetme, deftere geçirme” gibi anlamlara sahip olup, terminolojik olarak Osmanlı maliye teşkilatında idari bir birimdeki vergilerin ve vergi verenlerin kaydedildiği defterler için kullanılmaktadır.²² Tahrir işlemi Osmanlı hâkimiyetinin temelini oluşturmaktaydı. Tahrir işlemi sonucunda ortaya çıkan defterler, her bir vergi mükellefinin ödeyeceği vergi miktarını içermekte ve bu vergi gelirlerinin belirli şartlar altında askeri sınıf mensuplarına tahsis edilmesi için kullanılmaktaydı.²³ Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerden itibaren sahip olduğu arazi ve gelirleri tespit etmek için tahrir işlemine başvurduğu bilinmektedir. Mufassal veya icmal defterlerde bulunan bazı atıflar, tahrir ve buna bağlı olarak bazı tevcih işlemlerinin Orhan Gazi dönemine dek geriye gittiğini göstermektedir.²⁴ Osmanlılarda tahrir işlemi timar sistemiyle bağlantılı bir özellik göstermiş ve yalnızca timar sisteminin yürürlükte olduğu salyanesiz eyalet ve sancaklarda uygulanmıştır.²⁵ Tahrir defterleri, özellikle arşiv vesikasının son derece az olduğu Osmanlı Devleti'nin

¹⁹ Linda T. Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk: Osmanlı İmparatorluğu'nda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi, 1560-1600*, çev. Adnan Tonguç, Alfa Yayınları, İstanbul 2019, s.48.

²⁰ Kemal Çiçek, “Osmanlılar'dan Önce Akdeniz Dünyasında Yapılan Tahrirler Hakkında Bazı Gözlemler”, *OTAM*, c.VI, sayı 6, Ankara 1995, s.52.

²¹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2010, s.132.

²² Mehmet Öz, “Tahrir”, *DİA*, c.XXXIX, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s.425.

²³ Halil İncalcık, “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, der. Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2015, s.449-450.

²⁴ Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar*, çev. Mehmed Ali Kılıçbay, Teori Yayınları, İstanbul 1985, s.13-18; İncalcık, “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, s.450.

²⁵ Öz, “Tahrir”, s.426.

kurulduğu dönemdeki bazı olayların ve bu olayların geçtiği yerlerin tespiti için de büyük bir önem arz etmektedir.²⁶

Tahrir defterleri, mufassal (ayrıntılı) ve icmal (özet) tahrir defterleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mufassal defterler, tahriri yapılan idari birimdeki şehir, köy, mezra gibi yerleşim merkezleri ve buralarda yaşayan vergi mükellefi reayanın yanı sıra bölgede yetişen tarım ürünleri ve bunlardan alınacak öşür miktarını, ayrıca diğer vergilerin cins ve miktarlarını ihtiva etmekteydi. İcmal defterlere ise idari birimdeki köy ve mezralar ile bunların ödeyeceği toplam vergi miktarı ve bu gelirleri tasarruf edecek dirlik sahibinin ismi kaydedilirdi. Hem mufassal hem de icmal defterlerden ikişer nüsha hazırlanır, bunlardan biri ilgili eyalet merkezine gönderilirken biri de defterhanede muhafaza altına alınır ve gerekli hallerde bunlara başvurulurdu.²⁷

Osmanlı Devleti'nde "klasik dönem" olarak adlandırılan ve devletin kuruluşundan 16. yüzyıl sonlarına kadar olan dönemi kapsayan süreçte tahrir işleminin devletin hâkim olduğu toprakların büyük kısmında düzenli olarak uygulanması sayesinde bu bölgelere dair önemli veriler elde edilmesini sağlamıştır. Türk tarihçiliğinde tahrir defterlerinin kaynak olarak kullanılması konusu ilk kez Ömer Lütfi Barkan tarafından çeşitli yazılarında dile getirilmiştir.²⁸ Barkan'ın öncü çalışmalarının ardından tahrir defterleri Halil İnalcık tarafından büyük bir titizlikle incelenmiş ve ortaya kıymetli bilgiler çıkarılmıştır.

Günümüze intikal eden en eski defterlerden biri olan Hicri 835 (Miladi 1432) tarihli Arvanid Sancağı icmal tahrir defteri Halil İnalcık tarafından bir girişle birlikte neşredilmiştir.²⁹ Tarihçiliğimizde Barkan ve İnalcık ile başlayan tahrir defterlerine dayalı sosyal ve iktisadi tarih araştırmaları, özellikle 1980'li ve 1990'lı yıllarda büyük bir ivme kazanmış ve bu dönemden itibaren Anadolu'nun hemen her sancağı ile ilgili olarak, bilhassa 16. yüzyıldaki - bu yüzyılda

²⁶ Bu hususta bazı çalışmalar için bkz. Irene Beldiceanu-Steinherr, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun İncelenmesinde Tahrir Defterlerinin Önemi", *XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler* (Ankara, 4-8 Ekim 1999), III. Cilt III. Kısım, TTK Yayınları, Ankara 2002, s.1315-1319; Yunus Koç, "Osmanlı'nın Kuruluş Problemi ve Tahrir Defterleri", *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Meseleleri Sempozyumu (Bildiriler)*, Bilecik Üniversitesi Yayınları, Bilecik 2011, s.98-121.

²⁷ Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, s.136.

²⁸ Ömer Lütfi Barkan, "'Tarihi Demografi' Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, c.X, İstanbul 1953, s.1-26; Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c.II, sayı 1 ve 2, İstanbul 1940-41, s.20-59; 214-247; Ömer Lütfi Barkan, "Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma", *IV. Türk Tarih Kongresi (Tebliğler)*, TTK Yayınları, Ankara 1948, s.290-294.

²⁹ Halil İnalcık, *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK Yayınları, Ankara 1954; erken dönemde Balkanlarda yapılan tahrirlerin genel bir değerlendirmesi ve bu defterlere göre bölgede tımar sisteminin yapısı ve işleyişine dair bkz. Uğur Altuğ, *II. Murad Dönemine Ait Tahrir Defterlerinin Yayına Hazırlanması ve Bu Malzemeye Göre Tımar Sistemi, Demografi, Yerleşme ve Topoğrafya Üzerinde Araştırmalar*, Gazi Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara 2010.

bölgeler bazında birden fazla tahrir defteri bulunması nedeniyle - tahrir defterlerine dayalı çalışmalar kaleme alınmıştır.³⁰

Osmanlı Devleti'nde tahrir işleminin yüz yılda bir uygulandığı ve II. Selim devrinden sonra tahrir yapılmadığına dair bir görüş mevcuttur.³¹ Ancak bu görüşe karşın arşivlerde bulunan defterler üzerinde yapılan çalışmalar, tahrir işleminin klasik dönemde hemen her padişah devrinde yapıldığını ve II. Selim devrine kadar devam ettiğini göstermektedir.³² Tahrir işlemi bir bölgede ilki fethin hemen ardından olmak üzere gerekli durumlarda uygulanmaktaydı. Tahririn yinelenmesini gerektiren durumları yeni padişahın cülusu, vergi gelirinin artması veya düşmesi, dirlik gelirlerinde azalma olması ve bir önceki tahrirde “haric-ez-defter” kalanların kayıt altına alınması olarak sıralamak mümkündür.³³ Fetih sonrası tahrirlerin yanı sıra özellikle 16. yüzyılda her padişah değiştiğinde tahrir işleminin yinelenildiği görülmektedir. II. Mehmed saltanatının ilk yıllarında Rumeli, Anadolu ve Rum vilayetlerinin tahrir tabi tutulmasıyla bu vilayetlerdeki sancaklara ait çok sayıda tahrir defteri ortaya çıkmıştır. II. Bayezid, I. Selim, I. Süleyman ve II. Selim devirlerinin ilk yıllarında da pek çok yerde tahrir yapıldığı anlaşılmaktadır. Klasik dönemde “düzenli” olarak nitelendirilebilecek tahrirlerin son örnekleri III. Murad dönemine aittir. Bu dönemden sonra I. Ahmed devrinde az sayıda tahrir defterinin yanında avarız sayımlarını içeren defterler de bulunmaktadır.³⁴

17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde birçok alanda meydana gelen değişim/dönüşüm süreci, tahrir uygulamasını da etkilemiştir. Bu dönemde klasik tahrir yöntemi terk edilmiş ve

³⁰ Bu konuda başlıca örnekler için bkz. Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1969; Refet Yinanç-Mesut Elibüyük, *Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983; Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985; Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi, 1461-1583*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1981; Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995; Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, TTK Yayınları, Ankara 1991; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK Yayınları, Ankara 1989; Fikret Yılmaz, *XVI. Yüzyılda Edremit Kazası*, Ege Üniversitesi Doktora Tezi, İzmir 1995; Yılmaz Kurt, *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara 1992; Yunus Koç, *XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağının İskan ve Nüfus Yapısı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989; Behset Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002; Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, TTK Yayınları, Ankara 1989; Yılmaz Kurt, “1572 Tarihli Adana Mufassal Tahrir Defterine Göre Adana'nın Sosyo-Ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma”, *Belleten*, c.LIV, sayı 209, Ankara 1990, s.179-211; Yılmaz Kurt, “Sis (=Kozan) Sancağı Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı ve Değerlendirilmesi I”, *OTAM*, c.I, sayı 1, Ankara 1990, s.271-298; Yılmaz Kurt, “Sis Sancağı (Kozan=Feke) Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı ve Değerlendirilmesi II”, *OTAM*, c.II, sayı 2, Ankara 1991, s.151-199; tahrir kayıtlarındaki veriler ışığında 16. yüzyılda Anadolu'da meydana gelen nüfus artışına dair bkz. M.A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, Oxford University Press, Londra 1972; tahrir defterlerinin tarihsel coğrafya araştırmalarına katkısına dair bir değerlendirme için bkz. Osman Gümüşçü, “The Ottoman Tahrir Defters as a Source for Historical Geography”, *Belleten*, c.LXXII, sayı 265, Ankara 2008, s.911-942.

³¹ “Yüz senede bir kerre umûmen tahrir-i memalik nizâm-ı mevzû'u icâbından idiye de Sultan Selim-i Sani zamânında hitâm bulan tahrirden sonra icrâ olunamadığına...” Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-vukû'ât: Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV*, haz. Yılmaz Kurt, Birleşik Yayınevi, Ankara 2008, s.149.

³² Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri”, s.31-32.

³³ İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, s.XVIII.

³⁴ Öz, “Tahrir”, s.426.

vergiler artık avarız usulüyle tevzi edilmeye başlanmıştır. Buna karşın 18. yüzyılda da tahrir işleminin ihtiyaç halinde uygulandığı görülmektedir. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde "Tahrir-i Cedid Defterleri" Kataloğunda bulunan yirmi adet defterin yarısı III. Ahmed dönemine ait olup Anadolu ve Rumeli'deki sancaklarda ve bazı adalarda uygulanan tahrir verilerini içermektedir.³⁵ 1718 yılında Pasarofça Antlaşması ile Avusturya hâkimiyetine giren Belgrad'ın 1738 yılında yeniden fethedilmesinin ardından 1741 yılında burada da bir tahrir yapılmıştır.³⁶ 18. yüzyılda fetih sonrası tahrir örneklerinden birisi de Mora Yarımadası'nda görülmekte ve bu çalışmanın ana kaynağını oluşturmaktadır. 1683 yılında Viyana kuşatmasının büyük bir bozgunla sonuçlanmasının ardından başlayan geri çekilme sürecinde Venedik de 1685 yılında Mora'ya saldırmış ve burada büyük bir direnişle karşılaşmadan yarımadayı ele geçirmiştir. Osmanlıların Venedik'i yarımadadan atma çabaları sonuçsuz kalmış ve 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması'yla da Osmanlı Devleti Mora'nın Venedik'e ait olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Ancak 1711 yılında Ruslara karşı Prut'ta elde edilen zafer, Osmanlıların kendilerine olan güvenlerini yerine getirerek cesaret vermiş, Mora'da idari ve iktisadi problemler yaşayan ve deyim yerindeyse Osmanlı ricali için tam da devletin "dişine göre" bir rakip olan Venedik'e karşı savaş hazırlıklarının başlamasına giden yolu açmıştır. Bazı eserlerde Osmanlı idarecilerinin "Mora'yı vatan toprağı olarak gördükleri"³⁷ için kaybına tahammül edemedikleri ve karşılına çıkan ilk fırsatta Mora'nın istirdadı için harekete geçtiklerine dair görüşler mevcut olsa dahi Osmanlıların tek maksadının bu olmadığı ve zengin kaynaklara sahip olmasının yanı sıra stratejik bir bölgede bulunması hasebiyle Mora'yı geri almayı amaçladıkları kabul edilmelidir. Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belgedeki ifadeler, aslında Osmanlıların fetih politikasını özetler niteliktedir:

Kadîmü'l-eyyâmdan berü mülûk-ı sülûkun farîza-i gerden-ictihâdları olan gazâ ve cihâda bezl-i cell-i himmet ile teshîr-i medâyin ve emsâr ve feth-i memâlik ve aktâr için sarf-ı hazâyin-i bî-şümâr eylemekde sarf-ı aksâ-yı maksûdları mücerred tevsî'-i dâ'ire-i memleket olmayub mahzâ âna müteferri' olan tezâ'uf ve tefâvür-i idrârât ve hazâyin olmağla memâlik-i müstemirrenin îrâd ve fevâyid-i mukarreresinde iktizâ

³⁵ III. Ahmed döneminde yapılan tahrirlerin genel bir değerlendirmesi için bkz. Yılmaz Kurt, "TKGM Arşiv Belgelerine Göre Lale Devri Tahrirleri", 2. Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi Bildiriler, c.II, ed. Hatice Oruç-Mehmet Yıldırım-Songül Kadioğlu, TKGM Yayınları, Ankara 2019, s.1221-1230; ayrıca bkz. Yılmaz Kurt, "1721 Tarihli Cebel-i Kozan Mufassal Tahrir Defteri", *Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihi Devirleri ve Münasebetleri (II. Uluslararası Osmanlı Araştırmalarında Yeni Eğilimler Kongresi 12-14 Eylül 2017, Bakü)*, ed. Alaattin Aköz-Şahin Panahov-Doğan Yörük-Hüseyin Muşmal, Palet Yayınları, Konya 2018, s.291-302; Nuri Adıyeke-Ayşe Nühket Adıyeke, "Girit'in 'Hakk ve Adl ile Cediden Tahriri': 1705 Yılında Girit'te Yapılan Tahrirler ve Düzenlemeler", *Belleten*, c. LXXXIV, sayı 299, 2020, s.203-242.

³⁶ 1741 Belgrad tahririndeki verilere dair incelemeler için bkz. Hatice Oruç, "Belgrade According to the 1741 Dated Tahrir Defter on the Smederevo Sanjak", *Belgrade, 1521-1867*, ed. Srdan Rudic-Selim Aslantaş, The Institute of History Belgrade&Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre Belgrade, Belgrade 2018, s.193-257.

³⁷ Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu: 1715 Mora Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s.24-25.

eden mesârif-i mühimmesi tertîb olundukdan sonra menâfi‘-i fâzılasında hazîne-i âmireye irsâliye vechile vâfir îrâd hâsıl ve bir memleket-i (...) ‘imâret-i büldân ve kurâ ve sükkân ve re‘âyâsına göre rûsûm-ı kânûniyesinden husûl-i tabi‘î üzere iktizâ eden emvâl-i miriyye eyâdi-i mübâşirân cem‘ ve tahsiline telef ve ziyâ‘dan sıyânât ile cânib-i beytül-mâl-i müslimîne dâhil olmak için olduğu zâhir ve âşikârdır. Binâ‘en ‘alâ zalik bi-‘avnillahi ta‘âlâ bundan akdem feth ü teshîr olunan Mora cezâiresi re‘âyâ-yı mevfûre ve kurâ-yı ma‘mûreyi muhtevî olmak hasebiyle menâfi‘-i kesîre ve tevârüd-i vefîre husûlû me‘mûl olub bir memleket-i ‘azîme iken...³⁸

1715 yılında Mora Yarımadası’na giren Osmanlı ordusu, hızlı bir şekilde yarımadaının tamamını ele geçirmiştir. Osmanlı hâkimiyetinin bir nişanesi olarak yarımada derhal tahrir tabi tutulmuştur. İşte bu tahrir işlemi sonucunda ortaya çıkan mufassal tahrir defterleri üç cilt halinde, icmal defterleri ise iki cilt halinde Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)’nde muhafaza edilmektedir. Bu tez çalışmasının başladığı sırada ilgili defterler Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü’ne bağlı Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı Kuyud-ı Kadime Arşivi’nde bulunurken, bütün arşivlerin Devlet Arşivleri Başkanlığı’na devredilmesini öngören karar üzerine bu kurum bünyesine katılmışlardır. Eskiden beri Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde muhafaza edilen tapu tahrir defterleri için “BOA, TT.d.” referansı kullanılmıştır. Ancak bütün defterler Devlet Arşivleri’nde toplandıktan sonra TKGM’den devredilen defterler için ayrı bir tasnif kodu açılmış ve bu defterler “TK.GM.d.” fon kodu altında toplanmış, bununla birlikte TKGM Arşivi’nde defterlere verilen son numaralar değiştirilmemiştir. Bu nedenle çalışma boyunca defterlere atıf yapılırken “BOA, TK.GM.d.” referans kodu kullanılacaktır.

Üç cilt halinde düzenlenmiş olan mufassal tahrir TK.GM.d. tasnifinde 145, 146 ve 143 numarayla muhafaza edilmekte ve 1715 tarihli Mora tahriri kayıtlarını içermektedir. Bu defterlerden 145 ve 146 numaralı olanlarda Mora sancağı, 143 numaralı defterde ise Mizistre sancağına bağlı kazalardaki tahrir verileri bulunmaktadır. Deri ciltle kaplanmış olan 145 numaralı defterin kapağında “Mufassal-ı cezâire-i Mora, cild-i evvel” başlığı yer almaktadır. 18.5x51 cm boyutlarında olan ve 305 varaktan müteşekkil defterde idari olarak Mora sancağına bağlı olan Anabolu (vr.12b-70a), Gördüs (vr.71a-139a), Trepoliçe (142b-172b), Kalavrita (vr.173b-242b) ve Holomiç (vr.243b-305b) kazaları kaydedilmiştir. Defterin başında klasik dönem tahrirlerinde³⁹ olduğu gibi padişahın tuğrası ve tahrir işleminde uyulacak esasları belirten bir kanunname bulunmaktadır.⁴⁰

³⁸ BOA, MAD.d., n.1851, s.6.

³⁹ Kurt, “1721 Tarihli Cebel-i Kozan Mufassal Tahrir Defteri”, s.295.

⁴⁰ Malcolm Wagstaff, 1460-1715 yılları arasında Vostiça’nın durumuna dair kaleme aldığı yazısında, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde bulunan TT.880 numaralı mufassal defterin tam defter olduğunu, TKGM Arşivi’nde bulunup daha sonra Devlet Arşivleri’ne devredilen TK.GM.d 145 numaralı defterin TT.880’in tamamlanmamış bir kopyası olduğunu ve üzerindeki altın yaldızlardan dolayı padişah için hazırlanan bir kopya olduğunu iddia etmektedir. Malcolm Wagstaff, “Legacies in the Landscape: The Vostizza District, c.1460-1715”,

18.5x51.5 cm boyutlarındaki 146 numaralı defter ise 271 varaktan oluşmaktadır. Bu defterde Balyabadra (vr.1a-57a), Arkadya (vr.57b-105a), Andrusa (vr.105b-141a), Karitena (141b-190b), Fenar (191b-216a), Londar (vr.216b-240b), Meton (vr.241b-261b) ve Anavarin (vr.262b-273b) kaza ve nahiyelerinin verileri bulunmaktadır.

143 numaralı defter Mizistre Sancağına bağlı kazaların kayıtlarının içermektedir. Sonraki bölümlerde görüleceği üzere 1715 yılındaki fetihten sonra Mora Yarımadası'nda idari olarak iki sancak bulunmaktaydı. Gerçekte bu iki sancaklı yapı 16. yüzyıl ortalarına doğru ortaya çıkmış ve sonraki dönemlerde de devam ettirilmiştir. 19x52 cm boyutlarındaki Mizistre Sancağı mufassal tahrir defteri 223 varaktan oluşmaktadır. Mizistre mufassal defterinde bu sancağa bağlı olan Mizistre (vr.1b-107a), Benefşe (vr.109b-131b), Kalamata (vr.133b-151b), Koron (154b-182a), Pasava (vr.185b-193a), Kelefa (vr.194b-206a) ve Zarnata (vr.206b-223a) kaza ve nahiyelerine ait tahrir verileri bulunmaktadır.

Mora tahririne dair bu üç defterde de yazı türü olarak *siyakat* yazısı kullanılmıştır. Klasik dönem tahrirlerinde eyalet veya sancağın vakıf kayıtları bazen ayrı defter olarak tutulmakla birlikte genellikle mufassal defterin arkasına kaydedilmekteydi.⁴¹ Uzun bir süre Mora'nın Venedik hâkimiyetinde kalması ve yarımada'daki harabiyet nedeniyle eski dönemlerde mevcut vakıfların gelirlerinin büyük miktarda yok olması nedeniyle Mora mufassal tahrir defterlerinin sonunda bölgedeki vakıfları gösteren bir listenin bulunmadığı görülmektedir. Vakıflar konusunda yalnızca 145 numaralı defterin baş kısmında Sultan III. Ahmed'in Anabolu'da ihya ettiği cami-i şerife vakfedilen gelirleri gösteren bir kısım bulunmaktadır.⁴²

Tezin ana kaynaklarından diğer defter serilerini Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan mühimme ve ahkâm defterleri oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin en üst idari ve yargı organı olan Divan-ı Hümayun, halkın her kesiminden kişinin, din ve ırk farkı gözetilmeksizin başvurusuna açıktı. Haksızlığa uğrayan kişiler, kadıların dava hakkında yanlış

Imperial Lineages and Legacies in the Eastern Mediterranean: Recording the Imprint of Roman, Byzantine and Ottoman Rule, ed. Rhoads Murphey, Routledge, Oxon-New York 2017, s.198; ancak Parveva'nın da kıymetli araştırmasında belirttiği üzere TT.880 numaralı mufassal defter 20 Muharrem 1128/15 Ocak 1716 tarihini taşımaktadır. Stefka Parveva, "Agrarian Surplus and Agrarian Strategies in the Village Micro-Economy in the South-west Peloponnese in the Early Eighteenth Century", *Ottoman Rural Societies and Economies (Halcyon Days in Crete, A Symposium Held in Rethymno 13-15 January 2012)*, ed. Elias Kolovos, Rethymno 2015, s.66; TK.GM.d 145'teki bazı açıklamaların ZA 1127/Kasım 1715 tarihini taşıdığı göz önüne alındığında, tahrirde esas defterin TK.GM.d tasnifinde bulunan defterler olduğu, TT.880'in ise daha sonra kaleme alındığı ve Anavarin ile Arkadya'daki emlak ve arazinin kimlere ait olduğunu kayıt altına alma amacı taşıdığını düşündürmektedir.

⁴¹ Kurt, "TKGM Arşiv Belgelerine Göre Lale Devri Tahrirleri", s.1224.

⁴² BOA, TK.GM.d., n.145, s.6-7 (defterde varak usulü numaralandırma kullanıldığı halde ilk sayfalarda her sayfada bir rakam bulunmaktadır. Defterin ilk sayfasındaki kanunname varakla olması gerektiği halde numaralandırma işlemi sırasında 2 numaralı sayfa olarak yazılmış ve numaralandırma bu hata üzere devam etmiştir. Çalışma boyunca herhangi bir karışıklık yaratmaması adına arşivde verilen sayfa numaralarına sadık kalınarak atıf yapılacaktır).

karar verdiğini düşünenler, vali ve sair yöneticiler hakkında şikâyetleri olanlar divana başvurabilirlerdi. Divan'da görüşülen ve karara bağlanan konular beylikçi kalemi tarafından tutulan *mühimme* adı verilen defterlere kaydedilirdi.⁴³

Divan'da herhangi bir zabıt tutma adeti olmadığı için öncelikle müzakere edilen dava ile ilgili kararın sureti divan katipleri tarafından kaleme alınırdı. Daha sonra reisülküttab bu karar suretini gözden geçirerek tashih eder, ardından ilgili yere kaydedilen kararın üzerine nişancı tarafından tuğra çekilerek ilgili yere gönderilirdi.⁴⁴

Mühimme defterlerindeki kayıtlar, ilgili makama gönderilen hüküm, berat ve fermanların sureti niteliğindedir. Sadrazamın başkanlığında kubbe vezirleri, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, defterdar ve nişancının katıldığı Divan toplantılarında alınan kararlar, padişah onayından geçtikten sonra kronolojik sıra içinde defterlere kaydedilmiştir.

Mühimme defterlerinin ne zaman tutulmaya başlandığı konusu tam olarak aydınlatılamamıştır. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*'ne göre en eski tarihli mühimme defteri 1553 yılında başlamaktadır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, II. Mehmed devrinden kalan tahrir defterlerini kanıt göstererek, onun döneminde ve daha erken dönemlerde de mühimme defterlerinin mevcut olması gerektiğini kaydetmiştir.⁴⁵ Nitekim Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde farklı tasniflerde bulunan defter ve defter parçaları bu iddiayı desteklemektedir. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan 1544-45 tarihli bir defter (n. E.12321), mühimme defterleriyle aynı şekil ve içeriğe sahiptir. Yine aynı arşivde bulunan bir başka defter ise 1552 tarihini taşımaktadır. Söz konusu defterleri mühimme defterlerinin ilk örnekleri olarak değerlendirmek mümkündür.⁴⁶ Günümüzde Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde mühimme defterleri tasnifinde 266 adet defter kayıtlıdır. Mühimme defterleri tasnif edildikten sonra tespit edilen defterler Mühimme Zeyli adı altında yeni bir tasnifte kaydedilmiştir. Bu tasnifteki defterlerin sayısı ise 17'dir.⁴⁷

17. yüzyıl ortalarına kadar devlet işleriyle ilgili bütün ferman, berat ve hükümler mühimme defterlerine kaydedilirken, bu tarihten itibaren sadece devlet işlerine ait kararlar mühimme defterlerine kaydedilmiş, diğer konularla ilgili olarak ecnebi (düvel-i ecnebiye) defterleri, şikâyet defterleri, name defterleri ve ahkam defterleri gibi defter serileri ortaya çıkmış, bu doğrultuda şahsi şikâyet ve davalarla ilgili hükümler şikâyet defterlerine

⁴³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s.13; Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2020, s.49, 79.

⁴⁴ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s.79.

⁴⁵ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s.79.

⁴⁶ Feridun M. Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkam-ı Miri, Ahkam-ı Kuyud-ı Mühimme ve Ahkam-ı Şikâyet", *TALİD*, c.III/5, İstanbul 2005, s.111-112.

⁴⁷ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2010, s.9-17.

kaydedilmeye başlanmıştır.⁴⁸ 1837 yılına kadar gelen ve 213 adet defterden oluşan şikâyet defterlerinde eşkıya soygunları, mahkeme kararlarına itiraz, borçlarla ilgili davalar, toprak anlaşmazlıkları, esnaf şikâyetleri vb. konulara dair hükümler bulunmaktadır.⁴⁹

Şikâyet defterlerinin devamı niteliğinde olan Eyalet Ahkâm Defterleri, mahallinde halledilemeyip merkeze havale edilen davaların çoğalmasıyla artan bürokratik işlemleri kolaylaştırmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Reisülküttab Koca Ragıp Paşa tarafından uygulamaya konulan bu sistem, yerel problemleri daha hızlı çözmek amacını gütmüştür. Eyalet Ahkâm Defterleri 1742 yılından itibaren tutulmaya başlanmıştır ve II. Meşrutiyet devrine kadar devam etmektedir. Bu defterler davanın konu olduğu eyaletlere göre sınıflandırılmış ve ilgili hükümler bu şekilde defterlere kaydedilmiştir.⁵⁰

Ahkâm defterlerinde yer alan hükümler genel olarak arazi, bağ, bahçe, ağıl ve mera yeri anlaşmazlığı, alacak-verecek davaları, arazi ve su kullanımı ile ilgili davalar, seyyidlerin vergi alınması ile ilgili şikâyetleri, haksız vergi talepleri, miras davaları, esnaf ve halk anlaşmazlıkları, timar ve zeamet tevcihi ile ilgili karşılaşılan problemlerin çözümleriyle ilgilidir.⁵¹

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Eyalet Ahkâm Defterleri iki ayrı tasnifte toplanmıştır. Kâmil Kepeci Kataloğunda 1520-1658 tarihleri arasındaki hükümleri içeren 13 adet defter bulunmaktadır. Divan-ı Hümayun Defterleri Kataloğunda ise Adana, Anadolu, Bosna, Cezayir, Diyarbakir, Erzurum, Haleb, İstanbul, Karaman, Maraş, Mora, Özi ve Silistre, Rumeli, Sivas, Şam ve Trabzon vilayetlerine dair hükümleri içeren toplam 545 defter mevcuttur.

Eyalet Ahkâm Defterleri arasında bu çalışmayı ilgilendiren defterler Mora Ahkâm Defterleri içerisinde bulunmaktadır. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*'nde Mora'yla alakalı serinin 21 defterden oluştuğu kaydedilmiştir. Ancak burada belirtilmesi gereken bir husus vardır. Bu tasnifte bulunan 1 ve 2 numaralı defterlerin Mora ile alakası bulunmamaktadır. Bu defterlerden 1 numaralı defterdeki hükümler, Fransa elçisinin Divan'a başvurusu üzerine çıkarılan hükümleri içermekte olup bir "düvel-i ecnebiye" defteri hüviyetindedir. 2 numaralı defter ise İngiltere elçisinin Divan'a başvurusu üzerine çıkarılan hükümleri ihtiva etmektedir.

⁴⁸ Halil İnalıcık, "Şikâyet Hakkı: 'Arz-i Hal ve 'Arz-i Mahzarlar", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, yay. haz. Muhittin Salih Eren, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005, s.49-50.

⁴⁹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s.21; 17. yüzyılda şikâyet defterlerine dayalı olarak Osmanlı Devleti'nde reayanın şikâyet hakkı, bu hakkı kullanma usulleri ve şikâyetlerin değerlendirilme ve sonuçlandırılmasına dair bkz. Murat Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, TTK Yayınları, Ankara 2016.

⁵⁰ Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri", s.125.

⁵¹ Ramazan Günay, "Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkam Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 17, Isparta 2013, s.21.

Tasnifte bulunan 3 numaralı ve sonraki defterlerde Mora Yarımadası ve Ağrıboz başta olmak üzere Mora civarındaki adalara dair hükümler bulunmaktadır. Dolayısıyla Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Mora ile alakalı 19 defterin bulunduğu söylenebilir. Mora Ahkâm Defterlerindeki hükümler 1742 yılında başlamakta ve 1840 yılında sona ermektedir.⁵²

Ahkâm defterlerindeki hükümleri eşkıyalık ve gasp olayları, alacak-verecek davaları, vergi davaları, miras davaları, vakıflarla ilgili davalar, arazi ile ilgili davalar gibi ana başlıklar altında toplamak mümkündür. Ahkâm defterleri reayanın çeşitli konulara dair şikâyetlerini ve merkezin bu şikâyetler karşısında aradığı çözüm yollarını içermektedir. Gündelik hayatın yansımaları olan defterlerdeki olaylar, o dönem insanının yaşantısını ortaya çıkarmada kaynak niteliği taşımaktadır. Defterlerde halkın birbirleri ve devlet görevlileri ile olan ilişkileri, ekonomik ve sosyal ilişkiler, vakıfların durumu ve işleyişi gibi konular hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır.⁵³

Tez konusunun kapsamına giren Mora Ahkâm Defterleri 3, 4 ve 5 numaralı defterlerdir. 288 sayfadan oluşan 3 numaralı Mora Ahkâm Defteri'nde Mora ve Ege'deki adalarda ortaya çıkan şikâyetlere dair hükümler vardır. 3 numaralı defterdeki hükümler Ağustos 1742 (H. Cemaziyelahir 1155) ile Ağustos 1746 (H. Evahir-i Receb 1159) tarihleri arasındaki dört yıllık süreyi kapsamaktadır.⁵⁴ 4 numaralı Mora Ahkâm Defteri 293 sayfadan müteşekkil olup, defterdeki hükümler Haziran 1746 (H. Evail-i Cemaziyelahir 1159) ile Haziran 1749 (H. Evahir-i Cemaziyelahir 1162) tarihleri arasındaki üç yıllık süreyi içermektedir.⁵⁵ Son olarak 5 numaralı Mora Ahkâm Defteri ise 150 sayfadan oluşmakta ve Haziran 1749 (H. Evahir-i Cemaziyelahir 1162) ve Haziran 1753 (H. Evahir-i Şaban 1166) tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva etmektedir.⁵⁶

Osmanlı dönemi kent ve bölge tarihi araştırmaları için bir diğer önemli başvuru kaynağını şer'iyye sicilleri oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nde şer'î mahkeme kayıtlarının, merkezden gelen fermanların kaydedildiği defterler olan şer'iyye sicillerinde 15. yüzyıl ortalarından başlayarak 20. yüzyıl başlarına kadar gelen sürede şehirlerin sosyal, iktisadi ve hukuki hayatını aydınlatacak bilgiler mevcuttur.⁵⁷ Halkın şikâyetlerine getirilen çözümler doğrultusunda hazırlanmış olan Ahkam Defterleri, şehir tarihi araştırmalarında şer'iyye sicillerinin yerine önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle şer'iyye sicili

⁵² *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s.34-35.

⁵³ Günay, "Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkam Defterleri", s.25.

⁵⁴ BOA, A.DVNSAHK.MR.d, n.3, s.2, 288.

⁵⁵ BOA, A.DVNSAHK.MR.d, n.4, s.4, 293.

⁵⁶ BOA, A.DVNSAHK.MR.d, n.5, s.4, 150.

⁵⁷ Şer'iyye sicillerinin toplu kataloğu Ahmed Akgündüz tarafından yayınlanmıştır. Ahmed Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, c.I-II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.

mevcut olmayan yerler için Ahkâm Defterleri bu konudaki kaynak boşluğunu dolduracak nitelik taşımaktadır.⁵⁸ İşte Mora Yarımadası da şer‘iyye siciller günümüze ulaşmayan bölgelerden biridir. Mora Yarımadası’ndaki kazaların şer‘iyye sicillerinin ne zaman yok olduğu tam olarak bilinemese de 1770 yılında çıkan Mora isyanı sırasında şer‘iyye sicillerinin mevcut olduğunu Süleyman Penah Efendi vasıtasıyla öğrenmekteyiz. 1770 Mora isyanı sırasında Mora’da bulunan Süleyman Penah Efendi, kaleme aldığı bir eserde isyanın bastırılmasından sonra Mora’da ahaliye vergi konusunda yapılacak tevziatın adil bir şekilde düzenlenmesi amacıyla kazalardan sicillerin getirtilip kontrol edilmesi gerektiğini belirtmektedir.⁵⁹ Bununla birlikte kadı sicillerinin 1821 yılındaki isyana dek mevcut olduğunu gösteren Balyabadra kadısı tarafından sunulan bir arz ispatlamaktadır.⁶⁰

⁵⁸ Nahide Şimşir, “Ahkam Defterleri’nin Tarihi Kıymeti ve 107 No’lu Ahkam Defteri’ndeki İzmir ile İlgili Hükümler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.IX, sayı 1, İzmir 1994, s.363.

⁵⁹ “Makarr-ı vülât-ı ‘izâm olan Trepoliçe’nin yetmiş yedi târîhinden berü sicillâtı getirülüb nazar olundukda Mora’da vâkı’ olan tevzi’ât ma’lûm olur hisse-i ‘azîmdir ve Mora’da her kazâda ne mertebe zulm olurdu bundan bilinmez istilâ görmeyen kazâların sicillâtı zâyî’ olmayub Badra ve Gördüs ve Anabolu ve Meton ve Koron kazâlarının sicillâtı getirülüb yetmiş yedi târîhinden seksen dört târîhine varınca nazar olub hisse-i ‘azîm ma’lûm olur vüzerâ-yı ‘izâm isnâd ile ne mertebe zulm olurdu ve fi-mâ-ba’d ma’aşlarına sedd çekilürdü.” BOA, KK.d., n.60/1, s.12.

⁶⁰ BOA, HAT, 120/4888-B.

BİRİNCİ BÖLÜM

1715 YILINA KADAR MORA TARİHİ

1.1. Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Mora'nın Tarihi

Adını, Yunan mitolojisinde tanrı Zeus'un torunu olan Pelops'tan alan⁶¹ Peloponnesos Yarımadası, Yunan anakarasının güneyinde bulunmaktadır. Yarımada için kullanılan diğer bir isim olan Mora (Yunanca *Μορέας/Moreas*) ise Orta Çağ'da yalnızca yarımada'nın batısındaki Elis bölgesini kapsamakta iken, 13. yüzyıl başlarından itibaren bütün yarımadayı ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. İlk kez 12. yüzyılda kullanılan Mora isminin kökeni konusunda farklı görüşler mevcuttur. Mora/*Moreas* isminin bölgeye yerleşen Morlardan⁶² ya da Slav kökenli *more* (deniz) kelimesinden türediği⁶³ gibi görüşler kısmen taraftar bulsa da günümüzde bu ismin Yunanca *murier* yani dut ağacı kelimesinden geldiği kabul edilmektedir.⁶⁴ Zira Mora isminin kullanıldığı Elis bölgesinde Orta Çağlardan itibaren çok sayıda dut ağacı dikildiği ve bu ağaçların özellikle yarımada'nın kuzey kıyılarındaki Balyabadra'da gelişmiş olan ipekböcekçiliği için önemli olduğu belirtilmektedir.⁶⁵ Bununla birlikte Heyd, bu görüşe karşı çıkarak Mora isminin dut ağacı, dolayısıyla ipek üretimi ile bir alakası olmadığını ve Mora'da ipekli dokumanın değil, keten ve pamuklu kumaş üretiminin gelişmiş olabileceğini savunmaktadır.⁶⁶ Modern araştırmalar da Mora bölgesinde ipekböceği yetiştiriciliğinin ve dolayısıyla ipek üretiminin oldukça gelişmiş olduğunu göstermektedir.⁶⁷ Bütün bunlara ek olarak Osmanlı döneminde tutulan tahrir kayıtları incelendiğinde, yarımada'da dut ağacının oldukça yaygın olduğu ve vergi kaynağı olarak önemli bir kalem oluşturduğu tespit edilmektedir ki bu husus bölgenin adının duttan geldiği savını destekleyici niteliktedir.

Dağlık bir yapıya sahip olan Mora Yarımadası'nda Taygetus, Aronia ve Erymanthos dağları gibi yüksekliği iki bin metreyi aşan dağlar bulunmaktadır. Kuzeyde Achaia, kuzeybatıda Elis bölgesi, güneyde Meton ve Koron'un bulunduğu Messenia ve Lakonia, doğuda Argolis, orta bölgede ise Trepoliçe verimli topraklara sahip ovalar olup önemli yerleşimler bu bölgelerde

⁶¹ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007, s.241.

⁶² Orta Çağ'da İspanya'da ve Kuzey Afrika kıyılarında yaşayan Müslüman Araplara ve Berberilere Batı dillerinde verilen isim. E. van Donzel (E. Levi-Provençal), "Moors", *EI3*, vol. VII, Brill, Leiden 1993, s.236.

⁶³ James Emerson, *History of the Modern Greece: From Its Conquest by the Romans B.C. 146, to the Present Time*, vol. I, London 1830, s.60-61.

⁶⁴ Steven Runciman, *Bir Gezginin Alfabeti: Bölük Pörçük Anılar*, çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s.119; David Jacoby, "Silk in Western Byzantium Before the Fourth Crusade", *Byzantinische Zeitschrift*, 84 (2), 1992, s.454.

⁶⁵ Nikos A. Bees, "Mora", *İA*, c.VIII, MEB Yayınevi, Eskişehir 1997, s.413.

⁶⁶ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, TTK Yayınları, Ankara 2000, s.61.

⁶⁷ Gillian Elizabeth Ince, *Urban Settlements in Hellas and Peloponnesos 800-1204*, University of London Doktora Tezi, London 2003, s.141-142.

ortaya çıkmıştır. Yarımada'nın ortasında olup kuzeydoğu-güneybatı ekseninde geçmenin mümkün olduğu tek güzergâh üzerinde bulunan Trepoliçe, Osmanlı devrinde yarımada'nın merkezi olarak da öne çıkmıştır. Yarımada'nın önemli akarsuları ise Lakonia bölgesinde bulunan Eurotas ve Elis bölgesindeki Alpheios'tur.⁶⁸

Mora Yarımadası, verimli topraklarının yanı sıra kıyılarındaki girintilerin oluşturduğu doğal limanları sayesinde önemli bir konuma sahiptir. Bu konumundan dolayı Mora bölgesi tarih öncesi dönemlerden arkaik, klasik ve Helenistik dönemlere gelinceye dek pek çok devletin, krallığın ve ulusun egemenlik mücadelesine ve istilalara sahne olmuştur. M.Ö. 4. yüzyılda Makedonya kralı Büyük İskender'in siyasi önderliğinin kabul gördüğü Mora, yaklaşık iki yüzyıl sonra Roma İmparatorluğu'nun egemenliği ile tanışmıştır.⁶⁹ İmparatorluğun dağılmasından sonra Bizans hâkimiyetinde kalan Mora Yarımadası, farklı zamanlarda Gotların, Avarların liderliğindeki Slav kavimlerinin⁷⁰, Müslüman Arapların ve Katolik Latinlerin saldırı ve istilalarına hedef olmuştur. Bu son istila hareketi, Mısır'ı ele geçirmek amacıyla hazırlıklara başlayan Haçlı ordularının, Venedik *doge*'si Dandolo'nun anlaşma yaptığı Bizans taht müddeisi Aleksios'u tahta çıkarmak amacıyla yönünü İstanbul'a doğru çevirmesinin sonucu olarak gerçekleşmiştir.⁷¹ Nisan 1204'te İstanbul'un ele geçirilmesinden sonra burada bir Latin imparatorluğu kurulmuş Flandre kontu Baudouin ve Monferrato kontu Boniface arasında yapılan seçimi kazanan Baudouin imparator olmuştur. Ekim 1204'te Latinler ile Venedikliler arasında Bizans topraklarının ne suretle paylaşılacağına dair bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Mora Yarımadası, Lakonya bölgesi ile Balyabadra, Kalavrita ve Meton gibi önemli ticaret merkezleri zikredilerek Venedik hâkimiyetine bırakılmıştır.⁷²

Kâğıt üzerinde paylaşılan Bizans topraklarının fiilen de ele geçirilmesi gerekmektedir. Bu hususta Venediklilerden daha hızlı bir şekilde harekete geçen iki şövalye William Champlitte ve Geoffrey I Villehardouin, yüz şövalye ve beş yüz kadar süvariyle birlikte Mora üzerine yürümüştür. Burada Bizans adına önemli bir direnişle karşılaşmayan Haçlılar, Gördüs'ü geçerek Anabolu'ya gelmiş, buradan kuzeye ilerleyerek Balyabadra'yı ve ardından

⁶⁸ Machiel Kiel-Joel Alexander, "Mora", *DİA*, c.XXX, TDV Yayınları, İstanbul 2005, s.280.

⁶⁹ Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi, I. cilt: Cumhuriyet, I. kısım: Menşe'lerden Akdeniz Havzasında Hâkimiyet Kurulmasına Kadar*, TTK Yayınları, Ankara 2019, s.400.

⁷⁰ Söz konusu Slav kavimleri yarımada'yı iki yüzyıldan fazla bir süre ellerinde tutmuşlardır. Slavların bu istila döneminden geriye yarımada'da çok sayıda yer ismi kalmış, Bizans'ın bölgede kontrolü tekrar sağlamasının ardından ise Slav kavimleri zamanla Hellenleşerek etkinliklerini yitirmişlerdir. John Van Antwerp Fine, *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, The University of Michigan Press, Michigan 1991, s.63; Johannes Koder, "On the Slavic Immigration in the Byzantine Balkans", *Migration Histories of the Medieval Afroeurasian Transition Zone: Aspects of Mobility between Africa, Asia and Europe, 300-1500 C.E.*, ed. Johannes Preiser Kapeller-Lucian Reinfandt-Yannis Stouraitis, Brill, Leiden/Boston 2020, s.86-92.

⁷¹ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c.III, çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 2019, s.98 vd.

⁷² William Miller, *The Latins in the Levant: A History of Frankish Greece (1204-1566)*, London 1908, s.29.

güneybatıdaki Messenia Körfezi'ne inerek buradaki önemli limanları ele geçirmişlerdir. Böylece Mora'da Achaia adında bir prenslik kurulmuş ve şövalyelerden Champlitte, Achaia prensi olarak tanınmıştır.⁷³ Mora'da ele geçirilen topraklar, şövalyenin maiyetinde bulunan askerlere *fief* olarak dağıtılmıştır. Hatta yerel soylular dahi Haçlılara itaat edip anlaşma yoluna giderek ellerindeki toprakları korumaya çalışmıştır. Haçlılar bu durumda onları Frenk şövalyelerle aynı haklara ve yükümlülöklere sahip kılarak ödüllendirmiştir.⁷⁴ Achaia prensi Champlitte kardeşinin ölümü üzerine 1208 yılı sonlarında Fransa'ya dönmüş, yeğeni Hugh'u ise Mora'daki çıkarlarını koruması için varis olarak bırakmıştır. Ancak Hugh'un, ondan bir süre sonra da Champlitte'in ölümünün ardından prensliğin hâkimiyeti Villehardouin'e geçmiştir.⁷⁵

Bir süre sonra Mora'da Venediklilerin de boy gösterdiği görölmektedir. Villehardouin'in, Meton ve Koron gibi iki önemli limanı korsan istilasından koruyamamasının yanı sıra korsanların Venedik egemenliğindeki Korfu Adası'nda bir isyan çıkarması, Venedik için kaçırılmayacak bir fırsat doğurmuştur. Venedikliler, iki filo halinde hazırlanan donanma ile kısa sürede Korfu'da düzeni tekrar sağlamış, ayrıca Meton ve Koron civarını da korsanlardan arındırarak hâkimiyet altına almışlardır. Böylece Mora'da Balyabadra, Meton, Koron gibi önemli limanlar Venedik kontrolüne girerken, yarımada'nın diğer bölgeleri ise Frankların hâkimiyetine açık hale gelmiştir.⁷⁶

Venediklilerle anlaşma yoluna giderek yarımada'da daha serbest hareket etme imkanını yakalayan Villehardouin, zamanla Gördüs'ü, Arhos'u, Anabolu'yu ve yarımada'nın güneybatısında bulunan Arkadya'yı ve güneydoğusunu kapsayan Lakonia bölgesini ele geçirerek topraklarını genişletmiştir. Latinlerin bu saldırısından yalnızca Benefşe ve Taygetus ve Parnon dağlarında yaşayan ahali kurtulmuştur.⁷⁷

⁷³ Geoffroi Villehardouin&Henri de Valenciennes, *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*, çev. Ali Berkay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s.98-99.

⁷⁴ Jean Longnon, "The Frankish States in the Greece, 1204-1311", *A History of the Crusades*, vol.II (The Later Crusades 1189-1311), ed. Robert Lee Wolff-Harry W. Hazard, University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, s.237.

⁷⁵ Peter Lock, *The Franks in the Aegean*, Routledge, Oxon-New York 2013, s.80.

⁷⁶ Thomas F. Madden, *Enrico Dandolo and the Rise of Venice*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 2007, s.199; Venedik'in ilerde bir deniz imparatorluğu haline gelmesinde önemli rol oynayacak olan ve "Venedik'in gözleri" olarak anılan bu iki limanın Cumhuriyet'e aidiyeti, 1209'da imzalanan Sapienza (Meton açıklarında bir ada) Antlaşması ile Villehardouin tarafından da kabul edilmiştir. Villehardouin bu antlaşma ile her ne kadar Latin imparatoruna sadakatini muhafaza etse de görünüşte Venedik'in vasalı haline de gelmiş ve Cumhuriyet'e bütün prenslik topraklarında ticarî ayrıcalıklar tanımıştır. Lock, *The Franks in the Aegean 1204-1500*, s.155; Longnon, "The Frankish States in Greece", s.239; Miller, Venedik'in adı geçen iki limanı 1206 yılında ele geçirdiğini kaydetmiştir ancak hem anlaşmanın yılı hem de olayın Villehardouin'in prensliğin başına geçmesinden sonra yaşandığı göz önüne alınırsa 1209 yılını kabul etmek daha makuldür. Miller, *A History of Frankish Greece*, s.39.

⁷⁷ Söz konusu fetihlerde Villehardouin'e yardım eden Atina lordu Othon de la Roche, Atina Acropolis'ini kale haline getirmiş, ayrıca şehrin simge yapısı Parthenon'u da Latin katedraline dönüştürmüştür. Longnon, "The Frankish States in Greece", s.240-241.

1240'lı yıllara gelindiğinde Latin prensliğinin başında bulunan William II Villehardouin, Mora'da prenslik için sorun oluşturan bazı durumları çözüme kavuşturmak için girişimlerde bulunmuştur. Latin fetihleri esnasında kurtulmayı başaran Benefşe'yi kuşatan William, üç yıllık bir sürenin sonunda şehir sakinlerinin teslim olmasıyla burayı ele geçirmiştir. Bundan sonra Taygetus ve Parnon'un dağlı ahalisini de itaat altına alan prens, Taygetus Dağı'nın eteğindeki Mizistre'de muhkem bir kale inşa etmiş, ayrıca yarımada'nın güney ucunda bulunan Manya'da da bir kale vücuda getirmiştir. İnşa edilen iki kale ile sıkıştırılan Taygetus bölgesindeki Slavlar, prensin ayrıcalık tanımayı kabul etmesiyle anlaşma yoluna gitmiş, böylece Frank egemenliği Mora yarımadasının tamamını kapsar hale gelmiştir.⁷⁸

Frankların Mora'nın tamamını kapsayan egemenliği kısa süreli olmuştur. İznik imparatoru Theodore Laskaris'in 1258 yılında ölümü üzerine yaşanan gelişmeler, Frank prensliğinin sonunu hazırlaması açısından önemi haizdir. İmparatorun ölüm haberini alan Epir despotu II. Mikhail, imparatorluğun Trakya'daki topraklarını ele geçirmeyi tasarlamış, bu amacına yönelik olarak damatları William Villehardouin ve Sicilya kralı Manfred ile ittifak kurmuştur. William, Mikhail'e destek için 1259 yılında emrindeki birliklerle Gördüs Körfezi'ni geçerek Tesalya'ya doğru yola koyulmuştur. Ancak imparator VIII. Mikhail Palaiologos'un kardeşi Ioannes'in komutasında gönderdiği, Selçuklu ve Kuman birlikleriyle desteklenen güçlü ordu, 1259 yazında Kastoria yakınlarında gerçekleşen savaşta müttefikleri ağır şekilde mağlup etmiş, Achaia prensi William esir edilmiştir. İki yıl kadar esir kalan prens, Benefşe, Mizistre ve Manya kalelerini imparatora bırakmayı kabul ederek serbest kalabilmiştir.⁷⁹ Böylece Mora'daki mutlak Frank hâkimiyeti sona ermiş ve Bizanslılar eski topraklarını geri alabilmek için bir dayanak noktasına sahip hale gelmişlerdir.

William'ın adı geçen kaleleri bırakmayı kabul etmesinde 1261 yılında yaşanan bir gelişme büyük etken olmuştur. İznik'teki imparatorun Bulgar sınırını kontrol etmesi amacıyla Trakya'ya gönderdiği ordu komutanı Strategopoulos, İstanbul'un yanından geçerken Venedik donanmasının ve Frank garnizonunun Karadeniz'deki bir adayı kuşatmak için ayrılmış olması nedeniyle şehrin oldukça savunmasız olduğunu görmüş ve bu fırsatı değerlendirerek herhangi bir direnişle karşılaşmadan İstanbul'u tekrar Bizans hâkimiyetine almıştır.⁸⁰ Bu sayede Bizans, eski topraklarında hâkimiyetini tekrar tesis etmek için önemli bir adım atarken, İstanbul'daki Latin imparatorluğu ise tarihe karışmıştır.

⁷⁸ Longnon, "The Frankish States in Greece", s.244.

⁷⁹ Longnon, "The Frankish States in Greece", s.246-48.

⁸⁰ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 2015, s.415.

Mora'da elde ettiği üç önemli kalenin ardından İmparator Mikhail Paleologos, 1262 yılında kardeşi Konstantinos'un komutasındaki bir orduyu bölgedeki Bizans topraklarını korumak ve idare etmek üzere yarımada'ya göndermiştir. Burada idari merkez olarak Mizistre'yi seçen Konstantinos, beş-altı bin kişilik ücretli Türk askeriyle desteklenen ordu ile, Achaia'nın idari merkezi Elis bölgesine yürümüştür. Bu dönemde Kalavrita ele geçirilmiş olsa da ciddi bir başarı sağlanamamıştır. Ertesi yıl Bizans ordusu hareketine devam etse de ücretlerini alamayan Türklerin Frankların safına geçmesiyle durum Bizans aleyhine gelişmiştir. 1264 yılında ciddi bir mağlubiyet alan Bizanslılar geri çekilmek zorunda kalmıştır. İlerleyen dönemde Bizanslıların bütün çabasına rağmen Franklar yarımada'dan tamamen atılamamış ve zamanla etkilerini yitirerek Osmanlı fetihlerine dek burada baki kalmışlardır. Bu olay Türklerin Mora'da görüldüğü ilk dönem olarak kabul edilmektedir.⁸¹

1278 yılında William Villehardouin'in ölümüyle Achaia prensliği, Sicilya kralı Manfred'in ölümünün ardından Sicilya kralı olan Charles d'Anjou'nun hâkimiyetine girmiştir.⁸² Ancak Charles döneminde de Bizans'a karşı büyük bir üstünlük kurulamamış ve bu dönemde Mora Yarımadası zaman zaman küçük değişiklikler yaşanmış olsa da Bizans İmparatorluğu, Latin prensliği ve Venedik arasında paylaşılmış durumda kalmıştır. Söz konusu durum, 1427 yılında Bizanslılara mağlup olan Kefalonya kontu Carlo Tocco'nun, kısa bir süre sonra yeğeniyle evlenen imparatora elindeki toprakları çeyiz olarak vermesine kadar sürmüştür. Bu evlilikten sonra Mora'da Venedik'e tabi olan Meton, Koron, Arhos gibi yerler dışında yarımada'nın tamamı Bizans kontrolüne geçmiş ve Osmanlı fetihlerine dek bu durum devam etmiştir.⁸³

1.2. Mora'ya İlk Osmanlı Akınları

14. yüzyılın başlarından itibaren Batı Anadolu'da Bizans'a karşı önemli fetihler gerçekleştirmeye başlayan Osmanlılar, 1352 yılında Çimpe Kalesi'nin ve 1354 yılında Gelibolu'nun fethinin ardından Balkanlarda da fetihler yapmak için önemli üsler elde etmiştir. Kısa sürede Balkanlarda topraklarını genişleten Osmanlıların Mora'ya ilk girişleri I. Murad'ın hükümdarlığı zamanında 1387 yılında gerçekleşmiştir. Osmanlı kaynaklarının suskun kaldığı ancak Bizans kaynakları tarafından tafsilatı ile kaydedilen, Evrenos Bey öncülüğündeki

⁸¹ Bees, "Mora", s.416-417; Kiel-Alexander, "Mora", s.281; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.419; bu sefere katılan Türklerin komutanı olan Melik ve Salik seferden sonra da Mora'da ikamet etmeye devam etmişlerdir. Melik 1295 yılına kadar Mora'da kalmış ve daha sonra yurduna dönmüştür. Ancak onunla birlikte gelen Türk askerinin bir kısmı Mora'da kalmayı tercih etmiştir. Mora tahrir defterlerinde geçen Meliki köyü, ismini Melik'ten almıştır. Kayapınar, sefere katılan Türklerin sayısını üç bin beş yüz olarak vermektedir. Kayapınar, *Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*, s.30-32.

⁸² Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.420-426.

⁸³ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.517.

akıncıların yaptığı bu harekete neden olan olaylar şu şekilde gerçekleşmiştir: Mora'nın ilk despotu⁸⁴ olan Manuel Kantakuzenos'un 1380'de Mora'da ölümü üzerine yerine kardeşi Matheos geçmiştir. Ancak Bizans imparatoru V. Ioannes Palaiologos, Mora'da da Palaiologos ailesinden bir kişinin hüküm sürmesini istemekteydi. Dolayısıyla Matheos sadakatini bildirmesine karşın imparator, oğlu Theodoros'u Mora despotu olarak tayin etmiştir. Ancak Theodoros Mora'ya geldiğinde buranın siyasi yapısı oldukça karışık bir durumdaydı. Yarımada 1380 yılında Achaia prensliği küçük parçalara ayrılmış ve Gördüs Floransalı Acciajouli ailesinin kontrolüne geçmiştir. Ayrıca Koron ve Meton gibi önemli limanlar hala Venedik'in elinde bulunmaktaydı. Bunlar dışında paralı asker olarak bölgeye gelen Navarrolular da Mora'da bir başka güç olarak ortaya çıkmışlardır. Tüm bu olaylar gerçekleşirken Matheos'un oğlu Dimitrios da asilzadelerden, Navarrolulardan ve Türklerden yardım alarak Theodoros'a karşı harekete geçmiştir. Meydana gelen bu gelişmeler karşısında Theodoros babası V. Ioannes'ten yardım istemiş fakat IV. Andronikos ile iktidar mücadelesinde bulunan babası bu çağrıya yanıt verememiştir. Selanik'i elinde bulunduran kardeşi Manuel'in gönderdiği yüz kişilik birlik de Theodoros'un yenilgisini engelleyememiştir. Bu sırada Selanik, Osmanlı sultanı I. Murad'ın eline geçmiş (1387) ve Manuel Bursa'ya gelerek sultana tabi olmayı kabul etmiştir. Ağabeyinin bu hareketi üzerine Theodoros da Osmanlı sultanına tabi olmuştur. Yarımada'daki Latinlerin faaliyetini sonlandırmak isteyen Theodoros'un Osmanlı sultanından yardım istemesi üzerine Evrenos Bey öncülüğündeki akıncılar Mora'ya gelerek despotun elinden çıkmış olan toprakları ele geçirmiş ve burası daha sonra Theodoros'un idaresine bırakılmıştır. İşte Osmanlıların Mora'ya ilk gelişleri bu suretle gerçekleşmiştir.⁸⁵

⁸⁴ 14. yüzyılın ortasında Mora'nın sosyal yapısında önemli bir değişiklik meydana gelmiştir. 1349 yılında Bizans imparatoru Ioannes Kantakuzenos, ülke topraklarını oğulları arasında paylaştırarak feodal güçlere karşı hanedan üyelerinin hâkimiyetini sağlamak istemiştir. Bu amaçla Mora yarımadasının kontrolünü oğlu Manuel'e bırakmış ve burada merkezi Mizistre olmak üzere bir despotluk ortaya çıkmıştır. Manuel, 1380 yılındaki ölümüne kadar burada yönetimi elinde tutmuştur. 14. yüzyılda veba ve savaşlar nedeniyle Mora'daki verimli arazilerin nüfusunun azalması sonucunda hem Manuel hem de I. Theodoros Palaiologos dönemlerinde binlerce Arnavut bölgeye yerleştirilmiş ve böylece Mora'nın etnik yapısı önemli ölçüde değişmiştir. Kiel-Alexander, "Mora", s.281; Ostrogorsky (Feryanççı'ten naklen), bu dönemden itibaren Mora topraklarının bir despotluk olduğu algısının yerleştiğini ve bunun değişmesi gerektiğini belirtmektedir. Zira Mora'yı yönetenler despot unvanını buranın idarecisi olmaları nedeniyle değil, hanedan üyesi olmaları nedeniyle kullanmışlardır. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.485; bu dönemde Mora'ya yerleşen Arnavutların izlerine Osmanlı fethinden sonra yapılan ilk tahrirde rastlanmaktadır. Bu defter incelendiğinde Mora'daki şehir merkezlerinde nüfusun Rum ağırlıklı olmasına karşın kırsal kesimde Arnavut nüfusun Rumlardan daha fazla olduğu görülmektedir. Toplamda ise Rumlar nüfusun %58'ini, Arnavutlar ise %42'sini oluşturmaktadır. Kayapınar, *Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*, s.306.

⁸⁵ Kayapınar, *Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*, s.87-98; Mora'ya ilk gelen Türklerin Melik ve Salik isimli komutanların emrindeki ücretli askerler olduğunu daha önce belirtmiştik. Osmanlılardan önce Batı Anadolu'da bulunan beyliklerden özellikle Aydınoğullarının da Mora'ya akınlarda bulunduğunu tarihi kaynaklar belirtmektedir. Kemal Paşaoğlu Şemsüddin Ahmed İbn-i Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman (II. Defter)*, yay. haz. Şerafettin Turan, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.168; İbn Kemal ayrıca, Aydınoğlu Umur Bey'in aşmayı başaramadığı "dar geçit" in, ki bu geçit muhtemelen Orta Yunanistan'dan Mora'ya giden yol üzerinde bulunan Termopylae geçididir, Sultan Bayezid tarafından H.796/M.1393-1394 yılında aşıldığını ve burada bazı kalelerin

Osmanlıların Mora'da ilk yerleşimi geçici de olsa 1395 yılında yine Evrenos Bey'in emrindeki birliklerin akınları ile olmuştur. 1389 yılında babası I. Murad'ın ölümü üzerine Osmanlı tahtına geçen I. Bayezid'in saltanatının ilk yıllarında Osmanlıların Mora ile ilgili herhangi bir tasarrufu olmamıştır. Ancak bir süre sonra Bayezid ile Bizans imparatoru Manuel arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır. 1394 yılında Bayezid, vasal hükümdarlarla Serez'de bir toplantı düzenlemiş ve burada Theodoros'tan Mora'daki Arhos ve bazı kaleleri kendisine bırakmasını istemiştir. Bu isteği kabul etmeyen Theodoros bir süre sonra yapılan anlaşmayla Arhos'u Venedik'e terk etmiştir.⁸⁶ Aynı yılın sonlarında Gördüs bölgesine hâkim olan Floransalı Acciajouli ailesine mensup Nerio'nun ölümü üzerine toprakları, damadı Kefalonya kontu Carlo Tocco'ya kalmıştır. Carlo Tocco'nun yarımadanın diğer bir kısmını elinde bulunduran Nerio'nun diğer damadı despot Theodoros Palaiologos ile anlaşmazlığa düşmesi üzerine Bizanslılar Gördüs'ü ele geçirmek amacıyla harekete geçmiştir. Bunun üzerine Carlo Tocco Osmanlılardan yardım istemiş ve Evrenos Bey'in kuvvetleri 1395 yılı başında Bizanslıları Gördüs civarında mağlup ederek Mora'ya girmiş ve Londar ve Akova kalelerini ele geçirmiştir.⁸⁷ Ancak Evrenos Bey bir süre sonra emrindeki akıncılarla birlikte Mora'dan çekilmiş ve Eflak voyvodası Mircea'ya karşı yapılan sefere katılmıştır.⁸⁸

Mora'ya yapılan akınlar 1396'da yapılan Niğbolu Savaşı'nın ardından da devam etmiştir. Osmanlı kuvvetleri 1397 yılında Atina'yı ele geçirmiştir. Bunun ardından Gördüs berzahını geçerek Venedik'e tabi olan Arhos'u fetheden Osmanlılar, Bizans'ın elinde bulunan bölgeyi geçerek yarımadanın güney kıyılarına kadar ulaşmışlardır.⁸⁹ Bu akın sırasında ele geçirilen üç bine yakın esir Anadolu'ya gönderilmiştir.⁹⁰ Osmanlıların Mora yarımadasındaki bu hâkimiyet dönemi uzun sürmemiş, Yakub Paşa komutasındaki ordu herhangi bir muhafız kıtası bırakmadan Gördüs berzahının ötesine çekilmiştir.⁹¹

ele geçirildiğini belirtmiştir. İbn Kemal (Kemalpaşazade), *Tevarih-i Al-i Osman (IV. Defter)*, haz. Koji Imazawa, TTK Yayınları, Ankara 2000, s.217-221.

⁸⁶ Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I: Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, Metis Yayınları, İstanbul 1990, s.217.

⁸⁷ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.507; Şahin Kılıç (çev. ve not.), *Bizans Kısa Kronikleri (Chronica Byzantina Breviora): Osmanlı Tarihinin Bizanslı Tanıkları*, İthaki Yayınları, İstanbul 2013, s.109.

⁸⁸ Kayapınar, *Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*, s.120.

⁸⁹ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.509; Kılıç, *Bizans Kısa Kronikleri*, s.104, 130, 131, 144.

⁹⁰ Levent Kayapınar, "Yunanistan'da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması (1361-1461)", *Türkler*, c.IX, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.191.

⁹¹ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.I, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s.253.

1.3. Mora'nın Osmanlılar Tarafından Fethi

1402 Ankara Savaşı'nda Timur'a mağlup olup esir düşen Sultan Bayezid'in kısa bir süre sonra hayatını kaybetmesi üzerine Osmanlı ülkesi Bayezid'in oğulları arasındaki iktidar mücadelesine sahne olmuştur. Yaklaşık on bir yıl süren bu mücadelenin ardından Mehmed Çelebi kardeşlerini bertaraf ederek Osmanlı tahtına oturmuştur. Osmanlı ülkesinde taht mücadelesinin yaşandığı bu fetret döneminde 1407 yılında Meton ve Koron'a yapılan korsan saldırıları dışında Mora'ya hiçbir akında bulunulmamıştır.⁹²

Mehmed Çelebi'nin ölümünden sonra tahta geçen oğlu II. Murad ise Balkanlardaki hâkimiyeti yeniden güçlendirmeyi amaçlamıştır. Bizans imparatoru Manuel'in Osmanlı tahtında hak iddia eden Düzmece Mustafa'yı desteklemesi, Osmanlıların Bizans politikasının da değişmesine neden olmuştur. Osmanlıların 1422'de başarısızlıkla sonuçlanan İstanbul kuşatmasından bir süre sonra harekete geçen Osmanlılar, 1423 yılının mayıs ayında Turahan Bey komutasındaki yirmi beş bin kişilik ordu ile ilk olarak Germe Hisarı'na (Gördüs berzahı/Hexamilion surları)⁹³ gelerek surları tahrip etmiş, ardından Theodoros'un kontrolündeki topraklara akın düzenlemiştir. Osmanlı kuvvetleri akından bir süre sonra Mora'dan çekilmiştir.⁹⁴

1428 yılında Mora despotu II. Theodoros'un manastırda inzivaya çekilme kararı vermesi üzerine Bizans imparatoru VIII. Ioannes, bir diğer oğlu Konstantinos'u Theodoros'un halefi olarak ilan etmiştir. Ancak Theodoros yerel beylerin baskısıyla kararından vazgeçerek Konstantinos'un halefi olmasını kabul etmemiştir. Bunun üzerine Ioannes, Konstantinos'u Carlo Tocco'nun kardeşinin kızı ile evlendirmiş ve Tocco Mora'daki topraklarını çeyiz olarak Konstantinos'a vermiştir.⁹⁵ Bunun ardından yarımada'daki bir başka Latin prensliği olan Navarroluların topraklarına da sahip olan Konstantinos yarımada'nın büyük bir kısmında hâkimiyet sağlamış oluyordu. Mizistre ve çevresinde hüküm süren Theodoros ve Kalavrita

⁹² Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.I, s.411.

⁹³ Osmanlı kaynaklarında genellikle Germe Hisarı ya da Germe Berzahı olarak adlandırılan Hexamilion surları ilk olarak 3. yüzyılda Mora'yı kuzeyden gelen saldırılara karşı korumak amacıyla inşa edilmiştir. Yarımada'nın kuzeyindeki Gördüs Körfezi'nden doğusunda bulunan Saronikos Körfezi'ne dek uzanan surların adı Roma mili ile altı mil uzunluğunda olmasından gelmektedir. Osmanlı kaynaklarına göre üzerinde beş adet hisar bulunan surun gerçek uzunluğu ise beş mil civarındadır. Surların yüksekliği ise sekiz metreye yakındır. Timothy Gregory, "Hexamilion", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol.II, ed. Alexander P. Kazdan vd., Oxford University Press, New York 1991, s.927; 1414 yılının yaz aylarında ülkesinin topraklarında gezintiye çıkan İmparator Manuel, önce Selanik'e uğramış, ertesi yılın baharında ise Mora'ya gelerek Osmanlı akınlarına karşı önlem almak amacıyla yirmi beş gün gibi kısa bir sürede Hexamilion'u tekrar inşa ettirmiştir. Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları 1261-1453*, çev. Bilge Umar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s.403.

⁹⁴ Bees, "Mora", s.419; Kayapınar, *Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*, s.153-156; Osmanlı kaynaklarının zikretmediği bu 1423 akını Bizans kroniklerinde birkaç kez anılmıştır. Kılıç, *Bizans Kısa Kronikleri*, s.105, 111, 131; Yorgios Sfrancis, *İstanbul'un Fethinin Bizanslı Son Tanığı: Yorgios Sfrancis'in Anıları -Chronicon Minus-*, çev. ve not. Levent Kayapınar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2021, s.72.

⁹⁵ Sfrancis, *Yorgios Sfrancis'in Anıları*, s.92.

çevresinde hâkimiyet kuran Thomas'la birlikte Mora topraklarının (Venedik'e tabi olan yerler dışında) üç kardeş arasında paylaşıldığı görülmektedir. 1430 yılında Konstantinos'un kardeşi Thomas, Achaia prensinin kızı ile evlenerek Arkadya dışındaki toprakları despotluk sınırlarına katmıştır. İki yıl sonra Thomas, Arkadya'yı da ele geçirmiş ve böylece Mora'daki Latin hâkimiyeti sona ermiştir.⁹⁶

Osmanlıların Mora'ya yönelik harekâtı uzun bir aranın ardından 1446 yılında tekrar başlamıştır. 1444 yılındaki Varna savaşında ittifak kuvvetlerine destek veren Mora despotlarını cezalandırmak isteyen Sultan II. Murad, Tokat'ta mahbus tutulan Turahan Bey'i affederek öncü olarak Mora'ya sevk etmiş⁹⁷, ardından kendisi de sefere iştirak etmiştir. Osmanlı ordusu 1446 yılının aralık ayında Mora'ya gelmiş, bölgede ilk kez toprakların da kullanıldığı bu seferde bundan üç yıl önce Konstantinos'un tekrar inşa ettirdiği⁹⁸ Germe Hisarı yıkılmış⁹⁹, ardından Sultan Murad orduyu ikiye ayırarak kendisi kuzeyde Balyabadra tarafına, Turahan Bey ise güneyde Mizistre tarafına yönelmiştir. Yarımadanın kuzey kıyılarını takip ederek Balyabadra'ya gelen ve kuşatan Sultan Murad, burayı ele geçirememiş ve ardından Turahan Bey'le buluşarak Mora'dan ayrılmıştır.¹⁰⁰ Bizans kaynaklarına göre Osmanlıların 60 bin kişiden fazla bir orduyla gelip 60 binden fazla esir aldığı bu seferde Mora despotları Konstantinos ve Thomas Osmanlı tabiiyetini tanıyarak haraç ödemeyi kabul etmişlerdir.¹⁰¹ 1423, 1431 ve 1446 yıllarında yapılan akınların temel gayesinin Mora despotlarına Osmanlı karşıtı ittifaklara verdikleri destek

⁹⁶ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.I, s.549; Kayapınar, *Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*, s.159-163.

⁹⁷ Feridun Emecen, "Turahan Bey", *DİA*, c.XLI, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s.406; "Tırhala begi Turhan Beg kadimden ol ucuñ begiydi. Ammâ ol zamânda Tokat'da mahbûs idi. Hazret-i sultân çıkarup yine Tırhala'yı virüp halvetine da'vet eyledi". Fatma Kaytaç, *Behiştî Tarihi (791-907 / 1389-1502) (Giriş, Metin, Dizin)*, Marmara Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul 2011, s.182.

⁹⁸ Sfrancis, *Yorgios Sfrancis'in Anıları*, s.208; Kılıç, *Bizans Kısa Kronikleri*, s.106.

⁹⁹ Aşık Paşazade, Germe Hisarı'nın fetih tarihini H.842/M.1438-39 olarak vermektedir. *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. A. Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s.124; Aşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi: Tevârih-i Al-i Osman*, haz. Kemal Yavuz-M.A. Yekta Saraç, İstanbul 2010, s.400; bu vakayı Aşık Paşazade'den nakleden Neşri ise fethin H.843 (M.1439-40) tarihinde gerçekleştiğini belirtmektedir. Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nüma*, c.II, haz. Faik Reşit Unat-Mehmed Altay Köymen, TTK Yayınları, Ankara 2014, s.635; Sultan Murad'ın 1446 Mora seferine dair Osmanlı ve Bizans kaynaklarında verilen bilgilerin tenkit ve tahlili için bkz. Akdes Kurat, "Bizans'ın Son ve Osmanlıların İlk Tarihçileri: Türklerin 1446'da Mora'yı Haraca Bağlamalarına Ait Bizans ve Osmanlı-Türk Kaynaklarında Verilen Malumatın Mukayesesi", *Türkiyat Mecmuası*, c.III/35, İstanbul 1935, s.185-206; Kurat, bu sefere dair Bizans ve Osmanlı kronikleri arasında Chalkokondyles'in verdiği bilgileri kabul etmektedir ki bu bilgiler Bizans kısa kroniklerinde de aynı şekilde geçmektedir. Buna göre Osmanlı kuvvetleri Germe Hisarı'nı 10 Aralık 1446'da ele geçirerek surları yıkmıştır. Kılıç, *Bizans Kısa Kronikleri*, s.95, 113, 129, 132, 135, 138, 141, 146, 159, 168, 170, 209, 217, 220, 222, 226, 249, 261, 269.

¹⁰⁰ Ferhan Kırıldökme Mollaoğlu, *Laonikos Chalkokondyles'in Kroniği ve Değerlendirilmesi (V.-VII. Bölümler)*, Ankara Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara 2005, s.204; Kayapınar, *Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*, s.171; Oruç Bey, bu seferde Balyabadra (Balyabadra) kalesinin ele geçirildiğini kaydetmiştir. Oruç bin Adil, *Oruç Bey Tarihi*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014, s.64; Nişancı Mehmed Paşa bu olayın yılını H.851/M.1447-48 olarak vermektedir. Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, çev. Konyalı İbrahim Hakkı, iç. *Osmanlı Tarihleri I*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949, s.349.

¹⁰¹ Mikhael Doukas, *Tarih: Anadolu ve Rumeli (1326-1462)*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s.198-199; Kılıç, *Bizans Kısa Kronikleri*, s.113; Halil İncelik, "Murad II", *DİA*, c.XXXI, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s.170.

nedeniyle bir uyarı vermek olduğu ve sadece Germe Hisarı'nın yıkılmasıyla yetinildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde Osmanlılar Mora'da herhangi bir yerleşimde bulunmamış ve Mora'nın haraçgüzar olması sağlanmıştır. 1448 yılında Mora'daki despotların arasında çıkan anlaşmazlıkta Dimitrios Osmanlılardan yardım istemiş ve Turahan Bey Mora'ya girerek Thomas'ın aldığı yerleri iade etmesini sağlamıştır.¹⁰²

1451 yılında II. Murad hayatını kaybettiğinde tahta oğlu II. Mehmed oturmuştur. Osmanlı tahtındaki bu değişiklik Bizans İmparatorluğu'nun ve ardından Mora despotluğunun sonunu getirecek gelişmelerin başlangıcı olmuştur. İstanbul kuşatması esnasında Mora'dan İstanbul'a yardım gelmesini engellemek isteyen Sultan Mehmed, bu amaçla Ekim 1452'de Turahan Bey'i oğulları Ömer ve Ahmet'le birlikte Mora'ya göndermiştir. Turahan Bey komutasındaki akıncılar bu seferde bütün Mora Yarımadası'nı yağmalamıştır.¹⁰³ İstanbul'un fethinin ardından Mora despotları haraç vermek kaydıyla Mora'daki hâkimiyetlerine devam etmişlerdir. Ancak bir süre sonra Mora'daki Arnavutların isyan etmeleri üzerine, Mora'nın iki despot kardeşi Thomas ve Dimitrios, Sultan Mehmed'den tekrar yardım istemiştir. Sultan Mehmed'in emriyle Turahan Bey ve oğlu Ömer Bey komutasında Mora'ya gönderilen ordu isyanı bastırarak on binden fazla esir almıştır. Osmanlıların yaptığı bu yardıma karşılık iki kardeş senelik on iki bin altın ödemeyi kabul etmiştir.¹⁰⁴

Mora despotlarının 1454'te verdikleri haraç ödeme sözünü üç yıl boyunca tutmamaları üzerine II. Mehmed bizzat Mora'ya sefer düzenlemeye karar vermiştir.¹⁰⁵ 1458 yılının bahar aylarında büyük bir ordu ile Mora'ya doğru harekete geçmiştir. Mora'da önce Gördüs'ü kuşatan Sultan Mehmed, ordunun bir kısmını kale halkının teslim olmasını sağlamak amacıyla kuşatmada bırakmış ve kendisi Mora'nın içlerine doğru girmiştir. İlk olarak yarımadaının merkezindeki Arcadia bölgesine gelen Osmanlı sultanı, burada Muhli (Tegea) şehrini ele geçirerek buraya bir muhafız kıtası yerleştirmiştir. Ardından yarımadaının kuzeyine ilerleyen Sultan Mehmed, önce Balyabadra'yı, ardından da Vostiça kalelerini ele geçirerek muhafız

¹⁰² Kırıldökme Mollaoğlu, *Chalkokondyles Kroniği*, s.222; Zinkeisen'in belirttiği gibi Chalkokondyles II. Murad saltanatının sonlarında meydana gelen bu vakayı II. Mehmed saltanatının başlarında (İstanbul fethinden önce) zikretmektedir. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.I, s.563.

¹⁰³ Laonikos Chalkokondyles, *The Histories*, vol.II, çev. Anthony Kaldellis, Harvard University Press, Massachusetts 2014, s.171.

¹⁰⁴ Chalkokondyles, *The Histories*, vol.II, s.225; Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, s.487; Kılıç, *Bizans Kısa Kronikleri*, s.123. Hem II. Murad saltanatının son zamanlarında yapılan akın hem de İstanbul'un fethinden önce yapılan akın Osmanlı kaynaklarında zikredilmemekte, yalnızca Bizans kaynaklarında geçmektedir.

¹⁰⁵ Kritovulos, *İmrozlu Kritovulos'un Tarihi (1451-1467)*, çev. Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.141-142; Mora Yarımadası İtalya'ya yapılacak seferler için önemli bir üs konumundaydı. Ayrıca Napoli kralı V. Alfons Arnavutluk'ta İskender Bey'le ve Mora'da Dimitrios ile ittifak anlaşması yaparak bu bölgeyi Osmanlı'ya saldırı için üs olarak kullanmayı amaçlıyordu. II. Mehmed, Alfons'tan önce davranarak 1458 yılında orduyla birlikte Mora'ya hareket etti, Mahmud Paşa komutasındaki bir orduyu da Macar saldırısını engellemesi amacıyla Sırbistan üzerine gönderdi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, TTK Yayınları, Ankara 2011, s.22.

yerleştirmiş, daha sonra yönünü tekrar Gördüs'e çevirerek burada devam eden kuşatmaya iştirak etmiştir. Bu sırada despot Dimitrios'un gönderdiği heyet, aman karşılığında kalenin teslim edilmesini teklif etmiştir. Gördüs'ün tesliminin ardından yapılan anlaşmaya göre Mora'da elde ettiği yerler Sultan'ın idaresinde kalmış, yarımadanın üçte ikisi ise Thomas ve Dimitrios arasında paylaştırılmıştır. Sultan Mehmed, despotların üç bin altın vermesi karşılığında onların koruyuculuğunu üstlenmiştir. Mora'da Osmanlı kontrolünde kalan kalelere muhafızlar yerleştiren Sultan Mehmed, Gördüs'e de dört yüz civarında yeniçeri bırakmış ve Mora'dan ayrılarak Edirne'ye dönmüştür.¹⁰⁶ Bizans kaynakları, Sultan Mehmed'in Mora'da Osmanlı idaresine kattığı bölgelerin sancak haline getirilerek idaresinin Turahanoğlu Ömer Bey'e verildiğini kaydetmektedir ancak Osmanlı kaynaklarında bu hususa ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁰⁷

Mora'ya düzenlenen 1458 seferiyle sağlanan sükûnet ortamı fazla uzun sürmemiştir. Sultan Mehmed Mora'dan döndükten sonra Thomas da söz verdiği gibi bazı kaleleri Osmanlılara bırakmıştır. Bir süre sonra despot Thomas, bölgedeki Arnavutların da kışkırtmasıyla harekete geçmiş ve Papa tarafından gönderilen üç yüz kişilik küçük bir kuvvetin de desteğiyle Balyabadra'daki yeniçeri garnizonunu kuşatmış, ayrıca Dimitrios'un kontrolündeki Karitena, Kalavrita, Zarnata kaleleri ele geçirmiştir. Bunun üzerinde Sultan Mehmed, Tesalya beyi Hamza'nın komutasında bir orduyu Mora'ya sevk etmiştir. Yanına Turahan Bey'in oğulları Ahmed ve Ömer'i de alan Hamza Bey hızlı bir şekilde hareket ederek Balyabadra'ya gelmiş ve Thomas'ın kalede kuşatma altına aldığı yeniçeri garnizonunu kurtarmıştır. Daha sonra ilerleyişine devam eden Hamza Bey'in emrindeki ordu, Thomas'ın kuvvetlerini dağıtmış ve despotu barışa zorlamıştır. Her ne kadar iki kardeş arasında barış sağlanmış olsa da kısa süre sonra çatışmaların şiddetlenmesiyle Mora despotluğunun sonunu getirecek son Osmanlı harekâtı başlamıştır.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Kritovulos, *Tarih*, s.141-152; Chalkokondyles, *The Histories*, vol.II, s.273-289; Kılıç, *Bizans Kısa Kronikleri*, s.171, 273; Tursun Bey de bu seferin H.862 (M.1457-58) yılında gerçekleştiğini ve seferin nihayetinde Gördüs ve Balyabadra kalelerinin ele geçirildiğini kaydetmiştir. Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1977, s.91-93. İbn Kemal de zikredilen Mora seferi ile bunun ardından gerçekleşen Macar seferinin H.862 / M.1457-1458) yılının güz ve yaz aylarında olduğunu kaydetmiştir. İbn Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman VII. Defter (Tenkidli Transkripsiyon)*, haz. Şerafettin Turan, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.154-160.

¹⁰⁷ Kritovulos, *Tarih*, s.153; Chalkokondyles, *The Histories*, vol.II, s.289; Osmanlıların Mora'ya akınlarında ve yarımadanın fethinde büyük rol oynayan Turahan Bey'in ve oğullarının Orta Yunanistan'daki Tesalya bölgesinde kurduğu vakıflara dair bkz. Levent Kayapınar, "Tesalya Bölgesinin Fatih Turahan Bey Ailesi ve XV.-XVI. Yüzyıllardaki Hayır Kurumları", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 10, 2005, s.183-196; Ayşe Değerli, "Turahanzade Ömer ve Oğlu Hasan Bey'in Tırhala Sancağındaki Vakıfları (1484-1881)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 26, Denizli 2017, s.12-31.

¹⁰⁸ Kayapınar, *Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*, s.210-212.

1460 yılının nisan ayında Edirne'den hareket eden Sultan II. Mehmed yirmi gün sonra mayıs başlarında Gördüs'e ulaşmıştır. Gördüs önlerinde ordugâhını kuran Sultan Mehmed, burada üç gün kalmıştır. Despot Dimitrios'un kendisini karşılamaya gelmemesine öfkelenen Sultan, sadrazam Mahmud Paşa'yı Mizistre üzerine göndermiştir. Mizistre'yi kuşatan Mahmud Paşa, despota elçi göndererek teslim olmasını istemiş ve despot öne sürdüğü şartların kabul edilmesiyle şehri teslim etmiştir. Despotun teslim olmasının ardından Mizistre'ye dört yüz yeniçeriye muhafız olarak bırakan Sultan Mehmed, Dimitrios'un kontrolündeki kaleleri birer birer ele geçirmiştir. Dimitrios'un topraklarında idareyi ele aldıktan sonra Thomas'ın kontrolündeki bölgeye hareket eden Osmanlı ordusu, hızla bu toprakları da ele geçirmiş, Thomas ise Korfu'ya firar etmiştir. Mora'daki son Bizans kalıntılarını da ele geçiren Sultan Mehmed, burayı bir sancak haline getirmiş ve idaresini ise Mora'ya yapılan akınlarda önemli hizmetleri görülmüş olan Turahanoğlu Ömer Bey'e vermiştir. Mora'nın fethinin ardından bölgedeki nüfusun bir kısmı İstanbul'un şenlendirilmesi amacıyla bu şehir civarındaki köylere sürgün edilmiştir.¹⁰⁹ Mora'daki işlerini tamamlayan Sultan Mehmed, sabık despot Dimitrios ve ailesini de yanına alarak ordusuyla birlikte Edirne'ye dönmüştür. Sultan Mehmed, söz verdiği üzere Dimitrios'a birtakım dirlik gelirleri tahsis etmiş¹¹⁰ ve despot ölene dek ailesiyle birlikte burada yaşamıştır.¹¹¹

Sultan Mehmed'in düzenlediği bu son Mora seferi sonunda Venedik'e ait olan Benefşe Koron, Meton, Arhos, Anabolu ve Anavarin gibi yerler dışında yarımadanın tamamı Osmanlı kontrolüne geçmiştir.¹¹² Böylece Mora'da aralıklı olarak uzun bir süre devam edecek olan Osmanlı-Venedik çekişmesi başlamıştır. Fetihlerin tamamlanmasının ardından Mora'da, sancakbeyi, kadılar, dizdarlar, subaşılar gibi devlet görevlileri tayin edilmiş, ayrıca Osmanlıların bir bölgede hâkim olduklarını tasdik eden tahrir işlemi uygulanarak Mora sancağı Osmanlı idari yapılanmasına katılmıştır.¹¹³

¹⁰⁹ İnalçık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", s.466.

¹¹⁰ Sfrancis, sabık despotun dirlik olarak Enez, Limni, Gökçeada ve Semendirek'i tasarruf ettiğini kaydetmiştir. Sfrancis, *Yorgios Sfrancis'in Anıları*, s.354; arşiv belgeleri Dimitrios'un ve Paleologos hanedanının bazı üyelerinin gümrük vergisi mültezimliği yaptığını göstermektedir. Halil İnalçık, "Greeks in the Ottoman Economy and Finances, 1453-1500", *To Hellenikon: Studies in Honour of Speros Vryonis, Jr*, ed. Jelisaveta Stanojevich Allen vd., New Rochelle-New York 1993, s.314.

¹¹¹ Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-feth*, s.103; Kritovulos, *Tarih*, s.170-179; Kılıç, *Bizans Kısa Kronikleri*, s.163; bir kayda göre Mora'nın fethi, İstanbul'un fethinin yıldönümünde, 29 Mayıs 1460'ta tamamlanmıştır. *a.g.e.*, s.138. Aşık Paşazade, Sultan Mehmed'in bu sefere çıkış nedenini şu şekilde aktarmaktadır: "Meğer bir gün Sirez'den bir kişi Ballubatra'ya varmış; görse kim bir niçe Müsülmanlar avratını ol kâfirler kullanırlar ve illa begayet zecr iderler. () Ol kişi toğrı Edrene'ye gelüp padişaha buluşdı. Ve ol gördüğü Müsülman avratlarının hallarını bildürdi. () Padişah bu habarı işidicek gayret-i İslam galebe etdi. Cemi-i asker-i İslam'ı cem itdi. "Niyet-i gaza" diyüp Mora vilayetine yörüdi." Aşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, s.423; bu rivayet Neşri tarafından da aynı biçimde aktarılmıştır. Ancak Aşık Paşazade fetih tarihini H.861 sonlarında (M.1457) olarak verirken, Neşri H.862 (M.1457-1458) olarak vermektedir. Neşri, *Kitab-ı Cihan-nüma*, c.II, s.729.

¹¹² A. Savvides, "Mora", *El*, vol.7, Brill, Leiden-New York 1993, s.237.

¹¹³ Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-feth*, s.104.

1.4. Mora'da Osmanlı-Venedik Mücadelesi

Dördüncü Haçlı Seferinin ardından bir deniz imparatorluğu haline gelen ve Venedik'ten İstanbul'a ulaşan deniz yolu üzerinde bulunan Dalmaçya kıyıları, Arnavutluk, Mora ve adalarda önemli yerlere hakim olan Venedik Cumhuriyeti, İstanbul'un fethinin ardından Sultan Mehmed'le anlaşma yoluna giderek ticari konumunu korumayı hedeflemiş, bu hedefine de 1454 yılında elde ettiği bir ahidname ile ulaşmıştır.¹¹⁴ Osmanlı Devleti ile iyi ilişkilerini bir süre daha devam ettiren Venedik, Papa'nın da teşvik ve desteğiyle 1463 yılında Arnavut İskender Bey ile bir savunma anlaşması yaparak muhtemel bir Osmanlı saldırısında İskender Bey'i korumak için donanma ve asker göndereceğini taahhüt etmiştir.¹¹⁵ 1463 yılı mart ayında yaşanan bir olay, Osmanlı-Venedik ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur. Rivayete göre Atina sancakbeyinin bir kölesi, çaldığı yüz bin akçe ile Venedik hâkimiyetindeki Koron'a kaçmış ve bir Venedikli asilzadenin evine sığınmıştır. Atina sancakbeyi hem parasının hem de kölenin iade edilmesini talep etmiş, ancak Venedikliler kölenin Hristiyanlığı kabul ettiğini belirterek iade etmeye yanaşmamıştır. Bu tavır üzerine Venedik'e tabi olan Arhos'a yürüyen Osmanlılar, şehirde Latinlerin yerine Türklerin hâkimiyetini tercih eden bir Rum papaz vasıtasıyla 3 Nisan 1463'te savaşa gerek kalmadan şehri teslim almıştır. Aynı yıl içinde Turahanoğlu Ömer Bey'in de Venedik hâkimiyetindeki İnebahtı ve çevresini ele geçirmesi, ayrıca Koron ve Meton etrafına akınlar yapılması, iki devlet arasında zaten gerilmiş olan ilişkilerin kopmasıyla neticelenmiştir.¹¹⁶

Arhos'un Osmanlıların eline geçmesi üzerine Venedik senatosunda yapılan müzakerelerde Osmanlı ilerlemesini engellemenin tek yolunun savaşmak olduğu görüşü kabul edilmiş ve nihayet 28 Temmuz 1463'te Osmanlılara savaş ilan edilmiştir.¹¹⁷ Böylece iki devlet arasında 1479 yılına dek devam edecek olan uzun bir savaş dönemi başlamıştır. Uzun süren bu savaş dönemi boyunca iki taraf arasında Mora'da şiddetli çatışmalar gerçekleşmiş, ancak bu çatışmalardan kesin bir netice alınamamıştır. On altı yıl süren savaş sonunda 26 Ocak 1479'da İstanbul'da bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma gereğince Venedik Mora'daki Manya

¹¹⁴ Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, s.319; 1454 ahidnamesinin maddeleri için bkz. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.II, s.25-26.

¹¹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, s.111.

¹¹⁶ Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, çev. Dost Körpe, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2013, s.203; Kılıç, *Bizans Kısa Kronikleri*, s.114, 171; Chalkokondyles, Mora sancakbeyinin adının Elvan oğlu İsa olduğunu belirtirken, bu olayı ondan nakleden Hammer ise beyin adını Evrenoszade İsa ve kölenin çaldığı on bin akçe olarak kaydetmiştir. Chalkokondyles, *The Histories*, vol.II, s.445; Johann von Hammer-Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.II, çev. Mehmed Ata Bey, Sabah Yayıncılık, İstanbul 1999, s.73. Kritovulos ise Ömer Bey'in akınlarının 1462 yazında meydana geldiğini bildirmektedir. Kritovulos, *Tarih*, s.212.

¹¹⁷ Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, s.204; İnalcık, "Mehmed II", s.399; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.II, s.213.

bölgesinin hâkimiyetini Osmanlılara bırakırken, Osmanlıların bu dönemde Mora’da ele geçirdiği topraklar ise tekrar Venedik kontrolüne bırakılmıştır.¹¹⁸ Sağlanan barışın ardından Sultan Mehmed’in ölümüne dek süren iki yılda Mora’da önemli bir olay meydana gelmemiştir.

II. Mehmed’in 1481’de ölümünün ardından tahtı ele geçiren II. Bayezid döneminin başlarında Osmanlı-Venedik ilişkileri oldukça barışçıl bir biçimde gelişmiştir. Saltanatının başlarında kardeşi Cem Sultan’la iktidar mücadelesine giren Sultan Bayezid’in içinde bulunduğu zor durumdan faydalanmak amacıyla 1481 yılı ağustos ayında İstanbul’a bir elçi gönderen Venedik, isteğini 16 Ocak 1482 tarihli bir ahidname ile elde etmiştir.¹¹⁹ Esas olarak 1479’da imzalanan antlaşmanın yenilenmesi niteliğinde olan bu ahidnamede küçük değişiklikler yer almış ve iki devlet arasındaki ilişkiler yüzyıl sonuna dek ilgili ahidname çerçevesinde sulh içerisinde devam etmiştir. Bu dönemde Osmanlıların fetih siyasetinin odak noktasını Karadeniz’in kuzeyi oluşturmuştur. Cem Sultan’la mücadelesi sırasında “ebu’l-feth” olarak anılan babasının dahi fethedemediği yerleri ele geçirerek kendisine önemli bir iç destek ve güven bulmayı arzulayan Sultan Bayezid, 1484 yılında Kili ve Akkirman kalelerini ele geçirip Boğdan’ı Osmanlı hâkimiyetine almıştır. Fetihlerin ardından Memluklerle olan meselenin haline ağırlık veren Bayezid, 1490’lı yılların başından itibaren Venedik üzerine yoğunlaşmıştır. Özellikle meşhur korsan Kemal Reis’in devlet hizmetine alınmasının ardından donanmanın gelişimine önem verilerek Venedik gemileri tarzında gemiler inşasına başlanmıştır.¹²⁰ Venedik’in Arnavutluk’ta İskender Bey’in oğlu Jan Kastriyota’ya yardım etmesi ve Memluklerle yapılan savaşta Kıbrıs’a sığınmak isteyen donanmanın kabul edilmemesi gibi nedenler de Venedik’e karşı harekete geçilmesinde etkili olmuştur. Birkaç yıldır savaş hazırlıklarını yürüten Osmanlılar, tüm bu gelişmelerin neticesinde 1499 yılında Venedik’e savaş ilan etmiştir.¹²¹

Sultan Bayezid’in bu savaşta ana hedefi, Mora’da bulunan iki önemli Venedik kolonisi Meton ve Koron’un yanı sıra Gördüs Körfezi’nin kuzey kıyısında bulunan İnebahtı’yı ele

¹¹⁸ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.II, s.310; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, s.124.

¹¹⁹ Ahidnamede tarih gün olarak belirtilmemiş ve “evahir-i zilkade sene 886 (10-19 Ocak 1482)” olarak kaydedilmiştir. Bununla birlikte Zinkeisen ahidnamenin 16 Ocak tarihli olduğunu belirtmektedir. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.II, s.374; Şerafettin Turan ise ahidnamenin gününü 6 Ocak olarak vermektedir. Şerafettin Turan, “Bayezid II”, *DİA*, c.V, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s.235; ahidname maddeleri için bkz. Hans Peter Alexander Theunissen, “Ottoman-Venetian Diplomatic: The ‘Ahdnames, The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents”, *EJOS*, I, 1998, s.370-376; ayrıca bkz. M. Tayyip Gökbilgin, “Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler”, *Belgeler*, c.V-VIII/sayı 9-12, Ankara 1972, s.39-42.

¹²⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, s.202-203.

¹²¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, s.213.

geçirmekti.¹²² Bu amaçla Kemal Reis ve Burak Reis önderliğindeki donanma İnebahtı tarafına gönderilmiş, Rumeli beylerbeyi Mustafa Paşa da İnebahtı'yı karadan kuşatması için göndermiştir. Venedik donanmasının bütün çabasına karşın Osmanlı gemileri Gördüs Körfezi'ne girmeyi başarmış ve İnebahtı kuşatmasına denizden iştirak etmiştir. Hem karadan hem denizden kuşatılan kalede direnmenin fayda getirmeyeceğini gören Venedikliler 28 Ağustos'ta kaleyi Rumeli beylerbeyi Mustafa Paşa'ya vire ile teslim etmiştir. Kalenin ele geçirildiği sırada Yenişehir yakınlarında bulunan Sultan Bayezid, fetih haberinin ulaşması üzerine İnebahtı'ya sancakbeyi ve kadı tayinleri yaptıktan sonra Edirne'ye dönmüştür.¹²³

Osmanlıların Venedik'e karşı Mora civarındaki hareketi ertesi yıl devam etmiştir. Sultan Bayezid, 1500 yılının nisan ayında Edirne'den hareketle Mora'ya ulaşmıştır. Bir süre Londa'da konakladıktan sonra vezir Yakup Paşa'nın donanmayla Meton'a geldiği haber alınınca Sultan da orduyla birlikte Meton'u karadan kuşatmak üzere hareket etmiştir. Meton'u kuşatan Osmanlı ordusu şehre gireceği sırada Venedik'ten yardıma gelen donanma savaşın uzamasına neden olmuştur. Osmanlı askerinin surlarda açılan gediklerden içeri girdiği sırada mal ve mülklerini Osmanlılara bırakmak ve Osmanlılara esir düşmek istemeyen ahalinin çıkardığı yangın bütün şehri sarmış ve beş gün süren yangının nihayetinde Sultan Bayezid şehre girmiştir. Böylece bir aydan fazla süren kuşatma 9 Ağustos'ta kalenin fethiyle sonuçlanmıştır. Meton'un ardından vezir Ali Paşa komutasında Anavarin ve Koron'a yönelen Osmanlı orduları, bu kalelerin vire ile teslim olması neticesinde kansız bir şekilde ele geçirmiş ve ahalinin can ve mal güvenliği sağlanmıştır. Sultan Bayezid 20 Ağustos'ta Koron'a gelmiş ve üç gün kaldıktan sonra iki bin beş yüz muhafız bırakarak buradan ayrılmıştır. Sultan Bayezid'in bu seferi neticesinde Mora'da Venedik'in hâkimiyetinde yalnızca Anabolu ve Benefşe kaleleri kalmıştır.¹²⁴ İki devlet arasında bundan sonra ufak çapta çatışmalar meydana gelse de nihayet

¹²² “Mora gibi memleket Firengle şirketle taşarruf olunur. Lâyık-ı salţanat ve münâsib-i kadr [ü] miknet degül” Kaytaş, *Behişti Tarihi*, s.344.

¹²³ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-tevarih*, c.III, haz. İsmet Parmaksızoglu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s.300-306; İbn Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman VIII. Defter (Transkripsiyon)*, haz. Ahmet Uğur, TTK Yayınları, Ankara 1997, s.189; Sultan Bayezid, kuşatma hazırlıkları sırasında Venedik gemilerinin geçmesini engellemek amacıyla körfezin iki yakasında birer kale inşa ettirmiştir. Maliyeti Mustafa Paşa ve Sinan Paşa tarafından karşılanan kalelerden birisine Bağirdelen, diğerine Ciğerdelen ismi verilmiştir. Fatma Kaytaş, *Behişti Tarihi*, s.351; zikredilen kaleler ilerleyen dönemlerde Rumeli Kasteli ve Mora Kasteli olarak anılmıştır. Zinkeisen'de İnebahtı'nın 26 Ağustos'ta teslim olduğu kayıtlıdır. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.II, s.380. Sapienza Adası, Burak Reis'in burada şehit düşmesinden ötürü Osmanlı kaynaklarında onun adı ile de anılmaktadır.

¹²⁴ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-tevarih*, c.III, s.308-314; İbn Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman VIII. Defter*, s.204-208; Katip Çelebi, *Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan: Tuhfetü'l-Kibar fi Esfari'l-Bihar*, haz. Orhan Şaik Gökyay, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2007, s.36-38; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, s.217-220; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.II, s.384; bir İspanyol kronikçisinin anlatısına göre Sultan Bayezid, Meton kuşatmasına 8 Temmuz'da katılmıştır. Bir aya yakın süren kuşatmanın ardından Osmanlı askeri surlara çıkmayı başarmış ve ana kuleyi ele geçirmiştir. Venedik'ten gelecek yardımdan umudu kesen Metonlular, Türklerin eline

14 Aralık 1502 tarihinde bir antlaşma imzalanarak barış sağlanmıştır. Venedik senatosu tarafından 1503 yılı mayıs ayında tasdik edilen bu antlaşma ile Osmanlı, Mora’da fethettiği son kaleleri de elinde tutmayı başarmıştır.¹²⁵

II. Bayezid’in Mora seferi sonunda yarımada Venedik’in elinde yalnızca Anabolu ve Benefşe kaleleri kalmıştı. I. Selim’in ardından tahta geçen I. Süleyman’ın saltanatında (1520-1566), Mora özelinde önemli gelişmeler olmuş ve buradaki mücadelelerin neticesinde Mora tamamen Osmanlı hâkimiyetine alınmıştır. Sultan Süleyman’ın Şarlken ve Ferdinand ile hem karada hem denizde yürüttüğü mücadele esnasında Venedik, Papa’nın yoğun çabalarına karşın tarafsızlığını korumuş ancak her ihtimale karşın savaş hazırlıklarına devam etmiş ve önemli bir askeri güç meydana getirmiştir. Papa’nın çabaları nihayet 1537 başlarında karşılık bulmuş ve Venedik, Şarlken ve Papa arasında Osmanlılara karşı bir ittifak kurulmuştur. Bu ittifaka daha sonra Fransa kralı Francois da katılmıştır. Venedik’in hazırlıklarından rahatsız olan Sultan Süleyman’ın harekete geçmesine neden olmuştur. Osmanlı kıyılarına yakın bulunan Venedik kontrolündeki Korfu Adası’nı kuşatan ancak ele geçiremeyen Sultan, adadan çekilirken Mora sancakbeyi Kasım Bey’e yarımada Venedik’e tabi olan Anabolu ve Benefşe’ye saldırma emrini vermiştir. Kasım Bey Arhos’tan hareket ederek 1537 Eylül’ünde Anabolu’yu kuşatma altına almıştır. Sağlam surlara sahip olan Anabolu’da bulunan Venedikliler, yaşanan erzak sıkıntısına rağmen defaatle yapılan hücumlara ve teslim olunması için yapılan çağrılara direnmiş, Kasım Bey yaklaşık bir yıl süren kuşatmayı kaldırarak önce Arhos’a dönmüş, kısa bir süre burada kaldıktan sonra bir miktar muhafız bırakarak İnebahtı’ya hareket etmiştir.¹²⁶

geçmesin diye binden fazla evi ateşe vermiştir. Fernando Ferdinand Lanza, “1500’de Türklerin Modon’u Kuşatması ve İşgali”, çev. Özlem Kumrular, *iç. Türkler ve Deniz*, ed. Özlem Kumrular, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s.211-217; Sinan Çelebi ise bu yangının kalenin kulesine sığınan Venediklilerin Osmanlı askerinin üzerine attığı humbara ile başladığını kaydetmektedir. Kaytaş, *Behiştî Tarihi*, s.359; Hammer ise yangını Osmanlı askerinin çıkardığını iddia etmektedir. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.II, s.353; Bizans kısa kroniklerine göre Meton’a destek için gelen dört Venedik kadırgası Osmanlı gemilerinin arasından geçerek limana girmeyi başarmış, bunu göre ahali ise gemideki malzemeleri almak için surları terk etmiştir. Terk edilen surlara saldıran Osmanlı askeri zorlanmadan kaleye girmeyi başarmış ve şehri ele geçirmiştir. Şahin Kılıç, *Bizans Kısa Kronikleri*, s.134; Osmanlı kaynaklarının 10 Ağustos olarak bildirdiği Meton’un fetih tarihi hususunda Bizans kısa kronikleri 9 Ağustos tarihini vermektedir. Koron ise Meton’dan bir hafta sonra, 16 Ağustos’ta ele geçirilmiştir. *aynı eser*, s.116, 127, 136, 141, 143, 179, 186, 210, 218, 221, 236, 245, 250, 257; Venedikliler Navarin kalesini 1500 yılının aralık ayında tekrar ele geçirmiş ancak burada az sayıda muhafız bırakmışlardır. Ertesi yılın mayıs ayında Kemal Reis’in denizden, Ali Paşa’nın karadan düzenlediği saldırının ardından kalenin çevresi ele geçirilmiştir. Bunun üzerine kalede bulunanların vireyle teslim olması üzerine Navarin tekrar Osmanlıların eline geçmiştir. Bu esnada limanda bulunan gemilerdeki yaklaşık 15 bin filorilik mala da el konulmuştur. *aynı eser*, s.136, 139; İbn Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman VIII. Defter*, s.212-214; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.II, s.386.

¹²⁵ İlgili ahidnamenin maddeleri ve tahlili için bkz. Mahmut H. Şakiroğlu, “1503 Tarihli Türk-Venedik Andlaşması”, *VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara/11-15 Ekim 1976)*, c.III, TTK Yayınları, Ankara 1983, s.1559-1569; Theunissen, “Ottoman-Venetian Diplomatic: The ‘Ahdnames’”, s.377-393; Zinkeisen bu antlaşmanın gününü 14 Ekim olarak vermektedir. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.II, s.388.

¹²⁶ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.III, s.167-169.

Mora'da adı geçen iki kaleyi savaş yoluyla elde edemeyen Sultan Süleyman, isteğini 1540 yılında sulh ile elde etmiştir. 1538 yılında müttefik donanmasına büyük bir darbe vuran ve Osmanlıların Akdeniz'deki üstünlüğü ele almasını sağlayan Preveze zaferinin ardından¹²⁷ müttefik devletlerden Venedik, Sultan Süleyman ile barış yollarını aramaya başlamıştır. İki taraf arasında yapılan görüşmeler 1540 yılında netice vermiştir. 3 Ekim günü imzalanan antlaşma ile Venedik, Anabolu ve Benefşe kalelerini Osmanlı hâkimiyetine bırakmayı kabul etmiş, dolayısıyla Mora yarımadası tamamen Osmanlı kontrolüne alınmıştır. Bu iki önemli kalenin yanında Venedik, Osmanlı tarafına üç yüz bin duka altın savaş tazminatı ödeyecektir.¹²⁸ Mora sancakbeyi Kasım Bey sulhle devredilmiş olmasına rağmen uzun süren bir kuşatmanın ardından 21 Kasım'da Anabolu'yu, 25 Kasım'da ise Benefşe'yi Venedik *provveditore*'si Contarini'den teslim almış, antlaşma gereğince Venedikliler iki kaledeki kiliselerin çanlarını ve kaledeki mühimmatı da yanlarında götürmüştür. Ayrıca ahaliden dileyen kimselerin Venediklilerle beraber bölgeden ayrılmasına da müsaade edilmiştir.¹²⁹

Anabolu ve Benefşe kalelerinin de hâkimiyet altına alınmasıyla birlikte Mora yarımadası tamamen Osmanlıların kontrolüne girmiştir. Mora'daki bu durum, zaman zaman küçük isyanlar ve saldırılar yaşansa da yüz elli yıla yakın bir süre devam etmiştir.¹³⁰ 1683

¹²⁷ İdris Bostan, "Preveze Deniz Zaferi ve Sonrasında Akdeniz Dünyası", *Türk Denizcilik Tarihi*, c.I, ed. İdris Bostan-Salih Özbaran, Deniz Basımevi, İstanbul 2009, s.176.

¹²⁸ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.II, s.573; Gökbilgin tarafından neşredilen ve Venedik Devlet Arşivi'nde bulunan 3 Ekim tarihli ahidnamede Mora'ya dair ifadeler "... dostluk ve mu'ahede olub yüce dergâhımla sulh ü salâh olunması bâbında istid'â-yı 'inâyet-i pâdişâhî eyleyüb kendülerin taht-ı tasarruflarında olan kal'alarından Mora'da vâkı' olan Anabolu nâm kal'ayı kulesiyle ve Menavasye nâm kal'ayı bile topları ve çanlarını ve sâ'ir yarak âlâtını aldıklarından sonra içinde olan beyleri ve 'ulûfecileri kanda isterlerse isteyenleri gidüb ve re'âyâdan dahi ihtiyârıyla kalmak isteyenler kalub gitmek isteyenler esbâbları ile gitmek üzere 'atebe-i 'âlem-penâhıma teslim eyleyüb ve hıznâ-i 'âmirem canibine dahi üç yüz bin sikke-i Efrencî altın virmek üzere ki ..." şeklindedir. 1540 ahidnamesinin tam metni için bkz. Tayyib Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri", *Belgeler*, c.I/2, Ankara 1964, s.121-128; ayrıca bkz. Theunissen, "Ottoman-Venetian Diplomatic: The 'Ahdnames", s.437-469.

¹²⁹ Nejat Göyünç, "Anabolu", *DİA*, c.III, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s.105; Kılıç, *Bizans Kısa Kronikleri*, s. 144, 166, 181, 187, 204, 258; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.II, s.574-575.

¹³⁰ Örneğin 1569 yılında Trepoliçe muhafızları, davranışlarından memnun olmadıkları Mora sancakbeyini tüfikle öldürmüş, aynı sıralarda Mora'nın güneyinde yaşayan Manyotlar da isyan bayrağını açmıştır. Ancak bu iki isyan hareketinin önemli sonuçları olmamış ve beş bin yeniçeriyle bölgeye sevk edilen kaptan paşa tarafından hızlı bir biçimde bastırılmıştır. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.III, s.554; 1645'teki Girit savaşının başlangıcı esnasında Osmanlıların Hanya'yı kuşattığını haber alan Korfu'daki Venedik donanması harekete geçerek Balyabadra'a gelmiş ve buraya asker çıkarmış ancak Osmanlı askerinin ve şehir halkının direnmesi üzerine zayıt vererek şehirden geri çekilmiştir. Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, c.IV, haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara 2014, s.1052; Katib Çelebi, *Fezleke*, haz. Zeynep Aycibin, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016, s.883; 1669 yılında Kandiye Kalesi'nin fethedildiği sırada, Venediklilerin desteğiyle yirmi yıldır isyan halinde olan Manyalılara, isyanı bitirmeleri halinde yirmi yıllık ödenmeyen cizyenin affedileceğine, ancak isyana devam etmeleri halinde Girit'te bulunan ordunun Manyalılara sevk edileceğine dair padişah hükmü gönderilmiş ve bunun üzerine Manyalılar bir daha isyan etmeyeceklerine dair itizarname göndererek isyanı bitirmişlerdir. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, c.I, İstanbul 1928, s.528-529; Manyalıların itaati uzun sürmemiş ve Venediklilerin kıskırtmasıyla 1673 Ağustos'unda bölgede tekrar isyan başlamıştır. Harekete geçen otuz bine yakın asi Malta gemilerinin de desteğiyle Manyalılar bölgesinde bulunan Zarnata Kalesi'ni kuşatmıştır. Civarda bulunan kasaba kadılarının durumu İstanbul'a bildirmiştir. Bunun üzerine yardım için kapıcıbaşı Ahmed Ağa sevk edilmiş

yılında Osmanlılar için büyük bir bozgunla sonuçlanan Viyana kuşatmasından sonra başlayan uzun savaş dönemi, Osmanlıların Mora'daki ilk hâkimiyet döneminin de sona ermesine neden olacaktır.

1.5. Mora'da Venedik Egemenliği

1683 yılında Osmanlıların Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Osmanlı ordusu büyük bir panik halinde geri çekilmeye başlamıştır. Osmanlı ordusunu takip eden Lehistan kralı Sobieski'nin kuvvetleri, Ciğerdelen (Štúrovo) yakınlarında Osmanlı askerinin büyük bir kısmını yok ettikten sonra Estergon'u kuşatmış ve burada bulunan altı bine yakın muhafız, Budin'e gitme izni karşılığında kaleyi teslim etmiştir. Sadrazam Kara Mustafa Paşa ise hızlı bir şekilde önce Budin'e çekilmiş, burada bir miktar muhafız bıraktıktan sonra elinde kalan ordunun büyük kısmıyla Belgrad'a ulaşmıştır. 1683 kışındaki askerî harekât bu şekilde sona ererken, Estergon'un ele geçirilmesi, Avrupa devletlerinde Osmanlı topraklarını ele geçirme ve Türkleri bu bölgeden atma düşüncesini yeniden canlandırmış ve Osmanlılara karşı oluşturulan ittifakı genişletme girişimlerini hızlandırmıştır. Bu durumda ilk hedef, kara savaşını deniz savaşı ile destekleyerek Osmanlı askeri kuvvetini bölmek için Venedik'in de bu ittifaka katılmasını sağlamaktır.¹³¹

Venedik Cumhuriyeti de Osmanlı Devleti karşısında kaybettiği Doğu Akdeniz üstünlüğünü tekrar ele geçirmek istiyordu. Zira 1669 yılında Girit Adası'nın Osmanlıların eline geçmesi ve ardından yapılan barış antlaşmasıyla birlikte, Venedik'in Akdeniz hâkimiyeti tamamen sona ermiş bulunuyordu. Bu nedenle Venedik de Osmanlı'ya karşı kurulan ittifaka katılma arayışı içerisindeydi. Müzakereler nihayet 1684 ilkbaharında tamamlanmış ve Venedik de Papa'nın riyasetinde oluşturulan Kutsal İttifak'a dahil olmuştur. İttifak antlaşması gereğince Venedik'in hedefi Dalmaçya'da Osmanlı egemenliğinde bulunan topraklara saldırmak olacaktı. Bunun yanında Doğu Akdeniz'de eskiden Venedik hâkimiyetinde bulunan yerlerin alınması için de çaba gösterilecekti. İttifaka katılmasının ardından Venedik için yapılacak tek şey Osmanlılar ile 1670 yılında yapılan sulhü bozmak için bir bahane bulmaktır. Venediklilerin

ve Mora'daki bütün askeri kuvvet emrine verilmiş, ayrıca bir miktar yeniçeri de İstanbul'dan gönderilmiştir. Akdeniz serdar Maryolzade Mustafa Paşa da yardım için görevlendirilmiş ve yeniçeriler gelmeden evvel Zarnata kıyılarına ulaşarak Malta gemilerini dağıtmıştır. Bir miktar Manyalın ele geçirilmesi, bir kısmının da öldürülmesinin ardından asiler aman dileyerek isyanı sona erdirmiş ve itaat altına alınmıştır. İsa-zade, *İsa-zade Tarihi (Metin ve Tahlil)*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1996, s.127; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, haz. Abdülkadir Özcan, TTK Yayınları, Ankara 1995, s.39;

¹³¹ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, s.67-78; Viyana kuşatmasının öncesinde yaşanan gelişmeler ile kuşatma sırasında yapılan muharebelere ve kuşatmanın sonuçlarına dair detaylı bilgiler için bkz. Kahraman Şakul, *II. Viyana Kuşatması: Yedi Başlı Ejderin Fendi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021; Viyana seferinin organizasyon ve lojistiğine dair detaylı bilgi için bkz. Meryem Kaçan Erdoğan, *II. Viyana Kuşatması*, Marmara Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul 2001.

aradığı bahane bir süre sonra karşılarına çıkmıştır. İstanbul'a ticaret amacıyla gelen bazı Venedik gemilerinin gümrük vergisi vermemek için içindeki malları gizlediği tespit edilmiş ve ilgililer Yedikule'de hapsedilmiştir. Bunlar arasından firar etmeyi başaran birkaç esir yine Venediklilere sığınarak izlerini kaybettirmiştir. Aynı zamanda Bosna'daki Venedik sınırında bazı anlaşmazlıklar nedeniyle çıkan çatışmalarda birkaç Osmanlı tebaasının ölmesi Sultan'ı hiddetlendirmiş ancak Venedik elçisinin özürleri ve tazminat olarak beş yüz kese akçe vermesi üzerine olaylar durulmuştur. Gümrük emininin, Venedik tüccarının gümrük vergisinden kaçırarak için mallarını gizlediği yönündeki iddiaları üzerine el konulan emtia Kurşunlu Mahzen'de muhafaza edilmekteydi. Ancak bu mahzende çıkan yangında tüccarın bütün emtiasının yanması Venedikliler için karşı hamle imkânını doğurmuştur. Venedik *bailosu* Capello, 15 Temmuz 1684 tarihinde Cumhuriyet'in Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan ettiğini bildirmiş ve kısa süre sonra da gizli bir şekilde İstanbul'dan ayrılmıştır.¹³²

Venedik Cumhuriyeti, Mora'ya yönelik hareket için oluşturulan askeri gücün başına, eski Kandiye muhafızı olup, kaleyi Osmanlılara teslim ettiği suçlamasıyla hapsedilen, Mora'yı ele geçirmeyi taahhüt eden ve Mora'daki başarısı sayesinde *doge*'liği elde edecek olan Francesco Morosini'yi getirmiştir.¹³³ Venedik ile Dalmaçya'da, Avusturya ile Macaristan cephesinde mücadele eden Osmanlı cephesinde ise tekaüden İstanbul'da inzivaya çekilen Koca Halil Paşa'ya vezirlik rütbesi iade edilerek Mora seraskerliği görevi tevcih edilmiştir.¹³⁴

¹³² Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.I, haz. Abdülkadir Özcan-Yunus Uğur-Baki Çakır-Ahmet Zeki İzgöer, Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s.254; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, s.79-80; Viyana kuşatması sonrası Osmanlı ordugahındaki sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın çadırı da Avusturyalıların eline geçmiştir. Çadırda, sadrazamın "Venedik ile ceng Nemçe üzerine olan sefer ber-taraf oluncaya dek tehir olunup vaktinde intikam alınması"na dair telhisi ve buna yönelik padişahın hatt-ı hümayunu bulunan bir mektup ele geçirilmiş ve Avusturya imparatoruna ulaştırılmıştır. İmparator bu mektubu derhal Venedik'e göndermiş ve Cumhuriyet'in Osmanlılara karşı oluşturulan ittifaka dâhil olmasında bu mektup da etkili olmuştur. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, s.165.

¹³³ Francesco Morosini, üyeleri Venedik'e *doge* ve komutan olarak hizmet vermiş soylu bir aileye mensuptu. Cumhuriyet'e amiral olarak hizmet veren Morosini, Osmanlı Devleti ile Venedik arasında Girit Savaşı'nın devam ettiği sıralarda 1650 yılındaki Nakşa Savaşı'nda genel kaptanlığa yükselmiştir. Osmanlılara karşı birçok yerde muharebeye girişen Morosini, Kandiye Kuşatması sırasında kaleyi savunan Venedik askerine komuta etmekteydi. On sekiz ay gibi uzun süren kuşatma esnasında erzak sıkıntısının da baş göstermesiyle Morosini, 27 Eylül 1669'da Kandiye'yi sadrazam Köprülü Ahmed Paşa'ya teslim etmiştir. Bu hareketi, Venedik senatosunca ihanetine hamledilen Morosini hapsedilmiş ve uzun bir süre hapiste kalmıştır. 1684'te Venedik'in Mora'ya saldırmaya karar vermesi, Morosini'nin de makus talihini tersine döndürmüş ve Morosini komutasındaki Venedik ordusu Mora'yı ele geçirmeyi başarmıştır. Başarısından ötürü "Morali" olarak anılan Morosini, 1688'de Venedik' dönerek *doge* seçilmiştir. 1693'te Ağrıboz'u kuşatan ancak ele geçiremeyen Morosini, ertesi yıl hayatını kaybetmiştir. Joanne M. Ferraro, *Venice: History of the Floating City*, Cambridge University Press, New York 2012, s.179.

¹³⁴ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, s.174. *Silahdar Tarihi*'ne göre Mora seraskeri İspanakçı İsmail Paşa ile eski serdar Şahin Mustafa Paşa'nın aralarındaki anlaşmazlık padişah tarafından haber alınmış, iki paşanın düşman ağızıyla birbirlerine zarar verme ihtimalleri göz önüne alınarak İsmail Paşa Sakız muhafazasına gönderilmiş, Halil Paşa ise Mora serdarlığına getirilmiştir. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, c.II, s.191; Mora serdarlığından önce Eğri, Sivas, Anadolu, Rumeli beylerbeyliklerinde bulunan Halil Paşa, Girit seferinden dönüştü vezaretle Özi valisi olup Kamanice muhafızlığına getirilmiştir. Daha sonra tekrar Özi ve Silistre valiliklerinde bulunan Halil Paşa 1681 yılında emekli edilmiş ve İstanbul Fındıklı'daki yalısında yaşamaya

Venedik komutanı Morosini'nin Mora Yarımadası'ndaki ilk hedefi Koron'u ele geçirmek olmuştur. Yaklaşık olarak on altı bin askerden müteşekkil bir kara kuvveti ve müttefik devletlerin de desteğiyle iki yüz yirmi parçalık bir deniz kuvveti meydana getiren Morosini, Korfu'dan hareket ederek Ağustos 1684'te Venedik hâkimiyetine giren Ayamavra Adası'na gelmiştir. Burada harekât planlarını hazırlayan Morosini, Osmanlı kuvvetlerinin yardım için geç kalacağını düşündüğü Mora'nın güneyindeki Meton ve Koron kalelerini ele geçirmeyi hedeflemiştir. Bu amaçla Ayamavra'dan hareket ederek Meton açıklarına gelen Venedik donanması, kaleden yoğun top atışı ile karşılaşmış ve isabet alan kalyonlardan biri batmıştır. Panik halinde Meton'dan geri çekilen Morosini, donanmasını Koron'a yönlendirmiştir. Koron Kalesi'nin karşısında bulunan eski kastel açıklarına demirleyip on bine yakın askeri toplarla birlikte karaya çıkartan Morosini, evvela Koron'un varoşunu ele geçirip yağmalamış, ardından civarda bulunan zeytin ağaçları ile metrisler oluşturarak kalenin etrafına denize dek bir set çektirmiştir. Böylece hem karadan hem denizden etrafıyla ilişkisi tamamen kesilen Koron Kalesi'ne dışarıdan bir yardım gelme ihtimali kalmamış ve 3 Haziran 1685 günü kale top atışı altına alınmıştır. Yarımada'daki Osmanlı askerinin yardım edemediği Koron Kalesi iki aydan fazla süren bir kuşatmanın ardından 12 Ağustos 1685 tarihinde Venedik hâkimiyetine girmiş ve kalede bulunan Müslümanların tamamı öldürülmüştür.¹³⁵ Koron'un Venedik'in eline geçmesi üzerine bu kaleye yakın konumda olan Manya bölgesinde bulunan Pasava, Zarnata, Kelefa ve Kalamata kalelerindeki askerler, kalelerdeki cephaneyi dışarı taşımış ve kaleleri yıkmıştır. Böylece bu bölge de Venediklilerin eline geçmiştir. Venedik'in Mora'ya yönelik harekâtı 1685 yılında bu şekilde sonuçlanmış ve Osmanlı ümerası kış mevsimini geçirmek ve gerekli hazırlıkları tamamlamak üzere Anabolu'ya çekilmiştir.¹³⁶

Morosini komutasındaki Venediklilerin sonraki hedefi Anavarin'i ele geçirmek olmuştur. 2 Haziran 1686'da yüz altmış parçadan oluşan Venedik donanması, Eski Anavarin açıklarında demirleyince korkuya kapılan ahali direniş göstermeden kaleyi teslim etmiştir. Daha sonra yirmi bine yakın Venedik askeri karaya çıkarılarak Yeni Anavarin kuşatılmıştır. On

başlamıştır. Viyana bozgununun ardından 1684 yılında Tire hasları tahsis edilerek Sakız muhafızlığına tayin edilen Halil Paşa, kısa süre sonra Mora serdarlığı ile görevlendirilmiştir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, c.II, haz. Nuri Akbayar, akt. Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.585.

¹³⁵ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Koron kuşatmasının üç ay sürdüğünü kaydetmektedir, *Silahdar Tarihi*, c.II, s.218-223; Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.I, s.279; Venedik kaynakları Koron kuşatmasının kırk dokuz gün sürdüğünü ve 11-12 Ağustos 1685 günü Koron'un ele geçirildiğini kaydetmektedir. Kenneth M. Setton, *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, The American Philosophical Society, Philadelphia 1991, s.295-296; Hammer'ın kaydına göre Koron Kalesi'nin teslimi için müzakereler devam ederken Osmanlı tarafından atılan bir topun birkaç Venedik askerini ölümüne neden olması üzerine hiddetlenen Venedikliler, hücumla kaleyi ele geçirmiş ve bütün Müslümanları öldürmüşlerdir. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.VI, s.444.

¹³⁶ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, s.198; Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.I, s.279-280.

yedi gün süren kuşatma sonunda kaledeki askerler yardım gelmesinden ümidi keserek vire ile teslim olmayı kabul etmiş ve böylece Anavarin de Venedik hâkimiyetine girmiştir.¹³⁷

Ele geçirdiği kaleleri tahkim ederek bu kalelerde bir miktar muhafız ve cephane bırakan Morosini'nin sonraki hedefi Meton Kalesi olmuştur. Osmanlı ümerası arasındaki meşverette Meton Kalesi'nin muhkem olmasına güvenilerek Ağrıboz'da bulunan iki bine yakın Mısır askerinin Mora'ya getirilmesi ve ordunun takviye edilmesi, bunun ardından Venediklilere saldırılması görüşü kabul görmüştür. Ancak on altı günlük bir süre geçmesine karşın herhangi bir yardım gelmemesi üzerine 7 Temmuz günü Meton'da bulunan askerler Venediklilerin vire teklifini kabul etmiş, böylece Meton da Venedik hâkimiyetine girmiştir. Meton'da bulunan askerler Venedik gemileriyle Kuzey Afrika kıyılarına bırakılmıştır. Meton'un ardından yakınlarda bulunan Arkadya Kalesi de Venediklilere teslim olmuştur. Böylece Venedik, yarımada'nın Manya ve Messenia bölgelerindeki kaleleri hâkimiyeti altına almayı başarmıştır. Venedik'in sonraki hedefinin yarımada'daki stratejik kalelerden biri olan Anabolu olacağını düşünen serasker İsmail Paşa, orduyla birlikte Anabolu'ya yakın olan Trepoliçe kasabına çekilmiştir.¹³⁸

Messenia bölgesindeki kaleleri hızlı bir biçimde hâkimiyet altına alan Venedik'te kara kuvvetlerini yöneten İsveçli kont Koenigsmark, on bine yakın askerle stratejik öneme sahip olan Anabolu'yu ele geçirmek için harekete geçmiştir. 30 Temmuz 1686 tarihinde Anabolu yakınındaki Arhos'a çıkarma yapan Venedik birlikleri, Anabolu'nun bulunduğu Palamude Dağı eteklerine yerleşerek kalenin dışarı ile bağlantısını kesmiştir. Osmanlı cephesinde ise serasker İsmail Paşa'nın emrinde yedi bin asker bulunmaktaydı. Osmanlı ordugâhı Arhos'ta kurulmuştu. Buradan hareket ederek ilk çatışmada üç yüze yakın yeniçeri kaleye girmeyi başarmış ancak çatışmalarda Osmanlı ordusu büyük kayıplar vererek geri çekilmiştir. Koenigsmark'ın çağrısı üzerine Morosini bütün askerini karaya çıkarmış ve kısa sürede Osmanlı ordusunun geri çekilmesini sağlamıştır. Seraskerin geri çekildiğini gören Anabolu muhafızı Rum Hasan Paşa, fırsattan istifade ederek kaleyi vire ile Venediklilere teslim etmiş ve kendisi de eski dinine dönmüştür. Anabolu'da bulunan beş bin kadar asker gemilerle Edremit

¹³⁷ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, c.II, s.241-242; Mora seferine Morosini'nin maiyetinde katılan bir müellifin eserine göre Eski Anavarin'in tesliminden sonra kaleden sekiz bin kişi ayrılmıştır. Yeni Anavarin Kalesi'nin de Venedik'in eline geçmesinden sonra buradaki Müslümanlar da Trablusgarp'a nakledilmiştir. Özgür Oral, "Korfu'dan Atina'ya: Francesco Morosini'nin Mora Seferi'ne Dair Bir Günlük", *Türk-İtalyan Müşterek Harp Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, yay. haz. Gültekin Yıldız-Serkan Osmanlıoğlu, Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020, s.145.

¹³⁸ Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.I, s.285-286; "...vire ile zabt ve içinden çıkanları soyub çırlak çıplak gemilere doldurub karşı Arabistan kıyılarına dökdüğün..." Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, c.II, s.223; "muhasaranın on altıncı günü kal'aya dest-res bulub ve içinde olan İslam 'askerin gemilere vaz' ve Garb yakasına geçürdüler." Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, s.207; Özgür Oral, "Korfu'dan Atina'ya: Francesco Morosini'nin Mora Seferi'ne Dair Bir Günlük", s.145.

kıyılarına getirilmiştir. Anabolu'nun Venediklilerin eline geçtiği haberi Eylül ayı başında İstanbul'a ulaşmıştır.¹³⁹ Anabolu'nun da kaybedilmesiyle birlikte Mora'da Osmanlı hâkimiyetinde yalnızca kuzey kıyı şeridindeki kaleler ve yarımada'nın girişi mahiyetindeki Gördüs kalmıştır.

Anabolu gibi önemli bir kalenin de kaybedilmesi üzerine serasker İsmail Paşa azledilmiş ve yerine 1686 yılı sonlarında Divrikli Mehmed Paşa getirilmiştir.¹⁴⁰ Bu sırada Morosini kuzeydeki kaleleri ele geçirmek üzere hazırlıklarını tamamlamıştır. 1687 yılı temmuz ayında emrindeki donanmayla birlikte Mora'da başrahiplik merkezi olan Balyabadra'ya doğru yola çıkan Morosini, Koenigsmark'ı ise Osmanlılardan gelmesi muhtemel destek kuvvetleri engellemesi için görevlendirmiştir. Morosini'nin bu bölgedeki ilk hedefi, II. Bayezid döneminde Osmanlılar tarafından inşa edilmiş olan ve Gördüs Körfezi'nin ve İnebahtı'nın muhafızı konumundaki Mora ve Rumeli Kastellerini¹⁴¹ ele geçirmek olmuştur. Emrindeki bütün askeri karaya çıkaran Morosini'ye karşı Osmanlı seraskeri Mehmed Paşa otuz bin civarında asker ile mukabele etmiş ancak Venedikliler önce Osmanlı askeri tarafından boşaltılmış olan İnebahtı yakasındaki Rumeli Kasteli'ni, ardından Mora Kasteli'ni ele geçirmeyi başarmıştır. Harekâtına devam eden Morosini, yine boşaltılmış olan Balyabadra'yı da hâkimiyetine almıştır. Morosini'nin Balyabadra'nın ardından İnebahtı üzerine yürüyüp ele geçirdiği sırada Gördüs yakınlarında bulunan Koenigsmark da bu kaleyi ele geçirmeyi başarmıştır.¹⁴² *Silahdar Tarihi*'ndeki kayda göre 8 Ağustos 1687 tarihinde Mora Yarımadası'nın tamamı Venedik hâkimiyeti altına girmiştir.¹⁴³ Serasker Mehmed Paşa'nın Atina yakınında bulunan İstefe'deki karargâha çekildiği sırada ileri hareketine devam eden Morosini Atina'yı kuşatmış, Koenigsmark da Gördüs'ten yola çıkarak kuşatmaya katılmıştır. Kuşatma haberini alan Divrikli Mehmed Paşa bölgeye gelse de geri çekilmek zorunda kalmıştır. 26 Eylül 1687 günü, Osmanlılar tarafından barut deposu olarak kullanılan Parthenon'a bir top güllesinin isabet ettikten sonra yıkılmasının ardından Osmanlı askeri vire ile teslim olmuş ve altı gün süren kuşatma Atina'nın da Venedik hâkimiyetine girmesi ile sonuçlanmıştır.¹⁴⁴

¹³⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.III/1, s.480; İsaade Efendi, *İsaade Tarihi*, s.199; Venedik senatosu, Mora'da gösterdiği başarılar üzerine Morosini'ye çocuklarına da bırakabileceği şövalyelik unvanı tevcih etmiştir. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, s.92.

¹⁴⁰ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, c.II, s.260.

¹⁴¹ II. Bayezid'in İnebahtı seferi sırasında inşa ettirdiği ve o dönemde Cığerdelen ve Bağırdelen isimlerinin verildiği kaleler. Kaytaş, *Behiştî Tarihi*, s.351.

¹⁴² Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.VI, s.447-448; Oral, "Korfu'dan Atina'ya: Francesco Morosini'nin Mora Seferi'ne Dair Bir Günlük", s.146.

¹⁴³ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, c.II, s.272-273.

¹⁴⁴ Her ne kadar dönemin kaynaklarında Parthenon'a bomba düşmesi "kaza" olarak nitelense de araştırmalar Venediklilerin tapınağın barut deposu olarak kullanıldığından haberdar olduğunu ve Königsmark tarafından idare edilen bombardımanda birkaç denemenin ardından Osmanlı askerinin sığınmış olduğu tapınağın isabet aldığını

Böylece bu dönemde Mora'daki Osmanlı-Venedik harbinin ilk aşaması tamamlanmış ve Venedikliler Mora'daki hâkimiyetini korumak, Osmanlılar ise Mora'yı tekrar ele geçirmek için hazırlıklarına başlamıştır.¹⁴⁵

Venedik'in 1685-1687 yılları arasındaki fetihlerinin ardından Mora Yarımadası'nda Osmanlı kontrolünde yalnızca yarımada'nın güneydoğu ucundaki bir yarımada üzerinde bulunan Benefşe Kalesi kalmıştır. Venedikliler 1690 yılı ilkbaharında Benefşe önlerine gelmiş ve kaleyi hem denizden hem de karadan kuşatma altına almıştır. Erzak sıkıntısı çeken ve yardım isteyen kale halkına İstanbul'dan dört bin kile buğday on kalyona yüklenerek gönderilmiştir. İki Cezayir kalyonu ile desteklenen ve 27 Mart 1690 günü Benefşe açıklarına gelen Osmanlı gemileri, burada iki büyük Venedik kalyonu ile muharebeye girmiş ve kalyonlardan birine Osmanlı askeri çıktığı sırada Venedikliler tarafından ateşe verilerek batırılmıştır. Bu kalyonda bulunan altmış civarında Osmanlı askeri de hayatını kaybetmiştir. Benefşe ve Anabolu limanlarında on sekiz parça mavnanın bulunduğunu haber alan kalyon reisleri, gemilerdeki zahireyi Rodos'a bırakmış, Cezayir gemileri de memleketlerine doğru yola çıkmıştır. Osmanlı gemilerinin geri çekildiğini haber alan Venedikliler, kaleyi tekrar muhasaraya almış ve sayısı üç yüze kadar düşen muhafız, zahire kıtlığına yardım ümitlerinin de bitmesi eklenince vire ile teslim olmayı kabul etmiştir. Venedikliler, üç yüz muhafız ve dokuz yüz civarındaki Müslüman'ı gemilerle Girit Adası'na nakletmiştir.¹⁴⁶ Benefşe'yi de ele geçiren Venedik, Mora Yarımadası'nın tamamında egemen duruma gelmiş ve iki devlet arasında mevcut durum birkaç yıl boyunca devam etmiştir.

göstermektedir. William Miller, "The Venetian Revival in Greece, 1684-1718", *The English Historical Review*, vol.35, n.139, Oxford 1920, s.348; Theodor E. Mommsen, "The Venetians in Athens and the Destruction of the Parthenon in 1687", *American Journal of Archeology*, vol.45/n.4, 1941, s.555-556; Atina'da bulunan ve patlamanın ardından hayatta kalan beş yüz civarında muhafız ve iki bin beş yüze yakın Türk nüfus Venedikliler tarafından Pire Limanı'na götürülmüş ve buradan gemiyle İzmir'e doğru yola çıkmıştır. Atina'yı ele geçiren Venedikliler, salgın hastalıkların yanında Osmanlı askerinin saldırıları yüzünden burayı elde tutmanın kolay olmayacağını görünce harp şurasında Atina'nın tamamen yerle bir edilmesi üzerinde tartışsa da nihayetinde kaleyi boşaltma kararı alınmış ve Atina'da yaşayan halk Mora Yarımadası'ndaki kalelere ve Atina açıklarındaki adalara nakledilmiştir. Peter Topping, "Venice's Last Imperial Venture", *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol.120, n.3, 1976, s.161; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, s.93-94; Venedikliler tarafından boşaltılan Atina, kısa bir süre sonra Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa tarafından ele geçirilmiş ve Venediklilerin tahliye ettiği ahalinin bir kısmı yeniden iskân edilmiştir. Machiel Kiel, "Atina", *DİA*, c.IV, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s.76.

¹⁴⁵ Divrikli Mehmed Paşa'nın Mora'daki kaleleri savunmada başarısız olması üzerine, tekaüden İstanbul'da bulunan Arnavud Koca Halil Paşa vezaret hasları tahsis edilerek 1687 yılı sonunda Mora seraskerliğine getirilmiştir. Divrikli Mehmed Paşa ve Narda muhafızı Şahin Mustafa Paşa'nın yanında birkaç beylerbeyi de seraskerin emrine verilmiştir. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, c.II, s.313.

¹⁴⁶ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, c.II, s.500; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, s.115.

Osmanlılar Mora'yı geri almak için en önemli hareketi 1695 yılında gerçekleştirmiş ancak açısından büyük bir hüsrarla sonuçlanan 1695 seferinin¹⁴⁷ ardından Mora'ya yönelik bir sefer girişimi olmamış, özellikle Macaristan cephesinde Avusturya'ya karşı alınan ağır yenilgiler ve seferlerin maliyetinin hazinenin gücünü tüketmesi, Osmanlı cephesini barış arayışlarına doğru itmiştir. İngiltere ve Hollanda'nın tavassutu neticesinde taraflar arasında barış tesisi konusunda anlaşmaya varılmıştır. 24 Nisan 1698'de Viyana'da toplanan müttefik devletler Osmanlı'dan taleplerini görüşerek karara varmışlardır. Nihayetinde sulh müzakerelerinin yapılacağı şehir için müttefikler Viyana ya da Macaristan'daki Debrecen kasabasını önermişse de Osmanlıların ısrarlı isteği kabul görmüş ve müzakerelerin Belgrad yakınlarındaki Karlofça kasabasında yapılmasında ittifak sağlanmıştır.¹⁴⁸ Sulh müzakerelerine Osmanlı temsilcisi olarak reisülküttab Rami Mehmed Efendi ve divan-ı hümayun tercümanı Mavrocordato katılırken, Venedik tarafından ise Carlo Ruzzini müzakereci olarak gönderilmiştir. İngiliz ve Hollanda elçilerinin yanı sıra Avusturya, Lehistan, Venedik, Rus ve Osmanlı temsilcilerinin katıldığı ve dört ay süren uzun ve zorlu müzakereler neticesinde 1699 yılı başlarında antlaşma maddeleri hususunda bir mutabakat sağlanmıştır.¹⁴⁹ Venedik ile uzlaşılan maddelerin Osmanlı padişahı tarafından 1701 yılında tasdiklendiği bu antlaşmanın Mora'yı ilgilendiren ilk maddesi gereğince Osmanlı Devleti, *uti possidetis* ilkesi gereğince savaş boyunca Venedik'in ele geçirdiği yerlerin, dolayısıyla Mora Yarımadası'nın da Venedik mülkü olduğunu kabul etmiştir. Bu maddeye göre iki devlet arasında yarımada'nın girişindeki Germe Hisarı'nın yıkıntıları sınır olarak belirlenmiştir. Yine Venedik'in eline geçen İnebahtı Kalesi tahliye edilecek, yakınında bulunan Rumeli Kasteli ise yıkılacaktır. Bu maddeye göre Gördüs Körfezi'nin kuzey kıyısı Osmanlı hâkimiyetinde kalmaya devam edecektir.¹⁵⁰ Karlofça'daki barış görüşmeleri tamamlandıktan sonra Osmanlı tarafından Mora'daki sınır belirleme işi için Eğriboz muhafızı İsmail Paşa görevlendirilmiştir.¹⁵¹

¹⁴⁷ 1695 seferinin organizasyon ve lojistiğine dair detaylı bilgi için bkz. Tahir Sevinç, "17. Yüzyıl Sonlarında Başarısız Bir Sefer Girişimi: 1695 Mora Seferi", *History Studies*, c.II, sayı 3, 2010, s.285-306.

¹⁴⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.III/1, s.589-590.

¹⁴⁹ Karlofça'da yürütülen müzakerelerin detaylarına dair bkz. F. Monika Molnar, "Venedik Kaynaklarında Karlofça Antlaşması: Diplomasi ve Tören", *Türkler*, c.IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.783-791; Güner Doğan, "*Venediklü ile Dahi Sulh Oluna*": 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik İlişkileri, İletişim Yayınevi, İstanbul 2017.

¹⁵⁰ "*Büyükkıy Devlet-i 'Aliyye'min zabtında olmağla 'aynıyla bu sonraki cenk evvelinde olduğu hâli üzere bi'l-cümle Devlet-i 'Aliyye'min zabt ve tasarrufunda ola, İnebahtı kal'ası Venedik cumhûru tarafından tahliye oluna, ve İnebahtı yakasında olan Rumeli dedikleri kastel hedm...*" BOA, A.DVNSDVE.d., n.16/4, s.20; ahidnameyle ilgili değerlendirme için bkz. Meryem Kaçan Erdoğan, "1701 Tarihli Osmanlı-Venedik Ahidnamesi", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.IV/1, Eskişehir 2003, s.63-75.

¹⁵¹ Anonim *Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, TTK Yayınları, Ankara 2000, s.137.

Böylece 1685 yılında başlayan fiili durum Karlofça Antlaşması ile resmîyete dökülmüş ve Mora Yarımadası'nda 1715'teki Osmanlı fethine dek sürecek olan Venedik hâkimiyeti dönemi başlamıştır.

Venedikliler, bir bölgeyi fethettiklerinde, bölgeyi Venedik devlet yapısına uygun bir biçimde düzenleyip idare etmek amacıyla memurlar göndermekteydi. Mora'nın fethinin ardından da bölgeye olağanüstü valiler, rettoresler, camerlenghiler (Papalık'ın mali idarecileri), gümrük memurları, sindici (beledi görevliler), juquisitore (yargıç) gibi görevlilerin yanında, özellikle Ortodoks olan Rumlar arasında tahrik ve isyanlara neden olan Katolik rahip ve keşiş gibi din adamları gönderilmiştir.¹⁵² Ancak Mora'da Osmanlı hâkimiyeti döneminde de pek çok kez sorunlara neden olan asi ruhlu Manyotlar ve Arnavutlar üzerinde otorite sağlamak, Venedik Cumhuriyeti için de kolay olmamıştır.

Mora'nın fethi nedeniyle Moralı (Peloponnesiaco) olarak anılan Morosini'nin¹⁵³ tavsiyesiyle Venedikliler 1687'de Mora'yı, başkentleri Anabolu¹⁵⁴, Benefşe, Anavarin ve Balyabadra olan Romania, Lakonia, Messenia ve Achaia olmak üzere dört eyalete ayırmıştı. Her eyalette idari ve askeri işler için bir *provveditore*, adli işler için bir *rettore* ve mali işler için bir *camerlengo* tayin edilmişti. Yukarıda adı geçen eyalet başkentleri dışında Mizistre, Kalavrita, Fenar, Gastun, Koron, Meton ve Zarnata'da da birer Venedik *provveditores* bulunmaktaydı.¹⁵⁵ Mora'daki Venedik eyaletlerinin başına ise *genel provveditore*¹⁵⁶ olarak Giacomo Cornaro getirilmiştir. Mora'daki kurumların bir an evvel düzenlenerek işler duruma gelmesi ve ihtiyaçların giderilmesini sağlamak için de Cornaro'nun yardımcısı olarak üç senatör tayin edilmiştir. Senatörlerin görevleri sahipleri tarafından terk edilmiş olan arazileri tespit ve bunların mülkiyet kayıtlarını ortaya çıkarıp bir kadastro defteri hazırlamak, vergi sistemini düzenleyerek ödenecek vergi ve harçları belirlemek, şehirlerdeki kilise ve manastır gibi dini yapıların yanı sıra idari ya da askeri kullanıma uygun olan bütün binaları el koymak olarak özetlenebilir. Senatörlerin son görevi ise bir nüfus sayımı yaparak yarımadaadaki nüfusu tespit etmekte ki Osmanlı tahrir sistemine nispeten benzeyen bu husus, Venedik Cumhuriyeti'nin hâkimiyeti altındaki bölgelerin ve buralarda yaşayan insanların refah düzeyini

¹⁵² Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, s.332.

¹⁵³ Venedik'te bulunan *Palazzo Ducale*'de Francesco Morosini'nin belden yukarısını gösteren bronz bir heykeli bulunmaktadır. Heykelin üstünde bulunan bir kitabede ve heykelin alt kısmındaki mermer bölümde "Francisco Mauroceno Peloponnesiaco Adhuc Viventi Senatus" ibaresi bulunmaktadır. Morosini'nin sağ elinde komutanlık asası bulunmakta ve asanın ucunun dokunduğu etek bölümünde ise Mora haritası yer almaktadır. (Bkz. Ek 7).

¹⁵⁴ Anabolu aynı zamanda Venedik hâkimiyetindeki Mora'nın idari merkezidir. Topping, "Venice's Last Imperial Venture", s.162.

¹⁵⁵ Miller, "The Venetian Revival in Greece", s.359.

¹⁵⁶ Venedik'in Mora'daki otuz yıllık hâkimiyeti boyunca Giacomo Cornaro, Taddeo Gradenigo, Antonia Molino, Antonio Zeno, Francesco Grimani, Angelo Emo, Marcantonio Loredan ve Girolamo Delfino, olağan yahut olağanüstü vali olarak görev yapmıştır. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, s.333.

ölçmesi için önemi haizdi. Donanma başkomutanı ve Mora fatihi Morosini'nin tavsiyesiyle yarımada henüz Osmanlı ile savaş sona ermeden yarımada'nın fethi tamamlanmadan idari olarak dört eyalete bölünmüştü. Bu dört eyaletin başkentine sivil idareci olarak birer *rettore*, askeri idare için de birer *provveditore*nin tayin edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁵⁷

Görsel 1.1. Venedik Hâkimiyeti Döneminde Mora'daki Eyaletlerin Sınırları.¹⁵⁸

Venedik hâkimiyetine girdiğinde yarımada'da Osmanlı idaresindeki 2.115 yerleşim biriminden 656'sı, yani neredeyse üçte biri harabe ve terk edilmiş durumdaydı.¹⁵⁹ Bu nedenle Venedik idarecilerinin Mora'da ele aldığı ilk konu terk edilmiş arazilerin ihyası ve bu arazilerin tekrar iskânı olmuştur. Bu hususa dair Venedik'in on üçüncü yüzyıldan itibaren Girit'te tecrübe ettiği ve oldukça zorlandığı, arazilerin Venediklilere timar olarak tahsis edilmesi ve bu suretle iskân etme sistemi, Mora için uygulanması fayda getirmeyecek bir girişim olarak

¹⁵⁷ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, s.334.

¹⁵⁸ Sirlol Davies, "Pylos Regional Archaeological Project, Part VI: Administration and Settlement in Venetian Navarino", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, vol.73, no.1, 2004, s.63.

¹⁵⁹ 1702 tarihli bir Venedik kaydına göre Mora'da tespit edilen 1804 yerleşim biriminin 295'i harap ve terk edilmiş vaziyettedir ki oransal olarak %16,3'e tekabül etmektedir. Malcolm Wagstaff, "War and Settlement Desertion in the Morea, 1685-1830", *Transactions of the Institute of British Geographers*, vol.3, n.3, (*Settlement and Conflict in the Mediterranean World*) 1978, s.298.

görülmekteydi. Bu nedenle Mora'nın iskânı için, Osmanlı hâkimiyetinde kalan yerlerde yaşayan Rumların arazi tahsis edilerek ve vergi muafiyeti tanınarak buraya davet edilmesine çalışılmıştır. Venedik hâkimiyetine giren Mora'ya gelen göçmenler iki farklı nedenden ötürü bölgeye yerleşmiştir. Birinci grup Venedik'in savaş sırasında bir kısmını ele geçirdiği ancak uzun süre elinde tutamadığı, bir kısmını ise ele geçirmeyi başaramadığı Atina, İstefe, Livadiye, İnebahtı, Ağrıboz, Sakız ve Girit gibi yerlerden geri çekilen Venediklileri izleyerek yarımada gelmiştir. İkinci grup ise Osmanlı hâkimiyetinde kalan Orta ve Kuzey Yunanistan ile Mora kökenli olup İstanbul ve İzmir'de yaşayan, ancak Venedik idaresinde daha müreffeh bir hayat umarak bölgeye yerleşmiştir.¹⁶⁰

Mora'daki araziler iskân edildikçe ortaya bir de mülkiyet haklarına dair sorunlar çıkmaya başlamıştır. Tasarruf edilen arazilerin mülkiyetine dair yerli ahali ve göçmenler arasında yaşanan tartışmalar, 1699'da çıkarılan ve mülkiyetin sürekliliğini garanti eden bir yasayla çözüme kavuşturulmuştur. Venedik'in bu dönemde içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar yarımada için bir bütçe ayrılmasını engellemekteydi. Bu yüzden idareciler, Mora'daki kaynakların idari ve askeri harcamaları karşılayabilmesi amacıyla etkili bir vergi sistemi oluşturmaya çalışmıştır. En önemli vergi kaynakları ondalık vergi (öşür), gümrük vergisi, yayla vergisi ve şarap, yağ, tuz gibi önemli maddelerden alınan harçlardan oluşmaktaydı. Bunlardan öşür vergisinin tahsili, Osmanlı'da uygulandığı gibi mukataa usulü ile yerel idarelere bırakılmış, arazilerin süreli kira bedeli ise daimî bir haraca dönüştürülerek bu kalemlerden daha yüksek gelir elde edilmiş ve bu gelirler daha sağlıklı hesaplanabilir hale getirilmiştir.¹⁶¹

Venedik'in yarımada uyguladığı idari ve mali sistem, zaman içerisinde bazı göçmen grupları tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bunun en temel sebebi, Venedik'in idaresi altına giren göçmen nüfusun, Venedik hâkimiyetinde olmayan yerlerden gelmesi ve Venedik'in idari yapısına ve mali yükümlülüklerine yabancı olmalarıydı. İkinci husus ise Venedik'in göçmenler arasında uyguladığı “gayr-i resmi” ayrımdı. Venedikli idareciler, iktisadi ve sosyal açıdan üst sınıftan olan Atinalı göçmenlere arazi tahsisi konusunda cömert davranmıştır. Ayrıca Venedikliler, onların ticari faaliyetlere de yatkın olmalarını göz önünde bulundurarak yarımadanın iktisadi vaziyetinin geliştirilmesi konusunda önemli işler bekliyordu. Bu minvalde Atinalı göçmenler Balyabadra, Gastun, Anabolu ve Mizistre gibi şehir merkezlerine yerleşmeyi tercih etmiştir. Mora'ya yerleşen göçmenlerin büyük kısmını ise Orta Yunanistan'dan, yani Osmanlı idaresindeki bölgelerden gelen çiftçi ve çobanlar oluşturmaktaydı. Bu grup ise toprağı

¹⁶⁰ Alexis Malliaris, “Population Exchange and Integration of Immigrant Communities in the Venetian Morea, 1687-1715”, s.98.

¹⁶¹ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, s.336-337.

işlemek üzere Gastun, Balyabadra, Vostiça, Gördüs, Arhos ve Anabolu gibi yarımadanın kuzeyinde ovalık araziye sahip bölgelerdeki köylere yerleştirilmişlerdir. Sakız Adası'ndan yarımada'ya gelen Katolik aileler Meton'a yerleşirken, Girit'ten gelen göçmenler de Benefşe ve Lakonia bölgesine yerleşmiştir. Bütün bu ayrılıklara karşın Mora'ya yeni gelen göçmenler ile yerliler zaman geçtikçe kaynaşmaya başlamış ve bunlar arasında evlilikler kurularak Mora'da kozmopolit bir yapının ortaya çıkması sağlanmıştır.¹⁶²

Venedik'in idari sistemi Mora'da iki ayrı sosyal sınıfın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Venedikliler, göçmenlerin iskânının ardından yargılama, güvenlik, ticari hayat ve temizlik gibi şehir yönetiminden sorumlu idari bir yapı olan *comunita* kurumunu meydana getirmiştir. *Comunita* üyeleri bölgedeki varlıklı ve yerli elitlerden teşekkül etmekteydi. Mora'da iki ayrı sosyal yapının oluşumu da *Comunita*'nın kurulmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, kısıtlı üyeye sahip ancak daha ayrıcalıklı olan ve büyük oranda göçmen ailelerden oluşan imtiyazlı bir sınıftı. *Comunita* üyeliği bu gruba bazı muafiyetler sağlamıştır. *Comunita* üyesi olmayan göçmen ve köylülerden oluşan diğer grup ise bu grubun üyelerinin de yükümlülüklerini üstlenmekteydi. İdari ve mali yönetimdeki keyfilik, zaman içerisinde köylerde yaşayan ve tarımla uğraşan kesimin tepkisine neden olmuş ve özellikle yarımadanın kuzeyinde bulunan ve Osmanlı topraklarından buraya göç eden insanlar, eski topraklarına geri dönmeye başlamıştır. Mora'ya giden göçmenlerin tekrar Osmanlı topraklarına dönmeye başlamasında, Osmanlı idarecilerinin gizli bir şekilde yürüttüğü geri dönenlerin affedileceği ve eski mülklerinin iade edileceği şeklindeki propagandaların da büyük etkisi olmuştur.¹⁶³

Venedik idaresinde Moralı tebaadan elde edilmesi planlanan gelirler, öşür, vergi ve gümrük gelirleri, devlete ait arazilerdeki kiralamalar ve süvarilerin finansmanı için nakit katkı olarak sınıflandırılmaktaydı. Bunların dışında bazı köylerin ahalisinin bazı görevlere iş gücü sağlaması da gerekmekteydi. Örneğin Romania eyaletinde ahali bu görevi Gördüs'ün savunmasına katılarak yahut Termiş'teki tuzlalarda çalışarak yerine getirmekteydi. 1706 yılındaki hesaplara göre Mora'daki toplam vergi gelirinin yarısını öşür vergisi oluştururken diğer vergi gelirleri %20'lik bir kısmı karşılamaktaydı.¹⁶⁴

Mora'nın en önemli gelir kaynaklarından birini de gümrük vergileri oluşturmuyordu. İpek, yün, pamuk, yağ, şarap, buğday, bal ve balmumu gibi çok çeşitli ürünlerin bulunduğu

¹⁶² Malliaris, "Population Exchange and Integration of Immigrant Communities in the Venetian Morea, 1687-1715", s.99-100.

¹⁶³ Malliaris, "Population Exchange and Integration of Immigrant Communities in the Venetian Morea, 1687-1715", s.105-106.

¹⁶⁴ Sirlol Davies, "Tithe-Collection in the Venetian Peloponnese 1696-1705", *The Annual of the British School of Athens*, vol.89, 1994, s.444-445.

yarımadada ticaret, Venedik idaresinin Cumhuriyet'in bütün ticaretini Venedik şehri için yürütme alışkanlığı yüzünden yeterince gelişme gösterememiştir. Bununla birlikte vergi tahsilinin yolunda gitmesiyle yarımadada 1692'de çeyrek milyon *reale* yaklaşan gelirler, 1710 yılına gelindiğinde yarım milyon *reale* kadar çıkmıştır. Bu gelirin yarıya yakını Mora'daki olağan giderleri karşılamaktaydı. Otuz bin *reale* yakın bir meblağ kalelerin tamiri ve inşası için kullanılmakta, kalan miktar ise denizcilik hazinesine aktarılmaktaydı. Ancak Mora'nın yarım milyona yakın gelirinden Cumhuriyet'in hazinesine hiç gelir kalmıyordu.¹⁶⁵

Venedik idaresinde Mora'daki en büyük problem din konusunda yaşanmıştır. Venedik fetihleri sırasında Müslüman ahali peyderpey Mora'yı terk etmiş ve bölgede yalnızca idareci olarak Venedikliler ve sakin olarak Rum nüfus kalmıştır. Morosini de fethin ardından Mora'daki hemen her camiye kiliseye çevirmiştir.¹⁶⁶ Katolik inanca sahip olan Venedikliler, Ortodoks inanca sahip Rumları kışkırtmadan idare etmek konusunda çaba göstermiştir. Venedik'in bu çabaları yüksek rütbedeki din adamları arasında etkili olmasına karşın düşük rütbeli ve fanatik görüşlere sahip ruhbanlar üzerinde pek etkili olmamıştır. Venedik yarımadayı ele geçirdiğinde oluşturulan dört eyalette birer Katolik piskoposluğu kurulmuş, ayrıca Latin manastırları açılmış ve bütün bu kurumlar Gördüs'teki başpiskoposluğa bağlanmıştır. Rumlar ise eskiden olduğu gibi İstanbul'daki patriğe bağlı olarak kalmış, patriğin piskopos ve rahiplerin tayinindeki ve bunların gelirlerindeki tasarruf hakkı devam etmiştir. Ancak Venedik idaresi patriğin bu haklarının kendi egemenliğine gölge düşürdüğünü düşünerek piskopos seçimlerini cemaatlerin inisiyatifine bırakmış, ayrıca patriğin para toplamasını yasaklamış ve patriğin yayınladığı emirlerin geçerli olmadığını beyan etmiştir. Venediklilerin attığı bu adımlar iki taraf arasındaki gerginliği tırmandırmış ancak Balyabadra'daki Ortodoks başpiskoposluğu aracılığı ile patrik gizlice para toplamaya devam etmiştir. Zira patriğin elinde emirlerine karşı gelenlere ve para vermek istemeyenlere karşı aforoz yetkisi bulunmaktaydı. Venedikli idarecilerin bu konuda attığı adımlar Venedik aleyhine gelişmelere yol açmıştır. Bu minvalde son gelişme, Osmanlı fetihleri sırasında yaşanmış, patrik, Venedik'in yanında Osmanlılara karşı savaşa katılacakların aforoz edileceğine dair tehditler yayınlamış ve zaten oldukça kötü durumda olan Venedik savunma sistemi, asker yetersizliği nedeniyle tamamen çökmekle karşı karşıya kalmıştır.¹⁶⁷ Ortaya çıkan bu husus, Damad Ali Paşa'nın 1715 yılındaki seferde Mora

¹⁶⁵ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, s.338.

¹⁶⁶ Miller, "The Venetian Revival in Greece", s.351.

¹⁶⁷ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, s.339; Ortodoks din adamlarının buna benzer bir başka kışkırtması, IV. Haçlı Seferi'nin ardından ele geçirilen Girit Adası'nda da Venediklileri bir süre uğraştırmıştı. Venedik'in adaya hâkimiyet sağlamaya çalıştığı dönemde Cenevizlerin desteğiyle isyan etmiş olan Rumlar, adada bir süre sağlanan sükûnetin ardından, din adamlarının açık kışkırtmasıyla "atalarının dinine küfretmek üzere gelen Latinlere" karşı tekrar ayaklanma başlatmıştır. Venedik'in Girit'te tam hâkimiyeti ele alması oldukça zorlu bir sürecin ardından gerçekleşmiştir. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.IV, s.410.

Yarımadası'nı son derece hızlı ve kolay bir şekilde ele geçirebilmesinin en önemli etkenlerinden birini oluşturmuştur.

Girit'le kıyaslandığında iki buçuk kat daha büyük toprağa sahip olan Mora'nın idaresi ve müdafaa edilmesi, Venedik'in bu dönemdeki sınırlı kaynaklarını zorlayacak nitelikteydi.¹⁶⁸ Yukarıda bahsedildiği gibi Venedik'in savunma sistemi, birkaç nedenden dolayı kötü durumdaydı. Bunlardan birincisi, Venedik'in kalelerin savunması için kullanabileceği yerli kuvvetin bulunmamasıydı.¹⁶⁹ Zira yarımada'nın yerli halkı asi Arnavutlar ile şehir hayatında askeri yetkinliğini yitirmiş Rumlardan oluşmaktaydı. Yalnızca Manya bölgesinde yaşayan ve sayıları birkaç binle sınırlı olan Manyotlar, geçmişten gelen askeri yeteneklerini muhafaza ediyorlardı ancak isyankâr kimlikleri, Venedikliler tarafından idare edilmelerine engel oluşturmuyordu. Bu nedenle Venedik idaresi yarımada'nın muhafazası için Venedikli ücretli askerler ile yabancı kiralık birliklere başvurmak zorunda kalmıştır. İki yüz bine yaklaşan büyüklükteki Osmanlı ordusu 1715'te yarımada'ya girdiğinde, bütün kalelere dağıtılmış toplam yedi bin civarında ücretli asker bulunmaktaydı.¹⁷⁰ Askerlerin firar etmesinden dolayı bunların mevcudu oldukça azalmıştı, bunun yanında Mora'daki kaleler hem silah hem tahkimat açısından yetersiz durumdaydı. Kalelerin tahkim edilmesi için başlatılan çalışmaların da hemen hepsi yarım bırakılmıştı. Bu hususta örneğin Germe Hisarı'nda 1696 yılında istihkâmlar inşa edilmiş ancak bunun dışında hiçbir şey yapılmamıştı. Mora'daki kalelerden yalnızca Anabolu'da bulunan Palamude Kalesi'nde büyük harcamalarla istihkâmlar yapılmıştır. Kalelerin tahkim edilmemesinin yanında cephane açısından da büyük eksiklikler mevcuttu.¹⁷¹

Yukarıda kaydedilen hususlar, eski parlak dönemlerinden uzakta olan Venedik'in, otuz yıl boyunca elinde bulundurduğu Mora Yarımadası'nda hâkimiyetini sağlamlaştırmak için pek bir şey yapmadığını, daha doğru bir ifadeyle bir şey yapamadığını göstermektedir. Venedik'in yarımada'da yeterli sayıda asker bulunduramaması güvenlik zafiyeti oluşturmuş, bu durum sadrazam Ali Paşa'nın Avusturya'dan ziyade Venedik hâkimiyetindeki toprakları hedef almasının temel nedenini oluşturmuştur. Bunun yanında Venedik idaresinde Rumların dini hassasiyetlerinin göz ardı edilmesi, yarımada'nın büyük kısmında ahaliyi Venedik idaresinden uzaklaştırmıştır. 1709 yılında Meton'da birkaç gün kalan Fransız seyyah de la Motraye, Rumların kendilerinden Venediklilere nazaran daha az vergi alan, bunun yanında diledikleri

¹⁶⁸ Topping, "Venice's Last Imperial Venture", s.163.

¹⁶⁹ Venedik idarecileri Senato'ya gönderdikleri raporlarda, Mora ahalisinin yarımada'nın iç ve dış güvenliğine katkı sağlamaktan imtina ettiklerini sıklıkla vurgulamıştır. John C. Alexander, *Brigandage and Public Order in the Morea, 1685-1806*, Athens 1985, s.29.

¹⁷⁰ Miller, Mora'daki Venedik ordusunun 10.735 kişiden ve donanmanın on bir kadirga ile sekiz silahlı gemiden oluştuğunu belirtmektedir. Miller, "The Venetian Revival in Greece", s.363.

¹⁷¹ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, s.341-342.

şekilde yaşamalarına müsaade eden Osmanlı idaresi altında olmak için dua ettiklerini belirtmiştir. Seyyahın, her ne kadar şikâyet edilen hususları pek inandırıcı bulmasa da yerli halkın Osmanlıların aksine olarak Venedikli askerlerin ahalinin evlerini karargâh haline getirdiğini, kadın ve kızlara tecavüz ettiklerini, Katolik papazların Ortodoksluk aleyhinde konuştuğunu ve ahaliyi de sürekli olarak Katolik olmaları için baskı altına aldıklarını aktarmıştır.¹⁷² Özellikle çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde görüleceği üzere, yerli ahali ve din adamları, Osmanlı ordusu geldiğinde derhal itaatlerini bildirmişler ve Osmanlı tabiiyetini direniş göstermeden kabul etmişlerdir. Din adamlarının bu davranışının karşılığı ise manastırların varlıklarına dokunulmayarak verilmiştir. Hem askerî açıdan zayıf durumda olan hem de yerli halkla arasında uzlaşamayacak ayrılıklar bulunan Venedik yönetimi, Osmanlı askerinin yarımadaya girişiyle birlikte kısa sürede sona ermiştir.

Görsel 1.2. 1686 Yılında Fransızca Olarak Paris'te Neşredilen ve İstanbul-İskenderiye-Mora Arasındaki Ticaret Yollarını Gösteren Bir Haritada Mora Kesiti. BOA, C.MF., 134/6684.

¹⁷² Aubry de la Motraye, A. *de la Motraye's Travels Through Europe, Asia and Into Part of Africa*, vol.1, London 1723, s.333-334.

1.6. Mora’da Yeniden Osmanlı Hâkimiyeti: “İkinci Tourkokratia”

1699 tarihli Karlofça Antlaşması ile müttefik devletlere karşı önemli topraklar kaybeden Osmanlı Devleti’nde, 1703 yılında saltanat değişikliği yaşandı. Karlofça Antlaşması’nı imzalayan Sultan II. Mustafa, Gürcistan üzerine sevk edilen cebecilerin mevaciplerinin ödenmemesini gerekçe göstererek isyan etmeleri neticesinde tahttan indirilerek yerine III. Ahmed tahta çıkarılmıştır. İsyan sonucunda tahta geçen III. Ahmed, saltanatının ilk günlerinde mesaisini isyanın elebaşlarını ortadan kaldırmakla geçirmiş ve iktidarını sağlama almıştır. 1704 yılı başında İsveç ve Lehistan arasında ortaya çıkan sorunlar, Rusya’yla birlikte Osmanlı Devleti’ni de içine alan bir mesele haline gelmiş ve nihayetinde Osmanlılar, Karlofça Antlaşması ile Rusya’ya bıraktığı Azak Kalesi’ni 1711 yılında yapılan Prut Savaşı’nın ardından imzalanan antlaşmayla geri almayı başarmıştır.¹⁷³

Rusya’nın ardından Osmanlı devlet ricalinin gözü, Avusturya ve Lehistan’a nazaran daha güçsüz olan, savaş ilanı durumunda Avrupa devletlerinin Osmanlılara karşı ittifak kurma ihtimali düşük olarak görülen Venedik’e çevrilmiştir. Venedik’in Dalmaçya’daki topraklarına nazaran Mora Yarımadası’nın hem Venedik anakarasından uzakta olması hem de Venedik’in içinde bulunduğu ekonomik şartlar nedeniyle bu bölgede yeterli asker bulunduramamasının yanında Mora’daki kaleleri ele geçirdikten sonra tahkim ettirmemesi nedeniyle güvenlik zafiyeti içinde bulunması, Osmanlıların Mora’ya yönelik harekât planlamasının temel nedeni olmuştur. Otuz yıla yakın bir süredir Venedik hâkimiyetinde bulunan Mora, Osmanlı Devleti için Akdeniz’deki donanma ve ticaret gemilerinin güvenliğinin sağlanması açısından da önem taşımaktaydı.

Prut’ta Rus ordusunu tamamen imha etmek imkânına sahipken anlaşma yolunu seçen ve sefer dönüşünde azledilen Baltacı Mehmed Paşa’nın yerine III. Ahmed’in damadı Ali Paşa’nın tavsiye ettiği paşalar geçmiş ancak bunların sadaretleri fazla uzun sürmemiştir. Nihayet 1713 yılında sadrazamlığa getirilen Ali Paşa döneminde de Karlofça Antlaşması ile kaybedilen yerlerin geri almasına yönelik bir siyaset izlenmiştir. Stratejik ve siyasi nedenlerle Mora’yı tekrar ele geçirmeye karar veren Osmanlı ricalinin önündeki tek engel, Venedik ile imzalanan barış antlaşmasını ortadan kaldırmak için zahirî ve şer’î nedenler bulmaktır.

¹⁷³ 1697 yılında henüz 15 yaşındayken İsveç kralı olan XII. Charles’a karşı İsveç topraklarını elde etmek amacıyla Rusya, Lehistan ve Danimarka arasında bir ittifak kurulmuştur. 1700 yılında Danimarka ve Lehistan’ın İsveç topraklarına saldırmasıyla başlayan savaşta Charles’ın üstünlüğü ele almasıyla Rusya da savaşa dâhil olmuştur. Başlarda bütün cephelerde başarılar elde eden Charles, 1709 yılında Poltava yakınlarında Çar Petro karşısında ağır bir mağlubiyet yaşamış ve Osmanlı Devleti’ne sığınmıştır. Charles’ın kışkırtmaları neticesinde 1711 yılında Rusya’ya savaş ilan edilmiş ve Prut Nehri kenarında yapılan savaşta Rus ordusunun büyük kısmı yok edilirken, Çar Petro ancak bir miktar para ve bazı tavizler karşılığında antlaşma yapmaya muvaffak olmuştur. Baltık devletleri arasındaki çekişmelere ve Charles’ın “Demirbaş”lığına giden gelişmelere dair bkz. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, s.253 vd.

Osmanlıların aradığı bu fırsat kısa sürede ortaya çıkmıştır. 1711 yılında Bosna vali ve sancakbeylerinin Prut seferinde bulunmasını fırsat bilen ve Rusların tahrikiyle isyan eden Karadağ asileri, sefer dönüşünde 1712 yılı nisan ayında Bosna valisi Ahmed Paşa tarafından itaat altına alınmıştır. Ahmed Paşa'nın Bosna'ya dönmesinin ardından Venediklilerin desteğiyle 1714 yılında tekrar isyan eden asilerin üzerine Bosna valisi Köprülüzade Numan Paşa sevk edilmiştir. Mayıs ayında harekete geçen Numan Paşa, asilerin büyük kısmını ortadan kaldırmış, ancak isyanın elebaşlarından *vladikanın* (I. Danilo Petroviç Nyegoş, 1697-1735) da aralarında bulunduğu bir kısım asi sınır geçerek Venediklilere sığınmıştır. Venedik yönetimi, kendisine sığınan asileri kabul etmeyeceğini taahhüt ettiği halde asileri kabul etmiş ve Osmanlı tarafından gelen teslim taleplerini de reddetmiştir. Bunun yanında Venedik'e tabi gemilerin Akdeniz'de korsanlık yaparak Osmanlı tebaasının mallarına el koyduğuna ve bu hususun engellenmesine dair Venedik *bailosuna* yapılan uyarılar da herhangi bir tesir yaratmamıştır. Yine Valide Sultan Rabia Gülnuş Emetullah Sultan tarafından desteklenen Fenerli Rumlar da III. Ahmed'e başvurarak Venedik idaresinin Mora'da ve açıklarındaki adalarda yaşayan dindaşları üzerinde baskı kurduğunu belirterek onların kurtarılmasını talep etmişlerdir.¹⁷⁴ Son olarak Rakka valisi iken vefat eden Morali Enişte Hasan Paşa'nın muhalefatinin III. Ahmed'in kızkardeşi olan eşi Hatice Sultan'a teslim etmek üzere getiren bir geminin Venedik gemilerinin saldırısına uğraması ve yağmalanması göz önüne alındığında Venedik'e savaş ilan edilmesinin de önü açılmış oldu. 8 Aralık 1714 tarihinde sadrazam Damad Ali Paşa'nın sarayında toplanan divanda Venedik'le yaşanan problemler ele alınmış ve on dört maddelik bir beyanname ile Venedik'in barış antlaşmasını ihlal ettiği belirtilerek savaş ilan edilmesine karar verilmiştir.¹⁷⁵ Savaş ilanı, sadrazamın sarayında bekletilen Venedik *bailosuna* bildirilerek bütün Venedik tebaasının Osmanlı topraklarını terk etmesi için yirmi gün müddet verilmiştir.¹⁷⁶ *Bailo* Andrea Memmo, iki yüze yakın yeniçeri eşliğinde elçiliğe giderken karar değiştiren sadrazam Ali Paşa, Venediklilerin, topraklarında bulunan Osmanlı tebaasına ne suretle davranacağını beklemek için *bailonun* ve maiyetinin hapsedilmesine ilişkin emir vermiştir. Venedik'e dönüş için

¹⁷⁴ Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s.53.

¹⁷⁵ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname: İnceleme-Metin (1106-1133/1695-1721)*, haz. Mehmet Topal, TÜBA Yayınları, Ankara 2018, s.1005; Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.886-887; savaş ilan edilmeden önce görüşüne başvurulmuş şeyhülislam Mahmud Efendi, iki devlet arasındaki antlaşma gereğince *patente* ile Osmanlı limanlarına gelen Venedikli gemi kaptanlarına itibar eden Osmanlı tebaasının da gemilere bindiği, ancak yolculuk esnasında Venediklilerin Osmanlı tebaasının mallarına el koyup bazılarını da katlettiği, böylece antlaşma şartlarını ihlal ettiğine dair fetva vermiştir. Göynüklü Ahmed Efendi, *Tarih-i Göynüklü (Osmanlı Tarihi 1123-1172/1711-1759) (İnceleme-Metin)*, haz. Songül Çolak-Metin Aydar, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, s.150.

¹⁷⁶ Göynüklü Ahmed Efendi, *Tarih-i Göynüklü*, s.153.

hazırlıklara başlamış olan *bailo* ve maiyeti, bir yıldan fazla sürecek gözetim için Yedikule'ye götürülmüş, iki kadırgaya yüklenmiş olan malları da gemilerden indirilmiştir.¹⁷⁷

Bir taraftan Venedik'e savaş ilanının ardından sefer hazırlıklarına başlayan Osmanlı devlet ricali, diğer taraftan ise Avusturya'nın bu hazırlıklara tepki göstererek Venedik safında çatışmaya dâhil olmasından çekinmekteydi. Bu nedenle Avusturya'yı teskin etmek amacıyla, Venedik'in barış antlaşmasını ne suretle ihlal ettiğini ve yapılan hazırlıkların yalnızca Venedik'e yönelik olduğunu anlatması için Viyana'ya bir elçi gönderilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁷⁸ Ocak ayının sonunda dergâh-ı âli müteferrikalarından Mühürdar Mustafa Ağa, Venedik'in barışı ihlal etmesi nedeniyle sefer kararı alındığını, Avusturya'nın barışa aykırı hareketlerden kaçınması yolunda tavsiyeler içeren bir mektupla Avusturya'ya gönderilmiştir.¹⁷⁹

Osmanlı tarafında savaş hazırlıkları, Venedik'e savaş ilanından çok daha evvel gizli bir biçimde başlamış durumdaydı. 1714 yılının Mayıs ayından itibaren Mora, Bosna ve Adriyatik sınırlarında bulunan yerlerde yeni kaleler inşası ve mevcut kalelerin tamir işlerinin tamamlanması için emirler gönderilmiştir.¹⁸⁰ Venedik'e savaş ilan edilmesinin ardından sefer hazırlıkları kapsamında Anadolu ve Rumeli'deki birçok beylerbeyi ve sancakbeyine kapı halkı ve eyalet askeriyle birlikte ilkbaharda Edirne'de toplanmasına dair hükümler gönderilmiştir.¹⁸¹ 7 Mart 1715 günü padişahın tuğ çıkarılarak Davudpaşa sahrasına dikilmiştir. İki gün sonra da ordu birlikleri İstanbul'dan hareketle Davudpaşa'da toplanmaya başlamıştır. 14 Mart'ta Sultan III. Ahmed de Davudpaşa'ya gelmiştir.¹⁸² 20 Mart günü kaptan-ı derya Canım Hoca Mehmed Paşa'nın emrindeki yirmi çekdiri, kırk bir kalyon, iki humbara kalyonu, iki ateş kalyonu, yirmi kalyata, on firkate, otuz iki kancabaş kayık olmak üzere toplamda yüz yirmi yedi gemiden oluşan donanma tersaneden ayrılarak Beşiktaş açıklarında demirlemiş, 31 Mart'ta da Akdeniz'e açılmıştır.¹⁸³

¹⁷⁷ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, s.329.

¹⁷⁸ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, s.325.

¹⁷⁹ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s.1011; *Raşid Tarihi*'nde ise müteferrikadan Gedikli İbrahim Ağa'nın gönderildiği kayıtlıdır. Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.982; Hammer de mektubu götürenin müteferrika İbrahim olduğundan bahsetmektedir. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.VII, s.183; Ertaş da eserinde Raşid ve Hammer'den naklen mektubu götürenin İbrahim Müteferrika olduğunu kaydetmiştir. Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s.25; ancak matbaa müessisi İbrahim'in Nisan 1716'da kapıkulu sipahiliğinden müteferrikalığa geçtiği göz önüne alındığında mektubu götürenin Mustafa Ağa olduğu kabul edilebilir. Erhan Afyoncu, "İbrahim Müteferrika", *DİA*, c.XXI, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s.325; 28 Aralık 1714 (21 Zilhicce 1126) tarihli mektubun metni için bkz. BOA, A.DVNSNMH.d, n.6, s.340-343.

¹⁸⁰ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s.188.

¹⁸¹ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s.329-331.

¹⁸² Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s.1012; Göynüklü Ahmed Efendi, *Tarih-i Göynüklü*, s.154.

¹⁸³ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s.1013; Göynüklü Ahmed Efendi, *Tarih-i Göynüklü*, s.154.

Osmanlılar sefer kararı aldığında, Mora'da Venedikliler açısından durum oldukça sıkıntılıydı. Kalelerin zayıflığı ve asker yetersizliği *genel provveditore* Delfino tarafından Venedik'e iletilmiş ve tedarik edilen cephane ve erzak gemilerle Mora'ya sevk edilmiştir. Bu sayede kaleler birliklerle takviye edilirken, erzak açısından da eksiklikler giderilmiştir. Örneğin Anabolu ve Gördüs'e iki yıl yetecek kadar erzak depolanmıştır. Mora'daki birliklerin sayıca az olması nedeniyle askeri birliklerin yarımadanın belli noktalarında toplanarak Osmanlı askerine bu şekilde karşı koyulması strateji olarak belirlenmiştir. Bu minvalde Mizistre, Kalamata, Kalavrita, Gastun, Arkadya ve Balyabadra'nın tahliye edilerek burada bulunan ahali ve savaş aletlerinin savunma noktası olarak belirlenen kalelere taşınması kararlaştırılmıştır. Mora'daki savunma noktaları ise Anabolu, Benefşe, Meton, Mora Kasteli ve Many'a'da bulunan Zarnata ile Kelefa kalelerinden oluşmaktaydı. Ayrıca Eski ve Yeni Anavarin kalelerinin de yıkılarak muhafızlarının Gördüs'e aktarılmasına karar verilmiştir. Ancak Venediklilerin bütün bu çabaları, sayıca kat kat üstün olan Osmanlı ordusu karşısında çaresiz kalmıştır.¹⁸⁴

Osmanlıların Mora seferinin detaylarını, sefere hazine-i birun kâtibi olarak iştirak eden ve yolculuğun her anını gün-be-gün, menzil-be-menzil kaydeden Göynüklü Ahmed Efendi'nin eserinden takip etmek mümkündür.¹⁸⁵ 27 Mart'ta padişahın otağında toplanan harp şurasında padişahın Mora seferine bizzat gitmesi uygun görülmemiş ve bine yakın sipahi ve silahdar ile Despot Yaylağı'na¹⁸⁶ gitmesinin uygun olduğuna karar verilmiştir. 2 Nisan'da Davudpaşa'dan hareket eden padişah Küçükçekmece, sadrazam Ali Paşa ise Büyükçekmece menziline gelmiştir. Burada bir gece kalan ordu, ertesi gün Silivri'ye ulaşmış, 9 Nisan'da da Edirne yakınlarındaki Solak Çeşmesi menziline varmıştır.¹⁸⁷ Burada üç gün dinlendikten sonra tekrar yürüyüşe başlayan ordu, Dimetoka-Ferecik-Gümölcine-Kavala-Serez güzergâhını takip ederek 14 Mayıs'ta Selanik yakınındaki Arablu menziline ulaşmıştır. İstanbul'dan Mora'ya gidişte en uzun dinlenmeyi burada yapan ordu, on güne yakın dinlendikten ve hazırlıklarını tamamladıktan sonra tekrar yürüyüşe geçerek 10 Haziran'da Mora seferlerinde üs olarak kullanılan İstefe'ye ulaşmıştır. On bir gün boyunca İstefe'de kalan ordunun mevcudu Anadolu'dan gelen paşaların da orduya katılımıyla artmıştır. İstefe'de son bir müşavereden ve hazırlıklar tamamlandıktan sonra, mevcudu iki yüz bine yaklaşan ordu peyderpey yarımadaya

¹⁸⁴ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, s.343.

¹⁸⁵ Ahmed Efendi'nin bürokrasi kademelerindeki görevlerine dair detaylar için bkz. Hakan Yıldız, "Göynüklü Bir Tarih Yazıcısı: Şikk-ı Sani Defterdarı ve Hazine-i Birun Katibi Ahmed bin Mahmud Efendi", *BAİBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, c.XIX/sayı 3, Bolu 2019, s.843-863.

¹⁸⁶ III. Ahmed'in Despot Yaylağı'na gidiş ve dönüş yolculuğuna ve uğranılan menzillere dair bkz. Sevim Üngün, "Vahid Mahtûmî ve Mora Fetih-Namesi", *İÜEF Tarih Dergisi*, cilt XV/sayı 20, İstanbul 1965, s.101-116; a.g.y., "Vahid Mahtûmî ve Mora Fetih-Namesi", *İÜEF Tarih Dergisi*, cilt XVI/sayı 21, İstanbul 1966, s.63-76; a.g.y., "Vahid Mahtûmî ve Mora Fetih-Namesi", *İÜEF Tarih Dergisi*, cilt XVII/sayı 22, İstanbul 1967, s.169-180.

¹⁸⁷ Göynüklü Ahmed Efendi, *Tarih-i Göynüklü*, s.155-156.

doğru yürüyüşe geçmiş, Ali Paşa ise 21 Haziran'da maiyetiyle birlikte Mora'ya hareket etmiştir.¹⁸⁸

İstefe'den hareket ettikten sonra 22 Haziran'da Mazı menziline ulaşan ve burada bir gün dinlenen ordu, oldukça meşakkatli bir yolculuğun - Göynüklü, bu menzile varılana kadar bir dağın zirvesine çıkılıp inildiğini, ordunun susuzluk nedeniyle zayıat verdiğini kaydetmiştir - ardından 24 Haziran'da Atina yakınlarındaki Megara'ya varmıştır. 25 Haziran'da Germe Hisarı yakınındaki Mersinlik menziline ulaşan ordu, ertesi gün Germe (Hexamilion) harabelerini geçtikten sonra Gördüs Körfezi'ne doğru ilerlemiş ve Gördüs yakınlarında yeniçerilerle birleşmiştir.¹⁸⁹

Ordu birleştikten sonra ne yönde hareket edileceğini tartışmak üzere toplanan harp şurasında, daha evvelden Mora kalelerinde muhafız olarak bulunan ve bölgeyi iyi tanıyan kul kethüdası Süleyman Ağa söz alarak Gördüs Kalesi'nin geniş bir hendekle çevrili olması nedeniyle muhasara altına alıp taarruz etmenin bir fayda vermeyeceğini, kalenin ancak ikmal yollarının kesilerek ele geçirilebileceğini, bu nedenle kuşatmayla vakit kaybetmemek gerektiğini beyan etmiştir. Meclisteki paşaların ve kethüdaların çoğu Süleyman Ağa'nın görüşüne katılsa da serdar Ali Paşa bu kalenin geride bırakılmasının risk oluşturacağını düşünerek kalenin kuşatılmasına karar vermiştir. Kale tarafında yapılan incelemede kapı tarafından kuşatılması uygun görülmüş, hazırlıklar buna göre tamamlanmıştır. Gördüs Kalesi'nin yüksek bir tepede konuşlanmış olması nedeniyle kuşatmada kullanılacak toplar dik bir yokuştan oldukça güç bir şekilde çıkarılmıştır. Kuşatma başladığında serdar Ali Paşa, kalede mahsur kalan Venediklilere kalenin teslim edilmesi halinde can ve mal güvenlikleri korunarak istedikleri yere gitmekte özgür olacaklarını, Mora ahalisinin ise tabiiyet altına alınacağını bildiren bir mektup göndermiş ancak olumlu yanıt alınamamıştır.¹⁹⁰

Dört gün kadar süren kuşatma hazırlıkları tamamlandıktan sonra 30 Haziran'da Gördüs Kalesi top ateşiyle dövülmeye başlanmıştır. 2 Temmuz'a değin iki gün süren yoğun top ateşinin ardından ordu yürüyüşe geçmiş, bu sırada kaleden vire istendiğine dair iki bayrak sallanmaya başlanmış ancak Osmanlı ricali bunu kabul etmeyerek ateşe devam edilmesine karar vermiş,

¹⁸⁸ Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.918; ordu Gördüs Boğazı'nı geçtikten sonra sayıları elli yedi bine ulaşan askerin firara teşebbüs ettiği arşiv vesikalarında kayıtlıdır. Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s.236; 15 Haziran'da kaptan-ı derya Canım Hoca Mehmed Paşa'nın sadrazam Ali Paşa'ya gönderdiği bir haberci orduya ulaşarak İstendil Adası'nın fethedildiğini ve EGINE Adası reayasının da Osmanlı tabiiyetini kabul ettiğini bildirmiştir. Göynüklü Ahmed Efendi, *Tarih-i Göynüklü*, s.156-181.

¹⁸⁹ Göynüklü Ahmed Efendi, *Tarih-i Göynüklü*, s.183-185.

¹⁹⁰ Kuşatma toplarının çıkarılması Rumeli valisi Ahmed Paşa, Anadolu valisi Şehsuvaroğlu Mehmed Paşa ve Karaman valisi Uzun Yusuf Paşa'ya havale edilmiş, her bir top için yaklaşık üç yüz tımarlı sipahi görevlendirilmiştir. Göynüklü Ahmed Efendi, *Tarih-i Göynüklü*, s.186; kul kethüdası Süleyman Ağa, kuşatmadan önce iddia ettiği hususların gerçek çıkmaması ve kalenin dört gün gibi kısa bir sürede ele geçirilmesi üzerine görevinden azledilmiştir. Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.916, 921.

kaleden tekrar bayrak sallanınca vire kabul edilmiştir. Müzakereler neticesinde kalenin gece yarısı zağarcıbaşının emrindeki üç bine yakın yeniçeri tarafından teslim alınmasına karar verilmiş, ancak yeniçerilerin yağma hevesinden şüpheye düşen zağarcıbaşı, kalenin gün doğduktan sonra teslim alınması yönünde Ali Paşa'ya haber göndermiş, bunun üzerine yeniçeriler çadırlarına gönderilmiştir. Seher vaktinde kalenin teslim edilmesiyle birlikte zağarcıbaşı ve üç bine yakın yeniçeri kaleye akın etmiş, kalede yem ve barutun bulunduğu kısma ateş düşünce çıkan yangında birkaç yeniçeri hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine virenin bozulduğu iddiasıyla muhafızların büyük kısmı öldürülürken, ahali esir, malları yağma edilmiştir. Ancak ahaliye bu şekilde muamele edilmesinin diğer kalelerdeki direnişi artıracığını düşünen Ali Paşa, askerleri dizginlemiş ve esir edilen ahaliyi askerlerin elinden alarak gemiyle Benefşe tarafına göndermiştir. Esir edilen ve aralarında *Provveditore* Minotto'nun da bulunduğu Venedik muhafızları ise köle olarak Anadolu'ya gönderilmiştir. Kalede bulunan otuz yedi top ve mühimmat muhafazaya alındıktan sonra, kadı¹⁹¹, dizdar, merdan-ı hisar gibi kale muhafızlarının tayinleri yapılmış ve ordu birkaç gün burada istirahat etmiştir.¹⁹²

Kale kuşatması devam ettiği sırada, Venedik idaresinden dolayı sıkıntı içerisindeki civar köylerin ahali, kocabaşılarını orduya göndererek itaatlerini bildirmiş, ayrıca çevrede henüz itaat etmemiş olan diğer ahaliyi ikna etmek için de beş gün süre istemişlerdir. Serdar Ali Paşa, kocabaşılara can ve mal güvenliğini garanti eden birer amanname vermiş ve yanlarına da bir miktar asker vererek göndermiştir.¹⁹³

Gördüs'ü ele geçirdikten sonra Ali Paşa'nın sonraki hedefi, Venedik'in idari merkezi olan Anabolu'yu ele geçirmek olmuştur. 1700 piyade, bin İtalyan gönüllü ve birkaç yüz Rum olmak üzere üç bine yakın muhafız tarafından korunan Anabolu'da sağlam surların da tesiriyle önemli bir direnişle karşılaşmak olasıydı.¹⁹⁴ Osmanlı ordusu Anabolu üzerine yürüyüşe başlamadan önce 8 Temmuz'da Haleb valisi Ali Paşa yolların temizlenmesi için görevlendirilmiş, ertesi gün ordu Gördüs'ten tekrar yürüyüşe başlamıştır. Gördüs-Anabolu arasında önemli bir durak noktası olan Arhos'un ahali, Osmanlı ordusunun Gördüs'ü ele geçirdiğini öğrenince korkuya kapılıp buradan ayrılarak Anabolu'ya sığınmıştır. 10 Temmuz'da Arhos'u geçen Osmanlı askeri, 11 Temmuz'da muhkem Anabolu Kalesi altına

¹⁹¹ Fethin ardından Gördüs kadısı olarak Narda kadılığından mazul olan Süleyman Efendi tayin edilmiştir. Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.922.

¹⁹² Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, s.345; Gördüs'teki dinlenme sırasında 4 Temmuz günü otuz binden fazla asker başlarında Diyarbakır valisi Kara Mustafa Paşa'yla birlikte Mora Kasteli'nin fethine gönderilmiştir. Göynüklü Ahmed Efendi, *Tarih-i Göynüklü*, s.188; *Raşid Tarihi*'nde ise kırk binden fazla askerin sevk edildiği kayıtlıdır. Mora Kasteli'ni karşı kıydan vurmak amacıyla İnebahtı (Rumeli) Kasteli'nin harabelerinde tekrar tabyalar inşa edilmiş ve İnebahtı'dan buraya getirilen toplar ile Mora Kasteli dövülmeye başlanmıştır. Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.912.

¹⁹³ Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.918.

¹⁹⁴ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, s.346.

gelen Osmanlı ordusu, ağırlıkların da gelmesiyle hem Anabolu'yu hem de kale yakınındaki tepede bulunan Palamude palankasını kuşatmaya başlamıştır. Kuşatma başladığında bir miktar Venedikli süvari Anabolu'dan çıkıp hücum etse de yeniçeriler tarafından püskürtülmüştür. Venediklilerin Palamude'den yaptığı havan ve top atışları nedeniyle zayıat verildiğini gören Ali Paşa, Palamude'nin duvarlarının altına bir lağım açılmasını emretmiş, 20 Temmuz'da lağımın ateşlenmesi sonucunda duvarda açılan gedikten içeri giren yeniçeriler hızlı bir şekilde Palamude'yi ele geçirmiş, ardından etraftaki diğer metrisler ve Anabolu Kalesi de kontrol altına alınmıştır. Fetih sırasında ele geçirilen Venedikli idareciler öldürülmüş, yalnızca on kadar Venedik generali ve cumhurdadesi esir edilerek İstanbul'a gönderilmiştir.¹⁹⁵ Kalede bulunan Frenk ve reayadan otuz bin kadar kişinin malı kılıç hakkı olarak yağmalanmıştır. Ancak reayanın Ali Paşa'dan aman dilemesinin ardından yağma yasaklanmış ve reayanın malı bedeli karşılığında satın alınmaya başlamıştır. Anabolu ve Palamude'de bulunan toplam yüz kırk beş top ve on dört havan Osmanlıların eline geçmiştir.¹⁹⁶

Serdar Ali Paşa, Anabolu Kalesi'nde görev yapacak muhafız¹⁹⁷, dizdar ve merduman-ı hisarla ilgili düzenlemelerin ardından 22 Temmuz'da buradan Anabolu yakınındaki Değirmenlik menziline gitmiştir.¹⁹⁸ Ertesi gün Kırım hanı İslam Giray Han, beş bin askeriyle Değirmenlik'te orduya katılmıştır. Ordu Değirmenlik'te dinlenirken Benefşe kocabaşlarından iki kişi gelerek kalenin teslim olup Osmanlı hâkimiyetini kabul etmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine kalenin teslim alınması için kaptan paşa görevlendirilmiştir.¹⁹⁹ Anabolu'daki hazırlıklar sırasında, Venedik idaresi döneminde kiliseye çevrilen cami ve

¹⁹⁵ BOA, A.DVNSMHHM.d., n.123, h.169, 174; bir başka hükümde Anabolu'nun yanı sıra Meton ve Kastel kalelerinden esir alınanlarla birlikte toplam 17 Venediklinin İstanbul'a gönderildiği kaydedilmiştir. BOA, A.DVNSMHHM.d., n.126, hk.152.

¹⁹⁶ Göynüklü Ahmed Efendi, *Tarih-i Göynüklü*, s.189-195; *Raşid Tarihi*'nde ganimet olarak yüz otuz üç top ve yirmi havan ile çeşitli mühimmat ve barut kaydedilmiştir. Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.924.

¹⁹⁷ Anabolu muhafızlığı, sefer esnasında ocak ileri gelenleriyle yaşadığı sorunlar nedeniyle azledilen sipah ağası Osman Ağa'ya, Erzurum beylerbeyliği tevcih edilerek verilmiştir. Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.936; Anabolu muhafızlığına tayin edildiğinde, harçlık olarak hazineden on kese akçe borç verilen Osman Paşa'ya, müsrifliği nedeniyle bu para yetersiz gelmiş, Mora'ya zahire getiren gemilerin yanaşmasına izin vermek için her gemiden üç-beş yüz guruş rüşvet talep etmiştir. Bu durum bazı gemi kaptanları tarafından serdar Ali Paşa'ya bildirilmiş, yeni fethedilen bir bölgede böyle bir olayın karışıklığa neden olacağını düşünen Ali Paşa, Anabolu muhafızlığını müteferrikabaşı Mirza Ağa'nın kardeşi Ahmed Ağa'ya vermiş ve Osman Paşa'nın katledilmesini emretmiştir. Ahmed Ağa, Osman Paşa'nın katlinin ardından kesik başını o sırada Trepoliçe'de bulunan Ali Paşa'ya göndermiştir. Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.947-948.

¹⁹⁸ Anabolu'da şer'î işleri yürütmek üzere kadıaskerin atayacağı kadı gelene dek görev yapmak üzere bir naib görevlendirilmiştir. Ayrıca Gördüs, Argos ve Anabolu civarında ele geçirilen köy ve kasabaların tahrir işlemi başmuhasebeci Süleyman Efendi ve cizye muhasebecisi Ramazan Efendizade Abdülkadir Efendi'ye havale edilmiştir. Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.926.

¹⁹⁹ Göynüklü Ahmed Efendi, *Tarih-i Göynüklü*, s.195-196.

mescidler aslına rücu ettirilmiş, kalenin merkezinde yer alan Cami-i Kebir ise Sultan III. Ahmed adına değiştirilerek burada Cuma namazı eda edilmiştir.²⁰⁰

Osmanlı ordusunun Anabolu'daki hazırlıkları 5 Ağustos'a dek sürmüştür. Serdar Ali Paşa, Anabolu'dan sonra Venedik için önemli bir noktada bulunan Meton Kalesi'ni ele geçirmeyi tasarlamıştır. Ancak iki kale arasındaki yolun hem dağlık hem de son derece bozuk olması nedeniyle askerler bu meşakkate katlanmak istememiş ve Gördüs ile Anabolu'nun fethi ile bu senelik yetinilmesini talep etmiştir. Ancak askerin isteğini reddeden Ali Paşa, Halep valisi Ali Paşa'yı yolların tamiri ve temizlenmesi için önden göndermiştir. 5 Ağustos'ta²⁰¹ Anabolu'dan yola çıkan ordu Trepoliçe yakınlarına geldiğinde çevredeki köylerin kocabaşları serdarın huzuruna gelerek itaatlerini bildirmiştir. İki yüz civarında Manyot da buraya gelerek cizye ödeyerek Osmanlı tabiiyetine gireceklerini beyan etmişlerdir.²⁰²

Yarımada içerisindeki yürüyüşüne devam eden ordu, 12 Ağustos'ta Meton Kalesi önlerine gelmiştir. Osmanlı ordusunun hızlı bir şekilde Mora'ya gelip Anabolu'yu ele geçirdiği haberini alan Venedikliler, Koron ve Anavarin kalelerini boşaltarak bu kalelerdeki bütün askerini Meton'da toplamış, buraya getiremediği mühimmat ve topları ise imha etmiştir. Bu sırada Venedik donanması da Meton açıklarına gelmiştir. Kuşatma devam ederken Osmanlı donanmasının gelmesi üzerine Venedik gemileri bölgeden ayrılmıştır. Venedik donanmasının ayrılması ve kale etrafındaki metrislerin alınması üzerine 15 Ağustos'ta Meton Kalesi kuşatılmıştır. Kuşatma devam ederken, kırk-elli bin askerle Mora Kasteli'nin fethine gönderilen Diyarbekir beylerbeyi Mustafa Paşa'nın adamı gelerek kalenin fethini müjdelemiştir.²⁰³ Fetih haberine sevinen askerlerin şenlik atışlarını görerek korkuya kapılan Venedikliler teslim bayrağını çekmiş, ancak kalenin teslimi için amanname gönderildiğinde kaleyi teslim etmekten vazgeçtiklerini söylemişlerdir. 18 Ağustos günü yapılan son hücumun ardından kaleye girmeyi başaran Osmanlılar, kaledeki Venediklilerin bir kısmını öldürmüş bir kısmını da esir etmiştir.²⁰⁴

²⁰⁰ Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.936; Sultan Ahmed Camii'nin ilk imamı aslen Anabolulu olup yarımadanın Venedik hâkimiyetine geçmesinin ardından İzmir'e göç eden ve Anabolu'nun fethinin ardından gönüllü olarak tekrar buraya gelen Hasan Efendi'dir. Anabolu'nun ilk müftüsü ise Mevlâna Ömer Efendi'dir. Göyünç, "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) ve Yapıları", s.475.

²⁰¹ *Raşid Tarihi*'nde Anabolu'dan çıkış tarihi 7 Ağustos (6 Receb) olarak kaydedilmiştir. Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.936.

²⁰² "İtâ'at-i fermânda olup cizyeyi dahi kabûl ideriz. Bu âna gelinceye dek size muntazır olup Venedik keferesine itâ'at itmemişizdir ve Anabolı Kal'ası feth olunmazdan mukaddem dahi dağ-ı mezbûrda tahassun iden keferelerden vech-i meşrûh üze haber geldi idi ve müsâ'ade dahi olundu." Göynüklü Ahmed Efendi, *Tarih-i Göynüklü*, s.197-199.

²⁰³ Mora Kasteli'nin kuşatması yolların bozuk ve tamire muhtaç olması nedeniyle epey geç başlamış, kuşatmaya dört-beş gün kadar direnen Venedikliler, Gördüs ve Anabolu'nun Osmanlıların eline geçtiği haberinin gelmesi üzerine aman dileyerek kaleyi teslim etmiştir. Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.939.

²⁰⁴ Göynüklü Ahmed Efendi, *Tarih-i Göynüklü*, s.200-204; kuşatma başladığında Ali Paşa'nın kaleyi teslim etmelerine dair gönderdiği mektuba, "aman dilesek bile kabul etmeyin" mealinde cevap veren Venedikliler, dört günlük muharebenin ardından, muhkem Mora Kasteli'nin Osmanlı kontrolüne girdiği haberini alınca kale surlarına

Ali Paşa, fethin ardından Meton Kalesi'ne dair idari düzenlemeleri yaparken, 25 Ağustos günü Manyalıların elçileri gelerek Manyotların her isyan ettiğinde sığınarak direniş gösterdiği iki kale Zarnata ve Kelefa'nın anahtarlarını serdara teslim etmiş ve Manyotların cizye ödemeyi kabul ettiğini bildirmiştir. Bunun üzerine her iki kalede bulunan yüzden fazla top ve mühimmat ele geçirilmiş, kalelere de bir miktar muhafız bırakılmıştır. Meton'un da ele geçirilmesiyle yarımada Venedik kontrolünde muhkem kalelerden yalnızca Benefşe kalmıştır. Ordunun yönünü Benefşe tarafına çeviren Ali Paşa, tedarik sıkıntısını da göz önünde bulundurarak, ele geçirmenin zor olmayacağını düşündüğü Benefşe üzerine Anadolu beylerbeyi Türk Ahmed Paşa'yı kapı halkıyla birlikte karadan, kaptan-ı deryayı da denizden kuşatma için görevlendirmiştir.²⁰⁵ Benefşe üzerine sevk edilen kuvvetler ayrıldıktan sonra ordu da yürüyüşe geçmiş ve ordunun Mizistre'ye geldiği sırada Benefşe generalinin kaleyi teslim ettiği ve Çuka'nın da Osmanlı hâkimiyetine girdiğine dair haberler gelmiş, aynı zamanda Manya papazları ve kocabaşları da itaatlerini bildirmiştir. Benefşe Kalesi kaptan-ı derya tarafından teslim alındıktan sonra kaledeki Venedikliler, Venedik topraklarına gönderilmiştir. Benefşe'nin de hâkimiyet altına alınmasıyla birlikte Mora Yarımadası'nın "nev-feth"i tamamlanmış ve yarımada ikinci kez tam bir Osmanlı idaresi tesis edilmiştir.²⁰⁶

Benefşe'nin de ele girmesinden sonra Mizistre-Trepoliçe-Arhos güzergâhı üzerinden Anadolu'ya gelen Ali Paşa, ordunun bir süre dinlenmesine izin vermiş, bu arada Ramazan Bayramı da Anadolu'da karşılanmıştır. Mora Yarımadası'nın fethinin tamamlanmasının ardından sıra yarımada'daki gelir kaynaklarını tespit etmek ve dirliklerin dağılımını gerçekleştirmek için tahrir işleminin yapılmasına gelmiştir. İki binden fazla köye sahip olan yarımada'da arazi ve emlakın tahririnin tamamlanması ve defterlerin temize çekilerek İstanbul'a gönderilmesi için muhasebe-i evvel Süleyman Efendi²⁰⁷ ve cizye muhasebecisi Ramazan

aman dileme anlamına gelen vire bayrağı dikmiş, ancak Ali Paşa muharebeye devam etmeye karar vermiştir. Ertesi sabah yapılan son hücumun ardından Osmanlı askeri kalenin burçlarını aşmayı başarmış ve kalenin fethi sağlanmıştır. Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.940; Zinkeisen ise Osmanlı ordusu kale yakınlarında görüldüğünde Venedik birliklerinin savaşmayı reddederek silahlarını bıraktığını, hatta bir onbaşının *provveditore* Vincenzo Pasta'nın göğsüne silah dayayarak kalenin Osmanlılara teslimini istediğini, bu hususta henüz karar verilmeden asi askerlerin kale kapılarını kırarak dışarı çıktığını ve açık kapılardan yeniçerilerin içeri girerek kalenin fethini sağladığını kaydetmiştir. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, s.348.

²⁰⁵ Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.941.

²⁰⁶ Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.946; Benefşe Kalesi teslim alındığı sırada kale ahalisinden yedi yüze yakın eşkıya askerler tarafından esir edilmiş ancak devlet adına el konulan bu esirler İstanbul'a getirildikten sonra satılmıştır. Esirlerin satışından elde edilen bir buçuk milyon akçe hazineye gelir olarak kaydedilmiştir. Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s.324; Mora'nın fethine dair Hafız Hüseyin "Eser-i mucizedir düştü demi-i tarihi / Himmet-i Ahmedî birle Mora'yı aldı Ali" şeklinde tarih düşürmüştür. Hafız Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevârih*, haz. Fahri Ç. Derin-Vahid Çabuk, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985, s.24.

²⁰⁷ Uzun yıllar sadaret mektubi kaleminde vazife gören Süleyman Efendi, 1702'de mektupçu, 1712'de tezkire-i evvel, 1714 başlarında reisülkütâb olmuştur. Aynı yıl başmuhasebecilik ve rikab-ı hümayun reisliğinin ardından

Efendizade Abdülkadir Efendi²⁰⁸ görevlendirilmişti. Ancak 1715 yılının Eylül ayı ortalarında dergâh-ı âli müteferrikabaşı Mirza'ya gönderilen hükümle iki binden fazla köy, mezra ve çiftliğe sahip olan Mora Yarımadası'nın tahrir işleminin iki kişi tarafından yürütüldüğü takdirde seneler sürebileceği belirtilerek kısa sürede tamamlanabilmesi amacıyla yarımada on iki tahrir bölgesine ayrılmış ve her bir bölgesi için farklı muharrirler tayin edilerek toplamda on iki muharrirden ve bunların yanında tahrir usullerini bilen katiplerden müteşekkil bir heyet tarafından tahrir edilmesine karar verilmiştir.²⁰⁹ Bu minvalde müteferrikabaşı Mirza Ağa'nın da bölgeye giderek Süleyman ve Abdülkadir Efendi ile müzakere ederek tahrir usulünün belirlenmesi ve yarımada'nın bir bölgesinin de Mirza Ağa tarafından tahrir edilmesi istenmiştir. Hükümde yer alan hususa göre muharrirler birkaç köyün tahririni tamamladıkça müsveddeleri Anabolu'da bulunan Süleyman ve Abdülkadir Efendilere gönderecek ve müsveddeler burada temize çekilerek mufassal defterler meydana getirilecektir.²¹⁰

Tablo 1.1. 1715 Tahririni Uygulayan Muharrir ve Katipler.²¹¹

Kaza(lar)	Muharrir(ler)	Kâtip(ler)
Anabolu	Süleyman Efendi, muhasebe-i evvel Abdülkadir Efendi, muhasebe-i cizye	Ruhi Mustafa Efendi Tahir Salih Efendi
Gördüs	Süleyman Efendi, muhasebe-i evvel Abdülkadir Efendi, muhasebe-i cizye	Ruhi Mustafa Efendi Tahir Salih Efendi
Trepoliçe	Mirza Ağa, sermüteferrikagan	İsmail Şe'ni
Balyabadra	Ali Ağa, serçavuşan-ı sabık	İsmail Hamidi
Gastun maa Holomiç	Derviş Mehmed Ağa, serbevvan-ı dergâh-ı âli, kethüda-i kilar der sabık	İhsan
Kalavrita maa Vostiça	Halil Ağa, muhassıl-ı Haleb der sabık	Hüseyin Karyi

tekrar başmuhasebeci olmuş ve 1715 Mora seferine bu görevde katılmıştır. Seferin ardından yeniden reisülküttab olan Süleyman Efendi, darbhane ve defter emniyeti, yeniçeri katipliği, reisülküttablık, ruzname-i evvelik gibi görevlerde bulunduktan sonra 1735 yılında vefat etmiştir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, c.V, s.1534-1535.

²⁰⁸ *Sicill-i Osmani*'de Abdülkadir Efendi'nin iki defa tezkire-i evvel, süvari mukabelecisi ve defter emini olup 1708'de cizye muhasebecisi olduğu, 1713'te Azak müfettişliği yanında Rusya hududunun belirlenmesine memur edildiği kayıtlıdır. Abdülkadir Efendi bu görevden dönüşünde 1714 yılında cizye muhasebecisi olmuş, Mora seferine de bu görevdeyken katılmıştır. Seferin ardından reisülküttablığa getirilen ve 1717'de azledilen Abdülkadir Efendi, çeşitli kademelerde görev yapmaya devam etmiş ve 1721 yılında hayatını kaybetmiştir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, c.I, s.117.

²⁰⁹ Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.948.

²¹⁰ BOA, AE.SAMD.III 95/9389; Süleyman Efendi tahrir işlemi boyunca Anabolu Kalesi dahilindeki Sultan Ahmed Han Camii mahallesinde bulunan iki katlı bir evde ikamet etmiştir. BOA, MAD.d., n.1851, s.37; tahrir işlemi sırasındaki masraflarına karşılık olarak Mirza Ağa ile Hüseyin Ağa'ya biner gurus ödeme yapılmıştır. BOA, AE.SAMD.III 111/10945.

²¹¹ BOA, MAD.d., n.1851, s.76-509.

Karitena maa Fenar	İbrahim Bey, kara kethüda	Mehmed Hilmi ²¹²
Kalamata maa Londar ve Andrusa	Mehmed Efendi, sipahi	Mehmed İzzeti
Arkadya maa Anavarin	Hüseyin Ağa, nazır-ı Midillü der sabık	Seyyid Mehmed Hâtemi
Meton maa Koron	İbrahim Efendi, katib-i sipah der sabık	Mustafa Abidi
Mizistre maa Benefşe	Mustafa Ağa, sercebeciyan der sabık	Ebubekir Yümni
Pasava maa Zarnata ve Kelefa	Hüseyin Ağa, kethüda-i Hasan Paşa der sabık	Münirî Mustafa

Tahrir için tayin edilen muharrirlerle ilgili olarak Raşid Efendi yalnızca isimlerini zikretmekle yetinmiştir. Ancak arşiv evrakı arasında bulunan bazı defterler hangi kazanın hangi muharrir tarafından tahrir edildiği konusunda mevcut bilgiyi genişletmektedir. Bahsi geçen defterlere göre Mora kazalarından Anabolü, Arhos ve Gördüs Süleyman Efendi ile Abdülkadir Efendi tarafından tahrir edilirken müteferrikabaşı Mirza Ağa Trepoliçe ve Trepoliçe'ye tabi olan Tana ve Ayo Petro nahiyelerinin tahririyle görevlendirilmiştir. Mora'nın diğer kazalarından Kalavrita ve Vostiça kazalarına eski Haleb muhassılı ve Kalaylı Paşa'nın kethüdası Halil Ağa; Meton ve Koron kazalarına eski sipahi kâtibi İbrahim Efendi; Fenar ve Karitena'ya kara kethüda İbrahim Bey; Balyabadra'ya eski dergâh-ı ali çavuşbaşlarından (Şatır) Ali Ağa; Anavarin ve Arkadya'ya eski Midilli nazırı Hüseyin Ağa; Kalamata, Londar ve Andrusa'ya Sipahi Mehmed Efendi; Holomiç'e kapıcıbaşı ve eski kiler kethüdası Derviş Mehmed Ağa; Mizistre ve Benefşe²¹³ kazalarına eski cebecibaşı (Benli) Mustafa Ağa; Manya bölgesinde bulunan Pasava, Kelefa ve Zarnata kalelerinin tahririne ise Kösec Hasan Paşa'nın kethüdası Hüseyin Ağa muharrir olarak tayin edilmiştir. Muharrirlerin her birinin yanına defter-i hakani kâtiplerinden birer kâtip verilerek muharrirlere biner guruş, katiplere de yetecek derecede harcırah tahsis edilmiş ve tahrir işlemi için Mora Yarımadası'na gönderilmişlerdir.²¹⁴

²¹² Mehmed Hilmi'ye Mora'daki tahrir sırasında maaş olarak 200 guruş/32 bin akçe ödenmiştir. BOA, AE.SAMD.III 111/10951.

²¹³ *Tarih-i Göynüklü*'de 17 Eylül 1715'te Benefşe Kalesi'nin tahririne Defterdar Efendi'nin gittiği kayıtlıdır. Bundan iki gün sonra kapudan paşa, serdar Ali Paşa'ya Benefşe Kalesi'nin teslim alınarak kalede bulunan Venediklilerin gemilerle gönderildiği ve tahrir işleminin de tamamlandığını serdar Ali Paşa'ya bildirmiştir. Burada tahrirden kastedilenin kalede bulunan Venediklilerin malları ile alakalı bir işlem olduğu düşünülebilir. Göynüklü Ahmed Efendi, *Tarih-i Göynüklü*, s.209-210.

²¹⁴ BOA, D.MKF.d., n.28143; MAD 93'te Manya kalelerinin tahririnin Halil Ağa tarafından yapıldığı kaydedilmiştir. BOA, MAD.d., n.93, s.62; BOA, MAD.d., n.1851, s.11; *Raşid Tarihi*'nde Mora muharrirleri arasında Kara Kethüda ve vezir İbrahim Paşazade Süleyman Bey'in adları da zikredilmiştir ancak arşiv belgeleri bu bilgiyi doğrulamamaktadır. Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.944; Raşid Efendi burada muharrir olarak kaydettiği kimseleri, eserinin ilerleyen sayfalarında muhafız olarak zikretmiştir. a.g.e., s.977; *Hammer Tarihi*'nde ise Mora'nın tahriri için sekiz yazıcının (muharririn) görevlendirildiği kayıtlıdır. Hammer, *Büyük*

Tahrir işleminin 1716 yılı başlarına dek sürdüğü anlaşılmaktadır. Zira Maliyeden Müdevver Defterler arasında bulunan bir avarız defterinde kazalarla ilgili kayıtların H.1128 (1 Muharrem 1128=27 Aralık 1715) yılında yapılan tahrirler esas alınarak hazırlandığına atıf yapılmaktadır. Nitekim mufassal defterlerin mukaddimesinde de buna yönelik ibareler mevcuttur. Süleyman ve Abdülkadir Efendiler tarafından kaleme alınan TK.GM 145 numaralı mufassal tahrir defterinin mukaddimesinde, Gördüs ve Anabolu ele geçirildiğinde kendilerinin serasker Ali Paşa tarafından tahrir memur edildiği, diğer kazaların tahririnin süratle tamamlanabilmesi amacıyla on muharririn daha görevlendirildiği belirtilmiştir. Süleyman ve Abdülkadir Efendi, Gördüs ve Anabolu dışında Fonya ve Benefşe kazalarının tahririni de kendileri tarafından tamamlandığını belirterek diğer muharrirlerin getirdiği defter parçalarının da toplanarak defterhane kâtiplerinden Ruhi Efendi ve Tahir Efendi tarafından temize çekildiğini ve bunun ardından defterlerin H.1128 yılı içerisinde Defterhane-i Amire'ye teslim edildiğini kaydetmişlerdir.²¹⁵ Bilindiği gibi klasik dönem sancak tahrirleri için bir yazıcı görevlendirilmekte ve tahrir işlemi olağan durumlarda bir-iki yıl kadar bir süre almaktaydı.²¹⁶ Osmanlı idaresi Mora gibi geniş bir coğrafyadaki iktisadi ve demografik durumu bir an evvel belirlemek ve bölgede hızlı bir şekilde hakimiyet tesis edilmesini sağlamak amacıyla tahririn kısa sürede bitirilmesi için çaba göstermiş ve Mora'nın tahriri için on iki muharrir görevlendirilmiştir. Çok sayıda muharririn hızlı çalışması neticesinde Mora'daki tahrir üç-dört ay gibi kısa bir sürede tamamlanmıştır.

Sadrazam ve serdar Ali Paşa, Mora'dan ayrılmadan evvel buradaki kalelerin muhafazasına dair gerekli düzenlemeleri yapmıştır. Bu hususta dergâh-ı âli kapıcıbaşlarından Mustafa Paşazade Ahmed Bey, Mora Kasteli kuşatmasında gösterdiği yararlıktan dolayı Selanik sancağı gelirleri kendisine tahsis edilmek üzere Mora Kasteli'nin muhafazasına tayin edilmiştir. Bir süre sonra Ahmed Paşa'ya gönderilen emirle Kastel içerisindeki kiliselerden

Osmanlı Tarihi, c.VII, s.174; bilinenin aksine Damat İbrahim Paşa (İbrahim Efendi), sadrazamlığından önce Mora'nın tahririnde görev almamıştır. İbrahim Ağa, mevkufatçı olarak katıldığı Mora seferi sırasında ele geçirilen İstendil ve İğne adalarının tahriri için il yazıcısı olarak tayin edilmiştir. Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.946; Kurt, "TKGM Arşiv Belgelerine Göre Lale Devri Tahrirleri", s.1225; M. Münir Aktepe, "Damad İbrahim Paşa, Nevşehirli", *DİA*, c.VIII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s.441'de İbrahim Efendi'nin Mora tahririnde görev aldığı kayıtlıdır. Ancak arşiv evrakında Mora tahririnde görev alan iki İbrahim Efendi'den birisinin kara kethüda, birisinin de eski sipah kâtibi olduğunu kaydetmektedir ki Nevşehirli İbrahim Paşa daha evvel bu görevlerde bulunmamıştır.

²¹⁵ "... bu ahkarü'l-verâ muhâsebe-i evvel Süleyman Efendi ve muhâsebe-i cizye Abdülkadir Efendi cezîre-i Mora'da esnâ-yı fütûhâtta mu'asker-i nusret-eserden Anabolu ve Arhos ve Gördüs kazâları tahrîrine ta'yîn ve fermân buyurulub sâ'ir kazâlara dahi on nefer muharrir me'mûr kılınub ânlardan hasbe'l-emri'l-'âli memhûren tahrîr defterleri ahz ve kendümüz dahi me'mûr olduğumuz mezkûr kazâları ve ândan mâ'adâ Fonya ve Benefşe kazâların dahi bizler tahrîr idüb ândan sonra kemâl-i dikkat ve basîret ile defterhâne kütübından yanımıza me'mûr olan Ruhi Efendi ve Tahir Efendi kalemleriyle tenkîh ve tebyîz olunub karîn-i hüsn-i hitâm olan defter-i mufassaldır ki defterhâne-i âmireye teslim olundu." BOA, TK.GM.d., n.145, defterin mukaddimesi.

²¹⁶ Öz, "Tahrir", s.427.

camiiye dönüştürölmek için uygun olanının belirlenmesi ve kale surları ile su yollarının yanı sıra kale muhafızların konaklaması için tahsis edilecek hanelerin tamirâtı için gerekli masrafların tespit edilerek hazırlanacak olan keşif defterinin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.²¹⁷

1715 yılı Ağustos başlarına tarihlenen bir arşiv belgesinde Mora'daki kalelerde görevlendirilen muhafızlar zikredilmektedir. Buna göre Meton muhafızı (Karaman beylerbeyi) Yusuf Paşa, Koron muhafızı Kurd Mehmed Paşa, Anavarin muhafızı Yenişehir sancakbeyi Ahmed Bey, Mora Kasteli muhafızı (Selanik mutasarrıfı) Ahmed Paşa, Gördüs muhafızı Mustafa Paşa olup Anabolu muhafızının ismi zikredilmemiştir.²¹⁸ Ancak birkaç gün sonra bazı muhafızların yer değıştirdiğı anlaşılmaktadır. Yarımada'nın güneyinde bulunan ve bölgenin savunması için önemi haiz olan kalelerden Koron'un muhafazasına Sekbanoğlu Ahmed Bey tayin edilirken²¹⁹, Kurd Mehmed Paşa Meton muhafazasına²²⁰, Sivas beylerbeyi Şaban Paşa da eyaleti askeriyle birlikte Anavarin muhafazasına tayin edilmiştir.²²¹ Yeniçeri ocağı emektarlarından Ali Mustafa Anabolu Kalesi dizdarlığına, sipahiler ağası Osman Ağa ise Erzurum beylerbeyliği tevcih edilerek Anabolu Kalesi muhafızlığına getirilmiştir. Ancak Osman Paşa'nın Anabolu'daki görevi kısa sürmüş ve tayininden bir buçuk ay sonra öldürölmüştür. Osman Paşa'nın yerine tayin edilen Kara Osman Paşa da bir süre sonra katledilmiş ve muhafızlık görevi vezir Çelebi Yusuf Paşazade Ahmed Paşa'ya tevcih edilmiştir.²²² Venedik ile savaş halinin devam ettiğı bu dönemde kale muhafızlarının da sık sık görev yerleri değıştiğı için muhafızların tam tespitini yapmak mümkün görünmemektedir.

Kale muhafızları tayin edildikten sonra Mora Kasteli'ni fetheden Diyarbakır beylerbeyi Kara Mustafa Paşa bütün Mora Yarımadası'nda serasker olarak tayin edilmiş ve Mora'daki görevlilere seraskerin emirlerine itaat edilmesi hususunda uyarılarda bulunulmuştur.²²³ Mora

²¹⁷ BOA, AE.SAMD.III 182/17669 (19 Ramazan 1127-18 Eylül 1715).

²¹⁸ BOA, AE.SAMD.III 79/7989.

²¹⁹ Sekbanoğlu Ahmed Bey'e muhafızlık görevi karşılığında hass tayin edilmiş ancak henüz Mora'nın tahriri yapılmadığı için gelir miktarı belirlenememiş ve masrafları için kendisine 400 bin akçe (2500 gurus) tahsis edilmiştir. BOA, İE.ML., 116/11029 (19 Şaban 1127/20 Ağustos 1715).

²²⁰ Meton muhafızı Kurd Mehmed Paşa'ya bu görevi mukabilinde bir hass tayin edilmişse de henüz Mora'nın tahriri yapılmadığı için gelir miktarı belirlenememiş ve masrafları için Kurd Mehmed Paşa'ya hazine'den 400 bin akçe (2500 gurus) tahsis edilmiştir. BOA, İE.ML., 116/11028 (19 Şaban 1127/20 Ağustos 1715).

²²¹ *Raşid Tarihi*'nde Mora Kasteli seferinde güzergahın temizlenmesinden sorumlu olan Karaman beylerbeyi Uzun Yusuf Paşa'nın Meton muhafazasına, Kurd Mehmed Paşa'nın ise Koron muhafazasına tayin edildiğı kayıtlıdır. Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.947.

²²² Göyünç, "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) ve Yapıları", s.467-468.

²²³ BOA, AE.SAMD.III 79/7989; 1715 yılının ağustos ayında Mora seraskeri Mustafa Paşa'ya barut, kurşun, tüfek, kılıç, harbe, kazma, balta gibi araç gereçlerden oluşan bir mühimmat sevk edilmiştir. BOA, AE.SAMD.III 12/1090.

defterdarlığına Muhsinzade Abdullah Ağa getirilirken, alaybeylik ise Aydınlı Mehmed Ağa'ya tevcih edilmiştir.²²⁴

Mora seraskeri Mustafa Paşa, 1716 yılı başlarında Avusturya'ya yönelik sefere kapı halkıyla birlikte katılması için serdar Ali Paşa'nın emrinde görevlendirilmiş ve Mora seraskerliğine Mora defterdarı Muhsinzade Abdullah Efendi (Paşa) tayin edilmiş, onun yerine de Kalaylı Paşa'nın kethüdası Siyahi Mehmed Efendi getirilmiştir.²²⁵

Osmanlı Devleti ile Venedik-Avusturya devletleri arasındaki savaşın devam ettiği sırada Osmanlı ordusunun Varadin'de aldığı ağır mağlubiyeti fırsat bilen Mora ahalisinin bir kısmı isyan etmiştir. O dönemde Tırhala mutasarrıfı Arec Osman Paşa, Mora muhafızı Abdullah Paşa'ya destek vermesi için gönderilmiş ve kısa zamanda Mora'daki asileri kontrol altına almayı başarmıştır. Bu başarısı üzerine Osman Paşa Mora seraskerliğine tayin olunmuş, Abdullah Paşa ise İnebahtı muhafazası ile görevlendirilmiştir.²²⁶ Ancak bir süre sonra Abdullah Paşa'dan paşa rütbesi alınarak İstanbul'a gelmesi emredilmiştir.²²⁷

1716 yılının sonlarında Mora muhafızlarında yine değişiklik yapıldığı görülmektedir. Mansıbı olmadan Mora'da görev yapan Davud Paşa Meton muhafazasına tayin edilirken, Meton'da muhafızlık görevini yürüten Mustafa Paşa ise İstanbul'a çekilmiştir. Davud Paşa'ya mansıp tevcih edilene kadar masrafları için kullanması amacıyla hazineden on bin guruş tahsis edilmiştir. Ancak bir süre sonra Meton muhafazası için Davud Paşa'nın değil, eski yeniçeri ağası Hasan'ın tayin edildiği görülmektedir. Koron muhafızı olarak ise İbrahim Paşa'nın adı geçmektedir.²²⁸

1717 yılı sonlarında Anabolu muhafızı Ahmed Paşa'nın Kocaili sancağına tayin edilmesiyle Mora'da bazı kale muhafızlarının yerleri değiştirilmiştir. Anavarin muhafızı Şaban Paşa Koron muhafazasına tayin edilmiş, ondan boşalan Anavarin muhafazasına ise Gördüs muhafızı Mustafa Paşa getirilmiştir. Gördüs muhafazası eski Alacahisar sancakbeyi Ömer Bey'e tevcih edilmiş²²⁹, Koron muhafızı İbrahim Paşa da İnebahtı Kasteli'ne gönderilmiştir. Bu

²²⁴ Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.954; Mora seferinden önce Atina yakınlarındaki Megara'da bir zeameti tasarruf eden Mehmed Ağa, Mora Yarımadası'nı yakından tanıdığı için il yazıcılarına kılavuz olarak tayin edilmiş, bu hizmeti karşılığında zeameti Mora'ya ilhak edilerek buradaki birkaç köyün geliri de zeametine ilave edilmiştir. *a.g.e.*, s.959.

²²⁵ Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.978.

²²⁶ Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.1044-1045.

²²⁷ BOA, A.DVNSMHHM.d., n.125, hk.397, 398.

²²⁸ BOA, A.DVNSMHHM.d., n.125, hk.377, 386, 387, 388, 392.

²²⁹ Ömer Paşa bir süre sonra Anabolu muhafazasına nakledilmiştir. BOA, AE.SAMD.III 222/21410.

tainlerle birlikte muhafızlar için Mora muhassıllığı gelirinden tahsis edilen hass gelirlerinde de düzenleme yapılmıştır.²³⁰

İdari düzenlemelerin yanında Venedik hâkimiyetinden itibaren Mora'yı terk eden ahalinin tekrar eski yurtlarına iskânı için Ali Paşa tarafından Mora ve çevresindeki valilere hitaben bir emir yayınlanmıştır. Buna göre Venedik hâkimiyetinden önce arazi tasarruf eden ve aslen Moralı olan ahaliye emlak ve arazilerinin geri verileceği kaydedilirken, kimin hangi araziye sahip olduğunu belirlemeye yönelik çalışma da başlatılmıştır.²³¹

Mora Yarımadası'nın muhafazasıyla ilgili idari düzenlemelerin ardından 4 Ekim'de tekrar yürüyüşe başlayan ordu, bir aydan fazla süren yolculuğun ardından 5 Kasım'da Sultan III. Ahmed'in bulunduğu Timurtaş sahrasına ulaşmıştır. Sultan burada serdar Ali Paşa'yı karşılayarak seferde gösterdiği başarıdan dolayı taltif etmiştir. Timurtaş sahrasında uzun bir süre dinlenen ordu, Kasım ayı sonlarında İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. 2 Aralık'ta III. Ahmed'le birlikte İstanbul'a giren sadrazam Ali Paşa'nın başarısı, yedi gün süren şenliklerle kutlanmıştır.²³²

Mora'nın fethinin ardından ordu henüz yarımada da bulunurken derhal tahrir işlemine geçilmişti. Ancak daha sonra hem ahalinin tekrar iskânı hem de tahrir işleminde acele edilmesi nedeniyle tahrir gereği gibi dikkat edilemediği sonucuna varılmıştır. Bunun yanında fetih zamanında Mora ahalisini devletin yanına çekebilmek amacıyla iki yıllık cizyeleri de affedilmiş ve cizyeye dair yeni bir düzen verme gereksinimi doğmuştur. Bütün bu nedenlerden dolayı Pasarofça Antlaşması'nın (1718) akabinde Mora'nın tekrar tahririne karar verilmiş ve işlem için (...) Ağa Mora voyvodası tayin edilerek tahrir işlemi de ona havale edilmiştir.²³³

Osmanlı ordusunun büyük bir direnişle karşılaşmadan, kısa süren kuşatmalarla kaleleri ele geçirmeyi başardığı ve başlangıcından bitişine kadar iki yüz kırk beş gün süren Mora seferi, hazineye 19 bin 359 kese 73,5 guruşa akçeye mal olmuş, ayrıca sefer sırasında askerlerin

²³⁰ BOA, A.DVNSMHM.d., n.126, hk.782, 783, 784, 785; BOA, C.DH., 133/6610; BOA, C.AS., 486/20308; Koron muhafızı Seyyid Şaban Paşa bir süre sonra Gastun Kalesi muhafazasına nakledilmiş, Koron muhafazasına ise Canım Hoca Mehmed Paşa getirilmiştir. BOA, A.DVNSMHM.d., n.126, hk.1088, 1091; Mayıs 1718'de Şaban Paşa tekrar Koron muhafızlığına getirilirken Gastun'a ise Eyyub Paşa tayin edilmiştir. BOA, A.DVNSMHM.d., n.127, hk.425, 428; birkaç gün sonra kaleme alınan bir hükümde ise Anavarin muhafızı Mustafa Paşa'nın Gördüs'e, Gastun muhafızı Eyyub Paşa'nın Anavarin'e, İnebahtı Kasteli muhafızı İbrahim Paşa'nın da Gastun'a tayin edildiği kayıtlıdır. BOA, A.DVNSMHM.d., n.127, hk.487.

²³¹ Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.959.

²³² "Pâdişâhımız dahi istikbâl idüp Sancağ-ı Şerif'i teslim alup guzât-ı muvahhidin ve hâzırûn olanlar du'âya muntazir üzre iken meşâyih-i izamdan el kaldırıp du'â eyledikde cümlelerin gözlerinden yaş cereyân idüp, inşâ'allâhu'r-Rahmân cümlelerin du'âları dergâh-ı İzzet'de kabûldür. Pâdişâhımız dahi Dâmâd-ı Şehriyârî'nin mebhût olduğu hâlde mübârek elleriyle arkasın sığayup gücile akılları başına gelmiştir." Göynüklü Ahmed Efendi, *Tarih-i Göynüklü*, s.206-218; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, s.354; Mora'nın fethine dair Raşid Mehmed Efendi tarafından kaleme alınan ve İran şahına gönderilen fetihnamenin metni için bkz. Hüseyin Sarıkaya-Veyssel Göger, "Mora'nın Yeniden Fethine Dair Osmanlıların Hazırladıkları Fetihname (1715)", *İÜEF Tarih Dergisi*, sayı 67, İstanbul 2018, s.101-124.

²³³ Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.1142.

tüketmesi için yüklü miktarda un, arpa ve peksimet tedarik edilmiştir.²³⁴ Mora seferi, Osmanlı hazinesine yeniçeri mevacipleri hariç olmak üzere 9.315.721,5 (1.117.886.580 akçe) guruşa mal olurken, bu meblağın yarıdan fazlasını beslenme ve donanma giderleri oluşturmuştur.²³⁵ Devletin 1715 yılındaki toplam geliri ise 11.009.099 guruş (1.321.091.880 akçe) olarak hesaplanmıştır.²³⁶ Buradan da anlaşılacağı üzere, devletin bir yıllık gelirin %85'e yakın bir kısmı Mora Yarımadası'nın fethedilmesi için sarf edilmiştir.

Mora'da elde ettiği başarı, sadrazam Ali Paşa'nın daha da ilerlemek için hazırlıklara girişmesine neden olmuştur. Mora gibi muhkem kaleleri bulunan bir bölgeyi otuz gün gibi kısa bir sürede ele geçirmeyi başaran Ali Paşa, gözünü Korfu ve Dubrovnik taraflarına çevirmiştir. Silahdar Mehmed Ağa'nın kendisini vazgeçirme çabaları tesir etmemiş ve Ali Paşa bu savaşın nihayetinde Venedik şehrine dek ilerlemeyi tasarladığını belirtmiştir. Osmanlıların Venedik'e karşı kazanacağı zaferin ardından sıranın kendisine geleceğini gören Avusturya da savaşa dâhil olmuştur. Avusturya'nın savaşa dâhil olması hem Ali Paşa'nın hem de Osmanlı Devleti'nin bu dönemde Balkanlardaki ilerleyişinin sonunu oluşturacaktır.²³⁷

Osmanlıların Mora'daki askeri zaferlerinin ardından sıranın kendisine geleceğini düşünen Avusturya, Venedik ile gizli bir anlaşma yapmış ve Osmanlı Devleti'ne başvurarak Mora'nın Venedik'e iadesini ve Karlofça Antlaşması'nın yenilenmesini istemiştir. Osmanlı tarafının bu isteği reddetmesi üzerine başlayan savaş 1718 yılında Pasarofça'da imzalanan barış antlaşmasıyla son bulmuştur. İngiltere ve Hollanda'nın aracılık etmesiyle imzalanan bu antlaşma ile Avusturya'ya Belgrad, Tameşvar, Semendire gibi önemli yerler bırakılmıştır. Venedik'le imzalanan antlaşma Mora'nın Osmanlı'da kalmasını tasdik etmiş, bunu karşılık Venedik; Dalmaçya, Bosna ve Arnavutluk'ta ele geçirdiği yerleri muhafaza etmiştir.²³⁸ Bunun dışında kalan maddeler ise önceki ahidnamelerde yer aldığı şekilde kabul edilmiştir. Bu tarihten sonra Mora Yarımadası, 1821'deki büyük isyana kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır.

²³⁴ BOA, AE.SAMD.III 183/17759; Mustafa Kesbi ise seferin toplamda 23 bin 230 kese akçeye mal olduğunu kaydetmiştir. Mustafa Kesbi, *İbretnüma-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, haz. Ahmet Öğreten, TTK Yayınları, Ankara 2002, s.97-98.

²³⁵ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s.278.

²³⁶ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s.303.

²³⁷ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname*, s.1024-1026; Mora'nın fethinden sonra Ali Paşa'nın Avusturya üzerine düzenlediği sefer ve Mora'da müttefiklere karşı verilen mücadeleye dair kaleme alınan bir tarih için bkz. Veysel Göger-Hüseyin Sarıkaya, "Mora'nın İstirdadına Dair Bir Kaynak Değerlendirmesi ve Nâdir'in *Vâkı'ât-ı Gazavât'ı*", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 20, İstanbul 2009, s.1-32.

²³⁸ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, s.400; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.IV/1, s.144-146.

Görsel 1.3. 1716'da Petrovaradin'de Şehit Düşen “Mora Fatih” Ali Paşa’nın Belgrad Kalesi’nde Bulunan Türbesi. (Fotoğraf: Hatice Oruç arşivi)

Avusturya ve Venedik ile barışın sağlanmasının ardından Mora seraskeri Mustafa Paşa’ya gönderilen hükümle Meton ve Anabolu dışındaki kalelerde muhafız paşaya ihtiyaç kalmadığı belirtilmiş ve o dönemde Anabolu muhafızı olan Ahmed Paşa ile Meton muhafızı Hasan Paşa hariç olmak üzere Gördüs muhafızı Mustafa Paşa, Anavarin muhafızı Eyyub Paşa, Koron muhafızı Ebubekir Paşa, Gastun muhafızı İbrahim Paşa ve Mora Kasteli muhafızı Mehmed Paşa’nın üzerinden muhafızlık görevinin kaldırılarak aslî görev bölgelerine gönderilmeleri emredilmiştir. Muhafız paşaların ayrıldığı kalelerde bulunan dizdarlar ve diğer askerlerin görevlerinin ise devam edeceği belirtilmiştir.²³⁹

²³⁹ BOA, AE.SAMD.III 17/1614.

1.7. Mora'nın Yeniden Tahriri ve İskanı

Yarımadanın fethinden sonra Ali Paşa orduyla birlikte İstanbul'a hareket etmiş ve merkezden gönderilen emirlerle yarımadanın tahrir edilmesi işlemine geçilmiştir. Mora Yarımadası'nın tahriri için ilk etapta başmuhasebeci Süleyman Efendi ile cizye muhasebecisi Abdülkadir Efendi görevlendirilmiştir. Ancak yarımadanın geniş bir alana ve çok sayıda yerleşim birimine sahip olması nedeniyle iki kişi tarafından yapılan tahririn uzun bir süre devam edebileceği düşünülerek birkaç muharrir daha tayin edilmiş ve yarımadanın tahrir işlemine başlanmıştır. Klasik dönemde sancak ve eyaletlerin tahririyle görevli kimselere “il yazıcısı” yahut “tahrir emini” dendiği malumdur. Mora tahriri özelinde değerlendirildiğinde ise birden çok muharrir görevlendirildiği için bazı arşiv vesikalarında Süleyman ve Abdülkadir Efendiler için “Mora ceziresi tahririne memur...” yahut “sermuharriran” ifadeleri kullanılmıştır.²⁴⁰

Mora'da yapılacak tahrir sırasında takip edilmesi gereken prensiplere dair Süleyman ve Abdülkadir Efendilere bir talimatname verilmiştir. Klasik dönemdeki tahrir uygulamalarına²⁴¹ benzer özellikler içeren bu talimatnamede özellikle kazalarda bulunan emlak ve arazinin ne suretle değerlendirileceğine dair detaylı bilgiler mevcuttur.²⁴² Osmanlı idarecilerinin yerli Rum ahali arasında Osmanlılara direnenler ve direnmeyenler olarak bir ayırım yaptığı anlaşılmaktadır. Bu husus talimatta “Anadolu Kal'asına tahassun edenler” ve “tahassun etmeyenler” olarak belirtilmektedir. Muharrirlere verilen talimata göre *anveten* fethedilen Anadolu Kalesi'nde yaşayan reayadan kalenin muhasarasından evvel orduya gelerek istiman talep ederek *amân kâğıdı* alanların mallarına dokunulmayacak, ayrıca avarız ve nüzül vergileri de kanun üzere tarh edilecektir. Kalenin fethinin *anveten* olduğunun özellikle belirtilmesinin temel nedeni ise Hanefi fikhı gereği Anadolu Kalesi dâhilindeki emlake yönelik tasarruf hakkının devlete ait olduğunun vurgulanmasıdır.²⁴³ Anadolu'nun bu şekilde fethedilmesi nedeniyle kale içerisinde bulunan kiliseler kaydedilecek, kalenin etrafındaki bütün kiliseler yıktırılacak ve Venediklilere ait olanlar da dâhil olmak üzere bütün emlak mufassal olarak kaydedilerek taliplerine satılacaktır. Bu kararlar birlikte Anadolu Kalesi dâhilinde reayanın iskânı menedilerek reayaya emlak satışı da yasaklanmıştır. Anadolu ahalisinden olup da

²⁴⁰ BOA, MAD.d., n.1851, s.76.

²⁴¹ İnalçık, “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, s.451.

²⁴² BOA, MAD.d., n.1851, s.11-14.

²⁴³ Osmanlı hukukunda *anveten* yani savaş yoluyla fethedilen yerlerde bulunan kilise ve havralar yıkılmaz, bununla birlikte yeni kilise ve havra yapımına ise izin verilmezdi. Hanefi fikhının ilkeleri gereği sultan, kilise ve havraların aynı şekilde bırakılmasına yahut camiye tahvil edilmesine karar verme yetkisine sahipti. Aşkın Koyuncu, “Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, sayı 16, 2014, s.40.

kuşatma sırasında kalede bulunmayanların ise kilise ve emlakine dokunulmayacaktır. Anabolu'ya tabi olan Arhos nahiyesinde de aynı usul tatbik edilecektir.²⁴⁴

Mora'nın yerli ahalisinin Osmanlı ordusuna karşı en çok direniş gösterdiği nokta Gördüs Kalesi olmuştur. Arşiv belgesinde geçtiği şekliyle “Venediklünden ziyade cenk ü harbe gûşış” eden Gördüs ahalisinin aman talebi, savaş sırasında aman dileyerek teslim olan Venediklilerin aksine kabul görmemiş ve Gördüslü muharrirler Osmanlı kılıçlarının hedefi olmuştur. Gördüs ahalisinin bu direnişi, fetihten sonra kendilerinin esir olmasına, kalede ve varoşunda mevcut bütün emlak ve kiliselerinin ise devletin mülküne geçmesine neden olmuştur. Gördüs'te de Anabolu'da olduğu gibi devlet tarafından el konulan mallar değer bedeliyle taliplerine satılacak ve reayadan bir kimsenin kale içerisinde ikametine izin verilmeyecektir. Hem Gördüs'te hem de Anabolu'da kale içinde reaya iskânına izin verilmemesi nedeniyle ileride göreceğimiz gibi tahrir sırasında her iki kalenin içerisi “hali” olarak kaydedilecektir. Gördüs'ün köylerinde yaşayanların emlak ve kiliselerine ise Osmanlılar yarımadağa girdiğinde aman dileyerek itaat etmelerine karşılık olarak dokunulmayacaktır.²⁴⁵

Talimata göre kaydedilecek emlak hiçbir surette muharrirlerin akraba ve dostlarına satılmayacaktır. Öte yandan yarımadağa Venedik tebaasının tasarrufunda olan emlak hassas bir şekilde tespit edilerek Venediklilerin safında Osmanlılara karşı fiilen savaşanlara da emlak satışının önüne geçilmiştir. Venediklilerin ve Venediklilerle birlikte savaşan Rumlardan hayatını kaybedenlerin malları da tespit edilerek satış işlemine tabi tutulacaktır. Yarımadağa Venedik istilasından evvel muafiyet elde eden kişi ve manastırların muafiyetleri ve vakıfları, ibraz edecekleri beratlarla nazaran yine kabul edilecektir.

Venedik hâkimiyetinde Mora'ya iskân edilen göçmenlerin büyük kısmı yarımadağın Osmanlı kontrolüne girmesinin ardından bölgeden ayrılmıştır.²⁴⁶ Mora'da yaşayan ve savaş hali nedeniyle Mora'yı terk edenler, yarımadağın şenlendirilmesi amacıyla bölgeye davet edilmiştir. Bunların mülklerinin ise Mora'ya tekrar yerleşmeleri ve satıp başka yere gitmemeleri şartıyla yine kendilerine verileceği kaydedilmiştir.

Balyabadra şehri Venedik istilasından evvel Müslümanların yoğun olarak yaşadığı bir yerdi. Yarımadağın Venedik hâkimiyetine girmesinden sonra Müslümanların bölgeden ayrılmasıyla birlikte bunlara ait olan mülkler de Venedikliler ve Rumlar tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı fethinden sonra Venediklilerin ve Rumların bu şekilde kullandığı ve eski sahibinin ortaya çıkmadığı mülklerin değer biçilerek içinde yaşayanlara

²⁴⁴ BOA, MAD.d., n.1851, s.8. BOA, A.DVNSMHM.d., n.127, hk.1616.

²⁴⁵ BOA, MAD.d., n.1851, s.8.

²⁴⁶ Malliaris, “Population Exchange and Integration of Immigrant Communities in the Venetian Morea, 1687-1715”, s.107.

satılması kararlaştırılmış, mülkleri tasarruf edenlerin satın alacak gücünün olmaması durumunda ise satışa çıkarılarak müşterisi çıkana dek içinde yaşayanların yine bu mülklerde yaşamasına müsaade edilmiştir. Bu hususta dikkat edilecek nokta ise mülklerin Venedikliler tarafından kullanılıp, Osmanlı fethi sırasında bunların yerli Rumlara mülkleri emaneten bırakıp bırakmadıklarıdır. Süleyman ve Abdülkadir Efendiler, mülkleri tasarruf ettiğini beyan eden Rumlardan doğru söylediklerine dair kefil talep edilmesi konusunda tembihlenmiştir.²⁴⁷

Tahririn ilkeleri muharrirlere tebliğ edildikten sonra yerleşim yerlerinin bir kısmı halî duruma düşen yarımadanın ne şekilde iskâna tabi tutulacağına dair detaylar da belirlenmiştir. Belirlenen usule göre yarımada içerisinde bir bölgede meskûn iken burayı terk edip yarımadanın bir başka bölgesine yerleşen reaya eski yurtlarına iskân edilecektir. Osmanlı idarecileri yarımada içerisindeki yer değiştirmeleri bu şekilde çözüme kavuştururken, Venedik istilası sırasında yarımadadan ayrılan ve Osmanlı hâkimiyetindeki bölgelere göç eden Moralılar için daha köklü bir karar alınmıştır. Sürgün ve göç, Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinden itibaren yeni fethedilen bölgelerdeki hâkimiyeti güvenceye almak amacıyla kullanılan yöntemlerdir. Devlet, yeni fethedilen yerlere Türk nüfusun yerleştirilmesi konusuna dikkat etmekteydi.²⁴⁸ Bu minvalde yayınlanan emirde aşağıdaki hususlara dikkat çekilmiştir:

- Venedik istilası sırasında Mora'yı terk ederek başta İstanbul, Edirne ve Bursa gibi kadim başkentlerin yanı sıra devletin diğer bölgelerindeki şehirlere göç eden Moralılar, yerel idareciler tarafından tek tek tespit edilerek aileleriyle birlikte kadim yurtları olan Mora'ya nakledilecektir.
- Mora'ya göç ettirilecek bu reayadan önceki devirde ellerinde bulunan mülklere dair hüccet ve temessük ibraz edenlere mülkleri verilecek, Moralı olup da eski devirde de emlak ve araziye sahip olmayanlara ise uygun bir şekilde mülk tahsis edilecektir.
- Mora'yı terk edenlerden gittikleri yerlerde dirlik tasarruf edenler ya da kale neferatı olanlar için de uygun bir gelir tahsis edilerek bunların da Mora'da iskân edilmesi sağlanacaktır.

Bu talimatlardan da açık bir şekilde anlaşılacağı üzere Osmanlı ricali, Mora'yı yeniden iskân için eski sakinlerini kullanacak ve bunlar arasında hiçbir şekilde istisna tanınmayacaktır ki belgede bu durum “bir ferd-i vahid girü kalmamak” ifadesi ile vücut bulmuştur.²⁴⁹ Devletin bu katı politikasının kararlılıkla uygulandığına bir örnek İnebahtı'da ortaya çıkmıştır. Aslen

²⁴⁷ BOA, MAD.d., n.1851, s.10.

²⁴⁸ İnalçık, “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, s.465.

²⁴⁹ BOA, MAD.d., n.1851, s.12-14; bu konuya dair bir hüküm de Tırhala ve Yenişehir-i Fenar kadılarına gönderilmiştir. BOA, A.DVNSMHM.d., n.125, hk.284.

Moralı olup İnebahtı Kalesi dizdarı olarak görev yapan Şükrü, bu emre itaat ederek Mora'ya gitmiş ve dizdarlık görevi başkasına verilmiştir.²⁵⁰

Devlet ricalinin çabalarının ne derece sonuç verdiğine dair kesin bilgiler mevcut olmasa da bazı arşiv belgelerine istinaden umulan sonuçların alınmadığını söylemek mümkündür. Zira Moralı olup da eski mülklerini sahiplenene çok az kişi olmuş ve mülk sahiplerinin büyük kısmı geri dönmeye yanaşmamıştır. Aslen Moralı olan reayanın yarımada dönmekte gönülsüz olmasının temel nedeni, iskân emri yayınlandığında Venedik ile savaş halinin devam etmesi ve Moralıların henüz yarımada dönmek için gerekli cesareti bulamamasıdır. Asıl sahipleri dönmediği için sahipsiz kalan ve devlete ait olan bu mülkler mübaşirler vasıtasıyla satılmıştır. Ancak Venedik ile sulh sağlandıktan sonra gerek mülk sahipleri gerek bunların varisleri mülkiyet iddiasıyla ortaya çıkıp gerekli şahitleri de gösterince devlet satılan mülklerin paralarını satın alanlara iade etmiş ve mülkleri de asıl sahiplerinin ve bunların varislerinin kullanımına vermiştir. Bu hususta devletin üzerinde durduğu nokta mülk sahiplerinin bu mülklerde bizzat sakin olmasıdır. Mora'ya dönmek isteyen mülk sahipleri, “vatan-ı aslisinde sakin olmağa rağbet eylediği için” adeta devlet tarafından ödüllendirilmiştir. Mülk sahiplerinden hayatta olmayanların varislerinin akıbeti ise farklı olmuştur. Devlet, asıl sahibi vefat eden mülklere dair varislerin mülkiyet iddialarının kesin bir şekilde reddedileceğini vurgulamıştır. Öte yandan henüz başkasına satılmamış mülklerde sahiplik iddia edenlere ise öncelik tanınacak ve bu mülkler bedeli mukabilinde kendilerine satılacaktır.²⁵¹

Devletin ilk iskân politikasının başarıya ulaşmadığını gösteren bir diğer husus da Mora'ya yerleşmek isteyenlere gösterilen müsamahadır. Osmanlı idarecileri, Osmanlı sınırları içinden yahut dışında kalan reayanın bilhassa Mora'ya yerleşmeleri halinde üç seneye kadar cizye, öşür ve diğer vergilerden muaf olacakları, üç sene tamamlandıktan sonra durumları iyileşip zengin hale gelseler dahi cizyelerinin edna yani en düşük seviyeden alınacağı ve öşürlerinin de kanunda yazdığı gibi alınacağı, bunlara ek olarak da avarız gibi vergilerden muafiyetlerinin devam edeceği konularında garanti vererek Mora'nın nüfusunu artırmaya çabalamıştır.²⁵² Ancak Mora'ya iskân istenen düzeyde olmamış, aksine fetihten sonra Mora'ya yerleşen ailelerin bazıları kısa bir süre sonra Mora'dan tekrar ayrılmıştır. 1717 yılı sonlarında serasker Osman Paşa'ya gönderilen hükümde kaydedilen hususlar bu durumu açıklamaktadır. Fermanla şart koşulduğu üzere Mora'ya gelip emlaklerini tekrar ele geçiren Müslüman reaya, bunları yasak olduğu halde *kefereye* satmaya başlamıştır. Bunun yanında yarımada sakin

²⁵⁰ BOA, İE.AS., 63/5687.

²⁵¹ BOA, MAD.d., n.1851, s.16.

²⁵² BOA, A.DVNSMHM.d., n.129, hk.691.

olmayıp bölgeden ayrılan reayanın, Mora'da *ehl-i İslam*'ın çoğalmasına engel olduğu belirtilerek Osman Paşa'nın bunları engelleyerek Mora'da Müslüman sayısının artırılması konusunda çaba göstermesi istenmiştir.²⁵³ Bundan birkaç yıl sonra III. Ahmed tarafından 1722 yılı ortalarında Mora beylerbeyine ve kaza kadılarına gönderilen fermanla Mora'dan ayrılmak isteyenlerin "ev göçüne" müsaade edilmemesi konusunda kesin uyarılar yapılmıştır.²⁵⁴ 1725 yılına gelindiğinde Mora muhassıllarının ve havass-ı hümayun mültezimlerinin suiistimallerinin yanında yarımada baş gösteren kıtlık ve salgın hastalıklar da ahaliyi yıldırılmış ve yarımada dan ayrılmak istemelerinde etken olmuştur.²⁵⁵

Mora'daki ahalinin yarımada dan ayrılmasının önüne geçmek isteyen Osmanlı idaresi, karşılaşılan her zor durumda onlardan yardımını esirgememiştir. 21 Şubat 1743 günü Mora'da meydana gelen deprem sırasında Anabolu ve Palamude kalelerinin surlarının yaklaşık yüz metrelik kısmı ile kale içerisinde bulunan Şehid Ali Paşa, Kapudan İbrahim Paşa, Topal Osman Paşa ve Defterdar camilerinin kubbe ve duvarları da hasar görmüştür. Deprem yarımada nın diğer bölgelerinde de önemli hasar bıraktığı anlaşılmaktadır. Balyabadra Kalesi ve varoşu ile Mora Kasteli'nde de önemli hasarlar oluşmuş, Sultan Mehmed ve Sultan Süleyman camilerinin minareleri yıkılmıştır. Benefşe Kalesi'nde de yaklaşık 140 metrelik bir kısma zarar veren deprem esnasında Vostiça'da da Osman Paşa camiinin minaresi ile bazı evler yıkılmıştır. Deprem en çok hasar verdiği yer ise Gördüs olmuştur. Deprem neticesinde Gördüs'ün merkez ve köylerinde 482 hane kullanılamaz hale gelmiştir. Dönemin Mora muhassılı Ebubekir Paşa'ya gönderilen hükümde vakıf geliri olan camilerin tamirinin mütevelliler aracılığıyla yaptırılması ve devlet tarafından yaptırılması iktiza eden cami ve haneler için ise bir keşif defteri hazırlayarak İstanbul'a göndermesi emredilmiştir. Gördüs'te yıkılan evler de sahiplerinin zor duruma düşmemesi amacıyla devlet tarafından tamir ettirilecektir.²⁵⁶

1715 yılındaki fetihten sonra Mora kazalarına kadıların ne zaman atandığına dair yeterli bilgi bulunmamakla birlikte Mora'da miriye kalan mülklerin satışına dair hazırlanan Haziran 1716 tarihli bir defterde kadı ve naipilerin mevcut olduğu görülmektedir. Bu deftere göre Anabolu kadısı olarak Zekeriya, Mizistre kadısı olarak Mahmud, Kalavrita naibi olarak Yusuf, Gördüs kadısı olarak Süleyman, Balyabadra kadısı olarak Abdullah, Trepoliçe kadısı olarak da İbrahim Efendilerin isimleri geçmektedir.²⁵⁷ Bundan iki yıl sonra Balyabadra'da kadı olarak Mustafa Efendi bulunmaktadır.²⁵⁸

²⁵³ BOA, A.DVNSMHM.d., n.126, hk.777.

²⁵⁴ BOA, A.DVNSMHM.d., n.130, hk.1228.

²⁵⁵ BOA, A.DVNSMHM.d., n.132, hk.629.

²⁵⁶ BOA, C.DH., 69/3406.

²⁵⁷ BOA, D.BŞM.d., n.1288.

²⁵⁸ BOA, C.ML., 42/1904.

Osmanlılar, Mora'yı fethettikten sonra bir yandan sahipsiz mülklerin tespiti ve satışı ile ilgilenirken, diğer yandan da bölgenin İslam kimliğine tekrar kavuşması amacıyla derhal inşa ve ihya faaliyetine girişmiştir. Bir bölgede bulunan camiler, o yörenin İslam kimliğine büründüğünü yahut burada İslam'ın etkisinin arttığını gösteren en önemli unsurdur. Osmanlılar bir bölgeyi kılıç zoruyla fethettikten sonra oraya İslami bir kimlik kazandırmak amacıyla en büyük kiliseyi camiye dönüştürmekteydi. Mora'nın II. Mehmed dönemindeki fethinden sonra da Mizistre ve Gördüs'te birer kilise ve manastırın cami ve mescide dönüştürüldüğü bilinmektedir. Bunlar Osmanlılar tarafından Mora Yarımadası'nda vücuda getirilen ilk İslami eserler olarak kabul edilmektedir. Yine II. Bayezid döneminde Koron ve Meton'un fethedilmesinin ardından da bu yerlerdeki büyük kiliseler cami haline getirilerek Müslümanların kullanımına sunulmuştur. Arşiv belgeleri II. Bayezid devrinde Koron ve Meton'un yanı sıra Karitena'da da iki cami bulunduğunu kaydetmektedir. Koron Kalesi'nde bulunan Sultan Bayezid Han Camii'nin 1670 yılında aktif olarak kullanıldığını arşivde bulunan ve camiin hitabet cihetine yapılan bir tayine dair vesika kanıtlamaktadır.²⁵⁹ II. Bayezid'in sadrazamı Hadım Ali Paşa da Koron, Meton, Anavarin, Mizistre ve Balyabadra'da birçok yapı inşa ettirmiştir. Büyük devlet adamları dışında Mora'daki görevliler ve diğer kişiler de yarımadanın farklı yerlerinde cami, mektep, hamam gibi bölgenin Türk-İslam kimliğine bürünmesini sağlayan eserler yaptırılmıştır.²⁶⁰

Mora'daki cami inşa faaliyetleri II. Bayezid döneminden itibaren hız kazanmış ve 16. yüzyıl sonlarına kadar devam edecek bir süreç başlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman devrinde 1540 yılında Anabolu'nun Osmanlı idaresi altına alınmasının ardından iç kalede bulunan büyük kilise camiye tahvil edilmiş ve Sultan Süleyman yahut Fethiye Camii olarak anılmaya başlanmıştır. Ayrıca bu dönemde Mora sancakbeyi olan Güzelce Kasım Bey de Anabolu'da bir cami ve birçok çeşme yaptırmıştır.²⁶¹ II. Selim devrinde ise Anavarin'de yeni bir kalenin inşasından sonra yedi yüze yakın hanenin buraya yerleşmesiyle büyük bir kasaba ortaya çıkmıştır. III. Murad döneminde Anavarin-i Cedid Kalesi'ne küçük bir mescit, kasabaya ise büyük bir cami inşa edilmiştir.²⁶²

17. yüzyıl ortalarında Mora'yı gezen seyyah Evliya Çelebi, Gördüs Kalesi'nde isimleri Sultan Mehmed (Fatih) Camii, Beyzade Camii, Ahmed Paşa Camii ve Fethiye Camii olmak üzere dört cami bulunduğunu belirtmiştir. Bunlardan Fethiye Camii evvelden kilise olup Osmanlı fethinden sonra camiye tahvil edilmiştir ki II. Mehmed dönemindeki fetihle cami

²⁵⁹ BOA, İE.HAT., 4/341.

²⁶⁰ Göyünç, "Mora'da Osmanlı-Türk İnşa Faaliyetleri", s.14-15.

²⁶¹ Göyünç, "Anadolu", s.105.

²⁶² Kiel-Alexander, "Mora", s.282.

yapılan kilise budur. Camiler dışında Gördüs'te iki de mahalle mescidi mevcuttur.²⁶³ Evliya Çelebi'nin gezdiği dönemde Gördüs'ün varoşu 5 mahalleden ibaret olup bu mahallelerde beş yüz hane bulunmaktadır. Gördüs'ün varoşunda beş camii, dört medrese, yedi sıbyan mektebi ve üç derviş tekkesi vardır. Evliya Çelebi'nin aktardığı rivayete göre eski zamanlarda Gördüs'te üç bin kağıtçı, iki bin sırmakeş, iki bin bıçakçı ve makasçı dükkanı mevcut olup yalnızca yüz kadar dükkan vardır.²⁶⁴

Mora'nın fethedilmesinin ardından ilk Osmanlı hâkimiyeti devrinden kalan ancak Venedik idaresinde Müslümanların yarımadaдан ayrılması nedeniyle kullanılmayan ve bakımsızlıktan harabe durumuna gelen dini yapılar hızlı bir biçimde devlet tarafından tamir ve bakım yaptırılarak eski hüviyetlerine kavuşturulmuştur. Özellikle yarımadaдан idari merkezi konumundaki Anabolu'da hem padişahın hem de diğer devlet görevlilerinin birçok yapı inşa ettirdiği görülmektedir. Mora'nın ele geçirilmesinin ardından Sultan III. Ahmed, Anabolu'da kendi adına bir cami ihya etmiş ve bu caminin giderlerini karşılamak üzere bir vakıf kurmuştur. III. Ahmed'in kurduğu vakıf için kazada bulunan on üç köy ve mezradan cizye ve avarız haricindeki öşür ve tekalif-i şakka türünden vergilerden elde edilecek gelirleri kurduğu vakfa vakfetmiştir.²⁶⁵ Anabolu'daki caminin yüzyılın ortalarına dek aktif olduğu görülmektedir. Zira 1746'da caminin hatibi İbrahim Efendi vefat etmiş ve yerine Hüseyin Halife yevmi 25 akçe ve senede 30 kile buğday karşılığında tayin edilmiştir.²⁶⁶

Anabolu'da bir diğer vakıf da "Mora Fatihi" Ali Paşa tarafından kurulmuştur. Osmanlı ordusu yarımadaда girdiğinde bölgeden ayrılan Moralıların evlerinin miriye ait kabul edildiğinden daha önce bahsedilmişti. Ali Paşa, hazine tarafından satışa çıkarılan bu emlakın bir kısmını satın alarak ihya ettiği cami, mektep ve darülkurasına vakfetmiştir. Ali Paşa gibi reisülküttap Mustafa Efendi de bazı emlaki satın alarak Anabolu'da inşa ettirdiği mescide vakfetmiştir.²⁶⁷

Mora'da kurulan vakıflardan birisi de Darüssaade ağası Beşir Ağa'ya aittir. İstanbul'da da vakfı bulunan Beşir Ağa, Mora'da yetmiş dört köy ve on altı çiftlikte yaşayan reayadan tahsil edilecek cizye vergisini vakfetmiştir.²⁶⁸ Beşir Ağa'nın sahip olduğu köy ve çiftliklerde yaşayan gayrimüslimler için H.1164/M.1750-51 yılında 530 ala, 3100 evsat, 15782 edna olmak üzere 19412 cizye evrakı tevzi edilmiş, bunlardan toplam 7.953.660 akçe vergi toplanmış ve giderler düşüldükten sonra 7.508.568 akçe/62.571 gurus bakiye kalmıştır. Meton kaimmakamı Osman,

²⁶³ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.8/1, s.273.

²⁶⁴ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.8/1, s.275.

²⁶⁵ BOA, MAD.d., n.1851, s.543-544.

²⁶⁶ BOA, AE.SMHD.I., 250/20398.

²⁶⁷ Satışa konu olan emlakın listesi ve fiyatları için bkz. BOA, MAD.d., n.1360.

²⁶⁸ BOA, C.EV., 365/18504.

cibayeti 20 bin guruş bedel karşılığında uhdesine almıştır.²⁶⁹ Mora muhassılı Ahmed Paşa'nın yetiştirmesi olması hasebiyle Moralı olarak anılan Beşir Ağa, Mora'da kurduğu vakıfla yarımada'nın mamur hale gelmesini sağlamıştır.²⁷⁰ Aynı zamanda padişahın musahibi de olan Beşir Ağa, kurduğu vakfa bağlı olarak Anabolu yakınındaki Arhos'ta bir cami inşa ettirmiş, caminin yanında bir medrese, mektep, kütüphane ve hattatlara özel eğitim mahallinden oluşan bir kompleks açılmıştır.²⁷¹

Padişah ve sadrazam dışında diğer devlet görevlilerinin de dini yapılar yaptırdığı görülmektedir. Anabolu'da Mehmed Kethüda tarafından, Arhos'ta ise Şehid Osman Paşa tarafından birer cami ihya edilmiş²⁷², ayrıca muhafız Ahmed Paşa ile Kethüda İbrahim Ağa tarafından da kale içerisinde birer mektep yaptırılmıştır.²⁷³

Mora'nın diğer bölgelerinde bulunan camiler de hızlı bir biçimde tamir edilerek kullanıma sunulmuştur. Bu bağlamda Evliya Çelebi'nin bahsettiği camilerden olan ve Gördüs Kalesi dahilinde bulunan Sultan Mehmed Han Camii fethin ardından ihya edilerek tekrar kullanılmaya başlanmıştır. İbrahim Efendi'nin imam ve hatib olarak hizmet edip 40 akçe (25 akçe imamet, 15 akçe hitabet) yevmiye aldığı Sultan Mehmed Camii'nde diğer görevlilerden müezzin 10, kayyım 5, devrhan ise 4 akçe yevmiye almaktadır. Günlük 59 akçeyi bulan yevmiyeler Gördüs mukataasından elde edilecek gelirle karşılanacaktır.²⁷⁴ Bu caminin yanı sıra Gördüs Kalesi varoşunda da bir cami bulunmaktadır. Bu caminin Mora muhassıllarından (Çelebi) Mustafa Paşa tarafından yaptırıldığı ve bazı gelirlerin bu caminin giderleri için vakfedildiği anlaşılmaktadır. Mustafa Paşa'nın kızı Emetullah Hanım padişaha sunduğu arzında cami vakfının herhangi bir yerde kaydı bulunmadığını belirterek cami için vakfedilen hamam, dükkân vs. imaret ve zeytin ağaçlarından elde edilecek gelire kimsenin müdahale etmemesine dair Mora seraskeri ve Gördüs kadısına emir yazılmasını istemiş ve adeta kaydı bulunmayan vakfın tescil edilmesi için emrivaki yapmıştır. Bunun üzerine cami vakfının nezareti Haremeyn-i Şerifeyn ağasına verilerek ilgili muhasebeye vakfın kaydedilmesine, tevliyetin ise evlad-ı vâkıftan Emetullah Hanım'a verilmesine karar verilmiştir.²⁷⁵ Gördüs'te bahsi geçen iki cami dışında Sultan I. Ahmed adına da bir cami bulunduğuna²⁷⁶ dair bilgiler olsa da bu bilginin bir yanlış değerlendirme sonucu aktarıldığı muhtemeldir. Zira bu bilginin

²⁶⁹ BOA, AE.SMHD.I., 254/20717.

²⁷⁰ Ahmed Resmi Efendi, *Hamiletü'l-Kübera*, haz. Ahmet Nezihi Turan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000, s.65.

²⁷¹ BOA, C.EV., 622/31364; Kiel-Alexander, "Mora", s.284.

²⁷² BOA, AE.SMHD.I., 94/6537; BOA, AE.SMHD.I., 104/7395.

²⁷³ BOA, İE.EV., 57/6241; BOA, İE.EV., 55/6102.

²⁷⁴ BOA, D.AMH.d., n.24724, s.5.

²⁷⁵ BOA, AE.SAMD.III 122/12010.

²⁷⁶ Müyesser Tüzün Varol, *Mora Yarımada'sındaki Kaleiçi Camiler ve Mescitler*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2019, s.51.

dayandırıldığı 1765 tarihli arşiv belgesinde Gördüs Kalesi içerisinde “Gazi Sultan Ahmed Han” tarafından bir caminin ihya edildiğinden bahsedilmektedir ki buradaki gazi unvanı bahsi geçen padişahın III. Ahmed olduğunu göstermektedir.²⁷⁷ Gördüs varoşunda Mora miralayı Abdi Bey tarafından bir mektep yaptırılmış ve bu mektep için bir vakıf kurulmuş, vakfın mütevellisi İbrahim’in arzı üzerine 1733 yılında gideri vakıf tarafından karşılanmak üzere 10 akçe yevmiye ile mektebe bir muallim tayin edilmiştir.²⁷⁸

Fetihten sonra Trepoliçe’de de inşa faaliyetleri hızla devam etmiştir. 1720 yılında Topal Osman Paşa Arhos ve Trepoliçe’de camiler yaptırmış, oğlu Ratib Ahmed Paşa daha sonra Trepoliçe’deki camiye bir de mektep ilave ettirmiştir. 1740 yılında Mora valisi ve muhassılı Ebubekir Paşa, İstanbul’daki evkafına bağlı olarak Trepoliçe’de kethüdası Süleyman Ağa’nın nezaretinde cami, medrese, mektep, hamam, bedesten ve büyük bir handan müteşekkil yarımadanın en büyük külliyesini inşa ettirmiştir.²⁷⁹

H.1129/M.1716-17 tarihli bir defter hem Mora’daki ihya edilerek kullanımda olan camilerin bir listesini vermekte hem de bu camilerdeki görevlilerin yevmiyelerine ve kaç görevli olduğuna dair detaylar içermektedir. Bu deftere göre fethin ardından ihya edilen camilerden birisi de Balyabadra kasabasındaki Fatih Sultan Mehmed Han Camii’dir. Şehrin büyüklüğü itibariyle kalabalık bir görevli listesine sahip olan caminin imamet ve hitabet ciheti Hasan Efendi’nin tasarrufunda olup bu iki görevden dolayı 1721 yılında kendisine günlük 45 akçe (25 hatiblik, 20 imamlık için) ödenmekteydi. Caminin diğer görevlilerinden müezzin Halil günde 15, ikinci müezzin Ahmed günde 8, vaiz 20, dersiyye 20, kayyım 10 akçe alırken, iki devrhana toplamda 8 akçe gündelik verilmekteydi. Fatih Sultan Mehmed Han Camii’ndeki görevlilerin toplam yevmiyesi ise 126 akçeydi. Balyabadra’da bulunan bir diğer büyük cami ise Kurşunlu Camii’dir. Cami personelinde hatib Ali Efendi’ye 25, imam Hasan Halife’ye 20, müezzin Hasan’a 10, ikinci müezzin Abdülvehhab’a 8, vaize 20, dersiyyeye 20, kayyıma 7, devrhana ise 4 akçe olmak üzere toplamda 114 akçe yevmiye tahsis edilmiştir. Balyabadra’da bahsi geçen iki büyük cami dışında iki de bunlara nispetle küçük cami mevcuttu. Bunlardan birisi Balyabadra Kalesi içerisinde olup imam, hatib, müezzin (iki), kayyım ve devrhanda oluşan görevlilere günlük 53 akçe, Balyabadra Kasteli (Kastel-i Mora) içerisinde bulunan camideki imam-hatib²⁸⁰, müezzin, kayyım ve devrhanda oluşan görevlilere ise günlük 57 akçe

²⁷⁷ BOA, C.AS., 55/2578.

²⁷⁸ BOA, AE.SMHD.I., 10/655.

²⁷⁹ BOA, C.MF., 12/582; BOA, C.BLD., 108/5371; Machiel Kiel, “Tripoliçe”, *DİA*, c.XLI, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s.314; Göyünç, “Mora’da Osmanlı-Türk İnşa Faaliyetleri”, s.17; Göynüklü Ahmed Efendi, *Tarih-i Göynüklü*, s.512; Mehmed Hakim Efendi, *Hakim Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1756)*, s.628.

²⁸⁰ Kastel Camii’nin imamet ve hitabetine 25 Aralık 1716 tarihli bir beratla günlük 30 akçe karşılığında Hüseyin Halife tayin edilmiştir. BOA, AE.SAMD.III 89/8909; Hüseyin Halife’nin 1718 yılında görevlerinden kasr-ı yed

tediye edilmekteydi.²⁸¹ H.1159/M.1746-47 tarihli bir belgede ise Balyabadra'daki cami isimleri Cami-i Kala, Cami-i Debbağhane, Cami-i Atik, Cami-i Kurşunlu ve Cami-i Kala-i Kastel-i Mora olarak geçmektedir.²⁸²

Fethin ardından Gastun kasabasında yalnızca bir caminin ihya edildiği görülmektedir. Gastun camiinde imamlık ve hatiplik görevleri bir kişi tarafından yürütülmekte olup yevmiyesi 30 akçeydi. Camideki diğer görevlilerden müezzin 8, kayyım ise 7 akçe yevmiye almaktaydı. Böylece cami görevlilerine verilen yevmiye 45 akçeye ulaşmaktaydı. Gastun'un yanı sıra Trepoliçe ve Arkadya kasabalarında da birer cami mevcuttu. Her iki camideki görevli giderleri Gastun'la aynı şekilde düzenlenmiştir. Balyabadra, Gastun, Trepoliçe ve Arkadya'daki cami görevlilerine tahsis edilen ücretlerin tamamı Balyabadra mukataasından karşılanacaktır. Bu dört kasabadaki camilerde görevli 40 personelin maaşı toplamda günlük 542 akçe, yıllık ise 191.868 akçeyi bulmaktaydı.²⁸³

Mora'daki diğer kazalara nazaran küçük kazalardan olan Benefşe'de de bir cami ihya edilerek kullanıma sunulmuştur. Benefşe Kalesi'nin zirinde bulunan bu camide imam ve hatip 15'er, te'zin ise 20 akçe gündelik almaktadır. Benefşe Kalesi'ndeki cami hademesinin ücretleri kale neferatının mevacibi arasında verilmektedir.²⁸⁴

Yarımadanın güneyindeki bir diğer kaza olan Meton'da ise iki cami mevcuttur. Her ikisi de Meton Kalesi içerisinde bulunan bu camilerden Fethiye Camii'nin görevlileri oldukça fazladır. Camiinin imamına ve hatibine 20'şer akçe, müezzin ve kayyıma 14'er akçe, devrhana 10 akçe, vaize 10 akçe ve ikinci müezzine 14 akçe yevmiye tediye edilmektedir. Camide dini vecibelerin icrasının yanı sıra çocuklara dini eğitim verildiği de görülmektedir. Camide muallim-i sıbyan olarak görev yapan Abdullah Halife bunun karşılığında 10 akçe yevmiye almaktadır. Fethiye Camii'ndeki toplam 8 kişiden oluşan personele günde 112 akçe yevmiye verilmektedir. Meton'daki diğer cami Ağa Camii'dir. Fethiye Camii'ne nazaran oldukça küçük olduğu anlaşılan Ağa Camii'nde imam (20 akçe), müezzin (10 akçe) ve kayyımdan (10 akçe) oluşan üç personele 40 akçe yevmiye ödenmektedir.²⁸⁵ Meton'da ihya edilen camilerden birisi de Meton Kalesi'nde bulunan Hünkâr Camii'dir. Caminin hitabet görevi serasker Mustafa Paşa'nın arzı üzerine 14 Ocak 1716 tarihinde Abdullah Halife'ye tevcih edilmiştir.²⁸⁶

ve feragat, yani el çekmesi üzerine görevleri Ahmed Halife'ye tevcih edilmiştir. BOA, C.ML., 42/1904; Ahmed Halife ise 1725 yılında görevini Hasan Halife'ye devretmiştir. BOA, AE.SAMD.III 132/12945.

²⁸¹ BOA, D.AMH.d., n.24724, s.2-3.

²⁸² BOA, AE.SMHD.I., 141/10492.

²⁸³ BOA, D.AMH.d., n.24724, s.4-5.

²⁸⁴ BOA, AE.SAMD.III 43/4288.

²⁸⁵ BOA, D.AMH.d., n.24724, s.6-7; Ağa Camii'nin aktif olarak kullanıldığı 1746 tarihli bir tevcihten anlaşılmaktadır. Buna göre görevi bırakan caminin kayyımı Halil Halife'nin yerine Ali bin Abdullah yevmi 10 akçe karşılığında tayin edilmiştir. BOA, AE.SMHD.I., 195/15291.

²⁸⁶ BOA, İE.EV., 71/7661.

Anavarin Kalesi'ndeki cami ise Sultan I. Ahmed adına yapılmış olup fetihten sonra ihya edilmiştir. Bu camideki imamlık, hatiplik ve vaizlik görevleri Şeyh Abdullah Efendi tarafından yürütülmekte olup bu işler karşılığında günde 65 akçe (hitabet 20, imamet 15, vaizlik 30) verilmektedir. Şeyh Abdullah Efendi'nin ve cami aydınlatmasında kullanılan zeytinyağı, mum gibi malzemelerin giderleri Anabolu gümrüğü gelirleri tarafından karşılanacaktır.²⁸⁷

Koron Kalesi'nde bulunan Ayasofya Camii'nde ise görevli olarak yalnızca Ahmed Halife isminde bir hatip mevcut olup camiinin herhangi bir vakfı ve geliri olmadığı için hatibin yevmiyesinin miri tarafından karşılanmasına karar verilmiştir.²⁸⁸

H.1142/M.1729-30 tarihli bir defterde Mora muhassıllığı malından *vazife* alan cami hademesi kaydedilmiştir. Bu deftere göre Benefşe'de iki cami mevcuttur. Bunlarda Benefşe Kalesi'nin *zirinde* bulunan camide imam (15 akçe), müezzin-i evvel (10), müezzin-i sani ve muallim (10) ve kayyımdan oluşan personele toplam 42 akçe yevmiye ödenmektedir. Benefşe Kalesi'nin *balasında* bulunan camide ise müezzin (10 akçe) ve kayyımdan (7 akçe) oluşan iki personele 17 akçe yevmiye verilmektedir. Bu dönemde Meton'da da iki cami olup her ikisi de Meton Kalesi içerisinde bulunmaktadır. Bunlardan Fethiyye Camii'nin imam (20 akçe), iki müezzin (14'er akçe), hatib (20 akçe), kayyım (14 akçe), devrhan (10 akçe), sıbyan muallimi (10 akçe) ve vaizden (10 akçe) oluşan personeline gündelik olarak 112 akçe ödenmektedir. Fethiyye Camii'ne nazaran oldukça küçük olduğu anlaşılan Ağa Camii'nde ise imam (20 akçe), müezzin (10 akçe) ve kayyımdan (10 akçe) oluşan görevlilere 40 akçe yevmiye verilmektedir. Arkadya kasabasında küçük bir cami olup imam-hatip (30 akçe) ve kayyımdan (7 akçe) oluşan iki personeli günde 37 akçe almaktadır. Anavarin Kalesi dâhilinde bulunan Sultan Ahmed Han-ı Evvel Camii'nde imamlık (10 akçe), hatiplik (20 akçe) ve vaizlik (30 akçe) Şeyh Abdullah'ın uhdesinde olup günlüğü 60 akçedir. Camideki diğer görevlilerden üç müezzine 15'er akçe, kayyıma 8 akçe, sıbyan muallimine ise 19 akçe gündelik verilmektedir. Gastun kasabasında da bir cami mevcut olup imam-hatip (30 akçe), müezzin (8 akçe) ve kayyımdan (8 akçe) oluşan personele 45 akçe yevmiye tediye edilmektedir. Koron Kalesi'ndeki tek cami olan Ayasofya Camii'nin imamı 25 akçe, hatibi ise 20 akçe gündelik almaktadır.²⁸⁹ Mizistre kasabasında tek cami çarşı içerisinde bulunan Mischeor Camii'dir. Caminin imam ve hatibine 40 akçe, müezzine 20 akçe, Cuma müezzinine 10 akçe, kayyıma 10 akçe, sıbyan muallimine ise 15 akçe gündelik verilmektedir. Mischeor Camii görevlilerinin ücretleri miri tarafından karşılanmaktadır. Trepoliçe kasabasında da tek cami mevcuttur. Caminin imam-hatibine 30 akçe, müezzine 8

²⁸⁷ BOA, D.AMH.d., n.24724, s.6.

²⁸⁸ BOA, AE.SAMD.III., 43/4288.

²⁸⁹ Bu dönemde Ayasofya Camii'nin imam ve hatipliği, yevmiyesini Mora muhassıllığı malından almak üzere Seyyid Ali Mustafa Halife'nin uhdesinde bulunmaktadır. BOA, C.EV., 558/28163.

akçe, kayyım ise 7 akçe yevmiye verilmektedir. Anabolu Kalesi içerisindeki Sultan Ahmed Han-ı Evvel Camii'nde kayıtlı tek personel 8 akçe gündelik alan ferraştır. Gördüs Kalesi'nde de tek cami olup Sultan Mehmed Han adını taşımaktadır. Caminin imam-hatibi 40 akçe (25 imamet, 15 hitabet), müezzini 10 akçe, kayyımı 5 akçe, devrhanı ise 4 akçe yevmiye almaktadır. Mora'da cami sayısının en çok olduğu kaza Balyabadra'dır. Bunlardan Balyabadra Kasteli Camii'nde imam-hatib (30 akçe), müezzin (8 akçe), kayyım (7 akçe) ve devrhandan (4 akçe) müteşekkil bir personel grubu bulunmaktadır. Balyabadra'daki Kurşunlu Camii'nde imam (20 akçe), iki müezzin (10'ar akçe), hatib (25 akçe), vaiz ve ders-i amm (20+20=40 akçe), kayyım (7 akçe), devrhandan (4 akçe) oluşan personele toplam 114 akçe yevmiye verilmektedir. Balyabadra Kalesi çarşısında bulunan camide yalnızca müezzin (8 akçe) ve kayyım (7 akçe) bulunmaktadır. Balyabadra'nın en büyük cami Sultan Mehmed Han (II) Camii'dir. Bu camide görevli olan imam 20 akçe, vaiz 20 akçe, müezzin 15 akçe, diğer müezzin 8 akçe, müderris 20 akçe, hatib 25 akçe, kayyım 10 akçe, devrhan ise 4 akçe yevmiye almaktadır. Yarımada'daki camilerin yanı sıra İnebahtı Kasteli'nde bulunan cami personelinin toplam 49 akçe tutan yevmiyesi de Mora muhassıllığı tarafından ödenmektedir. Cami personelinin dışında camilerde kullanılan zeytinyağı, mum, hasır gibi caminin bakım ve temizliği için lazım olan gereçlerin giderleri de Mora muhassıllığı malından karşılanmaktadır.²⁹⁰

Cami görevlilerinin Mora'da zaman içinde sosyal hayatı etkileyecek derecede güç kazandığı görülmektedir. Buna örnek olacak bir imam-hatibin hayat hikayesi dikkat çekicidir. Aslen İranlı olup Kalavrita'da bulunan Cami-i Atik imam ve hatibi olarak görev yapan Ali Efendi, İstanbul'da yaşarken I. Mahmud'un (1730-1754) tahta cülus ettiği günlerde buradan firar edip Mısır'a giden Ali Efendi uzun bir süre burada kalmış ve 1743 yılı civarında oldukça sefil bir halde Mora Yarımadası'nda Kalavrita kasabasına gelmiştir. Ali Efendi başlarda ahali üzerinde iyi bir etki bırakmış ve ahalinin arzıyla mahlul bulunan imam ve hatiplik görevine tayin edilmiştir. Bu görevi esnasında kazanın voyvodası ile samimiyet kuran Ali Efendi, gerçek niyetini açığa vurmuş ve ahaliyi birbirine düşürmeye başlamıştır. Ahalinin durumu vali Mustafa Paşa'ya bildirmesinin ardından Ali Efendi'nin ayan ve voyvoda konaklarından uzak durmasına dair buyuruldu gönderilmiştir. Ancak kadı, Ali Efendi'nin uslanmayacağına hükmederek hapsedilmesine karar verince Ali Efendi türlü yeminler ederek affedilmesini sağlamıştır. Bir süre uslu duran Ali Efendi, yeni tayin olunan kadı İbrahim Efendi'nin yanına kâtip ve naib olarak istihdam edilince eski alışkanlığına geri dönmüş ve hem ahaliyi tahrik ederek birbirine düşürmüş hem de köylere gönderdiği çukadarları vasıtasıyla ahaliiden haksız yere para toplamaya başlamıştır. Ali Efendi'nin zulmü altında ezilen ahali İstanbul'a arz göndererek Ali

²⁹⁰ BOA, D.BŞM.MRM.d., n.17315, s.2-3.

Efendi'nin eskiden olduğu gibi mahkeme ve ayan konaklarından uzak durmasının sağlanması, uslanmadığı takdirde Benefşe Kalesi'nde kalebend cezası ile cezalandırılması talep edilmiştir. Yaşanan bunca olaydan sonra Ali Efendi'nin uslanmayacağını öngören Sultan I. Mahmud, adı geçen Benefşe'de kalebend olmasına karar vermiştir.²⁹¹

Venedik istilası devrinde Müslümanların tamamı yarımada'dan ayrılmıştı. İkinci Osmanlı hâkimiyeti başladıktan sonra Mora'da Osmanlıların tekrar bir İslamlaşma politikası uyguladığından bahsedilmişti. Bilindiği gibi Osmanlı hâkimiyetine giren Balkan coğrafyasındaki yerlerde bulunan gayrimüslimler üzerinde İslam propagandası yapan ve bölgedeki ahalinin İslam'a geçmesini kolaylaştıran en önemli etkenlerden birisi de buralarda kurulan tekke ve zaviyeler olmuştur.²⁹² Bu bağlamda Osmanlı hâkimiyetindeki bölgelerde camiler dışında İslamlaşmanın bir diğer unsurunun da tekkeler olduğu söylenebilir. 1715 fethinin ardından Mora'da tekkelerin Şeyh Yahya Şerefeddin Moravi önderliğinde bölgeye gelen Cerrahi-Halveti tarikatına mensup dervişler tarafından kuruldukları kurdukları ön plana çıkmaktadır. Bu minvalde tekkelerden birisi Kalavrita Kazasında Vostiça yakınlarında olduğu anlaşılan İstirha köyünde ihya edilmiştir. Halveti tarikatı şeyhlerinden Şeyh Ali'nin kendi malı ile kurduğu tekkenin kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bir kaynakta Cevdet tasnifinde bulunan bir belgeden yola çıkılarak tekkenin 1730 yılında kurulduğu iddia edilmektedir.²⁹³ Ancak arşivde bulunan diğer belgelere istinaden tekkenin kuruluş yılını yarımada'nın fethinden hemen sonraya 1719 yılına dek götürmek mümkündür ki bu belge tekke için vakfedilen gelirleri gösterdiğine göre tekkenin kuruluşu daha da önce olmalıdır. Bu vesikaya göre daha evvel Gördüs Kalesi beşlüyan neferatı timarlarına dâhil olan Kalavrita kazasında bulunan Klayahona köyünün 14.400 akçelik ve Ayo Nikola manastırının 1.600 akçelik yazısından 600 akçe olmak üzere toplam 15.000 akçelik hâsılı tekkenin giderleri için vakfedilmiştir. Belgedeki kayda göre köy ve manastırdan elde edilecek olan öşür ve rüsum-ı örfiye türünden vergiler tekkeye vakfedilmiş, ancak cizye, avarız ve nüzül gibi vergilerin miriye ait olduğu belirtilmiştir. Tekke ve civarında konaklama için bir mekân mevcut olmayıp tekkeye vakfedilen gelir yalnızca sıcak yemek çıkartılması için kullanılacaktır.²⁹⁴ Vakıf şartına göre köy ahalsinin tekâlif-i şakka talebiyle taciz edilmemesi gerektiği halde 1754 yılında ahalinin ehl-i örf tarafından vergi talebiyle taciz edildiği ve ahalinin bölgeden ayrılmasına sebep olduklarına dair Halveti şeyhi Abdullah Gülşenî tarafından bir şikâyet sunulmuştur ki bu durum

²⁹¹ BOA, AE.SMHD.I., 86/5806.

²⁹² Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi*, sayı 2, Ankara 1942, s.279-389.

²⁹³ BOA, C.EV., 309/15711; Arisoy-Michalopoulos, "Mora Türklerinin Sosyokültürel Yapısı Üzerine Notlar (17-19. Yüzyıllar)", s.302.

²⁹⁴ BOA, AE.SAMD.III., 122/11981.

tekkenin bu dönemde de aktif olduğunu göstermektedir. Aynı belgeye derç edilen H.1144/M.1732 tarihli ferman suretine göre Klayahona köyünde 57 zimmi neferin oluşturduğu 5,5 avarız hanesinin bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁹⁵

Mora'daki tekkelerden birisi de Gördüs Kazası dâhilinde olup Halvetiyye tarikatının şubelerinden biri olan Gülşeniyye grubuna aittir. Bu tekkenin Gülşenîlerin alt kollarından olan Sezaiyye mensuplarına ait olması muhtemeldir. Zira bu kolun kurucusu Sezai-yi Gülşenî, 1669 yılında Gördüs'te dünyaya gelmiştir ve onun halifelerinin Gördüs'ten Antalya'ya dek uzanan coğrafyada nüfuz sahibi olduğu bilinmektedir. Ayrıca Sezai Efendi de memleketi Gördüs'teki tekkeye özel önem atfetmekteydi.²⁹⁶ 1734 tarihli bir arşiv vesikasında Gülşenî zaviyesi olarak kaydedilen bu tekkenin ne zaman kurulduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte bu tekkenin Kalavrita'daki Şeyh Ali tekkesinden daha büyük olduğu düşünülebilir. Zira Gülşenî zaviyesinde barınanlar Zahloroz köyünün geliri Mora hazinesine teslim edildikten sonra bundan elde edilecek faizle geçimlerini sağlayacaklardı. Ancak bu köyün hâsılının miriye dahi yetmez hale gelmesi üzerine yine Kalavrita'da bulunan iki köyün toplamda 250 guruşu bulan geliri aynı şekilde Mora hazinesine teslim edilecek ve bundan arta kalan miktar “faiz” olarak tekkeye ait olacaktır. Aynı dönemde Şeyh Ali tekkesine 15.000 akçe/125 guruş tahsis edildiği düşünüldüğünde Gülşenî zaviyesinin daha büyük olduğu kabul edilebilir.²⁹⁷

Evliya Çelebi, Anabolu Kalesi'nde Selim Baba Türbesi'nden bahsetmektedir. Göyünç ise türbeye dair 1783 tarihli bir arşiv belgesi bulunduğunu belirterek bunun türbenin Venedik hâkimiyeti sırasında zarar görmediğini ve 1715'te fetih harekâtı sırasında da mevcudiyetini kanıtladığını belirtmektedir.²⁹⁸ Cerrahi şeyhi Yahya Şerefeddin Moravi tarafından Trepoliçe'de de bir Halveti tekkesi yaptırılmıştır.²⁹⁹

Mora'da ayrı dine mensup insanlar, birbirlerinin inançlarına saygı göstermekte, hatta daha ötesi birbirlerinin inançları ile de etkileşim içinde bulunmaktaydı. Mora'da Osmanlı hâkimiyetinden önceki devirlerden kalan yerel azizlerin mezarı, Hristiyan ahalinin yanı sıra Müslümanlar için de önemli ziyaretgâhlar olarak dikkat çekmektedir. Evliya Çelebi'nin aktarımına göre Balyabadra'da Sarı Saltık ile bağlantılı olduğu düşünülen Sarı Sıddık Baba türbesi Hristiyanlar tarafından da kutsal kabul edilmekteydi.³⁰⁰

²⁹⁵ BOA, AE.SMHD.I., 94/6503.

²⁹⁶ Himmet Konur, “Sezai-yi Gülşenî”, *DİA*, c.XXXVII, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s.79; Rüya Kılıç, “Osmanlı Devleti'nde Gülşenî Tarikatı (Genel Bir Yaklaşım Denemesi)”, *OTAM*, sayı 15, 2004, s.221.

²⁹⁷ BOA, AE.SMHD.I., 115/8280.

²⁹⁸ Göyünç, “XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) ve Yapıları”, s.482.

²⁹⁹ Machiel Kiel, “Tripoliçe”, *DİA*, c.XLI, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s.314; Göyünç, “Mora'da Osmanlı-Türk İnşa Faaliyetleri”, s.17.

³⁰⁰ Arısoy-Michalopoulos, “Mora Türklerinin Sosyokültürel Yapısı Üzerine Notlar”, s.304-305.

Yukarıda zikredilen sayısız örnekten açık bir şekilde anlaşılacağı üzere Osmanlılar 1715 yılında yeniden fethettikleri Mora Yarımadası'nı tekrar eski sakinleri olan Müslümanlarla iskân etmeye çalışmışlar, ayrıca yarımada'nın tekrar İslam hüviyetine bürünmesi amacıyla Venedik döneminde harap ve atıl vaziyete düşen camileri ihya ve yenilerini inşa ederek bu amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Öte yandan tekkeler vasıtasıyla da bölgede İslam'ın yayılmasına önem verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

İDARİ YAPI

2.1. Mora'nın Muhafız ve Muhassılları

Klasik dönemde Osmanlı idari yapısı vilayet çatısı altında örgütlenmekteydi. 1357 yılında Orhan Gazi'nin Şehzade Murad'ı, lalası Şahin Paşa'yla birlikte Rumeli'deki fetihleri idare etmesi amacıyla görevlendirmiştir. Bir süre sonra Rumeli'deki toprakların idaresi beylerbeyi unvanıyla Şahin Paşa'ya verilmiş ve bu suretle Rumeli beylerbeyliği ihdas edilmiştir. Zamanla Anadolu tarafındaki toprakların da ele geçirilmesiyle 1393'te devlet, Rumeli ve Anadolu beylerbeylikleri olmak üzere iki büyük idari kısma ayrılmıştır.³⁰¹ Osmanlı toprakları hem Anadolu yakasında hem de Rumeli yakasında genişlemeye devam ettikçe yeni beylerbeylikler kurulmuş ve 16. yüzyıl başlarına dek Osmanlı toprakları Rumeli, Anadolu, Rum ve Karaman beylerbeylikleri altında idari organizasyona tabi tutulmuştur.³⁰² Klasik çağın sona erdiği 17. yüzyıl başlarında ise beylerbeyliklerin sayısı 32'ye kadar çıkmıştır.³⁰³

Beylerbeyi tarafından idare edilen vilayetler, sancaklara ayrılmakta ve bunların da başında sancakbeyleri bulunmaktaydı. Bu yapılanma klasik sonrası dönemde de aynı şekilde devam etmiştir. Her ne kadar üst katmanda vilayet bulunsun da mufassal tahrir defterlerinin ve bunların hazırlanmasında takip edilecek hükümleri ihtiva eden kanunnamelerin sancak bazında düzenlenmiş olması ve her sancak için ayrı ayrı defter bulunmasından anlaşıldığı üzere sancaklar, Osmanlı idari düzeninde en önemli alt idari birim olarak görülmektedir.³⁰⁴

Çalışmamızın *Birinci Bölüm*'ünde görüldüğü üzere, II. Mehmed'in 1458 yılındaki seferinin ardından Osmanlı kontrolünde kalan Mora'nın kuzey toprakları sancak haline getirilmişti. Ancak Mora'nın tam olarak Osmanlı hâkimiyetine dâhil edilmesi ise 1460 yılındaki sefer sayesinde olmuştur. 1460 fethinin ardından Mora Yarımadası'nın geniş toprakları Rumeli Beylerbeyliğine bağlı bir sancak haline getirilerek idari yapıya dâhil edilmiştir. Mora Sancağının bu statüsünü Venedikliler tarafından ele geçirilmesine dek sürdürdüğü görülmektedir. Örneğin II. Bayezid dönemine ait inamat kayıtlarında sultanın Mora mirlivasına da bazı ihsanlarda bulunduğu bahsedilmektedir.³⁰⁵ I. Süleyman saltanatının başlarına ait

³⁰¹ Halil İnalcık, "Eyalet", *DİA*, c.XI, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s.548-549.

³⁰² İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, s.27.

³⁰³ Ayn Ali Efendi, *Osmanlı Kanunları ve Devlet Teşkilatı*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021, s.25.

³⁰⁴ Kunt, *Sancaktan Eyalete*, s.18.

³⁰⁵ İlhan Gök, *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 numaralı 909-933/1503-1527 tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)*, Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s.370, 517, 779.

olan 1527 tarihli sancak listesinde Zeynel Paşa tarafından idare edilen Mora Sancağının adı da bulunmaktadır.³⁰⁶ Mora Sancağının bir süre sonra Hasan Bey veled-i Ömer Bey'e tevcih edildiği anlaşılmaktadır.³⁰⁷ Bu dönemde Mora Sancağı Balyabadra, Meton, Koron, Holomiç, Mizistre, Karitena, Anavarin, Kalavrita, Gördüs, Vanika ve Arhos kazalarından teşekkül etmektedir.³⁰⁸

I. Süleyman saltanatının sonlarına doğru Mora'nın idari yapısında bir değişiklik yapılmıştır. Önceki devirde Akdeniz harekâtını Gelibolu sancakbeyi yahut derya beyleri idare etmekteydi. Donanmanın başına Barbaros Hayreddin Paşa'nın getirilmesinin ardından 1533 yılında idari bir düzenleme yapılarak Cezayir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliği adıyla yeni bir vilayet ihdas edilmiştir.³⁰⁹ Bu eyalet kurulduğu dönemde Gelibolu (merkez), Ağrıboz, Karlılı, İnebahtı, Rodos, Midilli, Cezayir-i Mağrib ve Sakız sancaklarından oluşmaktaydı.³¹⁰ Sultan Süleyman saltanatının sonlarına ait olup 1568-1574 yıllarına tarihlenen bir sancak tevcih defterinde Mora'nın yine Rumeli vilayetine tabi sancaklardan olduğu görülmektedir. Burada dikkati çeken ise Mora'da bulunan Mizistre'nin ayrı bir sancak olarak kaydedilmiş olmasıdır. Bu dönemde Mizistre Sancağı da Mora gibi Rumeli vilayetine tabidir.³¹¹ Kiel, Mizistre'nin ayrı bir sancak oluşunun, 1571'deki İnebahtı hezimetinin ardından alınan savunma tedbirleri üzerine gerçekleştiğini belirtmektedir ancak Mühimme defterlerinde Mizistre sancakbeyine hitaben yazılan en eski tarihli hüküm 19 Kasım 1567 tarihliidir. Buradan da anlaşılabacağı üzere Mizistre'nin Mora'dan ayrı bir sancak olarak düzenlenmesi bu tarihten önce olmalıdır. Bu dönemde yarımadanın kuzeyindeki Anabolu, Arhos, Arkadya, Balyabadra, Gördüs, Holomiç, Kalavrita ve Karitena kazaları Mora Sancağının idaresi altına alınırken, Kalamata, Koron, Menekşe, Meton ve Mizistre kazaları ise Mizistre Sancağını oluşturmaktadır. Mora'nın kazalarından Balyabadra, Meton, Koron, Holomiç, Anavarin'in gelirleri havass-ı hümayuna dahil edilmiş, Mizistre sancakbeyinin, Karitena ve Kalavrita birer subaşının, Gördüs ve Vanika merdan-ı kalenin, Arhos ise Ayas Paşa'nın tasarrufuna bırakılmıştır.³¹²

³⁰⁶ M. Tayyib Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", *Belleten*, c.XX/78, Ankara 1956, s.252; BOA, TSMA.d., n.10057, s.1; Kunt, *Sancaktan Eyalete*, s.126.

³⁰⁷ Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", s.261; BOA, TSMA.d., n.8003, s.1.

³⁰⁸ Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", s.259; BOA, TSMA.d., n.9578, s.6.

³⁰⁹ Mahmut H. Şakiroğlu, "Cezayir-i Bahr-i Sefid", *DİA*, c.VII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s.500.

³¹⁰ Kunt, *Sancaktan Eyalete*, s.134.

³¹¹ Kunt, *Sancaktan Eyalete*, s.133; alt kısmı yırtık durumda olan defterdeki 15 Kasım 1568 tarihli kayıta Mizistre sancağı, İnebahtı sancağıyla birlikte zikredilmektedir. BOA, MAD.d., n.563, s.219.

³¹² 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569), c.I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1998, s.237; Kiel-Alexander, "Mora", s.282.

Mora Yarımadası'ndaki iki sancaklı yapının, yarımadanın Venedikliler tarafından ele geçirilmesine dek devam ettiği, ancak zaman zaman idari yapıda küçük değişiklikler yapıldığı anlaşılmaktadır. 1578-88 tarihli bir listede Mora sancağı Rumeli eyaletine bağlı olarak kaydedilmişken, Mizistre sancağı Cezayir-i Bahr-i Sefid beylerbeyine bağlanmıştır.³¹³ Bir süre sonra hem Mora Sancağının hem de Mizistre Sancağının Rumeli'den ayrıldığı görülmektedir. 1632 tarihli tevcih listesine göre Mizistre ve Mora sancakları Cezayir-i Bahr-i Sefid (Kaptanpaşa) eyaletine dâhil edilmiştir.³¹⁴ Sancak statüsü devam etmesine karşın bu dönemde Mora'nın idaresi, arpalık olarak paşa rütbesindeki idarecilere verilmeye başlanmıştır.³¹⁵ 1641-1647 yıllarını ihtiva eden bir tevcih defterindeki kayıtlara göre de Mora ve Mizistre sancakları Kaptanpaşa eyaletine tabi durumdadır.³¹⁶

1642 tarihli cizye defterine göre Mora'da “vilayet” adı altında kaydedilmiş dokuz idari birim bulunmaktadır. Bu kazalar Holomiç, Balyabadra, Meton, Karitena, Kalavrita, Arhos, Gördüs, Mizistre ve Koron'dur. Bunların altında ise aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere büyük kısmı 1715 tahriri sonrasında da mevcut olan kazalar bulunmaktadır.³¹⁷ Mora'daki idari yapının bu dönemde değişmeye başladığı anlaşılmaktadır. Eylül 1647 tarihli bir avarız defterinde Rumeli eyaletindeki sancaklar kaydedildikten sonra sıra Mora'ya geldiğinde “vilayet-i Mora” tabiri kullanılmış, Mora kayıtlarından sonra Rumeli'nin diğer sancaklarının kayıtları devam etmiştir. Defterin başında Rumeli'nin de “vilayet” şeklinde kaydedilmiş olması, idari değişikliğin bu dönemde gerçekleştiğini düşündürmektedir.³¹⁸ Nitekim arşiv belgeleri, 1645 yılında Girit Adası'nın kuşatılmasıyla başlayan Osmanlı-Venedik savaşının devam ettiği sıralarda Mora'nın bir beylerbeylik olarak yapılandırıldığını ve muhafızlık şartıyla paşa rütbesinde idarecilere verildiğini kanıtlamaktadır. IV. Mehmed saltanatına ait H.1058/M.1648-49 tarihli bir cizye defterinin sonunda, “mirmiran-ı cezire-i Mora” ve Ağrıboz muhassılı Abdi Paşa'nın zimmet hesaplarını gösteren bir kayıt bulunması da bu görüşü desteklemektedir.³¹⁹ Mevkufatçı Abdullah Efendi³²⁰ zamanında çeşitli görevlilere hitaben yazılan ahkâm ve berat

³¹³ Kunt, *Sancaktan Eyalet*, s.150-151.

³¹⁴ Kunt, *Sancaktan Eyalet*, s.182-183.

³¹⁵ BOA, A.DVNSMHM.d., n.87, hk.107.

³¹⁶ BOA, A.RSK.d., n.1512, s.11-12.

³¹⁷ Balta, “Settlements and Population in the Morea (1645)”, s.17.

³¹⁸ BOA, KK.d., n.2614, s.23; benzer bir durum aynı dönemdeki bedel-i nüzul hanelerini gösteren defterde de mevcuttur. BOA, KK.d., n.2618, s.12; Nikos Bees ise Mora'nın 15. yüzyılda Rumeli'ye bağlı olduğunu, ancak daha sonra Mesestese (Mizistre?), Ayamavra, İnebahtı, Karlıeli, Balyabadra ve Manya sancaklarından oluşan bir eyalet haline getirildiğini belirtmektedir. Bees, “Mora”, s.422.

³¹⁹ BOA, MAD.d., n.7383, s.58. Akgündüz ise Mora Beylerbeyiliğinin 1661 yılında kurulduğunu ve Gördüs, Balyabadra, Mizistre, Koron, Ayamavra ve Anabolu sancaklarından teşkil edildiğini belirtmekte ancak bu bilgiye dair herhangi bir kaynak göstermemektedir. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, c.XI, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, s.497.

³²⁰ *Sicill-i Osmani*'ye göre kaleminden yetişerek mevkufatçılığa kadar yükselen Abdullah Efendi, 1655 yılında vefat etmiştir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, c.I, s.61.

kayıtlarını içeren defterdeki 1649 tarihli bir hükümde Mora'dan “eyalet” olarak bahsedilmektedir.³²¹

1653 yılında kaleme alınan *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*'nde ise Mora Sancağı Rumeli'ye, Mizistre Sancağı ise Cezayir (-i Bahr-i Sefid) eyaletine bağlı olarak gösterilmektedir.³²² Bununla birlikte Ali Çavuş'un Mora ve Mizistre'yi ayrı eyaletlere bağlı sancaklar olarak kaydetmesi, Kunt'un da vurguladığı üzere Ali Çavuş'un verdiği bilgilerin kendi döneminden ziyade Ayn Ali'nin bahsettiği döneme yakın olduğunu göstermektedir.³²³ Mühimme defterlerinde bulunan 1659 tarihli kayıtlarda Mora beylerbeyine hitaben kaleme alınmış hükümler mevcuttur.³²⁴ Bu bilgilerden anlaşılabileceği üzere Mora Yarımadası'nın bu dönemden itibaren Venedik hâkimiyetine geçene dek beylerbeylik olarak yapılandırıldığı ortaya çıkmaktadır. 1657 yılında Mora Yarımadası'nı gezen Evliya Çelebi ise hem Gördüs hem de Mizistre ile ilgili kayıtlarında bu yerlerin Kaptanpaşa (yahut Cezayir) Eyaleti'ne bağlı birer sancakbeyi tahtı olduğunu belirtmektedir.³²⁵ Osmanlı dönemindeki idari yapı, yarımada 1685'te Venedik hâkimiyetine girdiğinde de hemen hemen aynı şekilde devam etmiştir. Venedikliler Mora Yarımadası'nı dört eyalete (province) ayırmış, bu eyaletlerin altında da yirmi dört idari bölge (territori) teşkil edilmiştir.³²⁶

Tablo 2.1. 1642 Tarihli Cizye Defterine Göre Mora'da İdari Birimler.³²⁷

Vilayetler	Kazalar
Holomiç	Holomiç
Arhos	Arhos
	Trepoliçe
	Tana
	Ayo Petro
	Anadolu
Gördüs	Gördüs
	Fonya

³²¹ “Mora eyaletinde vakı olan kadılara ve mütesellimlere ve yeniçeri zabıtlarına ve kethüdalarına hitaben hüküm ki...” Bahsi geçen hüküm H.13 M 1059 /M. 27 Ocak 1649 tarihini taşımaktadır. BOA, MAD.d., n.2733, s.10.

³²² Sofyalı Ali Çavuş, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi: Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Tasarruf Sistemi'nin Hukuki ve Mali Müeyyede ve Mükellefiyetleri*, haz. Midhat Sertoğlu, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992, s.24, 42.

³²³ Kunt, *Sancaktan Eyalet*, s.30; Ali Çavuş'un risalesi ile aynı dönemde kaleme alınan timar sistemine dair bir başka risalede de Mora Sancağı Rumeli'ye, Mizistre ise Kaptanpaşa eyaletine tabi olarak kaydedilmiştir. İlhan Şahin, “Timar Sistemi Hakkında Bir Risale”, *İÜEF Tarih Dergisi*, sayı 32, İstanbul 1979, s.911, 921.

³²⁴ BOA, A.DVNSMHH.d., n.93, hk.74.

³²⁵ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.8/1, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s.271.

³²⁶ Balta, “Settlements and Population in the Morea (1645)”, s.38.

³²⁷ Balta, “Settlements and Population in the Morea (1645)”, s.18-19.

	Megara ³²⁸
Balyabadra	Balyabadra
Kalavrita	Kalavrita
	Vostiça
	Gastun
Meton	Meton
	Andrusa
	Arkadya
Karitena	Karitena
	Londar
	Fenar
Mizistre	Mizistre
	Bardunya
	Benefşe
Koron	Koron
	Kalamata

18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nde eyalet ve sancaklara yapılan tevcihatı inceleyen Orhan Kılıç, 1688-1702 tarihleri arasında yapılan tevcihatı ihtiva eden bir defterdeki 1695 tarihli bir tevcih kaydı üzerine Mizistre'yi derya kaptanlığına bağlı sancaklar arasında göstermiştir. Ancak bahsi geçen dönemde Mora Yarımadası'nın tamamı Venedik hâkimiyetinde olup Mizistre'ye atama yapılması mümkün değildir. Zira tevcih kaydının detayından anlaşılacağı üzere 1695 yılında Mora'ya düzenlenen ancak başarısızlıkla sonuçlanan sefere katılması şartıyla (ve ele geçirilmesi halinde) sancağın idaresi Mehmed Ağa'ya verilmiştir.³²⁹

Birinci Bölüm'de bahsedildiği üzere 1715 yılındaki fethin ardından Mora fatihi sadrazam Ali Paşa, İstanbul'a dönmeden evvel bölgenin idaresini Mora muhafızı sıfatıyla Diyarbakır beylerbeyi Mustafa Paşa'ya bırakmış, ancak onun kısa süre sonra Avusturya seferine iştirak etmesi üzerine yerine Mora defterdarı Muhsinzade Abdullah Paşa (Efendi) getirilmiş, Abdullah Paşa'nın yerine de Osmanlı ordusunun Varadin'de aldığı ağır mağlubiyeti

³²⁸ Yarımada Venedik hâkimiyetine girdikten sonra Atina'ya bağlanmış, fethin ardından tekrar Görös'e ilhak edilmiştir.

³²⁹ "Liva-i Mizistre. Sâbikan kul kethüdâsı Mehmed Ağa'ya sâdır olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn mücebince Mora seferi şartıyla verilmiştir fî 8 N sene 106." BOA, A.RSK.d., n.1551, s.44; Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997, s.81.

fırsat bilerek isyan eden Moralıları kontrol altına alan Tırhala mutasarrıfı Osman Paşa tayin edilmişti.³³⁰ Mora'daki iki sancaklı yapı, 1715 fethinin ardından yapılan idari düzenlemede de devam etmiş fakat bu dönemde Osmanlı-Venedik savaşının fiilen devam etmesi ve henüz bir sulh antlaşması tesis edilmemesi nedeniyle Mora'nın statüsüne dair nihai bir karar alınmayarak Osman Paşa'nın riyasetinde muhafızlık ile idaresi bir süre daha devam etmiştir. Bu bağlamda Osman Paşa'ya gönderilen Mayıs 1718 tarihli bir hükümde, kendisinin hizmetlerinden memnuniyet duyulduğu belirtilerek Mora seraskerliğinin yine uhdesinde bırakıldığı bildirilmiştir.³³¹

1714 yılında Osmanlı Devleti'nin Venedik'e savaş ilan etmesiyle başlayan, daha sonra Venedik'in müttefiki Avusturya'nın da savaşa dâhil olmasıyla genişleyen savaş, 21 Temmuz 1718 tarihinde Pasarofça'da imzalanan bir antlaşma ile nihayet bulmuştur.³³² Savaş halinin sona ermesi nedeniyle ordu birlikleri dağıtılmaya başlanmış, bu bağlamda Mora seraskeri Osman Paşa'ya gönderilen talimatlarda Mora muhafazasında görevli olan zeamet ve timar erbabının Kasım ayına kadar görevlerine devam etmesi ve daha sonra memleketlerine gönderilmesi istenmiştir.³³³ Aynı günlerde Mora kalelerinde muhafız olan paşalardan Anadolu muhafızı Ahmed Paşa ve Meton muhafızı Hasan Paşa dışındaki muhafızlardan Gördüs muhafızı Mustafa Paşa'nın, Anavarin muhafızı Eyyub Paşa'nın, Gastun muhafızı İbrahim Paşa'nın, Mora Kasteli muhafızı Mehmed Paşa'nın görev yerlerine dönmesi yönünde talimat verilmiştir.³³⁴

Pasarofça Antlaşması'nın imzalanması ve savaş durumunun sona ermesiyle birlikte Mora'da yeni bir idari organizasyona gidilmiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi Anadolu ve Meton haricindeki kalelerde bulunan muhafız paşaların bölgeden ayrılmasına izin verilmiştir. Buna ek olarak 30 Eylül 1718 tarihli bir kayıtla Mora "Ceziresi", yeniden Mora, Mizistre ve Kastel sancaklarından müteşekkil bir eyalet haline getirilmiştir. 1715 yılında kaydedilen tahrir defterlerinde Mora Yarımadası, Mora ve Mizistre sancaklarından teşkil edilmiş olup Kastel-i Mora defterlerde Mora Sancağına bağlı Balyabadra Kazası dâhilinde kaydedilmiştir. MAD 1851'de adı geçen Kastel Sancağının idari anlamda hangi bölgeleri kapsadığına dair diğer arşiv vesikaları arasında da yeterli bilgi bulunmamaktadır. Öte yandan Mora Eyaleti'nin idarecisi olacak mutasarrıfların bölge ahalisinden ek vergi talep etmemeleri için Mora muhassıllığı gelirlerinden verilmek üzere senede 15 bin gurusluk bir hass tayin edilmiştir. Mora valilerine

³³⁰ Osman Paşa Mora seraskerliğine tayin edildikten bir süre sonra hem kendisine hem Abdullah Paşa'ya 1716 yılı Kasım ayı sonlarında gönderilen hükümlerde, Abdullah Paşa'nın üzerinden paşa unvanının alındığı belirtilerek kendisinin derhal İstanbul'a gitmesi istenmiştir. BOA, A.DVNSMHHM.d., n.125, hk.397, 398.

³³¹ BOA, A.DVNSMHHM.d., n.127, hk.382.

³³² Pasarofça Antlaşması öncesi müzakerelere dair bkz. Güner Doğan, "Venedikli ile Dahi Sulh Oluna": 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik İlişkileri, Dördüncü Bölüm.

³³³ BOA, A.DVNSMHHM.d., n.127, hk.760.

³³⁴ BOA, A.DVNSMHHM.d., n.127, hk.1217.

tahsis edilen bu 15 bin gurusluk gelir Mora muhassılları tarafından yıl içerisinde dört taksit halinde ödenecektir.³³⁵ Mora'nın tekrar eyalet olarak organize edilmesiyle birlikte miriye ait olan cizye, avarız, mukataa ve maktu vergilerin tespiti ve avarız hanelerinin tespit ve vergilerin tahsil edilmesi amacıyla Hasan Ağa muhassıl olarak görevlendirilmiştir.³³⁶

Osmanlı Devleti, yeniden ele geçirdiği Mora Yarımadası'nda hâkimiyetini tahkim etmeye çalışırken, bölgenin muhafazası için tayin edilen görevliler kısa sürede görevlerini suiistimal ederek ahali üzerine baskı kurmaya başlamışlardır. Fethin ardından Mora seraskeri olarak tayin edilen Osman Paşa'nın Mora ahalisi üzerindeki baskı ve zulmü³³⁷ yeni fethedilmiş olması hasebiyle hassas bir durumda olan Mora Yarımadası'nda huzursuzluğa neden olmuş ve İstanbul'a ulaşan şikâyetlerin soruşturulması ve doğrulanması neticesinde Osman Paşa 1718 yılının sonlarından evvel azledilmiş ve yerine İnebahtı muhafızı Mustafa Paşa tayin edilmiştir.³³⁸ Aslında Osman Paşa'nın fetihten sonraki ilk dönemlerde Mora'daki faaliyetleri III. Ahmed tarafından takdirle karşılanmış ve başarısından ötürü 1716 yılı sonlarında vezaret rütbesi tevcih edilmiş ve bir hilat gönderilmişti.³³⁹ Ancak zaman içerisinde Osman Paşa'nın suiistimali azledilmesine neden olmuştur. Mustafa Paşa'ya Mora muhafızlığına tayiniyle alakalı gönderilen hükümde bulunan bazı ifadeler dikkat çekicidir. Öncelikle kendisinden “müjde” adı altında herhangi bir ücret talep edilmeyeceği ve aksine geçimi için on beş bin gurus tahsis edildiği belirtilen Mustafa Paşa'dan, aynı şekilde Mora ahalisine şefkatle yaklaşması ve yeni fethedilmiş olan bu bölgedeki ahalinin Osmanlı hâkimiyetini benimsemesinin sağlanması hususları vurgulanmıştır. Bu hükümde dikkat çeken bir başka husus da Mustafa Paşa'nın ahaliden haksız yere topladığı paranın akıbetine dairdir. İlk olarak Osman Paşa ve maiyetinin

³³⁵ BOA, MAD.d., n.1851, s.543.

³³⁶ BOA, A.DVNSMHM.d., n.127, hk.1127; 18. yüzyılda gelirleri havass-ı hümayuna ait olan sancaklar muhassıllar tarafından yönetilmiştir. Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı*, s.12-13; Bees'e göre Mora'nın idaresi için 1780 yılından başlayarak 1821 yılına dek muhassıllar görevlendirilmiştir ki eldeki bilgiler bu yorumun yanlış olduğunu göstermektedir. Bees, “Mora”, s.425; muhassıl devlete ait vergilerin tahsili ile görevli olan memurlar için kullanılan bir tabir olup muhassıllar cizye, ispençe, öşür, ağnam, salarîye, avarız, bedel-i nüzül gibi devlete ait olan vergileri tahsil etmekteydi. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.II, MEB Yayınevi, İstanbul 2004, s.569.

³³⁷ Serasker Osman Paşa 1717 yılı sonlarına doğru sunduğu bir arizada, Mora'daki harcamaların yüksek olduğundan bahisle 26 bin gurus gelire uhdesinde olan Tırhala sancağından bazı giderlerini karşıladığını, ancak mansıbı, Belgrad'dan ayrılan Hüseyin Paşa'ya verildiği için gelirinin azalacağını belirtmiştir. Evvelce Mora seraskerlerine Ağrıboz sancağının yanı sıra elli yük akçe de has verildiğini belirten Osman Paşa, mevcut durumda yalnız seraskerliğe tahsis olunan gelirin giderlerini karşılamada yetersiz kalacağını belirterek kendisine ek gelirler tevcih edilmesini talep etmiştir. BOA, AE.SAMD.III., 152/14931-2. Osman Paşa'nın bir süre sonra görevden alındığı düşünüldüğünde, yetersiz gelen parayı Morahlıların üzerinden çıkarmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

³³⁸ “Mora eyaletine mutasarrıf vezir Mustafa Paşa'ya”. BOA, A.DVNSMHM.d., n.127, hk.1168; burada kullanılan “mutasarrıf” tabiri tasarruf eden anlamında olup, 19. yüzyılda idari bir terim olarak kullanılan mutasarrıflık ile karıştırılmamalıdır. Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıla gelindiğinde sancakların idaresi için vezir rütbesinde olan ya da olmayan paşalar görevlendirilmeye başlanmıştır. Klasik dönemde sancakbeyi/mirliva olarak anılan bu idarecileri bey unvanı ile anmak uygun olmayacağı için tevcihlerde “mutasarrıf” ibaresi kullanılmıştır. Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı*, s.23.

³³⁹ BOA, A.DVNSMHM.d., n.125, hk.509.

iki senelik muhafızlık süresince ahaliden 700 kese akçe topladığı, ancak Mustafa Paşa ve maiyetinin henüz beş aylık süreçte 158 kese akçe toplayarak Osman Paşa'ya kıyasla çok daha fazla akçeyi zimmetlerine geçireceğinin anlaşıldığı belirtilmiştir. Ancak merkezi idarenin bu usulsüzlüğe karşı oldukça pragmatist bir yaklaşımla çözüme ulaştığı görülmektedir. Merkezi idare, ahaliden toplanan paranın tekrar ahaliye iadesini sağlamak yerine Mustafa Paşa'nın topladığı paranın 50 kesesini/25 bin gurusunu hazine-i amireye teslim etmesi hususunda kati bir emir vermiş ve bir daha ahaliye zulmetmemesi konusunda adeta “kulağını çekmekle” yetinmiştir.³⁴⁰

İlerleyen süreçte divan-ı hümayundan çıkan Nisan 1719 tarihli bir hükümden anlaşıldığı üzere Mustafa Paşa'ya yapılan uyarılar pek de etkili olmamış ve Mora valisi başına buyruk hareket etmeye devam etmiştir. Bahsi geçen hüküm sayesinde Mora muhafızlarının ahali üzerindeki baskılarının ne boyutta olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Buna göre Mustafa Paşa ve selefi Osman Paşa, eşkıyaların ortadan kaldırılması için pandorlardan³⁴¹ oluşan birlikler oluşturmuş ve başlarına da birer pandorbaşı tayin etmiş, bunların masrafları için “pandor masrafı” adı altında ahaliden toplanmak üzere belirli bir miktar vergi tevzi ederek (vergilerin toplamı yılda yüz altmış beş bin gurusu bulmuştur) tahsil etmişlerdir. Kaza ahalisinin, kendi kazalarında eşkıyanın ortaya çıkmayacağına dair taahhütlerini de dinlemeyen muhafızların cesaretlendirdiği pandorbaşılar, ahalinin bir kısmını hapsetmiştir. Savaş hali nedeniyle Mora'da haddinden fazla asker mevcut olduğu halde muhafızlar kazalara bayrak göndererek ahalinin malına da el koymuştur. Bunun yanında mübaşirler vasıtasıyla kaftan baha ve türlü bahaneler altında para talep eden muhafızlar, her bir kazaya bal ve yağ mükellefiyeti yükleyip bedellerini iki misli olarak tahsil etmiştir. İşte muhafızların bu hareketleri, Mora'dan İstanbul'a giden görevliler vasıtasıyla haber alınmış ve durumu yerinde incelemesi için gönderilen adamların da bunları tasdik etmesi üzerine Meton ve Anabolu haricinde Mora'daki muhafızlar görevlerinden alınmıştır. Mora mutasarrıfı Mustafa Paşa ise tayin edildiği zaman Mora muhassıllığı malından kendisine tahsis edilen on beş bin gurusla yetinmeyerek farklı bahanelerle ahaliden vergi toplamıştır. Kale muhafızı olarak görev yapan paşaların yarımadaдан ayrılmasından sonra kazalara birer mütesellim tayin eden ve hem bunlardan hem de bölgedeki pandorlardan bir-iki kese akçe alan ve bunların verdikleri bu parayı ahaliden tahsil etmesine ses çıkarmayan Mustafa Paşa, ahalinin tamamen ezilmesine sessiz kalmıştır. Mora'da görevli yerli neferat konusunda da hileye başvuran Mustafa Paşa, mevcut olmayan neferatı da mevcut gibi göstererek bunların

³⁴⁰ BOA, AE.SAMD.III., 128/12600.

³⁴¹ Pandor, Rumeli'de kır bekçisi, derbentçi vs. muhafızlar için kullanılan bir tabir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.II, s.752; Mora'da suüstimallere neden olan pandorluk ve mütesellimlik 1720 yılı ortalarında kaldırılmıştır. BOA, A.DVNSMHM.d., n.129, hk.1118.

masraflarını da kendi hesabına tahsil etmiştir. Son olarak Mora'nın önde gelen zenginlerine de suç isnat ederek mallarına el koyan Mustafa Paşa'nın zimmetine geçirdiği para iki yüz kese akçeyi bulmuştur. Yeni fethedilen yarımada'daki Osmanlı idarecilerinin uyguladığı yoğun baskı ve vergi yükü altında bunalan Rum ahali, Mora'yı terk ederek civardaki Zaklisa ve Kefalonya adalarına göç etmeye başlamıştır. Savaş halinin sona erdiği bir dönemde bölgede yeni problemlerin ortaya çıkmasını engellemek isteyen Osmanlı yönetimi, ahali üzerindeki baskıyı ortadan kaldırmak amacıyla Mora mutasarrıfı Mustafa Paşa'yı da görevden almış ve Mora'nın idaresi bu dönemde Anabolu muhafızı olarak görev yapmakta olan Ahmed Paşa'ya havale edilmiştir. Ahmed Paşa'ya gönderilen hükümde Mora muhafızlarının, özellikle Osman Paşa'nın ve mutasarrıf Mustafa Paşa'nın faaliyetleri anlatılarak, kendisinin bu tür hareketlerden kesinlikle uzak durması ve Mora'daki ahalinin gönlünü kazanmaya çalışması hususlarına dikkat çekilmiştir. Mustafa Paşa ise İnebahtı muhafızı olarak tayin edilmiştir.³⁴² Bölgedeki Rumların maruz kaldığı haksızlıkları ortadan kaldırmak isteyen merkezi idare, Mora beylerbeyi Ahmed Paşa'ya gönderdiği emirle hem Osman Paşa'nın hem de Mustafa Paşa'nın ahaliden zorla aldığı malların, kazalarda bulunan kocabaşılar ve yayabaşılar vasıtasıyla tespit edilerek sahiplerine iade edilmesini istemiştir.³⁴³

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılda eyalet idarecilerinin görev sürelerinin kısa süreli olması ve idarecilerin sık sık değişmesi göz önüne alındığında³⁴⁴ Mora beylerbeyi Ahmed Paşa'nın görevinin oldukça uzun sürdüğü anlaşılmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Kamil Kepeci tasnifinde bulunan bir sancak tevcih defterindeki 28 Muharrem 1135 (8 Kasım 1722) ve 12 Muharrem 1136 (28 Ekim 1723) tarihli kayıtlara göre, Mizistre livası ve Kastel (Mora Kasteli kastediliyor olmalıdır) ile birlikte Mora eyaletinin idaresi, mutasarrıfı Ahmed Paşa'nın üzerinde bırakılmıştır.³⁴⁵

³⁴² BOA, A.DVNSMHM.d., n.127, hk.1535, 1536 (Evahir-i R 1131); BOA, C.DH., 154/7671; bir başka belgede Mustafa Paşa'nın Anabolu ve Gördüs muhafızlığı görevini yürütürken vefat ettiği kaydedilmiştir. Mustafa Paşa'ya Mora muhassıllığı malından tayin edilen hass gelirinden baki kalan kısmı Mustafa Paşa'nın kızı Emetullah Hanım'ın zevcesi Mehmed'e Ahmed Paşa tarafından teslim edilmiştir. BOA, C.DH., 222/11068.

³⁴³ BOA, A.DVNSMHM.d., n.127, hk.1561 (Evahir-i CA 1131); bir süre sonra İstanbul'dan gönderilen mübaşirin soruşturması sonucu Ahmed Paşa'nın yedi yüz kese, kendisinin ise yüz elli sekiz kese akçeyi haksız yere topladığı tespit edilmiştir. Bu gelişme üzerine Mustafa Paşa'ya gönderilen emirle topladığı paradan elli keseyi hazine-i amireye aktarması karşılığında kalan yüz sekiz kese akçenin kendisinden talep edilmeyeceği bildirilmiştir. BOA, A.DVNSMHM.d., n.129, hk.174.

³⁴⁴ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.190.

³⁴⁵ Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, TTK Yayınları, Ankara 1997, s.67; bkz. BOA, KK.d., n.523, s.20 (eski sayfa numaralarında vr.9a'ya tesadüf etmektedir); 1720 yılı başlarında Mora ahalisinin, Ahmed Paşa'nın kendilerinden haksız yere vergi aldığına dair şikâyetleri üzerine olayın doğruluğunu araştırması için bir mübaşir görevlendirilmiştir. Ancak Ahmed Paşa'nın görevden alınmadığı düşünüldüğünde şikâyetlerin sonuçsuz kaldığı anlaşılmaktadır. BOA, A.DVNSMHM.d., n.129, hk.693; aynı yıla ait bir tayin kaydında da Mora beylerbeyisi Ahmed Paşa'nın görevinde ibkasına karar verildiği kayıtlıdır. BOA, C.DH., 138/6893; Ahmed Paşa hakkında benzer şikâyetler 1721 ve 1722 yıllarında da tekrarlandığı halde Ahmed Paşa'nın görevi yine devam etmiştir. BOA, AE.SAMD.III., 140/13612; BOA, A.DVNSMHM.d., n.130, hk.1275.

Beş yıla yakın bir süre Mora eyaletini idare eden Ahmed Paşa, 1724 yılı mart ayında vefat etmiştir. Ahmed Paşa'nın vefatının ardından idari yapıda küçük bir değişiklik yapılmıştır. Raşid Efendi'nin kaydına göre, Ahmed Paşa hem muhassıl hem de vali olması nedeniyle ahali üzerinde tahakküm kurmuş ve kendisinden şikâyet edilmesi ihtimali dahi kalmamıştır.³⁴⁶ Bu nedenle Ahmed Paşa öldükten sonra Mora'da muhafızlık ve muhassıllık ifraz edilerek eyaletin idaresi, Anabolu Kalesi'nde ikamet ve yarımada'nın muhafazası şartıyla eski Ohri mutasarrıfı Hasan Paşa'ya verilmiştir. Eyaletin muhassıllığı ise eski Sakız muhassılı Hasan Ağa'ya tevcih edilmiştir.³⁴⁷

Yarımadada muhassıl ve muhafızlığın ayrı ayrı yürütülmesi birkaç yıl devam etmiştir. 1730 yılının mart ayında, müteveffa Hasan Ağa'nın muhallefatinin zapt edilmesine dair Mora'daki idarecilere gönderilen hükümden anlaşıldığı üzere, Hasan Ağa bu tarihten kısa bir süre önce vefat etmiştir.³⁴⁸ Aynı belgede Hasan Ağa'nın ardından Mora muhassıllığının Ahmed Ağa'ya (daha sonra Paşa) verildiği de tespit edilmektedir. Ancak Ahmed Ağa da ahaliyle iyi geçinme konusunda başarısız olmuş ve tayin edildikten yaklaşık bir yıl sonra azledilmiştir.³⁴⁹ Muhassıl Ahmed Ağa görevinden alınmadan evvel Mora'da kocabaşların mültezim ve ayanlar ile ittifak halinde reayaya zulmettiği ve bu duruma müdahale etmemesi nedeniyle kendisinin de bunlarla iş birliği halinde olduğu düşünüldüğü belirtilerek kendisine çekidüzen vermesi yolunda uyarılar yapılmıştır.³⁵⁰

Ahmed Ağa'nın azledilmesinden sonra yerine Köse Ali isminde bir muhassıl tayin edilmiştir. Köse Ali, muhassıllığı süresince rüşvetle iltizam dağıtma, mükerrer cizye talebi gibi yolsuzlukların yanında devlet tarafından affedilen on bin cizye evrakını ve bin avarız hanesi vergisini de zimmetine geçirmiştir. Bütün bunların yanı sıra Mora'daki kalelerde görevli olan neferatın mevaciblerinden de "yoklama" adı altında ücret kesen Köse Ali, Mizistre voyvodası Yusuf ve kocabaşlardan Papasoğlu Panayot ile iş birliği yaparak ahaliden yüz otuz kese akçeden fazla para toplamıştır. Köse Ali ve müttetiklerinin zimmetindeki paranın tahsil ve

³⁴⁶ Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.III, s.1359.

³⁴⁷ BOA, A.DVNSMHM.d., n.131, hk.1267, 1277.

³⁴⁸ BOA, AE.SAMD.III., 163/15985; Hasan Ağa'nın muhallefatinin bedeli 97.833 gurusu olarak tespit edilmiştir. BOA, D.BŞM.MHF., 19/52.

³⁴⁹ İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi (Osmanlı Tarihi 1157-1165/1744-1752)*, haz. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, s.678; Kesriye ayanından Sadık Ağa'nın oğlu olan Ahmed Paşa, 1714 yılında akrabası Surre emini Hüseyin Ağa ile hacca gitmiş, onun orada vefat etmesinden sonra İstanbul'a dönmüş ve Sakız muhassılı olarak görevlendirilmiştir. 1730'da Mora muhassılı, 1732'de şehremini olan Ahmed Paşa, bunun ardından matbah ve arpa emini olarak görev yapmıştır. Çeşitli maliye kalemlerinde görev yaptıktan sonra 1746'da vezir rütbesi verilen Ahmed Paşa, Sivas beylerbeyi olmuş ve İran'a elçi olarak gönderilmiştir. Daha sonra Basra, Bağdad, Maraş valiliklerinde bulunan Ahmed Paşa 1749 yılında vefat etmiştir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, c.I, s.199.

³⁵⁰ BOA, A.DVNSMHM.d., n.136, hk.681.

kendilerinin Anabolu'da kalebend edilmesi işi, yeni muhassıl olarak tayin edilen dergâh-ı âli kapıcıbaşlarından Abdi Paşazade Ali Bey'e havale edilmiştir.³⁵¹

Ali Bey, muhassıllığı sırasında görevini dürüst bir şekilde yürüterek hakkında Mora ahalisinin tepkisine neden olacak bir harekette bulunmamıştır. Bu husus İstanbul'da da takdir görmüş ve 1733 yılı şubat ayında Ali Bey'e Mora muhassıllığının yanı sıra Rumili beylerbeyliği payesi de tevcih edilerek "paşa" unvanı verilmiştir. Rumili beylerbeyliğinin verilmesiyle birlikte Ali Paşa'nın hem muhafaza görevinde bulunmasına hem de gerektiği hallerde sefere katılmaları amacıyla iki bin kadar sipah ve silahdarı hizmetinde bulundurmasına müsaade edilmiştir.³⁵² 1733 yılı sonlarına doğru Revan seraskeri İbrahim Paşa'nın vefatıyla boşalan vezirlik, takdire şayan hizmetleri nedeniyle Rumeli beylerbeyliği payesini elinde bulunduran Ali Paşa'ya verilmiştir.³⁵³ Vezaret rütbesini elde ettikten yaklaşık iki ay sonra, 1734 yılı ocak ayında Ali Paşa'ya Anabolu muhafızlığı da tevcih edilmiştir. Bu suretle on yıl kadar evvel birbirinden ayrılan muhassıllık ve muhafızlık, yine bir kişinin elinde toplanmıştır.³⁵⁴ Aynı yılın mayıs ayında gönderilen hükümle muhassıllık Ali Paşa'nın üzerinde bırakılmıştır.³⁵⁵

Beş yıla yakın bir süre başarılı bir şekilde Mora'da muhassıllık ve muhafızlık yapan Ali Paşa'nın 1735 yılından önce bu görevinden ayrıldığı anlaşılmaktadır. Şubat 1735 tarihli bir arşiv belgesinde, Mora civarında korsanlık yapan ve bir Venedik gemisini basarak gemideki kırk kişiyi esir alan Ali Hoca isimli korsanın ele geçirilmesi için Mora muhassılı (Osman Paşazade) Ahmed Paşa'nın görevlendirildiği kaydedilmiştir.³⁵⁶ Ahmed Paşa'nın aynı zamanda muhafızlığı da uhdesinde bulundurduğu anlaşılmaktadır.³⁵⁷

Ahmed Paşa'nın bu ilk muhassıllık görevi 1740 yılına dek sürmüştür. Mühimme defterlerinde bulunan bir kayda göre Mora muhassıllığı, 1740 yılı mart ayından (1152 yılı mart başlangıcı) itibaren Ebubekir Paşa'ya tevcih edilmiştir.³⁵⁸ Ebubekir Paşa ise Mora'ya varıncaya dek işleri idare etmesi için bir mütesellim görevlendirmiştir.³⁵⁹

³⁵¹ BOA, A.DVNSMHH.d., n.138, hk.1129; BOA, A.DVNSMHH.d., n.139, hk.70; BOA, A.DVNSMHH.d., n.138, hk.1116; bu dönemde Anabolu muhafızı Abdi Paşa olup bu görevine karşılık olarak kendisine 12.500 gurusluk hass tayin edilmiştir. BOA, C.DH., 342/17074.

³⁵² BOA, AE.SMHD.I., 264/21392; 1734 yılında Mora'daki görevlilere gönderilen bir hükümde muhassıl Ali Paşa'ya Mora timar ve zeamet bedeliyelerini toplama görevinin de verildiği kayıtlıdır. Buna göre Mora sancağında timar ve zeametlerin 1.527.900 akçelik, Mizistre sancağında ise 1.006.100 akçe geliri bulunmaktadır. Timar ve zeametlerin her bin akçelik yazıda miri için sekiz akçe ve tahsildar maaşı olarak bir akçe tahsil edilecektir. Yapılan hesaba göre Ali Paşa Mora dirliklerinden 12.223 gurus, Mizistre dirliklerinden ise 8048,5 gurus tahsil edecektir. BOA, C.ML., 493/20052.

³⁵³ BOA, C.DH., 288/14358; BOA, A.DVNSMHH.d., n.139, hk.1439.

³⁵⁴ BOA, A.DVNSMHH.d., n.139, hk.1554.

³⁵⁵ BOA, A.DVNSMHH.d., n.140, hk.190.

³⁵⁶ BOA, C.DH., 71/3539.

³⁵⁷ BOA, AE.SMHD.I., 85/5752.

³⁵⁸ BOA, A.DVNSMHH.d., n.147, hk.746; ilgili hüküm Mora'daki Trepoliçe, Kalavrita, Gördüs, Vostiça, Holomiç ve Balyabadra kadılarına hitaben gönderilmiştir.

³⁵⁹ BOA, A.DVNSMHH.d., n.147, hk.774; mühimme defterindeki kayıta mütesellimin adı zikredilmemiştir.

Vezaret rütbesini haiz olan Ebubekir Paşa'nın görevi döneminde Mora muhassıllığı için yeni bir usulün tatbiki konulduğu anlaşılmaktadır. Mühimme defterinde yer alan bir hükümde, Ebubekir Paşa'nın "ber vech-i malikâne" Mora muhassılı olduğundan bahsedilmektedir.³⁶⁰ Ebubekir Paşa 1743 yılında halen Mora muhafızlığında bulunurken³⁶¹, 1744 yılında bu görevden ayrılmıştır. Ebubekir Paşa'nın ardından Mora muhassıllığının kısa süreli olarak birkaç devlet adamı arasında değiştiği anlaşılmaktadır. 1744 yılı Kasım ayında yayınlanan bir hükümle Mora muhassıllığı yeniden kaptan-ı derya Osman Paşazade Ahmed Paşa'ya 1745 yılı şubat ayından başlamak üzere yüz bin gurus muaccele bedeliyle malikâne usulü ile verilmiştir.³⁶² Mora ahalisi Ahmed Paşa'nın idaresinden memnuniyet duymaktaydı. 1746 yılında Balyabadra, Vostiça, Kalamata, Meton, Andrusa, Londar, Aya Petros, Koron, Arkadya, Karitena ve Kalavrita kazalarının ahalileri tarafından İstanbul'a gönderilen arz ve mahzarlarda Ahmed Paşa'nın bir önceki idaresi sırasında görevini suiistimalden kaçındığı, seleflerinin aksine fazla vergi tahsil etmek yerine cizyelerde dahi kırkar akçe tenzilat yaptığı gibi hususlar belirtilmiş ve kadı ve ahaliden arz ve mahzarlar olmadıkça Ahmed Paşa hakkındaki şikâyetlerin dikkate alınmaması gerektiği vurgulanmıştır.³⁶³

Ahmed Paşa'nın bir buçuk yıl süren muhassıllığının ardından 10 Ağustos 1746 tarihli bir hükümle padişahın silahdarı Mustafa Bey, vezaret rütbesi verilerek Mora muhassıllığına tayin edilmiştir.³⁶⁴ Ancak Mustafa Paşa'nın bu ilk dönem muhassıllığı kısa sürmüş, Aralık 1747 tarihli bir hükümle muhassıllık yine malikâne usulü ile 1748 yılı mart ayından başlamak üzere

³⁶⁰ BOA, A.DVNSMHH.d., n.148, hk.481.

³⁶¹ 1743 ortalarında Cidde valiliğine tayin edilen Ebubekir Paşa, Mora'daki muhassıllık görevi esnasında cizye evraklarına kendisi ve kapı halkı için de para ilave etmiş, ayrıca ahaliden "Mora mesarifi" adıyla zorla para almıştır. Ebubekir Paşa'nın bu şekilde aldığı paranın miktarı iki bin kese akçeyi aşmıştır. Mora ahalisinin bu hususa dair Ebubekir Paşa hakkında şikâyetler göndermesi üzerine bir mübaşir tayin edilerek olayın soruşturulmasına ve gerçek olduğunun anlaşılması halinde paranın ahaliye iade ettirilmesine, ayrıca Ebubekir Paşa'nın soruşturma bitene dek Mora'da beklemesine karar verilmiştir. BOA, A.DVNSMHH.d., n.150, hk.60, 61; mübaşir tarafından yapılan soruşturma neticesinde Ebubekir Paşa hakkındaki şikâyetlerin iftiradan ibaret olduğu anlaşılmış ve Ebubekir Paşa'nın evvelce tayin edildiği Cidde'ye gitmesine izin verilmiştir. BOA, A.DVNSMHH.d., n.150, hk.355, 356. Ebubekir Paşa'dan sonra Mora muhassıllığına tayin edilen Ahmed Paşa'ya 1746 yılında gönderilen bir hükümde Ebubekir Paşa'nın Mora ahalisinden "zahire baha" adıyla otuz bin gurus tahsil ettiğinden bahsedilerek kendisinin bu türden hareketlerden kaçınılmasını hususunda uyarılar yapılmıştır. BOA, A.DVNSMHH.d., n.152, hk.986.

³⁶² BOA, A.DVNSMHH.d., n.150, hk.1427; BOA, C.ML., 618/25496; İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi*, s.75.

³⁶³ BOA, AE.SMHD.I., 63/4050; BOA, AE.SMHD.I., 63/4062; BOA, AE.SMHD.I. 63/4063; BOA, AE.SMHD.I., 63/4067; BOA, AE.SMHD.I., 63/4068; BOA, AE.SMHD.I., 63/4069; BOA, AE.SMHD.I., 63/4070; BOA, AE.SMHD.I., 63/4071; BOA, AE.SMHD.I., 63/4072; BOA, AE.SMHD.I., 63/4073; BOA, AE.SMHD.I., 64/4114; BOA, AE.SMHD.I., 141/10492; BOA, AE.SMHD.I., 116/8397; BOA, AE.SMHD.I., 116/8401; BOA, C.DH., 143/7112; Mora ahalisinin divana gönderdiği şikâyetlere göre Ahmed Paşa cizye tahsili için gönderilen her bir evraka onar gurus, ayrıca hane başına yüzer gurus eklemiş, diğer bahanelerle birlikte ahaliden beş yüz gurus toplamıştır. Ahmed Paşa bunların yanında teftiş bahanesiyle reayadan yüz kese, zahire baha adıyla yirmi kese ve saray binası adıyla yüz altmış kese ve Kızıl Yumurta (Paskalya) vaktinde kuzu bahası adıyla otuz kese akçe toplamış, ayrıca her ay kazalardan onar-yirmişer gurus tahsil etmiştir. Ahmed Paşa bu suçlamalardan Mora'daki kadılar ve Müslüman ahalinin ileri gelenlerinin şahitlikleriyle kurtulabilmiştir. BOA, A.DVNSMHH.d., n.152, hk.990.

³⁶⁴ BOA, A.DVNSMHH.d., n.152, hk.1022; İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi*, s.235-236.

sadrazamın kethüdası Yeğen Ali Paşa'ya verilmiştir.³⁶⁵ 1750 yılı mayıs ayında Mora muhassılı Yeğen Ali Paşa'nın Rumeli valiliğine getirilmesinin ardından Mora muhassıllığı, malikâne usulüyle o dönemde Rumeli valisi olan eski Mora muhassılı Osman Paşazade Ahmed Paşa'ya tevcih edilmiştir.³⁶⁶ Mora muhassıllığı, Aralık 1751 tarihli bir hükümle başarılı hizmetlerinden ötürü Ahmed Paşa'nın üzerinde bırakıldığı halde³⁶⁷ merkezi idarenin iki ay kadar sonra fikrini değiştirdiği anlaşılmaktadır. 1752 yılı şubat ayında Mora muhassıllığı mart ayından başlamak üzere yüz bin guruş muaccele karşılığında malikâne usulüyle tekrar Silahdar Mustafa Paşa'ya verilirken, Girit'te bulunan Mustafa Paşa yarımada gelene dek işleri idare etmesi için ayandan Musa mütesellim olarak görevlendirilmiştir.³⁶⁸ Mora muhassılı Mustafa Paşa, 1753 yılı Eylül'ünde münhal durumda bulunan Mısır valiliğine getirilince Mora muhassıllığına eski Tırhala mutasarrıfı vezir Halil Paşa malikâne şartıyla tayin edilmiştir.³⁶⁹ Muhassıllık, Temmuz 1754'te malikâne usulüyle Halil Paşa üzerinde bırakılırken, bu tayin I. Mahmud saltanatında Mora muhassıllığına yapılan son tayin olarak kayıtlara geçmiştir.³⁷⁰ Mora'nın muhassıllık ile idaresi, Mora valilerinin deruhte ettiği mukataalara bağlı olan cizye vergisinin toplanmasında yaşanan usulsüzlükler ve bu usulsüzlüklerin sık sık bölge ahalisi tarafından merkezi idareye şikâyet edilmesi neticesinde 1778 yılında sona ermiştir. Bu dönemde yapılan düzenleme ile Mora kazalarında toplanması gereken cizye, ilgili kazalarda bulunan mukataalara bağlanmış ve Mora valilerinin mali kayıplarını gidermek adına da valilere 90.204 guruşluk hazeriyeye vergisi tahsis edilmiştir.³⁷¹

Tablo 2.2. III. Ahmed ve I. Mahmud Saltanatlarında Mora Muhassıl ve Muhafızları.

Muhafız/Muhassıl	Görev yılı miladi
Kara Mustafa Paşa (serasker)	1715-1716
Muhsinzade Abdullah Paşa (serasker)	1716-1716
Osman Paşa (serasker)	1716-1718
Ahmed ³⁷² (cizye muhassılı)	1715-1717

³⁶⁵ BOA, A.DVNSMHHM.d., n.153, hk.679; İzzi Süleyman Efendi, *İzzi Tarihi*, s.489.

³⁶⁶ BOA, A.DVNSMHHM.d., n.154, hk.1088; İzzi Süleyman Efendi, *İzzi Tarihi*, s.772; Göynüklü Ahmed Efendi, *Tarih-i Göynüklü*, s.508.

³⁶⁷ BOA, AE.SMHD.I., 260/21124.

³⁶⁸ BOA, A.DVNSMHHM.d., n.155, hk.606, 677; BOA, C.ML., 455/18432; BOA, D.BŞM.d., n.3185, s.2; İzzi Süleyman Efendi, *İzzi Tarihi*, s.902, 957.

³⁶⁹ BOA, AE.SMHD.I., 262/21288; Mehmed Hakim Efendi, *Hakim Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1756)*, c.I, haz. Tahir Güngör, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, s.66.

³⁷⁰ Mehmed Hakim Efendi, *Hakim Efendi Tarihi*, s.142.

³⁷¹ Özlem Başarır, "Osmanlı Morası'nda İdari-Mali Düzeni Yeniden Yapılandırma Girişimleri Çerçevesinde Reaya ve Yönetim (1788-1829)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.39, sayı 68, 2020, s.296-297.

³⁷² Mora'da cizye tahsilinde yirmi üç kese akçeyi zimmetine geçiren, ayrıca Trabzon'da bazı kişilere de borçlu olan Ahmed hakkında 1721 yılında kefilî İsmail tarafından şikâyetle bulunulmuş ve bunun üzerine Ahmed'in Trabzon'da bulunan emlakı satılarak zimmetinde bulunan para tahsil edilmiştir. BOA, AE.SAMD.III 81/8183.

Hasan (muhasıl)	1717?-1717?
Mehmed (muhasıl, eski su nazırı) ³⁷³	1717-1718?
Mustafa Paşa (beylerbeyi, muhafız)	1718-1719
Ahmed Paşa ³⁷⁴ (beylerbeyi, daha sonra muhasıl ³⁷⁵)	1719-1724
Hasan Paşa (muhafız)	1724-?
Hasan Ağa (muhasıl)	1724-1730?
Ahmed Ağa (muhasıl)	1730?-1730?
Köse Ali Ağa (muhasıl)	1730?-1732
Abdi Paşazade Ali Bey (sonra Paşa)	1732-1735?
Ahmed Paşa (Osman Paşazade) ³⁷⁶	1735?-1740
Ebubekir Paşa	1740-1745
Ahmed Paşa (Osman Paşazade)	1745-1746
Mustafa Paşa (Silahdar)	1746-1748
Yeğen Ali Paşa	1748-1750
Ahmed Paşa (Osman Paşazade)	1750-1752
Mustafa Paşa (Silahdar)	1752-1753
Halil Paşa	1753-1754

Osmanlı Devleti’nde merkez idari teşkilatında en yüksek kurum divan-ı hümayundur. Sadrazam, kubbe vezirleri, kadıaskerler, nişancı, defterdarlar ve Rumeli beylerbeyinin yanı sıra zaman zaman yeniçeri ağası ve kaptan-ı deryanın da üyesi olduğu divan-ı hümayunda devletin iç ve dış işlerini ilgilendiren önemli konular görüşülür ve karara bağlanırdı. İstanbul’da bulunan divan-ı hümayunun bir benzeri de eyaletlerde mevcuttu. Eyaletin merkezinde bulunan ve “eyalet divanı” olarak anılan bu divana, eyaletin en üst yöneticisi olan beylerbeyi başkanlık yapmaktaydı. Beylerbeyi dışında sancakbeyleri, eyaletin merkez kazasının kadısı, eyalet defterdarı ve timar defterdarı/kethüdası ile alaybeyiler de eyalet divanının üyelerindendi. Eyalet divanında eyaletin başlıca işleri görüşülüp karara bağlanmaktaydı. Yargı yetkisini de haiz olan

³⁷³ BOA, C.ML., 228/9513.

³⁷⁴ Ahmed Paşa 26 Rebiülahir 1131 / 16 Şubat 1719 tarihinde Mora beylerbeyliğine tayin edilmiştir. BOA, A.DVNSMHM.d., n.129, hk.233.

³⁷⁵ BOA, A.DVNSMHM.d., n.129, hk.691.

³⁷⁶ Ahmed Paşa, Mora muhasıllı olarak görev yaparken 1740 yılının haziran ayında Ayşe Sultan ile evlendirilmiş ve bundan yaklaşık iki hafta sonra Rumeli valiliğine tayin edilmiştir. Subhi Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi, Sami ve Şakir Tarihleri ile Birlikte 1730-1744 (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Mesut Aydın, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s.625, 637.

eyalet divanında şeri ve örfi davalara dair kararlar da verilmekteydi. Eyalet divanında alınan kararlar beylerbeyinin *buyuruldusu*yla kesinleşir ve defterlere kaydedilirdi.³⁷⁷

Mora’da da beylerbeyi yahut muhafız olarak anılan idareci haricinde görevliler vardı. Bunlardan birisi eyalet defterdarıydı. Mora eyaletinde defterdarlık ilk kez 16. yüzyılda diğer eyaletlerle birlikte teşkil edilmiştir.³⁷⁸ Eyalet hazinesinin idaresinden sorumlu olan defterdarın 1715 fethi sonrası da mevcut olduğu bazı maliye defterleri sayesinde tespit edilmektedir. Defterde bulunan bir hüküm suretine göre Mora’da satışa konu edilecek emlake dair defterdar tarafından tutulacak kayıtlar Anabolu Kalesi’nde muhafaza altına alınarak gerektiğinde başvuru amacıyla kullanılacak ve yine defterdar tarafından mühürlendikten sonra tekrar muhafaza altına alınacaktır.³⁷⁹ Mora’da muhassılların maiyetinde de bazı görevliler bulunmaktaydı. 1715 yılında Mora muhassılı Ahmed’in yanında muhasebe-i evvel halifesi de görev yapmaktaydı.³⁸⁰

Devlet tarafından tayin edilen görevlilerin yanı sıra yarımada da mültezimler tarafından görevlendirilen ve resmi nitelik taşıdığını söyleyebileceğimiz bazı görevliler de bulunmaktaydı. Örneğin muhassıllar, kazalara tayin ettikleri voyvodalar vasıtasıyla kendileri için tahsis edilen vergileri toplamaktaydı. Örneğin Kalavrita’da her yıl ağustos ayında kurulan panayıra gelen tüccarlardan “örf-i beled” üzere 1200 akçe bac-ı bazar vergisi voyvoda tarafından tahsil edilmekteydi.³⁸¹

Osmanlı hâkimiyetinin yeniden tesis edilmesiyle birlikte Mora’da bir Müslüman-Türk elitinin ortaya çıktığını görmekteyiz. Örneğin yarımada da mukataa mültezimlerinin büyük kısmı sivil girişimciler olarak kaza ileri gelenlerinden oluşmaları, bunun yanında askeri kökenli kişilerin de hem bireysel hem de ortaklıklar yoluyla mukataa işletmelerini ele geçirmelerine dair gelişmeler önceki bölümde incelenmişti. İlerleyen dönemde yarımada da Müslümanların sayısının artmasıyla şehir merkezlerinde askeri sınıfa mensup kimselerle birlikte ilmiye sınıfına mensup olan imam, müezzin, hatip gibi dini kurumlarda görev yapan kişiler de söz sahibi olmaya başlamıştır. Bu minvalde 1746 yılının şubat ayında Balyabadra kadısı Mustafa, Kalavrita naibi İsmail, Kalamata kadısı Süleyman ve Vostiça kadısı Hüseyin tarafından kaleme alınan ve hemen hemen benzer içeriğe sahip olarak üretilen, ilgili kazaların ahalisinin Ahmed Paşa’nın “hüsn-i idaresinden” memnuniyetini belirten arz ve mahzarlarda ismi geçenlerin toplumun çeşitli kesimlerin mensup olması da bunu göstermektedir. Bu üç mahzarda adı

³⁷⁷ Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s.137-138; Nejat Göyünç, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)”, *Osmanlı*, c.VI, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.79.

³⁷⁸ Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s.79-80.

³⁷⁹ “Mora seraskeri paşaya ve defterdarına ve muhassılına hüküm ki...”. BOA, MAD.d., n.1851, s.4.

³⁸⁰ BOA, AE.SAMD.III., 111/10949.

³⁸¹ BOA, AE.SAMD.III., 114/11229.

geçenler imam, hatib, müezzin, mültezim, sipahi, cebeci, dizdar, topçu, farisan, azab, çavuş, bölükbaşı, katib, kethüda gibi unvanlar taşıması da bu savın göstergelerinden biridir.³⁸²

Mora'da Müslümanların yerleşmesiyle birlikte kazalarda ayanların da ortaya çıktığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin diğer bütün eyaletlerinde olduğu Mora'da da kazaların görece zengin kişileri aynı zamanda nüfuz sahibi olarak da ortaya çıkmakta ve ayan olmalarını gerekçe göstererek türlü yolsuzluklara başvurmaktaydı. Örneğin 1732 yılında Trepoliçe'de birkaç yıldan beri ayanlık iddiasında bulunan Arnavud Mustafa isimli bir şahıs, borç aldığı parayı ödememekte ısrar etmekte, bu nedenle Hoca Fatma Hanım'ın zor duruma düşmesine neden olmaktaydı.³⁸³

Mora'daki yerli görevliler arasında tercümanlar da bulunmaktaydı. Mora muhassılının emrinde görev yaptığı anlaşılan Mora tercümanları aynı zamanda yazıcılık görevini de uhdesinde tutmakta ve bu görevlerine karşılık olarak senede iki yüz gurus maktu parayı Mora muhassıllarına vermektedir.³⁸⁴ Tercümanın görevi, Türkçe bilmeyen Rum reayanın devlet temsilcisi olan muhassıllar ile iletişimde aracılık yapmaktır.³⁸⁵ Muhassılların kapısında bir de sarrafın görev yaptığı ve bunların da zaman zaman ahaliden kendileri için türlü vesilelerle para topladığı anlaşılmaktadır.³⁸⁶

Kazalarda Rum ahalinin devlet nezdinde başlıca temsilcisi kocabaşılarıdır. Köylülerin devlet ile işlerini görmek için genellikle ahalinin ittifakı ile seçilen³⁸⁷, bazı istisnalarda ise kocabaşılığı cebren ele geçiren³⁸⁸ kocabaşılar ahalî ile birlikte kadılar aracılığıyla İstanbul'a şikâyet de ulaştırabilmekteydi.³⁸⁹ Ancak kocabaşıların Anadolu'daki ayanlar gibi reayadan haksız yere türlü türlü bahanelerle para topladıkları da vakidir.³⁹⁰ Kocabaşılar zaman zaman ayan, murabahacı ve mültezimlerle de iş birliği yaparak Rum ahalinin üzerinde tahakküm kurma yoluna gitmiştir.³⁹¹ Kocabaşılar, muhassıl tarafından cizye toplamak için gönderilen görevliler ve reaya arasında aracılık da yapmaktaydı.³⁹² Kocabaşıların yanı sıra papazlar da dini görevlerinin yanında devlet nezdinde temsilci olarak da öne çıkmaktaydı. Mora'da 1715 fethinden sonra köylerin tahrir işlemi sırasında orada bulunan papaz ve kocabaşıların da

³⁸² BOA, AE.SMHD.I., 141/10492; BOA, AE.SMHD.I., 141/10493; BOA, AE.SMHD.I., 116/8397; BOA, AE.SMHD.I., 116/8401; BOA, C.DH., 143/7112.

³⁸³ BOA, AE.SMHD.I., 69/4509.

³⁸⁴ BOA, AE.SAMD.III., 7/567.

³⁸⁵ BOA, A.DVNSAHK.MR.d, n.4, s.72.

³⁸⁶ BOA, C.ML., 412/16841.

³⁸⁷ "... karye-i mezbur ahalileri cümle marifeti ve marifet-i şerle vakı olan umur ve hususların görmek için rızalarıyla bunu kocabaşı ve vekil nasb ü tayin etmeleriyle..." BOA, A.DVNSAHK.MR.d, n.4, s.20.

³⁸⁸ BOA, A.DVNSAHK.MR.d, n.4, s.16.

³⁸⁹ BOA, C.DH., 145/7228.

³⁹⁰ BOA, A.DVNSMHH.d., n.133, hk.187.

³⁹¹ BOA, A.DVNSMHH.d., n.136, hk.681; BOA, A.DVNSMHH.d., n.138, hk.1129.

³⁹² BOA, A.DVNSMHH.d., n.137, hk.435.

muharrirlere yardımcı olması kaydedilmiştir.³⁹³ 1715'teki fetihten sonra Osmanlı idaresi, Mora'daki Hristiyan tebaanın işlerine karışmaktansa onlara kendi soylularını seçme serbestliği sağlayarak doğrudan yönetim imkanı sağlamıştır. Osmanlı idaresinin attığı bu adım, vergilerin tevzi edilmesi de dahil olmak üzere Hristiyanların pek çok anlamda kısmi özgürlük elde etmesini sağlamıştır. Osmanlı merkezi idaresi, vergiler düzenli olarak tahsil edildiği sürece bölgenin “iç” işlerine müdahale etmekten imtina etmiştir. Bu ise kiliseye bağlı din adamlarına ve sivil idareci olarak kocabaşılara bölgede güçlerini artırma imkânı sağlamıştır.³⁹⁴ 17. yüzyılın sonlarından itibaren timar arazilerinin mukataa haline getirilerek yüksek rütbeli devlet adamlarına ihale edilmesi, onların da bu mukataaları iltizam, yani bir nevi taşeronluk ile idare etmeleri, bölgede yerel güç olan ayan ve kocabaşılardan güç kazanmasını sağlamıştır. Mukataa haline getirilen arazilerin bir diğer hususiyeti ise bu arazilerin pazar odaklı tarımsal faaliyetlere yönelik özel amaçlı olarak dönüştürülmesidir. Böylece mültezimler, bölgedeki güçlerini pekiştirmek amacıyla yerli Rumlarla mücadele ve ittifak arayışlarına girmiş, bölgede yeni iş birlikleri ortaya çıkmıştır.³⁹⁵

2.2. Sancak

Sancak kelimesinin Türkçe “sançmak” fiilinden türediği ve “bayrak ve tuğ gibi toprağa dikilen veya dalgalanan bir flama” olarak tanımlandığı belirtilmektedir. Bunun yanında sancağın, hükümdarların hâkimiyet alametlerinden birisi olduğu da bilinmektedir. İlk Osmanlı tarihlerinde, Karacahisar'ın Osman Gazi tarafından fethinin ardından Selçuklu Sultanı III. Alaeddin Keykubad'ın ona bir sancak gönderdiği bilgisi bulunur. Aşık Paşazade'ye göre Osman böylece sancak beyi olmuş ve adına ilk hutbe okunmuştur. İlk Osmanlı sancakbeyleri ise Orhan Gazi'nin oğulları Süleyman Paşa ve Murad Gazi'dir. Fakat bu dönemde sancak tabiri idari bir terim olarak kullanılmamaktadır. 15. yüzyıl sonlarında sancak kelimesi askeri manası yanında idari manada da kullanılmaya başlanmıştır.³⁹⁶

Osmanlı Devleti'nin idari teşkilatında en büyük birimi eyaletler oluştursa da temel idari birim sancaktır. Eyaletler, statü bakımından salyanesiz ve salyaneli olmak üzere iki kısma ayrıldığından sancaklar da bağlı oldukları eyaletlerde söz konusu statü içindeydi. Coğrafi

³⁹³ BOA, MAD.d., n.1851, s.12.

³⁹⁴ 1742 yılında Karitena kocabaşısı etrafına eşkıyaları toplamış ve köylülerden zorla para almış, kocabaşının bu faaliyetleri Mora muhassılı Ahmed Paşa'ya şikâyet edildiği halde umursanmamıştır. Bundan cesaret alan kocabaşı ve avanesi köylülerin hayvanlarına ve mallarına da el koymuştur. Kocabaşının ve avanesinin ele geçirilerek zorla aldıkları malların köylülere verilmesi Mora'nın mevcut muhassılı Ebubekir Paşa'ya havale edilmiştir. BOA, A.DVNSAHK.MR.d, n.4, s.8.

³⁹⁵ Alexander, *Brigandage and Public Order in the Morea, 1685-1806*, s.38-39.

³⁹⁶ Göyünç, “Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı”, s.82; Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, s.201; İlhan Şahin, “Sancak”, *DİA*, c.XXXVI, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s.97.

bakımdan Anadolu ve Rumeli bölgelerinde yer alan salyanesiz eyaletlerin en önemli özelliği, Osmanlı toprak sisteminin esasını teşkil eden timar sisteminin uygulanmış olmasıydı. Eyaletleri oluşturan sancakların en yüksek idarecisi sancakbeyi (mirliva) idi. Sancakbeyleri, sancağın merkezindeki kazada ikamet ederdi. Sancakbeyini sancağa bağlı diğer kaza ve nahiyelerde zaim, subaşı yahut voyvoda denen ve daha çok asayişle ilgili konularda görevli olan bir kişi temsil ederdi ve sancakbeylerine ait vergiler bunlar tarafından toplanırdı. Sancak beyleri genelde Enderun'da yetiştikten ve taşrada çeşitli hizmetler gördükten sonra bu göreve tayin edilirdi. Sancakbeyleri alaybeyi, zaim, defter kethüdası, timar ve hazine defterdarları gibi taşra görevlileri arasından da seçilirdi.³⁹⁷

16. yüzyılda beylerbeyi olabilmek için daha önceden sancakbeyliği vazifesinde bulunmak hemen hemen şart haline gelmişti. Ancak yüzyılın sonlarına doğru sancakbeyliğinden beylerbeyliğe yükselmenin oldukça azalmaya başladığı ve daha çok saraydan gelenlerin, hatta doğrudan doğruya Enderun'dan çıkanların önemli bir sayıya ulaştığı görülür. Bu durum, bahis konusu dönemden itibaren beylerbeylerin yönetimdeki yerlerinin gittikçe güçlenmesiyle bağlantılıdır.³⁹⁸

Sancaklar da eyaletler gibi birbirlerinden farklı statülere sahiplerdir. Klasik Osmanlı sancakları, merkezi idare tarafından tayin edilen ve gerektiğinde azledilebilen sancakbeyleri tarafından yönetilirdi. Bu sancaklarda tahrir sistemi uygulanır ve arazi dirliklere ayrılırdı. Böylelikle bu sancakların merkezi otoriteye sıkı şekilde bağlanması öngörülmüştür. Vergi toplamak, reayanın sorunlarını halletmek, üretimde devamlılığı sağlamak, asayiş ve güvenliği temin etmek, sefer zamanlarında emrinde bulunan cebelülerle orduya katkı sağlamak sancakbeylerinin başlıca görevleri arasında sayılabilir.³⁹⁹

Birinci Bölüm'de bahsedildiği üzere Mora toprakları II. Mehmed tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bu dönemde itibaren yarımada'nın tamamı sancak olarak organize edilmiştir. 16. yüzyıl ortalarına doğru ise yarımada'nın güney kıyıları Mizistre Sancağı olarak tefrik edilmiş ve Kaptanpaşa Eyaleti'ne bağlanmıştır. Bu yüzyılda her iki sancakta yönetici olarak sancakbeyleri bulunmaktaydı. Kanuni Sultan Süleyman saltanatının başlarına ait 1522 tarihli bir kanunname'de Hasan Bey veled-i Ömer Bey'in sancakbeyi olarak bulunduğu Mora Sancağının yıllık geliri 510 bin akçe olarak kaydedilmiştir.⁴⁰⁰ 1527 yılında ise Zeynel Paşa'nın

³⁹⁷ Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı", s.83; 1568-1574 arasında sancakbeylerinin %67,8'si taşra, %32,2'si saray kökenli iken, 1632-1641 arasında %49,2'si saray, %25,4'ü taşra, %15,9'u ise ümera kapısı kökenli olmuştur. Kunt, *Sancaktan Eyalete*, s.72.

³⁹⁸ Şahin, "Sancak", s.98.

³⁹⁹ Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, s.204-207.

⁴⁰⁰ Enver Çakar, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-namesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.12, sayı 1, Elazığ 2002, s.278.

tasarrufundaki Mora Sancağının geliri 606 bin akçeye yükselmiştir.⁴⁰¹ Müstakil bir eyalet olarak yapılandırılınca dek Rumili Eyaleti'ne bağlı olan Mora Sancağı, 16. yüzyıl sonlarına doğru eyaletteki yirmi bir sancak arasında 507.760 akçe ile en yüksek gelire sahip olan sancak olarak dikkat çekmektedir.⁴⁰² Sancağın geliri 16. yüzyıl sonuna ait bir kayıta yine 606 bin akçe olarak gösterilmiştir.⁴⁰³

1715 tarihli mufassal tahrir defterlerinden anlaşıldığı üzere 18. yüzyılda Mora (Ceziresi) Eyaleti'ni Mora ve Mizistre sancakları oluşturmaktadır. Yarımada'nın büyük bölümü Mora Sancağı olarak tahrir defterlerine kaydedilirken, Mizistre merkez olmak üzere Benefşe, Kalamata, Koron ve Manya gibi yarımada'nın güney kıyılarında bulunan yerleşimler Mizistre Sancağının kazaları olarak kaydedilmiştir.⁴⁰⁴ *Raşid Tarihi*'nde 1715 yılındaki fethin ardından Mora'da Mizistre ve Anabolu dışında bir sancak bulunmamasından dolayı Ağrıboz Sancağının da Mora Eyaleti'ne dahil edildiğine dair bir bilgi bulunmasına rağmen mufassal defterlerde ve tevcih kayıtlarında bu hususa dair bir bilgiye rastlanmamıştır.⁴⁰⁵ Ancak bu kayıt sayesinde, arşiv belgelerinde Mora Sancağı olarak geçen idari birimin merkezinin Anabolu Kazası olduğu anlaşılmaktadır. Hem Mora hem de Mizistre'nin sancak olarak anılmasına karşın, incelediğimiz dönemde bunlara herhangi bir sancakbeyi tayini yapılmadığı tespit edilmektedir. Örneğin 1719 yılında beylerbeyi olarak tayin edilen Ahmed Paşa aynı zamanda Mizistre Sancağının da idarecisidir. Ancak Ahmed Paşa Mizistre'deki gelirleri toplaması amacıyla bir vekil görevlendirmiştir.⁴⁰⁶ Mora'da beylerbeylerine ait gelirleri toplaması amacıyla zaman zaman alaybeylerin görevlendirildiği de olmuştur.⁴⁰⁷

2.3. Kazalar

Osmanlı teşkilat sisteminde eyalet ve sancak gibi idari birimlerin yanında bir de adli-idari birimler olan kazalar bulunmaktadır. Kazalar, devlet tarafından tayin edilen, narh tespiti ve mukataaların teftişi gibi mali görevleri olan, aynı zamanda kazanın adli işlerine bakan, halkın istek ve şikâyetlerini merkeze iletmekle görevli bulunan, bu özellikleriyle halkın temsilcisi olarak sayılabilecek kadıların bulunduğu idari yapılardır. Kaza idaresinin başındaki kadılar

⁴⁰¹ Kunt, *Sancaktan Eyalete*, s.126; BOA, TSMA.d., n.5246, vr.1b; BOA, TSMA.d., n.10057, vr.1b (tarih farklı).

⁴⁰² Yılmaz Kurt, "Osmanlı Toprak Yönetimi", *Osmanlı*, c.III, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.60.

⁴⁰³ BOA, TSMA.d., n.9772, vr.1b.

⁴⁰⁴ BOA, TK.GM.d., n.143, vr.1a.

⁴⁰⁵ "An-asl Mora cezîresi içinde Misistre ve Anabolu sancaklarından gayri livâ olmamağla, Eğriboz ve ol havâlîde olan birkaç sancak eyâlet tertîb olunduğu ecilden Mora cezîresine ilhâk olundu." Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.977.

⁴⁰⁶ BOA, A.DVNSMHM.d., n.129, hk.233.

⁴⁰⁷ 1732 tarihli bir hükümde, muhafız ve muhassılın yanı sıra Mora ve Mizistre sancakları alaybeylerine de hitap edilmektedir. BOA, A.DVNSMHM.d., n.138, hk.575.

genellikle kazanın merkezi olan ve *nefs* olarak anılan şehir merkezinde yaşamaktadır. Kadının yetki alanındaki hukuki işlere dair bütün davalar, *mahkeme* olarak da kullanılan kadının evinde görülmekteydi.⁴⁰⁸

İdari olarak kazadan daha küçük bir birim olarak nahiye de mevcuttur. Nahiye terimi, Tanzimat dönemi öncesi ve sonrasında farklı anlamlarda kullanılmıştır. Tanzimat'tan sonra kazanın alt birimi olarak ortaya çıkan nahiye, Tanzimat öncesi dönemde sancaklardaki timar idaresinin alt birimi olarak niyabet bölgelerine de işaret etmektedir. Buradaki niyabetin kadı naipliği ile alakası olmayıp, timarlardaki bad-ı heva vergileriyle ilgili olarak kullanılmaktadır. Genel kaide olarak timarlı sipahi, timar dahilindeki köylerde yaşayan reayanın cürm ve cinayet ve diğer bad-ı heva vergilerini almaktaydı. Ancak serbest olmayan timarlarda bad-ı hevanın yarısını, timarın bağlı bulunduğu nahiyedeki en yüksek rütbeli sipahi alırdı. Nahiye terimi, idari anlamda köy ve mezralardan oluşan birimleri tanımlamak için de kullanılmıştır.⁴⁰⁹

18. yüzyılda Mora Eyaleti, Mora ve Mizistre sancaklarından teşkil edilmişti. 1715 tarihli tahrir defterlerine göre iki sancağın altında toplam on altı kaza ve iki nahiye bulunmaktaydı. Yarımada'nın topraklarının büyük bölümünün bağlı olduğu Mora Sancağı Gördüs, Trepoliçe, Kalavrita, Holomiç Balyabadra, Arkadya, Andrusa, Karitena, Meton, Anabolu, kazaları ile Fenar, Londar ve Anavarin, nahiyelerinden oluşmaktadır. Yarımada'nın güney kıyılarındaki yerleşim merkezlerini ihtiva eden Mizistre Sancağı ise Mizistre, Benefşe, Kalamata, Koron ve Manya kazalarından teşkil edilmiştir. Mizistre Sancağında herhangi bir nahiye kaydedilmemiştir.⁴¹⁰ Tahrir defterlerinde iki sancağın kaza ve nahiyeleri bu şekilde sıralandığı halde bu defterlerden yola çıkılarak hazırlanmış olan ve Kamil Kepeci tasnifinde bulunan bir avarız hanesi icmal defterinde idari birimlerde kısmi farklılıklar bulunmaktadır. Bu defterde, tahrir defterinde hali olduğu için kaydedilmeyen Arhos şehri kaza olarak kaydedilmiş, Gördüs'e bağlı nahiyeler olarak kaydedilen Tana ve Fonya, Trepoliçe'ye tabi Ayo Petro, Kalavrita'ya tabi Vostiça, Karitena'ya tabi Fenar ve Londar da kaza olarak derç edilmiştir. Mora'nın güneyindeki Manya bölgesindeki kaleler tahrir defterlerinde müstakil birer nahiye olarak geçmektedir. Ancak bahsi geçen avarız defterinde bu kaleler "nahiye-i Manya" başlığı altında Pasava Kalesi nahiyesi, Kelefa Kalesi nahiyesi ve Zarnata nahiyesi olarak kaydedilmiştir. Bunun dışında Venedik idaresi döneminde olduğu gibi bir de Bardunya kazası

⁴⁰⁸ Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı", s.86; Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, s.209-210; Osmanlı Devleti'nde kadıların yetiştirilme, tayin ve görevlerine dair detaylı bilgi için bkz. Feda Şamil Arık, "Osmanlılar'da Kadılık Müessesesi-1", *OTAM*, sayı 8, Ankara 1997, s.1-71.

⁴⁰⁹ Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, s.214.

⁴¹⁰ Hammer ise Katip Çelebi'den naklen 16. yüzyılda Mora'da yirmi üç kadılık merkezi olduğundan bahsetmektedir. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.VI, s.442.

bulunmaktadır.⁴¹¹ Burada tahrir defterleri esas alınarak adı geçen kaza ve nahiyelerde bulunan köyler ve ne kadar nüfus içerdikleri, aşağıda detaylarıyla incelenecektir.

Osmanlı taşra teşkilatında kazalar kadılar tarafından idare edilen idari bölgelerdir. Ancak Mora'nın fethinin hemen ardından kaydedilen tahrir ve icmal defterlerinde kadılara dair bir atıf bulunmamaktadır. Ancak sair arşiv belgeleri, fetihten sonra muhafızlar tayin edilirken kadı tayinlerinin de yapıldığını ispat etmektedir. Ağustos 1715 tarihini taşıyan bir belgede Mora'daki kalelere tayin edilen muhafız paşalarla birlikte Meton, Mizistre, Mora Kasteli, Gördüs ve Anabolu kadılarına da hitap edilmektedir.⁴¹² Zaman içerisinde burada zikredilmeyen diğer kazalara da kadılar tayin edilmiştir.

İkinci Osmanlı hâkimiyetinde Mora'nın idari merkezinin hangi kaza olduğuna dair farklı görüşler mevcuttur. Göyünç, bu dönemde Anabolu'nun merkez olduğunu ve bu konumunu merkezin Trepoliçe'ye nakledildiği 1790 yılına kadar koruduğunu belirtirken⁴¹³, Kiel ise 1718 yılından itibaren yarımada idari merkezin Trepoliçe olduğunu kaydetmektedir.⁴¹⁴ Yarımada fethedildiğinde askeri ve dolayısıyla idari merkezin Anabolu olduğu önceki bölümlerde verilen bilgilerden açıkça anlaşılmaktadır. Merkezin ne zaman Trepoliçe'ye taşındığına dair bilgiler tartışmalı olsa da bu durumun 1741 yılından evvel gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Trepoliçe ahalisinin arzı üzerine gönderilen hükümde, Mora muhassıllarının Trepoliçe kasabasında ikamet ettikleri ve kaldıkları sarayın masraflarını Trepoliçe ahalisine yükledikleri ve bunun ahaliyi zor duruma düşürerek huzursuzluk yarattığı, bundan vazgeçilerek masrafların tüm kazalara eşit olarak dağıtılmasına karar verilmiştir.⁴¹⁵

⁴¹¹ BOA, KK.d., n.2855.

⁴¹² BOA, AE.SAMD.III., 79/7989.

⁴¹³ Göyünç, "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) ve Yapıları", s.485.

⁴¹⁴ Kiel, "Tripoliçe", s.314.

⁴¹⁵ BOA, A.DVNSMHM.d., n.147, hk.1185.

Görsel 2.1. Mora'da Osmanlı Dönemi Kaza ve Nahiye Merkezleri.

2.4. Mora Sancağına Tabi Kazalar

2.4.1. Anabolu Kazası

TK.GM.d. 145 numaralı Mora Ceziresi tahrir defterinde ilk olarak, Mora Yarımadası'nın doğusundaki Argolis Körfezi'nde tepelik bir alan üzerinde bulunan ve kıyıdaki liman ile denize açılan Anabolu Kazası kayıt altına alınmıştır. Anabolu ikinci Osmanlı hâkimiyeti döneminde Mora'nın idari merkezi konumundadır.

Anabolu şehir merkezi, tahrir defterinde “nefs-i Kala-i Anabolu maa Palamude (gün. Palamidi)” başlığı ile kaydedilmiştir. Tahrir işlemi yarımadanın fethinin hemen ardından yapıldığı için bu dönemde her iki kalede de reaya bulunmamaktadır yalnızca askerî sınıfa mensup kimseler tarafından iskân edildiğinden bahsedilmiştir.⁴¹⁶

Nefs-i Anabolu, beş mahalleden oluşmaktadır. Cami-i Şerif-i Hazret-i Sultan Ahmed Han, Cami-i Vezir-i Azam Ali Paşa, Bala (der cânib-i Kal'a-i Enderun), Meydan-ı Harik ve Sahrınç isimli bu mahallelerin tamamı Anabolu Kalesi dâhilindedir. Anabolu'nun varoşu da

⁴¹⁶ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.13a.

tamamen harap halde olup, ahalinin bir kısmı savaş sırasında esir ya da katledildiği, bir kısmı da bölgeden ayrıldığı için meskûn değildir ve henüz yeni bir iskân da yapılmamıştır.⁴¹⁷ Anabolu'ya tabi Ligudi köyünün de üç mahallesi bulunmaktadır.⁴¹⁸

Argolis Körfezi'nde bulunan ve meskûn durumda olan adalar da Anabolu Kazası'na tabi olarak kaydedilmiştir. Bunlardan birisi, Anabolu'nun köylerinden Kranidi'nin karşısında iki mil kadar açıkta bulunan ve Argolis Körfezi'nin girişinde konumlanmış olan, yeni tahrirde “hâric-ez-defter” olarak kaydedilen İspeçe (gün. Spetses) Adası'dır. İspeçe Adası reayasından altı kişi viglacılık⁴¹⁹ görevi karşılığında haraç ve öşür dışındaki vergilerden muaf tutulmuşlardır.⁴²⁰ İspeçe'deki viglacılar, gece-gündüz denizi gözlemek ve herhangi bir düşman gemisi tespit edildiğinde Kranidi viglacılarına haber eriştirmekle yükümlü kılınmıştır.⁴²¹ İspeçe'nin karşısında bulunan Kranidi köyünde de on kişi viglacı olarak görevlendirilmiştir.⁴²² Anabolu'ya tabi olan bir diğer ada ise Nişi Adası'dır. Ancak meskûn olmayan Nişi'nin yalnızca tarımsal üretim amaçlı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁴²³

Anabolu Kazası'nın bir diğer önemli merkezi de Arhos Kalesi'dir.⁴²⁴ Anabolu ve Palamude Kaleleri gibi Arhos Kalesi de “hali ani'r-reaya” durumdadır, yani meskûn değildir. Arhos'un varoşunda ise on iki mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerde bulunan ve önceki dönemlerde Müslümanlar tarafından tasarruf edilen ancak Venedik hâkimiyeti döneminde birçoğu harap duruma gelen *zeminlerin tamamı*, Sultan III. Ahmed tarafından kurulan vakıf için

⁴¹⁷ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.13a-13b.

⁴¹⁸ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.15a-15b.

⁴¹⁹ Türk Dil Kurumu'na göre kökeni İtalyanca *vigilia* kelimesinden gelen *vigla*, gemilerin direklerine yahut dalyanlara gömülmüş gönderler üzerine gözcülerin nöbet tutması amacıyla yapılmış yeri tabir etmektedir. Kubbealtı Lugatı'nda *vigla* kelimesinin Yunanca *bigla* kökenli olduğu kayıtlıdır. İlhan Ayverdi, *Misallı Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2010, s.1319; Parlatur ise sözcüğün Arapça kökenli olduğunu belirtmiştir. İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2011, s.1798.

⁴²⁰ Kıyılarda nöbet tutma geleneği Osmanlılardan önce de Akdeniz dünyasında mevcut olup özellikle adalarda uygulanmaktaydı. Venedik Cumhuriyeti de uzun yıllar egemenliğinde tuttuğu Girit Adası'nda *vigla* benzeri bir kıyı gözetim teşkilatı oluşturmuştur. Buna göre nöbetçiler kıyıya yaklaşan gemi ya da kayık gördüklerinde gündüz duman, gece ise ateş ile diğer gözlem noktalarına haber verecek ve gerekli önlemler süratle alınacaktır. Şenay Özdemir, “Kıyı Nöbeti: Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de Kıyı Koruması”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.XXIII, sayı 1, İzmir 2008, s.190-191; ilk Osmanlı hâkimiyet devrinde de kıyıların korunması konusunda yerli halkla iş birliği yapılmaktaydı. 1514-15 tarihli tahrir defterinde Balyabadra'da kıyı ve limanı gözetlemekle görevli bir yaya müselleme cemaati kayıtlıdır. Kayapınar, “Osmanlı Döneminde Mora'da Bir Sahil Şehri: Balya Badra-Patra (1460-1715)”, s.76.

⁴²¹ “Cezîre-i mezbûre Kranidi karyesine iki mil karîb olmağla re'âyâsından sâhib-i basîret kaviyyü'l-beden altı nefer zimmîler leyl ü nehâr deryâ kenârın gözedüb harbî kefare gemileri göründükde bilâ-te'hîr Kranidi viglacılarına haber erişdüreler ki bir sâ'at mukaddem Anabolu muhâfızına ihbâr etmeleriçün *vigla* beklemek şartıyla 'ale'd-devâm hîdmetde olalar. Ve bu hîdmetleri mukâbelesinde mezkûr altı nefer zimmîler harâc ve 'öşr ve rûsûm-ı defterîlerin verdikden sonra ispenç ve 'avârız-ı divâniye ve nüzûl ve tekâlif-i 'örfiye ve şâkka ve kal'a ta'mîri ve sâ'ir sührevâtıdan bi'l-cümle mu'âf ve müselleme olmak üzere altı nefer zimmîler viglacı ta'yîn olunub defter-i tahrîr-i cedîde kaydolundu. Fî 18 ZA sene 1127.” BOA, TK.GM.d., n.145, vr.20b.

⁴²² BOA, TK.GM.d., n.145, vr.21b.

⁴²³ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.27b.

⁴²⁴ Asıl biçimi Argos olan bu isim Osmanlı kaynaklarında Arhos/ارحوس, Arhoz/ارحوز gibi farklı imlalar ile yazılmaktadır. Örneğin vr.48b'de Arhoz olarak kaydedildiği halde vr.50a'da Arhos olarak yazılmıştır.

vakfedilmiştir.⁴²⁵ Müslümanların meskûn olmadığı Arhos'un *nefsinde* ise 306 nefer gayrimüslim kaydedilmiştir.⁴²⁶

Anadolu Kazasında Ayo Petro isminde bir de nahiye bulunmaktadır. Dört mahalle ve on dört köyden oluşan nahiyede yedi de manastır mevcuttur.⁴²⁷

Mora Yarımadası'nın en doğu burnunda bulunan ve yarımadaının en önemli tuz üretim noktalarından birisi olan Termiş (gün. Thermisia) tuzlası da Anadolu kazasına tabidir. Termiş Kalesi'nde sakin reayadan on neferi vigla beklemek ile görevlendirilmiş, geri kalanlar ise tuzculuk hizmetiyle yükümlü kılınmıştır.⁴²⁸ TK.GM.d. 145 numaralı defterde Anadolu Kazası ile ilgili kısım, Termiş tuzlasının işletilmesine dair şartların anlatılmasıyla son bulmaktadır. Buna göre Termiş'te çıkarılan tuz, eminler vasıtasıyla kayıklarla Anadolu, Aya Petro, Trepoliçe, İlios, Benefşe, Kalamata ve Koron taraflarına gönderilerek satılacaktır. Buralarda başka yerden gelen tuzun satılması ise yasaklanmıştır, satıldığı tespit edildiği takdirde geliri miri tarafından alınacaktır. Termiş tuzlasına yakın konumda bulunan Termiş, Kranidi ve Kasteri köylerinin ahalisi tuz hizmetine tayin edilmiştir. Bu üç köyün ahalisi öncelikle tuzun biriktirileceği alanı temizleyip, Ağustos başlarında biriken tuzu bir yerde toplayacak ve emin tarafından teslim alınincaya dek tuzu koruyacaktır. Ahaliye bu hizmet karşılığında cizye dışında (edna ödenecektir) bütün vergilerden muafiyet sağlanmıştır.⁴²⁹

Mora Yarımadası'nda özellikle Venedik hâkimiyeti sırasında ağır vergi yükü ve baskılar altında bunalan ahalinin başka yerlere göç ettiği bilinmektedir. Bunun yanı sıra Osmanlı seferi esnasında da ahali toprağını bırakıp yarımadadan ayrılmıştır. TK.GM.d. 145 numaralı defterdeki veriler incelendiğinde Anadolu Kazası dahilinde bulunan 66 köyden 14'ünün hali durumda olduğu tespit edilmektedir. Kazadaki köylerin yaklaşık olarak dörtte birine denk gelen bu oran oldukça yüksektir. Kazada bulunan 48 çiftlikten ise 3 tanesi halidir.

⁴²⁵ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.48b-50a.

⁴²⁶ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.51a-52b.

⁴²⁷ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.55b-69b.

⁴²⁸ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.17b-18b.

⁴²⁹ “Şürût-ı memleha-i Termiş. Memleha-i mezbûrda hâsıl olan tuzu emînler tarafından kayıklar ile Anadolu ve Aya Petri ve Trebolice ve İliyoz ve Benefşe ve Kalamata ve Koron cânibine gönderüb fûrûht eyleye. Hâricden tuz gelüb fûrûht olunmaya, olunur ise mîrîye zabt oluna. Ve memleha-i mezbûre münâsib olan Termiş ve Kasteri ve Kranidi karyelerinin re'âyâları tuz hıdmetine ta'yîn olunub vaktinde arkaların ayrıtlayub ve bendlerin bağlayub ve ağustos eyyâmında tuz cem' olacağı mahal cümlesi tuzu çıkarub depeli idüb ve ba'dehu emîn tarafından fûrûht oluncaya değin bekleyüb bir yerden zarar erişdirmeyeler. Bu hıdmetleri mukâbelesinde mezbûrlara beher sepet tuz ki bir buçuk (..)dir ikişer akçe ücret virilüb ve mezkûrlar 'avârız-ı dîvâniye ve tekâlîf-i 'örfiye ve şâkka ve vilâyet salkunu ve kal'a ta'miri ve bunun emsâli sührelerden mu'âf ve müsellemler olup ve cizyelerin dahi ednâ vireler evsat teklif olunmayub karye-i mezbûrlar re'âyâları defter-i cedîde tuzlacı kayd olundu.” BOA, TK.GM.d., n.145, vr.70a.

2.4.2. Gördüs Kazası

Mora Yarımadası'nın kuzeydoğusunda, yarımadaının girişinde bulunan tarihi Hexamilion surlarına yakın konumda bulunan Gördüs (gün. Korinthos), yarımadaının en eski limanlarından birisi olup, antik Gördüs şehrinin yerel ağızda Gortho olarak telaffuz edilmesi ve bu ismin bozulmasıyla Osmanlı devrinde Gördüs ismiyle anılmıştır. Osmanlı kaynaklarında Korintos veya Koritos gibi imlalarla da yazılmaktadır. Osmanlı hâkimiyetinin ilk dönemlerinde Mora sancakbeyliğinin ve kadılığının merkezi olmasından dolayı burada yapılan cami, medrese ve imaret gibi yapılarla İslami bir kimlik kazanmıştır.⁴³⁰

Evliya Çelebi, 1657 yılında Gördüs Kalesi'nin içinde iki yüz Rum ve iki yüz Müslüman olmak üzere toplam dört yüz hane bulunduğunu belirtmektedir.⁴³¹ TK.GM.d. 145 numaralı deftere göre ise Gördüs Kalesi'nin *nefsi* de varoşuyla birlikte Anabolu ve Arhos kalelerinde olduğu gibi hali durumdadır ve defterin tutulduğu dönemde herhangi bir reaya iskânına tabi tutulmamıştır. Gördüs Kalesi'nin hem *nefsi*, yani merkezi hem de varoşu yalnızca askerî sınıfa mensup olanlarla meskûndur.⁴³² Yine Evliya Çelebi'nin aktardığı rivayete göre eski zamanlarda Gördüs'te üç bin kâğıtçı, iki bin sırmakeş, iki bin bıçakçı ve makasçı dükkânı mevcut olup yalnızca yüz kadar dükkân vardır ki Gördüs'te eski dönemlerde hayli canlı bir ticari yaşam olduğu anlaşılmaktadır.⁴³³

Gördüs Kalesi'nin içinde herhangi bir mahalle bulunmamaktadır. Bunun dışında üç köyün mahallesi mevcuttur. Mahallesi bulunan köylerden Zaholi ve Tırhala'nın üç, Ayo Yani'nin ise bir mahallesi vardır.⁴³⁴

TK.GM.d. 145 numaralı deftere göre 1715 yılında Gördüs Kazası dahilinde 94 adet köy bulunmaktadır. Bu köylerden 10 tanesi hali durumda olup, geri kalan 84'ü reaya ile meskûn haldedir. Kazada 67 mezra vardır. 67 mezranın 49'u evvelki dönemde köy olup, daha sonra çeşitli nedenlerle terk edilen ve harap halde bulunan, bu nedenle mezraya dönüştürülen yerleşim alanlarından oluşmaktadır. Mezraların bir kısmı köyden dönüşmüş olmasıyla birlikte ziraat yapılamayacak derecede harap durumdadır. Mezraya dönüşen köylerden altısı Tırhala köyünün civarında bulunmaktadır ve mezra olduktan sonra Tırhala sakinleri tarafından ziraat amacıyla kullanılmaktadır.

⁴³⁰ Machiel Kiel, "Gördüs", *DİA*, c.XIV, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s.154.

⁴³¹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.8/1, s.272-273.

⁴³² BOA, TK.GM.d., n.145, vr.72b.

⁴³³ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.8/1, s.275.

⁴³⁴ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.98b, 110a, 117a.

Gördüs'te bulunan tek nahiye Fonya nahiyesidir. Gördüs'teki köylerden 9'u, mezraların ise 15'i Fonya nahiyesine tabi olarak kaydedilmiştir. Fonya'da Ayo Yorgi adında bir de manastır mevcuttur.⁴³⁵

Tablo 2.3. Gördüs Kazasında vazife karşılığı muaf neferler ve köyleri.

Köy Adı	Vazife	Görevli nefer sayısı
Eksamil ⁴³⁶	Derbendci/Viglacı	40/25
İstefani ⁴³⁷	Derbendci	70
Ayo Yani ⁴³⁸	Derbendci	70
Zaholi ⁴³⁹	Derbendci	30
Mazi-i Sagır ⁴⁴⁰	Derbendci	20
Vila ⁴⁴¹	Derbendci	20
Magada ⁴⁴²	Derbendci	30
Kondon ⁴⁴³	Derbendci	25
Sofikoz ⁴⁴⁴	Viglacı	10
Payade ⁴⁴⁵	Viglacı	10
Kanaz ⁴⁴⁶	Viglacı	10
Porpi ⁴⁴⁷	Viglacı	10

Tablodan anlaşılaçağı üzere Gördüs'te hem kara yolu hem de deniz güvenliğini sağlamak amacıyla çok sayıda güvenlik noktası oluşturulmuştur. Yarımadaının karadan giriş noktasında bulunan Gördüs, bölgenin dağlık yapısı nedeniyle çok sayıda geçit noktasına sahiptir. Bu geçit noktalarında güvenliği sağlamak ve yolların kapanmasını önlemek amacıyla civar köylerde yaşayanların bir kısmı derbent beklemekle görevlendirilmiş ve bu görevleri karşılığında kendilerine bazı muafiyetler sağlanmıştır.⁴⁴⁸ Derbentlerin yanında deniz

⁴³⁵ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.119a-128b.

⁴³⁶ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.76b.

⁴³⁷ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.93a.

⁴³⁸ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.98b.

⁴³⁹ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.117a.

⁴⁴⁰ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.135b.

⁴⁴¹ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.135b.

⁴⁴² BOA, TK.GM.d., n.145, vr.136b.

⁴⁴³ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.137a.

⁴⁴⁴ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.77a.

⁴⁴⁵ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.78b.

⁴⁴⁶ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.80a.

⁴⁴⁷ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.85b.

⁴⁴⁸ Osmanlı'da derbentler yerleşimin az olduğu ıssız yerlerde, önemli geçit noktalarında etrafı kontrol edebilecek şekilde teşkil edilmekteydi. Osmanlı'da derbent teşkilatına dair detaylı bilgi için bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1990.

güvenliğini sağlamak amacıyla dört köyde vigla noktası oluşturulmuş ve onar viglacı tayin edilmiştir.

2.4.3. Trepoliçe Kazası

Trepoliçe/Trepoliçe (gün. Tripolis) şehri, Mora Yarımadası'nın ortasında, dağlık bir bölge olan Arcadia'da 660 metre yükseklikte, yarımadayı kuzeydoğu-güneybatı ekseninde kat ederek Gördüs'ten Meton'a doğru giden yol üzerinde bulunmaktadır. Trepoliçe, Kanuni Sultan Süleyman devrine ait bir tahrir defterinde Arhos kadılığına bağlı bir Hristiyan köyü halindedir.⁴⁴⁹ 1718 yılında Mora muhassıllığının merkezinin Anabolu'dan Trepoliçe'ye nakledildiğine dair kayıtlar olsa da bu bilgilerin kesinliği malum değildir. Şehir için 19. yüzyıldan itibaren kullanılan Tripolis ismi, yakınlardaki üç antik kente işaret etmektedir. Önceki dönemlerde kullanılan Trobolitsa ismi ise büyük ihtimalle eski Slavca "Dabr" ile "işte" kelimelerinin zaman içerisinde değişime uğramasıyla meydana gelmiştir. Trobolitsa kelimesi "meşe ağaçlı yer, meşelik" anlamı taşımaktadır.⁴⁵⁰

Trepoliçe kenti 1686 yılında Venediklilerin hâkimiyetine girmiş ve bu dönemde bölgedeki Müslümanların bir kısmı yarımadadan ayrılmış, bir kısmı da Venedikliler tarafından katledilmiş, böylece Trepoliçe'deki Müslüman varlığı sona ermiştir. Nitekim 1702 tarihli bir Venedik tahririne göre Trepoliçe'de 274 Hristiyan hanesi bulunmakta olup kadın ve çocuklar da dahil edildiğinde toplam nüfus 966'ya ulaşmaktadır.⁴⁵¹

Dağlık bir bölgede bulunması nedeniyle hem yerleşim hem de üretim imkânlarının kısıtlı olduğu Trepoliçe şehrine dair, 1715 seferi sırasında Göynüklü Ahmed Efendi'nin izlenimleri şu şekildedir:

"Menzil 51: Trepoliçe, sâ'at 5, fi 5 Ş, fi 24 Temmûz. Ahladkanboz[ı] menzilinden dahi hareket ve bir sâ'at mikdârı düzlük ile gidilüp ve bir buçuk sâ'at sengistân bayır yukarı çıkup, iki buçuk dahi sengistân olan yüce dağların dâmeninden düzlük ile gidilüp beş sâ'atde Trepoliçe menziline nüzûl olundu. Trepoliçe, dağın dâmenine vâki olup bir [i]ki yüz ev ancak var. Çârşû-yı pâzârı ve dekâkinleri ve hânları ma'mûr ve kasabanın içinde ve pâzâr yirinde bir büyük çınâr ağacı vardır, gâyetle büyükdür ve haylî müferrihlenür. Bağları çok ve tarlaları dahi çok olup münbitdür. Velâkin suyu olmayup kuyulara muhtâcdur. Kuyularının da derinliği üçer kulaç ve dörder beşer kulaçdur."⁴⁵²

TK.GM.d. 145 numaralı deftere göre Trepoliçe'de bir kale yapısı ve yerleşiminin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde bir kasaba hüviyetinde olan Trepoliçe'nin *nefsinde*

⁴⁴⁹ Göyünç, "Mora'da Osmanlı-Türk İnşa Faaliyetleri", s.15.

⁴⁵⁰ Kiel, "Tripoliçe", s.314; Kiel-Alexander, "Mora", s.284; 18. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi: Merkez ve Taşra Bürokrasisi, 16 Numaralı Tahvil Defteri (Çeviri yazı-Görüntü), Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, s.27.

⁴⁵¹ Kiel, "Tripoliçe", s.314.

⁴⁵² Göynüklü Ahmed Efendi, *Tarih-i Göynüklü*, s.197-199.

sekiz mahalle vardır. Pergo Panabiye Kateliko, Ayo Nikoli Mozodori, Ayo Nikoli Canki Yani, Sotre, Ayo Dimitri, Ayo Yani, Takşadeki, Frankelistre isimindeki bu mahallelerde toplamda 664 nefer ispençe yükümlüsü kayıtlıdır.⁴⁵³

Kazanın geneline bakıldığında toplamda 42 köy ve 22 mezra bulunduğu görülmektedir. Trepoliçe'deki köylerin 6'sı hali durumdadır. Kazadaki mezraların 7'si terk edilmiş köylerden oluşmaktadır.

Trepoliçe Kazasına bağlı yalnızca bir nahiye bulunmaktadır. Tana (gün. Thana) isimindeki bu nahiye'nin nefsi iskân edilmiştir. Trepoliçe Kazasındaki köylerin 14'ü Tana nahiyesine tabidir. Bunun dışında nahiyede 11 mezra vardır.

Bütün bu idari birimlerin yanı sıra Trepoliçe'de sekiz adet manastır da mülkleriyle birlikte kayıt altına alınmıştır.

2.4.4. Kalavrita Kazası

Kalavrita (gün. Kalavryta), Mora Yarımadası'nın kuzeyinde, dağlık bir yapıda olan Achaia bölgesinde bulunmaktadır. Günümüzde bir köy olan Kalavrita, Osmanlı döneminde kale yapısı bulunmayan küçük bir kasaba görünümündedir. Öyle ki 1715 tarihli tahrir defterlerine göre Kalavrita'nın *nefsinde* yalnızca 45 ispençe yükümlüsü kayıtlıdır. Kalavrita'nın nefsinde mahalle bulunmamaktadır. Kazadaki köylerden dört tanesinde ise mahalle yapısı da bulunmaktadır. Bunlardan Sodne köyünde 2, İzedoz'da 5, Ayo Vilaşi'de 2 ve Dahık köyünde 3 mahalle mevcuttur. Livaziri köyü Hozava mahallesiyle, Senodoz köyü ise Azodoz mahallesiyle birlikte kayıt altına alınmıştır.⁴⁵⁴

TK.GM.d. 145 numaralı defterde Kalavrita Kazasına tabi olarak kaydedilen bir diğer *nefs* ise Gördüs Körfezi kıyısında bulunan Vostiça (gün. Aigio) köyüdür. Ancak 26 nefer ispençe yükümlüsünün bulunduğu Vostiça'da herhangi bir mahalle yahut köy yerleşimi olmayıp yalnızca ahalisi tarafından ziraat yapılan 6 mezrası bulunmaktadır. Bu 6 mezranın 5'i evvelki dönemlerde köy olup harap durumda olduğu için mezra olarak kaydedilmiştir.⁴⁵⁵

Tahrir defterlerine göre herhangi bir nahiyesi bulunmayan Kalavrita Kazasında toplam 135 köy yerleşimi mevcuttur. Bu köylerin 17'si hali durumdadır. Gördüs ve Anabolu kazalarının aksine Kalavrita'daki köylerin büyük kısmının meskûn olduğu görülmektedir. Kazadaki mezraların sayısı ise köylere nazaran oldukça az sayıdadır. Toplam 15 mezra bulunan kazada bu mezraların 10'u eskiden köy olarak kaydedilen yerleşim birimlerinden oluşmaktadır.

⁴⁵³ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.143b-146b.

⁴⁵⁴ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.191b, 226b.

⁴⁵⁵ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.240a-242b.

Kalavrita'da bulunan Domana, Viga ve Mavdomat köyleri, Sultan III. Ahmed tarafından Anabolu'da kurulmuş olan vakıf için vakfedilmiştir. Bu köylerden Mavdomat köyü aynı zamanda terk edilmiş bir köydür ve reaya kayıtlı değildir.⁴⁵⁶

Vostiça'dan Gördüs'e giden ve on sekiz saate yakın bir yolculuğu gerektiren dar kıyı şeridinde geçiş güvenliğinin sağlanması için bazı köyler derbent beklemekle görevlendirilmiştir. Bu minvalde Vostiça'da Terviye-Akrata (gün. Akrata) arasındaki altı saatlik yolu beklemek üzere 41 nefer derbentçi tayin edilmiştir. Akrata ile Feslike köyleri arasındaki altı saatlik yol üzerindeki Botanya isimli köy ahalisinden 30 kişi, derbent görevi karşılığı olarak cizye ve öşür dışındaki vergilerden muaf sayılmıştır.⁴⁵⁷ Gördüs Kazası bahsinde geçtiği üzere Feslike'den Gördüs'ün merkezine giden yolun güvenliği ise Zaholi isimli köyde yaşayan 30 nefer derbentçi tarafından sağlanacaktır.⁴⁵⁸

Kıyı şeridinin yanı sıra Vostiça köyünden Kalavrita'ya giden dağlık yolun güvenliğini sağlamak amacıyla da derbent noktası oluşturulmuştur. Bu amaçla derbent beklemekle görevlendirilen köylerden birisi Vostiça yakınlarındaki Mamuşa (gün. Mamousia) köyüdür. Mamuşa ahalisinden 24 nefer, yaz-kış derbent beklemek ve gerektiği hallerde yolları temizlemek üzere tayin edilmiştir.⁴⁵⁹

2.4.5. Holomiç Kazası

Holomiç şehri, Mora Yarımadası'nda Latin hâkimiyeti döneminde Villehardouin tarafından kurulmuş ve uzun bir dönem boyunca Mora'nın idari merkezi konumunu muhafaza etmiştir. Holomiç'in Andravida köyü, Frankların başkenti konumundaydı. 1583 yılında Andravida'da tamamı Hristiyanlardan oluşan 150 hane mevcutken, yarımadanın Venedik kontrolüne girmeye başladığı 1685 yılından kısa bir süre önce Andravida'da 41 Hristiyan, 116 Müslüman hane bulunmaktaydı. Yine Holomiç'te Andravida yakınlarında bulunan Gastun'da ise 1583 yılında 300 hane ve 192 mücerred (bekar) Hristiyan nüfus bulunurken, Evliya Çelebi'nin bölgeyi gezdiği 1668 yılında Gastun'da 200 Müslüman hanenin yanında dört cami, bir medrese, biri Kadiriyye ve biri Halvetiye tarikatına ait olmak üzere toplamda dört tekke mevcuttu.⁴⁶⁰

TK.GM.d. 145 numaralı defterde Mora Sancağı'na tabi olarak kaydedilen son kaza Holomiç'tir. Holomiç Kazasının merkezi Gastun'dur. 297 ispençe yükümlüsünün bulunduğu

⁴⁵⁶ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.214a, 218a, 229b.

⁴⁵⁷ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.218b.

⁴⁵⁸ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.230b.

⁴⁵⁹ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.236b.

⁴⁶⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.8/1, s.296-297; Kiel-Alexander, "Mora", s.283.

nefs-i Gastun altı mahalleden oluşmaktadır.⁴⁶¹ Gastun haricinde mahallesi bulunan köylerden Ayo İlya (nam-ı diğer Toprak Hisarı) köyünün üç⁴⁶², Coya köyünün ise bir mahallesi vardır.⁴⁶³

Eski dönemlerde kale yerleşimi de bulunan Holomiç'te 1715 yılında kale içerisinde yerleşim bulunmamaktadır. Kalenin varoşunda ise 29 ispençe mükellefi kayıtlıdır.⁴⁶⁴

Holomiç Kazası'nda toplam köy sayısı 154'tür. 154 köyün 23 tanesi hali durumdadır. Kazadaki mezra sayısı ise köylere nazaran oldukça azdır. 24 mezra bulunan Holomiç'te bu mezraların hiçbirinin köyden dönüşmemesi ise dikkat çekicidir. Hatta diğer kazalarda görülenin aksine Kara Pula isimli köy, önceki dönemde mezra olduğu halde iskân edilmiş ve köye dönüşmüştür.⁴⁶⁵

Holomiç'in bölgede tuz üretimi için önemli bir rezerve sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kazada bulunan Vinargo köyünden sekiz, Helidon köyünden ise yirmi sekiz nefer zimmi, tuz üretiminde Licana ve Pondikoz memleahalarında tuzculuk ile görevlendirilmiştir.⁴⁶⁶

Mora Yarımadası'nın batı kıyılarında bulunan ovalık bir arazi üzerindeki Holomiç Kazası dâhilinde herhangi bir derbent noktası oluşturulmamıştır. Kaza dahilinde deniz güvenliğini sağlamak için ise iki adet vigla noktası bulunmaktadır. Bunlardan birisi günümüzde küçük bir şehir olan Pergos'tur (gün. Pirgos). Venedik'e tabi Kefalonya ve Zaklisa adalarının karşısında bulunan Pergos köyü ahalisinden 20 kişi, Pondikoz⁴⁶⁷ (gün. Pontikokastro) isimli harabe kaleden başlamak üzere sürekli olarak kıyıları gözetleyecek ve tehlikeli bir durum ortaya çıktığında önlem alacak, gerektiği hallerde ise civarda bulunan köy ve kasabalara yardım çağrısı yapacaktır.⁴⁶⁸ Holomiç'teki bir diğer vigla noktası ise Licana (gün. Lygia) köyüdür. Licana köyünden de 40 kişi viglacı olarak Kefalonya ve Zaklisa açıklarını gözetleyecektir.⁴⁶⁹

2.4.6. Balyabadra Kazası

Balyabadra (gün. Patra/Patras) Kazasından itibaren Mora Sancağına tabi kazalar TK.GM 146 numaralı tahrir defterinde kayıtlı durumdadır. Mora Yarımadası'nın kuzeyinde, Gördüs Körfezi kıyısında önemli bir liman şehri konumundaki Balyabadra, 18. yüzyılda büyük bir yıkım yaşamış ve hemen hemen harap duruma düşmüştür. Muhkem bir yapıya sahip olan

⁴⁶¹ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.245b.

⁴⁶² BOA, TK.GM.d., n.145, vr.259a.

⁴⁶³ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.279a.

⁴⁶⁴ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.295b.

⁴⁶⁵ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.282b.

⁴⁶⁶ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.278b, 288b.

⁴⁶⁷ Evliya Çelebi, Rumca'da "sıçan kalesi" anlamına gelen Pondikoz Kalesi'ni Venediklilerin inşa ettiğini ve kalenin II. Bayezid'in Mora seferi esnasında yıktırıldığını kaydetmiştir. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.8/1, s.298.

⁴⁶⁸ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.282a.

⁴⁶⁹ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.264b.

Balyabadra Kalesi'nin iç kısmında Venedik hâkimiyeti öncesi elliye yakın Müslüman hanesi bulunmaktaydı. Ancak Venedik döneminde bu hanelerin büyük kısmı harabeye dönüşmüş ve tahrir defterine “hali” olarak kaydedilmiştir. Hanelerin yanı sıra kale içerisinde kubbe ve duvarları mevcut olan bir adet cami, harabe halde bir hamam ve saz fırını vardır.⁴⁷⁰

Balyabadra Kazasında mevcut olan bir diğer kale yapısı ise Kastel Kalesi (Osmanlı kaynaklarında Kastel-i Mora)'dir. Kastel'in içerisinde bulunan Müslüman haneleri harap hale düşüp Venedikliler tarafından tekrar kullanılabilir hale getirilmiştir. Osmanlı fethi sırasında yerli halk bölgeyi terk ettiği için bu evler sahipsiz duruma düşmüş ve Osmanlı idaresi tarafından kiraya verilmek suretiyle değerlendirilmiştir.⁴⁷¹

Balyabadra Kalesi'nin *nefsi* hali olsa da *nefs-i varoş* meskûn durumdadır. Balyabadra varoşu (defterde *kasaba* olarak da anılmaktadır) 13 mahalleden oluşmaktadır ve bu mahallelerde toplam 384 nefer Hristiyan ispençe yükümlüsü mevcuttur. Ayo Dimitri mahallesinde ise 23 nefer Yahudi ispençe mükellefi vardır. Deniz kıyısında bulunması nedeniyle her an tehlikeye açık olan ve sık sık korsan baskınına uğrayarak hem mal hem de can kaybı tehlikesi yaşayan Balyabadra'da 66 nefer gayrimüslim vigla beklemekle görevlendirilmiştir. Bu viglacıların başına ise 5000 akçe gelirle timar tahsis edilen Mehmed serviglacı olarak tayin edilmiştir. Ancak Mehmed'in timarı bir süre sonra havass-ı hümayuna ilhak edilmiştir.⁴⁷² Topraklarının büyük kısmı ovalık arazide bulunan kazanın genelinde herhangi bir derbent noktası bulunmamaktadır.

Varoшта mevcut mahallelerden Villa Teroz ve Panaya isimli mahalleler tamamen terk edilmiş durumdadır. Balyabadra'nın merkez mahallesi olduğu anlaşılan Fethiye Camii mahallesi Rumlarla meskûn olup Müslüman bulunmamaktadır. Bunun yanında Kurşunlu Camii mahallesinde ise harabe halde iki cami, elli yedi hane ve iki dükkân kayıt altına alınmıştır.⁴⁷³ *Nefs* dışında tek mahalle ise Ahaya köyü yanında bulunan ve 22 ispençe yükümlü bulunan Hasik Apostol mahallesidir.⁴⁷⁴

⁴⁷⁰ BOA, TK.GM.d., n.146, vr.3b.

⁴⁷¹ BOA, TK.GM.d., n.146, vr.18b.

⁴⁷² BOA, TK.GM.d., n.313, vr.82a; Mora'nın en önemli limanı konumunda olan Balyabadra ve çevresi, Venedik'e tabi olan Zaklisa ve Kefalonya adalarına yakın olması hasebiyle sık sık korsan saldırılarına hedef olmaktadır. 1725 yılı sonbaharında deniz kenarında bulunan birkaç köy ahalisi, Mora muhassılı Hasan Ağa ve Balyabadra kadısı vasıtasıyla Sultan III. Ahmed'e mahzar göndermişlerdir. Ahalinin mahzarında korsanların müstemen sefinelerinin arasına katılarak deniz kenarında bulunan köylerin yakınlarında karaya çıkarak yağma faaliyetinde bulunduğu bahsedilerek buralarda vigla beklemek şartıyla avarız ve nüzül vergilerinden muaf olmayı talep etmişler, bu talebin kabul görmesiyle avarız ve tekâlif-i şakka türünden muafiyet elde etmişlerdir. BOA, AE.SAMD.III., 117/11526; 1731 yılında kendilerinden muafiyetlerine aykırı olarak vergi talep edildiğini bildiren Balyabadralıların başvurusu üzerine tahrir defterindeki kaydın bir sureti Mora muhassılına ve kaza kadılarına gönderilerek bu türden hareketlerin engellenmesine yönelik uyarılar yapılmıştır. BOA, AE.SMHD.I., 125/9131.

⁴⁷³ BOA, TK.GM.d., n.146, vr.3b-9a.

⁴⁷⁴ BOA, TK.GM.d., n.146, vr.31a.

Balyabadra Kazasında toplam 119 köy bulunmaktadır. Ancak bu köylerin 42'si hali durumdadır. Kazada köylere nispetle çok az sayıda mezra vardır. Toplam 10 mezranın bulunduğu kazada bu mezraların 4'ü köylerin terk edilmesiyle mezraya dönüştürülmüştür.⁴⁷⁵

Balyabadra'nın iki köyünde tuz üretimi yapılmaktadır. Kamaniç köyünden 37, Ahaya köyünden de 41 nefer zimmi, köylerindeki tuzlalarındaki görevleri karşılığında avarız vb. vergilerden muaf sayılacaklardır.⁴⁷⁶

2.4.7. Arkadya Kazası

Arkadya Kazası, Mora Yarımadası'nın batı kıyısında bulunmaktadır. Tahrir defterinde Arkadya'da hem iç kale hem de dış kale ayrı ayrı kaydedilmiştir ancak Arkadya Kalesi'nde herhangi bir yerleşim mevcut değildir. Kalede harabe halde bir cami ile 3 Müslüman hanesi vardır. Kalenin aksine *nefs-i varoşta* ise yerleşim bulunduğu görülmektedir. Arkadya varoşunda beş mahalle ve bir çarşı mevcuttur. Varoştaki mahallelerde toplam 215 ispençe mükellefi vardır. Bu mahallelerde Müslümanlara ait toplam 109 hane bulunduğu kayıtlıdır. Ancak bu evlerin bir kısmının Venedik döneminde Rumların eline geçtiği ve onlar tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yine Müslümanlara ait arazilerin bir kısmında da kilise ve manastırlar inşa edildiği tespit edilmektedir. Arkadya'nın çarşı bölümünde de cami, mescit ve hamam gibi yapıların yanı sıra çok sayıda dükkânın mevcut olduğu görülmektedir.⁴⁷⁷ Arkadya *nefsi* dışında Filatra köyünün de beş mahallesi vardır.⁴⁷⁸

1715 tarihli tahrir defterlerinde Arkadya Kazası'na tabi 81 köy kayıt altına alınmıştır. Osmanlı seferinin güzergâh olarak Gördüs-Meton ve Gördüs-Balyabadra arasındaki topraklarda gerçekleştirildiği göz önüne alındığında, savaş alanından nispeten uzakta kalan Arkadya'da bu durumun köylerdeki nüfus hareketliliğini engellediği düşünülebilir. Zira Arkadya'nın 81 köyünden yalnızca bir tanesi hali durumdadır. Köylerde olduğu gibi mezralarda da aynı durumun yaşandığı görülmektedir. 13 mezrası bulunan Arkadya'da bu mezraların hiçbirinde köyden dönüştüğüne dair bir kayıt bulunmamaktadır. Köylerde yaşayan ahali zirai faaliyetlerini mezraların yanı sıra kazada sayısı oldukça fazla olan çiftliklerde sürdürmektedir.

⁴⁷⁵ Wagstaff ve Frangakis-Syrett tarafından hazırlanan makalede hatalı bir biçimde Balyabadra'ta 61 yerleşim biriminden 11'inin hali olduğu ve bunun yerleşim yerlerine oranının %18 olarak hesaplandığı ve hali köylerin büyük kısmının yükseltisi 100 ila 400 metre arasında olan yerlerde bulunduğu kaydedilmiştir. Malcolm Wagstaff-Elena Frangakis-Syrett, "The Port of Balyabadra in the Second Ottoman Period, Economy, Demography and Settlements (1700-1830)", *Revue du monde musulman et de la Méditerranée, Les Balkans à l'époque ottomane*, n.66, 1992, s.89. Ancak tahrir defterlerindeki veriler dikkate alındığında 119 köyden 42'sinin hali olarak tanımlandığı ve köylerin "halilik" oranının üçte bire yakın olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁷⁶ BOA, TK.GM.d., n.146, vr.29b, 30b.

⁴⁷⁷ BOA, TK.GM.d., n.146, vr.57b-58a.

⁴⁷⁸ BOA, TK.GM.d., n.146, vr.60a-61b.

Tahrir defterlerine göre Arkadya Kazası'nda güvenlik noktası olarak iki vigla ve bir derbent bulunduğu tespit edilmiştir. Mora'nın batı kıyısında bulunan ve Zaklisa Adası'nın karşısına tesadüf eden bölge, sürekli korsan saldırılarına uğramaktaydı. Bu nedenle deniz kıyısında bulunan köylerden Filatra (gün. Filiatra) köyünden 20, İstrovinçe köyünden ise 11 nefer vigla beklemekle görevlendirilmiştir.⁴⁷⁹ Arkadya'daki tek derbent güneydeki Meton ve Anavarin'den gelip Arkadya ve kuzeyde bulunan Gastun'a doğru giden tek güzergâh üzerinde bulunan ve Baraklu (gün. Proti) Adası karşısında bulunan Gargalyan (gün. Gargalianoi) köyündedir. Gargalyan ahalisinden 20 kişi devamlı olarak yol güvenliğini sağlamak ve yılda iki defa yolları temizlemek karşılığında bazı vergilerden muaf sayılacaktır.⁴⁸⁰

2.4.7.1. Andrusa Kazası (Nahiyesi)

Andrusa, Mora Yarımadası'nın güney kesiminde dağlık bir arazide bulunmaktadır. Arkadya'yla ilgili veriler tahrir defterinin fihrist bölümünde “fihrist-i kaza-i Andrusa tabi-i kaza-i Arkadya” başlığı altında kaydedildiği halde bir sonraki varakta kazayla ilgili bilgiler “nahiye-i Andrusa der kaza-i Arkadya” başlığı ile kaydedilmiştir. Buradan da anlaşıldığı üzere Andrusa, Arkadya'ya tabi olan bir nahiye durumundadır. Nahiye konumundaki *nefs-i Andrusa*'da 24 nefer ispençe mükellefi vardır. Bunun dışında *nefs*teki yerleşime dair bir bilgi kaydedilmemiştir.⁴⁸¹

Andrusa Nahiyesine bağlı 67 köy bulunmaktadır. Bu köylerden 13'ü, 1715'teki tahrir işlemi esnasında hali durumdadır. Nahiye'deki mezra sayısı ise oldukça azdır. 3 mezrası bulunan nahiye'de ahalinin çoğunluğu çiftlikleri ziraat amaçlı olarak kullanmaktadır.

Dağlık bir bölgede bulunmasına karşın Andrusa'da herhangi bir derbent noktasının oluşturulmamış olması dikkat çekicidir.

2.4.8. Karitena Kazası

Karitena (gün. Karytaina) Kazası, Mora Yarımadası'nın orta kesimindeki dağlık bölgede bulunmaktadır. Günümüzde harabeleri kalmış olan Karitena Kalesi'nde 18. yüzyıl başlarında da herhangi bir yerleşim yoktur. Küçük bir kasaba hüviyetinde olduğu anlaşılan Karitena *nefs*inde ise 26 nefer ispençe yükümlüsü vardır.

Karitena Kazasında toplam 120 köy mevcuttur. Bu köylerden sadece 8 tanesi hali durumda olup büyük bir kısmı meskûndur. Kaza genelinde 18 mezra vardır. Bu mezraların 13'ü

⁴⁷⁹ BOA, TK.GM.d., n.146, vr.60a, 82b.

⁴⁸⁰ BOA, TK.GM.d., n.146, vr.62a.

⁴⁸¹ BOA, TK.GM.d., n.146, vr.105b.

eskiden köy yerleşimi olup terk edildikten sonra mezra olarak kullanılan birimlerden oluşmaktadır. Karitena’da bir köy ise eskiden mezra olup iskân edildiği için köy olarak kaydedilmiştir.

Karitena’da mezarların azlığına karşın çok sayıda çiftlik bulunmaktadır. Köylerde yaşayan ahalî, zirai faaliyetlerini köylerine yakın olan çiftliklerde sürdürmektedir.

Dağlık bir bölgede bulunmasına karşın Karitena dâhilinde herhangi bir derbent noktası bulunmaması dikkat çekmektedir.

2.4.8.1. Fenar Nahiyesi

Karitena Kazasına tabi bir birim olan Fenar (gün. Fanari) Nahiyesi, Mora Yarımadası’nın orta kesiminde bulunmaktadır. Sonraki bölümlerde daha detaylı anlatılacağı üzere 18. yüzyılda Mora Yarımadası’nda Müslüman nüfusun en fazla bulunduğu yer Fenar Nahiyesidir. Bu minvalde *nefs*-i Fenar tamamen Müslümanlar tarafından iskân edilmiş olup burada gayrimüslim nüfus bulunmamaktadır. Fenar’ın merkezinde vergi yükümlüsü durumunda olan 23 nefer Müslüman’dan 10 nefer tam çift, 1 nefer nim-çift, 5 nefer bennak, 7 nefer ise mücerred olarak kaydedilmiştir.⁴⁸²

Fenar Nahiyesinin 67 köyü bulunmaktadır. Bu köylerden küçük bir kısmı, yalnızca 7’si halî durumdadır. Nahiye 16 da mezra vardır. Burada dikkat çekici olan bu 16 mezranın 15’inin eskiden köy yerleşimi olup daha sonra mezraya dönüşmesidir.

Karitena Kazasında olduğu gibi Karitena’ya tabi olan Fenar Nahiyesinde de herhangi bir derbent noktası bulunmamaktadır.

2.4.8.2. Londar Nahiyesi

Londar (gün. Leontari) Nahiyesi, Mora Yarımadası’nın orta kesiminde, bağlı bulunduğu Karitena Kazasının güneyinde bulunmaktadır. II. Bayezid’in Mora seferinde fethedilen Londar’da bu dönemde kale yıkılmıştır. Kale, Evliya Çelebi’nin yarımada da bulunduğu 1667 yılında hala harabe bir haldedir.⁴⁸³ 1715 yılındaki tahrirde de Londar’da herhangi bir kale yapısı belirtilmemesi hem Venedik hem de Osmanlı idaresinde buradaki kalenin herhangi bir tamir ve imar faaliyeti görmediğini göstermektedir.

Osmanlıların ilk fethettiği dönemde yarımada nın tamamında olduğu gibi Londar’ın nüfusunu da büyük oranda Rumlar ve Arnavutlar oluşturmaktaydı. Nahiye de mevcut tek Müslüman da Londar Kalesi’nde yaşamaktaydı. Şehir merkezi iki mahalleden teşekkül eden

⁴⁸² BOA, TK.GM.d., n.146, vr.191b.

⁴⁸³ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.8/1, s.330.

nahiyenin 47'si Arnavut, 9'u Rum nüfustan oluşan toplam 56 köyü mevcuttu. Londar nahiyesinin genelinde ise Arnavut ve Rum olmak üzere 1053 hane olup bunlara ilaveten 153 mücerred ve 107 bive bulunmaktaydı. İlk Osmanlı tahririne göre Londar'dan 122.902 akçe vergi geliri elde edilmekte, bu gelir ise sancakbeyi Sinan Bey'in hassı içerisinde yer almaktaydı.⁴⁸⁴

18. yüzyıl başlarında kalabalık bir nüfusa sahip olduğu anlaşılan Londar'ın *nefsinde* 106 nefer ispençe mükellefi vardır. Karitena'nın bir diğer nahiyesi Fenar'ın aksine Londar'da Müslüman nüfus mevcut değildir.

Londar Nahiyesinin 36 köyü vardır. Bu 36 köyün 4 tanesi terk edilmiş vaziyettedir. Nahiye de yalnızca 4 mezra olup bunların 2'si önceki dönemlerde köy yerleşimi iken mezraya dönüşmüştür. Tahrir defterinde Londar Nahiyesinde çok sayıda çiftlik de kayıt altına alınmıştır ancak bunların büyük kısmı hali ve harabe durumda olduğu için ziraat yapılmamaktadır.

Dağlık bölgede bulunan Londar'da tek bir derbent noktası bulunmaktadır. Gördüs ve Trepoliçe tarafından gelip Meton ve Koron tarafına giden yol üzerinde bir dağ geçidi noktasındaki Velize Derbendi, bu bölgede bulunan Şaleşi ve Caboga köylerinde yaşayan ahali tarafından korunacaktır. Şaleşi köyünden 25, Caboga köyünden 19 nefer vergi mükellefi, derbent bekleme görevi karşılığında cizye ve öşür haricindeki vergilerden muaf sayılacaklardır.⁴⁸⁵

2.4.9. Meton Kazası

Mora Yarımadası'nın güneybatı ucunda bulunan Meton, Koron'la birlikte muhkem kaleleri sayesinde eski dönemlerden beri önemli bir güvenlik ve gözlem noktasıydı. Öyle ki II. Bayezid devrinde Osmanlılar tarafından fethedilen Meton Kalesi, kroniklerde “gerçi âlemde hısn-ı metîn çok ammâ Meton ve Koron gibi masûn-ı husûn olmaz ve ol bıkâ'un zindegânisi ol kılâ'un melce-i melâz oldugıyladur dîvâr-ı üstüvârı sedd-i sedîd-i Sikender'den muhkemter ve muhîti muhîti şânı jerf ü nehîb-i baħr-ı aħzardan kemâl-i irtifâ' bir derecede ki nihâyet-i rif'atinden kulleleri cüz'-i lâ-yetecezzâ gibi kâbil-i işâret degül.” ifadeleri ile anılmaktaydı.⁴⁸⁶ Piri Reis ise *Kitab-ı Bahriye*'sinde, II. Bayezid'in fetihten sonra Meton Kalesi yakınlarında kırkar arşın genişliğinde bir kale daha inşa ettirdiğinden bahsetmektedir.⁴⁸⁷

⁴⁸⁴ Levent Kayapınar, “Osmanlı Kaynaklarına Göre Leondar ve Karitena'nın Demografik ve İdari Yapısı”, *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, c.2015-1, sayı 1, İzmir 2015, s.118-121.

⁴⁸⁵ BOA, TK.GM.d., n.146, vr.221b, 223b.

⁴⁸⁶ Kaytaç, *Behîstî Tarihi*, s.353-354.

⁴⁸⁷ Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, c.I, haz. Yavuz Senemoğlu, ??, s.273.

1715'te Damat Ali Paşa'nın düzenlediği seferin en uç noktası olan Meton Kalesi, fetihten kısa süre sonra yapılan tahrir sırasında yalnızca askeri sınıfa mensup olanlar tarafından iskân edilmiş durumdadır. Bu dönemde kale içerisinde herhangi bir reaya kaydedilmemiştir. 1715 yılında *nefs-i kala-i Meton*'da beş mahalle vardır. Bunlar Paşa, Mahkeme, Fethiye, Tahmis, Cami-i Şerif (nam-ı diğer Ağa) mahalleleridir. Meton'da iç kalede de "kal'a-i enderun" bir yerleşim yoktur. Meton'un varoşunda ise 104 nefer ispençe mükellefi bulunmaktadır.⁴⁸⁸

Meton Kazası, Mora Yarımadası'ndaki en küçük birimlerden birisidir. Kazada yalnızca 17 köy bulunmaktadır. Ancak bu 17 köye karşılık olarak kazadaki toprakların büyük kısmının çiftlik olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır ki tahrir defterinde Meton dâhilinde toplam 39 çiftlik birim olarak kayıtlıdır. Meton'daki köylerde sayıları 1 ve 58 arasında değişen ispençe mükellefleri bulunmakla birlikte hiçbir köy hali olarak kaydedilmemiştir. Çiftlikler arasında da yalnızca bir çiftlikte reaya kayıtlı değildir. Meton'daki ahalinin zirai faaliyetlerini çiftliklerde sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

2.4.9.1. Anavarin Nahiyesi

Anavarin (gün. Pylos), Mora Yarımadası'nın güneybatısında, Meton'un kuzeyinde bir körfez içerisinde bulunmaktadır. Meton kazasına tabi olan Anavarin'de Cedid ve Atik olmak üzere iki kale yapısı bulunmaktadır. Anavarin-i Cedid Kalesi, İnebahtı mağlubiyetinden iki yıl kadar sonra Kılıç Ali Paşa tarafından inşa ettirilmiş, yeni kalenin etrafına ahalinin yerleşmesiyle yedi yüz hanelik bir kasaba ortaya çıkmıştır.⁴⁸⁹ Tahrir işleminin yapıldığı sırada Anavarin-i Cedid'de herhangi bir iskân olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kale içerisindeki hamam, dükkân gibi yapıların yanı sıra Sultan Bayezid Han Camii'nin de hala ayakta olduğu görülmektedir. Anavarin-i Cedid varoşunda, kale içine nispetle az da olsa bir yerleşim vardır. Kale varoşunda 30 nefer ispençe mükellefi mevcuttur.⁴⁹⁰

Anavarin-i Atik Kalesi de 18. yüzyıl başlarında hali durumdadır. Mora'daki diğer kaza ve nahiyelerin aksine Anavarin'de herhangi bir köy yerleşiminin olmadığı tespit edilmektedir. Nahiye genelinde 19 çiftlik ve 12 mezra bulunmaktadır. Anavarin'deki ahali, nahiye sınırlarında bulunan çiftliklerde yaşamakta ve zirai faaliyetlerini mezraların yanı sıra bu çiftliklere tabi olarak sürdürmektedir.

⁴⁸⁸ BOA, TK.GM.d., n.146, vr.240b.

⁴⁸⁹ Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, c.I, haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara 1990, s.96; Kevin Andrews, *Castles of the Morea*, The American School of Classical Studies at Athens, Princeton-New Jersey 2006, s.49; Kiel ve Alexander'a göre kalenin tamamlanması on yılı bulmuştur. Kiel-Alexander, "Mora", s.282.

⁴⁹⁰ BOA, TK.GM.d., n.146, vr.261b.

2.5.Mizistre Sancağı'na Tabi Kazalar

2.5.1. Mizistre Kazası

Mizistre (gün. Mistras) Kazası, Mora Yarımadası'nın güney kesiminde antik Sparta şehrinin yakınlarında Taygetos Dağları'nın eteğinde bulunmaktadır. Mizistre Kalesi, Latin Prensligi döneminde inşa edilmiş olan muhkem bir kaledir. Göynüklü Ahmed Efendi, 1715 seferi esnasında Mizistre'yi şu şekilde tanımlamaktadır:

“Menzil-i Mizistre, sâ'at 4, fî gurre-i Ramazân, sene 1127, yevmü'l-cum'a, fî 19 Ağustos. Yevm-i mezbûrda Bağçelihortuz menzilinden dahi ordu-yı hümâyûn hareket idüp ve yine Manya Dağı'nın dâmeni ile yürülüp dar boğazdan geçilüp dört sâ'atde Mizistre 'ye gelindi. Ve nefs-i Mizistre Kal'ası ova cânibine ve yüce dağın ortasına düşüp poyraza karşı göğüs virüp taşra varoşdaki olan evleri dahi mecmû'ısı hisâr içinde ve mükellef mükellef sarâylar, çârşû ve pâzârı haylî vâfir olup hammâmı dahi olup kal'anın ensesi tarafından ve dağın dibinden sovak sovak sular çıkup vâfir değirmenler yürüdür. İpeği gâyetle eyü olup ve hem gâyetle mübâhdur. Ovası çokdur, bir müferrih yire vâki' olmuştur.”⁴⁹¹

Tahrir defterindeki kayıtlarda Mizistre'nin kale içi ve varoş yerleşimleri ayrı ayrı kaydedilmemiş, mahalleler “nefs-i varoş-ı Mizistre” başlığı altında yer almıştır. Ancak Yahudi cemaatinin “cemaat-i Yahudiyan der mahalle-i Katahori der derun-ı kala” başlığı ile kaydedilmesi, Göynüklü Ahmed Efendi'nin de belirttiği gibi hem kalenin hem de varoşun hisar içerisinde bulunduğunu kanıtlamaktadır. Bu dönemde Mizistre'nin oldukça kalabalık bir şekilde iskân edildiği anlaşılmaktadır. Dört mahallesi bulunan Mizistre *nefsinde* 427 nefer Hristiyan⁴⁹², 32 nefer (27'si nev-müslim) Müslüman, 106 nefer de Yahudi vergi mükellefi mevcuttur.⁴⁹³

Mizistre Kazasının 107 köyü bulunmaktadır. Bu köylerden çok küçük bir miktarı, sadece 5'i hali durumdadır. Kazadaki 7 mezranın 5'i ise eski dönemlerde köy olup terk edildikten sonra mezraya dönüşmüştür. Kazada eski dönemde mezra olan bir yer ise iskân edilerek köy statüsüne kavuşmuştur.

Mizistre Kazası, kuzeyde Gördüs ve Trepoliçe'den gelip güneyde Manya ve Benefşe kazalarına kadar uzanan bir güzergâh üzerinde yer almaktaydı. Osmanlılar bu bölgeyi ele geçirdikten sonra Trepoliçe-Mizistre arasındaki dağlık bölgede üç ayrı yolda derbent noktası oluşturmuştur. Bunlardan birisi Trepoliçe-Mizistre arasını batıda Londar tarafından geçen yoldur. Bu yol üzerinde bulunan Longanik (gün. Longanikos) ve Kotnice (gün. Kotitsa?) köylerinden 16 nefer derbent beklemekle görevlendirilmiştir.⁴⁹⁴ Dağların arasından geçen orta yolda ise Dahık (40 nefer), Vreştina (gün. Vresthena, 25 nefer) ve Vorlih (25 nefer) köyleri

⁴⁹¹ Göynüklü Ahmed Efendi, *Tarih-i Göynüklü*, s.208.

⁴⁹² Hasılada 441 yazılmasına karşın Hristiyanlar tek tek toplandığında toplam sayı 427 çıkmaktadır.

⁴⁹³ BOA, TK.GM.d., n.143, vr.3b-6a.

⁴⁹⁴ BOA, TK.GM.d., n.143, vr.53a-54a.

derbentçi olarak tayin edilmiştir.⁴⁹⁵ İki kaza arasındaki dağlık bölgeyi ortadan geçen yolda ise Koline (gün. Kollines, 40 nefer) köyü derbentçi olarak güvenliği sağlamakla yükümlüdür.⁴⁹⁶

2.5.2. Benefşe Kazası

Benefşe Kalesi, Mora Yarımadası'nın güneydoğusunda bir yarımada üzerinde bulunmaktadır. 1715 yılındaki tahrir esnasında Benefşe Kalesi'nin meskûn durumda olduğu görülmektedir. Tahrir kayıtlarına göre Benefşe Kalesi'nin yukarı kale bölümünde bulunan *nefs*, 144 ispençe mükellefi ve 3 nev-müslim tarafından iskân edilmiştir.⁴⁹⁷

Mora Yarımadası'ndaki küçük kazalardan birisi olan Benefşe, konumu itibariyle sık sık korsanların saldırılarına maruz kalmaktaydı. Bu durumun yanında 1715'teki fetihten sonra Osmanlılar hem korsan saldırılarından korunmak hem de olası bir düşman harekâtında gerekli tedbirleri hemen alabilmek için Benefşe Kazası dâhilindeki 16 köyün 15'inde ahalinin bir kısmını viglacılıkla görevlendirmiştir.

Benefşe'deki en önemli vigla noktası Vatika (gün. Neapolis Voion) köyü etrafında teşkil edilmiştir. Mora Yarımadası'nın güneyinde, Akdeniz'e uzanan burunlardan doğu burnun açıklarında bulunan Paşa (gün. Elafonisos) ve Çuka Adaları karşısında konumlanan Vatika köyü etrafında üç ana vigla noktası belirlenmiştir. Bunlardan Paşa Adası karşısına düşen noktada üç köyden 4'er nefer vigla bekleyecektir. Çuka Adası karşısında yedi ayrı vigla noktası belirlenmiş ve bunlarda da 4'er nefer viglacı görevlendirilmiştir. Son olarak Benefşe'nin karşısında da sekiz noktada 4'er nefer viglacı tayin edilmiştir. Böylece Vatika köyü etrafında 18 noktada 72 nefer viglacı gece-gündüz vigla beklemek ve tehlike ortaya çıktığında diğer vigla noktalarına ve Benefşe Kalesi'ne haber vermek üzere belirlenmiştir. Vatika köyü ve mahallelerinde 427 nefer vergi yükümlüsü bulunduğu düşünüldüğünde, viglacıların oranının altıda bire yakın olduğu görülmektedir.⁴⁹⁸

Tablo 2.4. Benefşe'de Vigla Noktalarının Bulunduğu Köyler ve Viglacı Sayıları.

Köy	Vigla	Nefer	Toplam Nefer
Lirya	Mukabele-i Manya	4	12
	Lika	4	
	Limonya	4	
Kolendi	Konema	4	8
	Konara	4	

⁴⁹⁵ BOA, TK.GM.d., n.143, vr.40a, 44a, 45a.

⁴⁹⁶ BOA, TK.GM.d., n.143, vr.58a.

⁴⁹⁷ BOA, TK.GM.d., n.143, vr.110b.

⁴⁹⁸ BOA, TK.GM.d., n.143, vr.113a-116b.

Aya Nikola	Herke	4	16
	Esere Baytere	4	
	Kofu	4	
	Amula	4	
Feneki	Meletre	4	8
	Muza	4	
Şika	Eski Benefşe	4	8
	Kalmela	4	
Aya Todori	Vivari	2	2
Anglona	Vivari	2	2
Milagos	Samadine	8	8
Veliz	Vivari	4	4
Goz	Vivari	4	4
Berani	Kukino Gorfoda Kola	4	4
Abedyä	Kukino Gorfoda Kola	4	4
Neyata	Kiparis, Kepsake ve Haraka	25	25
Kabramasti	Kiparis, Kepsake ve Haraka	20	20
	YEKUN		125

Tablo 2.4'te görüldüğü üzere Benefşe Kazasının kıyıları vigla noktalarıyla donatılmıştır. Vatika köyü de dahil edildiğinde kaza genelinde 197 nefer viglacı görevlendirilmiştir. Burada vurgulanması gereken husus, vigla bekleme hususunda yalnızca gayrimüslim tebaanın görevlendirildiğidir. Tahrir işlemi esnasında Müslüman nüfusun son derecede az olması bu durumun temel nedenidir.

2.5.3. Kalamata Kazası

Kalamata, Mora Yarımadası'nın güneyinde, Manya bölgesine yakın konumda bulunan bir kaledir. 1715 yılında yapılan tahrir esnasında Kalamata Kalesi, Mora'nın büyük bölümünde olduğu gibi terk edilmiş durumdadır ve meskûn değildir. Kalamata'da *nefs-i varoş*, kalenin aksine meskûn durumdadır. Aya Kostantin ve Kalyoya mahallelerinden oluşan Kalamata varoşunda 306 nefer ispençe mükellefi kayıtlıdır. Konum itibarıyla Manya ve Koron kazaları arasında kalan Kalamata'da ahalinin mal ve canını korsan saldırılarından muhafaza etmek amacıyla Kalamata kasabası ahalisinin yanı sıra İşperhoma (gün. Sperchogia?) Çiftliği'nde yaşayan reayanın tamamı vigla beklemek üzere görevlendirilmiştir. Kasaba ve çiftlikte yaşayan

ahaliden yirmi nefer münavebe usulüyle vigla bekleyecek ve bu görevleri karşılığında cizye, ispençe ve öşür haricindeki vergilerden muaf sayılacaklardır.⁴⁹⁹

Tahrir defterindeki verilere göre Kalamata Kazası dahilinde 14 köy mevcut olup bu köylerden hiçbirisi hali değildir. Kalamata'da mezra bulunmamaktadır, bu nedenle kaza ahalisi zirai faaliyetlerini sayısı on biri (ikisi hali ve harap, hariçten ziraat olunur kaydı var) bulan çiftliklerde sürdürmektedir.

2.5.4. Koron Kazası

Mora Yarımadası'nın güneyinde, Messenia bölgesinin doğu kıyısında bulunan ve Meton'la birlikte yarımada için stratejik önemi bulunan Koron Kalesi, Mora Sancağına bağlı olan Meton'un aksine Mizistre Sancağı sınırları dâhilindedir. Koron'da hem iç hem de dış kalede önceki dönemlerde yerleşim bulunduğu anlaşılmaktadır. Tahrir defterindeki kayıtlara göre iç kalenin tek mahallesi Mahkeme mahallesidir. 1715 yılında meskûn olmayan Mahkeme mahallesinde Müslüman hanelerinden 15'i mamur, 7'si harap olarak kaydedilmiştir. Evlerin yanı sıra yine Müslümanlara ait olan iki dükkân ve bir fırın da kayıt altına alınmıştır. Dış kale ise Aya Sofya ve Paşa adında iki mahalleden oluşmaktadır. Bu iki mahallede Müslümanlara ait toplam 22 mamur ev, 18 harap ev ile bir cami ve bir hamamın yanı sıra harabe halde 24 dükkân ve bir fırın vardır. Koron Kalesi'nde bu dönemde Müslüman reaya bulunmayıp toplamda 297 nefer ispençe yükümlüsü kaydedilmiştir.⁵⁰⁰

Koron Kazasında 41 köy bulunmaktadır. Bu köylerden 2'si hali durumdadır. Kaza genelinde yalnızca bir mezra mevcuttur, bundan dolayı ahali zirai faaliyetlerini 26 çiftlik arazisinde sürdürmektedir.

Koron'da güvenliği sağlamak amacıyla tek bir güvenlik noktası oluşturulmuştur. Bu minvalde 22 ispençe yükümlüsünün kayıtlı olduğu Sarıca köyü ahalisi, gece-gündüz denizi gözetleyip tehlike ortaya çıktığında korsan ve eşkıya ile mücadele etmek üzere derbentçi ve viglacı olarak görevlendirilmiştir.⁵⁰¹

⁴⁹⁹ BOA, TK.GM.d., n.143, vr.134b.

⁵⁰⁰ BOA, TK.GM.d., n.143, vr.155b.

⁵⁰¹ BOA, TK.GM.d., n.143, vr.162b.

2.5.5. Manya Kazası⁵⁰²

2.5.5.1. Pasava Nahiyesi

Mora Yarımadası'nın güneyinde, Lakonya Körfezi'nin batı kıyısında bulunan Pasava (gün. Passavas), Manya bölgesinde bulunan üç önemli kale ve yerleşim biriminden birisidir. 1715 yılındaki tahrir esnasında Pasava Kalesi'nde yerleşim bulunmamaktadır. Dağlık bir arazide bulunan Pasava Nahiyesi sınırlarında biri hali olmak üzere 14 köy bulunmaktadır. Bu köylere karşılık nahiye genelinde yalnızca iki mezra mevcut olup ahali bu mezraları ziraat amaçlı kullanmaktadır.

2.5.5.2. Kelefa Nahiyesi

Kelefa Nahiyesi, Mora Yarımadası'nın güneyindeki Manya burnunun batı kıyısında bulunmaktadır. Köprülü Ahmed Paşa tarafından 1667 yılında Manya'da vergi ödemek istemeyen ve sık sık isyan çıkaran Manyotları kontrol altında tutmak için inşa ettirilen Kelefa Kalesi'nin etrafında organize edilen bu nahiyede, kale yalnız askeri amaçlı olarak kullanıldığı ve küçük olduğu için yerleşim bulunmamaktadır.

Dağlık ve küçük bir bölgeyi kapsayan Kelefa Nahiyesi dahilinde 24 köy bulunmaktadır. Bu köylerden 2'si hali durumdadır. Nahiyede mezra mevcut değildir.

2.5.5.3. Zarnata Nahiyesi

Zarnata Nahiyesi, Mora Yarımadası'nın güneyindeki Manya burnunda, Kelefa Nahiyesinin kuzeyinde konumlanmıştır. 17. yüzyılın ikinci yarısında Mora'yı gezen Evliya Çelebi'nin aktarımına göre isyankâr Manyotların yaşadığı ve Osmanlı döneminde de yarı bağımsız hüviyetini sürdüren Manya bölgesinin tamamen Osmanlı kontrolüne alınmasının ardından Eğribozlu Köse Ali Paşa, Zarnata Kalesi içindeki ve varoşundaki Hristiyanların

⁵⁰² Tahrir defterinde Manya Kazası idari olarak tanımlanmamış olup avarız ve cizye icmallerini ihtiva eden defterlerde bölgedeki üç kale “Nahiye-i Manya” altında zikredildiği için diğer kaza ve nahiyelerle karışmaması amacıyla tarafımızdan eklenmiştir. Manya bölgesi, Osmanlı kaynaklarında sık sık vergi kaynaklı isyanlarla anılmaktadır. 16. yüzyıl sonlarında bölgeyi gezen Alman seyyah Breüning, Manya halkının dağlardaki mağaralarda yaşadığını, Hristiyan olan bu halkın Arnavutça konuştuğunu kaydetmiştir. Hans Jacob Breüning, *Breüning Seyahatnamesi: Doğu Ülkelerine Yolculuk; İstanbul 1579*, çev. Selma Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2020, s.77; Manya bölgesi ve Manyotlar hem Osmanlı hâkimiyetinde hem de Venedik idaresinde tam anlamıyla kontrol altına alınamamış ve buradaki Moralılar sık sık vergi ödememek için metbularına isyan etmişlerdir. 19 Şubat 1718 tarihli bir belgede Manya reayasının cizye ve avarız vergilerini ödemekte bir süre için inat ettikleri ancak daha sonra itaatlerini Mora muhafızı Ahmed Paşa'ya bildirdikleri kayıtlıdır. BOA, AE.SAMD.III 222/21410; Manya ahalisi ilk Osmanlı hâkimiyeti devrinde de sık sık isyan etmiştir. Katip Çelebi'nin kaydına göre 17. yüzyıl başlarında “haracı harbe ucuyla veren” Manya ahalisi, Tırhala mutasarrıfı Arslan Paşa tarafından itaat altına alınmıştır. Katip Çelebi, *Fezleke*, s.464; Katip Çelebi, *Tuhfetü'l-kibar fi Esfari'l-bihar*, haz. İdris Bostan, TÜBA Yayınları Ankara 2018, s.185; Katip Çelebi, *Deniz Savaşları: Tuhfetü'l-Kibar fi Esfari'l-Bihar*, s.127.

evlerini satın alarak burada sakin olan tebaayı şehirden çıkarmış, yediye yakın kiliseyi camiye tahvil etmiş ve burada birçok hamam, mektep, zaviye inşa ettirmiştir.⁵⁰³

Manya bölgesindeki diğer iki nahiye gibi Zarnata da küçük bir bölgeyi kapsamaktadır. Zarnata Nahiyesinin 17 köyü bulunmakta olup bu köylerden Kayıça'nın beş mahallesi bulunmaktadır. Nahiyedeki köylerin hiçbirisi hali durumda değildir. Nahiyede yalnızca 1 mezra mevcuttur.

Tablo 2.5. Mora Yarımadası'nda İdari Üniteler.

Kaza/Nahiye	Kale	Nahiye	Mahalle	Köy	Mezra
Anabolu	3	1	25	66	5
Gördüs	1	1	7	94	67
Trepoliçe	-	1	8	42 ⁵⁰⁴	22
Kalavrita	-	-	12	135	15
Holomiç	1	-	10	154	24
Balyabadra	2	-	14	119	10
Arkadya	1	-	10	81	13
Andrusa	-	-	-	67	3
Karitena	-	-	-	120	18
Fenar	-	-	-	67	16
Londar	-	-	-	36	4
Meton	1	-	5	17	3
Anavarin	2	-	-	-	12
Mizistre	1	-	-	107	7
Benefşe	1	-	3	16	3
Kalamata	1	-	2	14	-
Koron	1	-	3	41	1
Pasava	1	-	-	14	2
Kelefa	1	-	-	24	-
Zarnata	1	-	5	17	1
YEKUN	18	3	104	1231	226

⁵⁰³ Kiel-Alexander, "Mora", s.283.

⁵⁰⁴ Evangelia Balta 1716 tahririnde Trepoliçe'de 46 köy ve 17 çiftlik bulunduğunu kaydetmiştir. 1704 tarihli İtalyanca bir el yazmasında ise Trepoliçe bölgesinde 62 köy ve 7 manastır bulunduğu, ayrıca bölgede 1598 hanenin kayıtlı olduğu belirtilmektedir. Evangelia Balta, "Viticulure in the Kaza of Tripolitsa (16th-18th c.)", *iç. Population and Agricultural Production in Ottoman Morea*, The ISIS Press, İstanbul 2015, s.175.

Mora Yarımadası'nın idari yapısına dair yukarıdaki veriler incelendiğinde yarımadaadaki köylerin yaklaşık olarak üçte birinin hali durumda olduğu görülmektedir. 16. yüzyılda Akdeniz dünyasının genelinde görülen yoğun nüfus artışı ve buna bağlı olarak yeni arazilerin tarıma kazandırılmasıyla ekili alanların büyümesi verimli ovalarda yeni köylerin ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Rumeli'deki topraklarında da aynı gelişmelerin yaşandığı bilinmektedir. Nüfus ve arazi konularındaki bu büyüme aynı zamanda köylülerin işlediği toprak miktarının giderek küçülmesine ve topraksız köylülerin sayısının artmasına neden olmuştur ki söz konusu büyümenin sürdürülmesi yüzyıl sonlarına doğru imkânsız hale gelmiştir. Öte yandan bekar yetişkin erkek nüfusunun da artması 16. yüzyıl sonlarından itibaren ortaya çıkan Celali hareketlerinin temel nedenini oluşturmuştur.⁵⁰⁵

17. yüzyılda özellikle Anadolu'da yaşanan kargaşa ortamından ötürü köylülerin büyük kısmı iş bulma ve güvenlik gerekçeleriyle köylerini terk ederek şehirlere yerleşmeye başlamıştır. Böylece Anadolu'nun büyük kısmında terk edilmiş köyler ortaya çıkmıştır. 18. yüzyılda Mora Yarımadası'nda da hali durumdaki köylerin sayısı oldukça fazladır. Toprağın verimsiz hale gelmesi, salgın hastalıklar gibi gelişmeler köylülerin topraklarını geçici veya kalıcı olarak terk etmesine neden olmaktadır.⁵⁰⁶ Mora özelinde ortaya çıkan durumda yüzyıl kadar önce Anadolu'da yaşanan kargaşa ortamından bazı farklılıkları bulunmaktadır. Öncelikle Mora Yarımadası savaştan yeni çıkmış bir bölgedir. Osmanlı ordusu bölgeye girmeden önce adanın yerlisi Rumlar ve bölgede yaşayan Venediklilerin büyük kısmı zaten yarımadadan ayrılarak yakında bulunan adalara göç etmişti. Bu nedenle Osmanlılar yarımadağa girdiğinde bölgedeki köylerin bir kısmı boş vaziyetteydi ki bu durum tahrir defterlerine de yansımıştır. Fetihden sonra uygulanan iskan politikaları neticesinde hali köylerin bir kısmının yeniden meskun hale geldiği görülmektedir.

Tablo 2.6. 1716 Yılında Mora'da Hali Yerleşimler.⁵⁰⁷

Kaza	Köy	Çiftlik	Mezra	Çift	Zemin
Gördüs	41	137	32	626	8811
Fonya	10	3	3	2	16734
Kalavrita	16	35	6	205	14116,5
Vostiça	-	2	3	16	970
Meton	-	22	3	97,5	-

⁵⁰⁵ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları"*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

⁵⁰⁶ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, c.I, çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s.212.

⁵⁰⁷ BOA, MAD.d., n.93.

Koron	-	2	3	16	970
Trepoliçe	1	4	19	71	5165
Ayo Petro	-	2	3	16	970
Tana	-	-	-	-	-
Benefşe	-	-	-	-	-
Kalamata	-	2	-	7	2138
Andrusa	19	29	2	161,5	10503
Holomiç	29	158	22	1390,5	4715
Mizistre	6	151	12	498,5	25350
Pasava	1	3	2	-	12406,5
Kelefa	2	-	-	-	-
Zarnata	-	-	-	-	10
Bardunya	-	-	-	-	527

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKTİSADİ YAPI

Tahrir defterleri, özellikle 16. yüzyılda düzenli bir biçimde tutulmuş olması nedeniyle bir bölgede iktisadi durumu ve iktisadi yapının gelişimini tespit etmek için önem taşımaktadır. Ancak 18. yüzyılda tahrir geleneğinin zaten çoktan terk edilmiş olması, ayrıca Mora Yarımadası özelinde düşünüldüğünde bölgenin savaştan yeni çıkmış olması ve büyük kısmının harap halde bulunması, iktisadi durumun tespitini zorlaştıran etmenlerdendir. Bu nedenle, örneğin tarımsal üretimde artış veya yükseliş konusunda sağlıklı yorumlar yapabilmek mümkün değildir. Yine de mevcut tahrir defterlerinin ışığında yarımadanın 18. yüzyıl başlarındaki iktisadi durumu ele alınmış ve önceki yüzyıllardaki tahrir defterleri ile yeri geldiğinde karşılaştırmalar yapılarak sağlıklı bir sonuç elde edilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti, bir bölgede gelir kaynaklarını tespit etmek amacıyla tahrir işlemini kullanmaktaydı. Bu amaçla belirli bir yerleşim yerindeki nüfus, ödemekle yükümlü oldukları vergilerle birlikte kaydedilerek o bölgeden elde edilecek gelir hesaplanır ve dirlik dağıtılacak askerler için üniteler belirlenirdi. 17. yüzyıl başlarından itibaren iktisadi yapıda değişimler meydana gelmeye başlamıştır. Özellikle 16. yüzyıldaki büyük fiyat artışının yanı sıra yüzyılın sonlarına doğru askeri yapıda da büyük bir değişim meydana gelmiştir. Ateşli silah kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte merkezi ve düzenli ordular önem kazanmış, bunun neticesinde timarlı süvariler giderek önem kaybetmiştir. Merkezi ordu gücünün ve asker sayısının artışıyla birlikte merkezi hazinenin nakit para ihtiyacı artmıştır. Vergilerin büyük kısmının aynî olarak tahsil edildiği timar sisteminin artan nakit ihtiyacına yeterli cevap verememesi nedeniyle 17. yüzyıl başlarından itibaren cizye, avarız ve tekâlif-i örfiye vergileri önem kazanmıştır. Her üç vergi türü de reayadan nakit olarak tahsil edilmesi ve kişi sayısının esas alınması ve miktarının önceden belirlenmesi sayesinde bütçe hesaplamalarında kolaylık sağlamıştır.⁵⁰⁸

1715 yılındaki tahrir işlemi sonucunda Mora Yarımadası'nda 163 yük⁵⁰⁹ 14 bin 260 (16.314.260) akçelik bir gelir kaydedilmiştir. Bu gelirin 225 bin 500 akçesi, Sultan III. Ahmed'in Anabolu'da kurduğu vakıf için ayrılmış, 350 bin akçesi Mora beylerbeyine, 256 bin akçesi Mizistre mirlivasına hass olarak tahsis edilmiştir. Yarımada kalelerde görevli 3784 nefer eşkinci, süvari, farisan, beşlüyan, azaban, topçu, cebeci, humbaracı ve müstahfız gibi

⁵⁰⁸ Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s.110-111.

⁵⁰⁹ Bir yük, 100 bin akçeye tekabül etmektedir.

muhafızların zeamet ve timarları için de 106 yük 89 bin 400 (10.689.400) akçelik bir gelir ayrılmıştır. Yarımada'nın gelirlerinden geriye kalan 47 yük 93 bin 360 (4.793.360) akçe ise havass-ı hümayun için kaydedilmiştir.⁵¹⁰

Aşağıda detaylarıyla görüleceği üzere hesaplanan bu gelir yarımada'da tarımsal üretim, hayvancılık ve vergilerden elde edilmekteydi. Mora'daki iktisadi durumla alakalı arşiv vesikalarında para birimi olarak hem akçe hem de gurusun kaydedildiğini görmekteyiz. 1690 yılından itibaren darp edilmeye başlanan yeni gümüş kuruşlarda 1 *esedi* gurusun rayici 120 akçeydi.⁵¹¹ 1715 tarihli tahrir defterlerinde 120 akçe olarak hesaplanan rayici farklı dönemlerde değişiklik göstermiştir. Örneğin 1720 yılındaki mukataa kayıtlarında 110 akçe olarak hesaplanan 1 gurus, H.1148 yılında 160 akçe olarak hesaplanmaktaydı (Bkz. *Dördüncü Bölüm*).

3.1. Mukataalar ve Mültezimler

Mukataa, kısa tanımıyla devlete ait bir gelir kaynağının belirli bir ücret karşılığında iltizam usulü ile muayyen bir müddetle devredilmesidir. Osmanlı Devleti'nde ilk olarak II. Mehmed devrinde ortaya çıktığı kabul edilen mukataalar, başlangıçta iltizam usulü ile ve belirli bir müddetle işletilmekteydi. Mukataayı oluşturan vergi birimleri, bir bölümü peşin olarak ödenmesi (muaccele) şartıyla belirli bir yıllık bedel karşılığında ve belirli bir süreyle, kâr ve zararı iltizamı üzerine alan kişiye ait olmak üzere açık arttırma yoluyla ve kefaletle devredilmekte, iltizamı alan kişiye de mültezim adı verilmekteydi.⁵¹² Zaman içerisinde yaygınlaşan iltizam uygulaması nihayet 1695 yılında malikâne sistemine evrilmiş ve iktisadi üniteler kayd-ı hayat, yani ömür boyu sürecek bir biçimde müteşebbislere verilmiştir. Bu dönemde mukataa, “gelirlerin meblağ karşılığı iltizama verilmesi” anlamını yitirerek iltizama konu olan vergi birimi anlamını taşımaya başlamıştır.⁵¹³

Mukataalar tek bir vergi türünü belli bir bölgede kapsadığı gibi, farklı vergi türlerini belli bir bölge kapsamında içerebilmektedir. Mukataaların hazineye gelir sağlaması için *iltizam* veya *emanet* yoluyla işletmeye verilmesi gerekir. Devlet, bir verginin tahsil edilmesi işini ihaleyle bir mültezime vermişse bundan ilgili mukataanın iltizam ile idare edildiği anlaşılmalıdır. Aynı şekilde devlet mukataayı idare etmek için bizzat memurunu gönderiyorsa, bu da mukataanın emaneten idare edildiği anlamına gelmektedir.⁵¹⁴

⁵¹⁰ BOA, TK.GM.d., n.145, vasale 1.

⁵¹¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.156.

⁵¹² Mehmet Genç, “İltizam”, *DİA*, c.XXII, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s.154-155.

⁵¹³ Mehmet Genç, “Mukataa”, *DİA*, c.XXXI, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s.12; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s.35-58.

⁵¹⁴ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, Ankara 1986, s.21.

Mukataa gelirleri, doğrudan devlet hazinesine giden ve devlet bütçesinde önemli bir yer tutan gelir kalemlerindendir. 1715 tarihli mufassal tahrir defterlerine göre Mora Yarımadası'ndaki kazalarda önemli gelirler mukataa halinde bulunmaktaydı. Bu mukataa gelirlerinin tamamı da havass-ı hümayuna dahil edilerek merkezi hazineye aktarılmaktaydı.⁵¹⁵

MAD 1851'de bulunan ve Mora Yarımadası'ndaki tahrir işlemini tamamlayan muhasebe-i evvel Süleyman Efendi'nin hesabına göre Mora sancağındaki mukataa ve havass-ı hümayuna ait gelirlerden devletin bütçesine toplam 5.353.850 akçe girmektedir.⁵¹⁶

Tablo 3.1. 1715 Tahririne Göre Mora Yarımadası'nda Mukataa Gelirleri.⁵¹⁷

Mukataanın Bulunduğu Kaza	Mukataa Birimleri	Yıllık Gelir Miktarı (Akçe)	Kaza/Nahiye Toplam
Anabolu ⁵¹⁸	Mahsul-i gümrük-i iskele-i nefis-i Anabolu	80.000	
Anabolu	Mahsul-i resm-i kapan	3.000	
Anabolu	Mahsul-i şemhane-i nefis-i Anabolu	2.000	
Anabolu	Mahsul-i bac-ı bazar-ı esb ve gav ve esir ve gayrihi maa bac-ı bab-ı kala-i Anabolu	3.000	
Anabolu	Mahsul-i tahmis-i nefis-i Anabolu	6.000	
Anabolu	Mahsul-i mizan-ı harir-i vilayet-i Mora ve Mizistre	400.000	
Anabolu	Mahsul-i tamga-i kirpas der nefis-i Anabolu	1.000	
Anabolu	Mahsul-i boyahane-i nefis-i Anabolu	1.500	
Anabolu	Mahsul-i bazar-ı üsara der nefis-i Anabolu	2.000	
Anabolu	Mahsul-i eşcar-ı zeytun der daire-i Anabolu ve kurb-ı Bâğât-ı Anabolu ve Eski Anabolu	150.000	
Anabolu	Mahsul-i iskele-i karye-i Ayo Yani der nahiye-i Aya Petri tabi-i kaza-i Anabolu	12.000	

⁵¹⁵ BOA, TK.GM.d., n.315, vr.2b-8a.

⁵¹⁶ BOA, MAD.d., n.1851, s.542.

⁵¹⁷ 18. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde toplam geliri 69.839,5 guruşa ulaşan Mora'daki mukataaların yıllık gelirleri şu şekildedir: Mora muhassıllık mukataası 14.118 guruş; Mora ve civarında zeytinyağı üretimi 2.261 guruş; Kordos (Gördüs) mukataası 2.635 guruş; Kalavrita mukataası 1.444 guruş; Benefşe mukataası 1.565 guruş; Anavarin mukataası 807 guruş; Balyabadra mukataası 6.435 guruş; Astayos cizyesi 1.868 guruş; Trepoliçe mukataası 5.274 guruş; Meton ve Koron mukataası 565 guruş [Meton ve Koron'dan sonra 477 guruş ile Anabolu mukataası gelmektedir ancak üzeri çizilmiştir]; Karitena mukataası 1.859 guruş; Andrusa mukataası 2.320 guruş; (?) cizyesi 1.909 guruş; Mizistre mukataası 1.963 guruş; Licana cizyesi 3.632; Kalamata mukataası 6.294 guruş; Holomiç ve tevabii iskeleleri 8.504 guruş, Mizistre cizyesi 250 guruş; Mora resm-i mizanı 1.062; Foliye cizyesi 58,5 guruş; Mora resm-i dönümü 915 guruş; resm-i buğday ve arpa mukataası 2.019 guruş; Arkadya cizyesi 1.771 guruş; (?) mevzii cizyesi 250 guruş; (?) mukataası 61 guruş. BOA, D.BŞM.d., n.3998, s.2-3; ayrıca bkz. Fariba Zarinebaf, "Soldiers into Tax-Farmers and Reaya into Sharecroppers: The Ottoman Morea in the Early Modern Period", *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece: The Southwestern Morea in the 18th Century*, s.38 (yazarın arşiv belgesinden hareketle oluşturduğu tabloda bazı mukataa gelirlerini atladığı görülmüştür).

⁵¹⁸ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.12b.

Anadolu	Dalyanha-i kaza-i Anadolu (altı dalyanda toplam)	11.000	
Anadolu	Şikargah-ı mahi der sınır-ı çiftlik-i Şirmerd der nehr-i Değirmenlik ve sazlık	3.000	
Anadolu	Mahsul-i memleha-i karye-i Termiş tabi-i Anadolu ⁵¹⁹	500.000	
Anadolu	Arazi-i zir-i zeytunluk der hudud-ı çiftlik-i Stameti hudud-ı Eski Anadolu (hâsıl ani'l-galle)	5.000	
Anadolu	İhtisab ve ihzariye-i nefis-i Anadolu	10.000	
Anadolu	Mahsul-i sırhane	1.000	
Anadolu	Bac-ı pay-ı ağnam-ı kasabat ve ez-haric amed	1.000	1.191.500
Gördüs ⁵²⁰	Mukataa-i gümrük-i iskele-i Gördüs maa kaza-i Gördüs ⁵²¹	6.000	
Gördüs	Mukataa-i dalyan-ı mahi der liman-ı Cehriz maa Livadaki der canib-i İnebahtı ⁵²²	1.000	
Gördüs	Zeytunluk	70.000	
Gördüs	İhtisab ve ihzariye-i nefis-i Gördüs ve kaza-i mezbure	2.000	79.000
Kalavrita ⁵²³	Mahsul-i iskele-i Vostiça	12.000	
Kalavrita	Mahsul-i memleha-i Vostiça	4.000 ⁵²⁴	
Kalavrita	Mahsul-i memleha-i Akrata	2.500	18.500
Holomiç ⁵²⁵	Mahsul-i iskele-i Holomiç, Glarenca dahi dirler	18.000	
Holomiç	Mahsul-i göl-i Koheti? ve resm-i saz der kenar-ı göl	300	
Holomiç	Dalyan-ı Koheti maa Todolce	6.000	
Holomiç	Dalyan-ı Prokopo	8.400	
Holomiç	Panayır-ı Yeni Cami nam-ı diğer Ayo Yani ⁵²⁶	3.000	
Holomiç	İhtisab ve ihzariye-i nefis-i Holomiç ⁵²⁷	500	

⁵¹⁹ BOA, MAD.d., n.1851, s.525. Termiş tuzlasından elde edilen gelire dair kayıt mufassal tahrir defterinde bulunmayıp MAD.1851 numaralı defterdeki kayda istinaden tabloya alınmıştır.

⁵²⁰ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.73b.

⁵²¹ “mürur ve ubur edenlerden kanun üzere gümrük alınur ber muceb-i defter-i atik”.

⁵²² “sayd edenler ile münasafa olunur”. Dalyanın İnebahtı ahalisiyle birlikte paylaşıldığı anlaşılmaktadır.

⁵²³ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.241b.

⁵²⁴ Vostiça tuzlasının geliri tahrir defterinde 2000 akçe, MAD. 1851’de ise 6500 akçe olarak kaydedilmiştir. BOA, MAD.d., n.1851, s.526.

⁵²⁵ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.305b.

⁵²⁶ “senede bir kere ağustos ayında üç gün durur”; her sene 29 Ağustos’ta başlayan panayır günümüzde ticaretten ziyade eğlence amaçlı olarak tertip edilmektedir. İbrahim Alper Arısoy-Dimitris Michalopoulos, “Mora Türklerinin Sosyokültürel Yapısı Üzerine Notlar (17-19. Yüzyıllar)”, 9. *Balkan Tarihi Kongresi (9. Uluslararası Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi Bildirileri)*, ed. Mehmet Yavuz Erler, Samsun 2016, s.297.

⁵²⁷ Holomiç ihtisab ve ihzariyesine dair kayıt MAD 1851’deki kayda istinaden tabloya eklenmiştir. BOA, MAD.d., n.1851, s.527.

Holomiç	Mukataa-i dalyanha-i Modeş?, ve Kayapa?, ve Peritol? ve Rumiye ve memalih (Bondikoz ve Lehyana? tuzlaları)	300.000	336.200
Karitena ⁵²⁸	Mahsul-i dalyan-ı göl-i Kayapa der miyan-ı karye-i Ekşerohor ve Virine tabi-i Karitena	8.000	
Karitena	Mahsul-i dalyan-ı Iskala der nezd-i karye-i Agoliçe tabi-i Karitena	100.000	108.000
Balyabadra ⁵²⁹	Mahsul-i iskele-i nefsi-i Balyabadra ve gümrük	30.000	
Balyabadra	Mahsul-i iskele-i nefsi-i Kastel maa resm-i geçid ber canib-i İnebahtı ve gayrihi	6.000	
Balyabadra	Mahsul-i ihtisab ve ihzariye ve resm-i keyl ü kantar der nefsi-i Balyabadra ve Kastel	3.000	
Balyabadra	Mahsul-i dalyan-ı mahi der kenar-ı derya ve Papa Burnu ve gayrihi	14.400	
Balyabadra	Mahsul-i icarat-ı dekakin ve haneha ve gayrihi der nefsi-i Kastel	24.120	
Balyabadra	Mahsul-i sazlık der mevzi-i Miryavana	10.000	
Balyabadra	Mukataa-i bac-i bazar-ı esb ve gav ve esir ve gayrihi ve bac-ı siyah ez-âmed ü reft	3.000	
Balyabadra	Mukataa-i memleha-i Kamaniç der kurb-ı karye-i Ahaya ve Kamaniç	12.000	
Balyabadra	Mukataa-i tahmis der nefsi-i Balyabadra maa Kastel	5.000	
Balyabadra	Mahsul-i icarat-ı dekakin ve haneha ve gayrihi der nefsi-i Balyabadra	161.640	
Balyabadra	Mahsul-i debbağhane der nefsi-i Balyabadra	1.500	
Balyabadra	Mahsul-i şemhane der nefsi-i Balyabadra	2.500	
Balyabadra	Mukataa-i eşcar-ı palamud der mabeyn-i karye-i Ahaya ve Dragano ve Mertire ve Apostol ve Bakra ⁵³⁰	200.000 ⁵³¹	
Balyabadra	Mahsul-i sırhane-i nefsi-i m.	2.500	475.660
Andrusa ⁵³²	Mahsul-i sayd-i mahi der (ber vech-i iltizam)	3.000	

⁵²⁸ BOA, MAD.d., n.1851, s.527. Karitena köyü mukataalarına dair kayıt mufassal tahrir defterinde bulunmayıp MAD.1851 numaralı defterdeki kayda istinaden tabloya alınmıştır.

⁵²⁹ BOA, TK.GM.d., n.146, vr.18b-19a.

⁵³⁰ “mukaddemen İstanbul’da vâkı’ merhûm ve mağfûrûn leh Sultan Bayezid-i Veli evkâfi tarafından zabt olunmuş, hâlen mevkûf”.

⁵³¹ “ber vech-i tahmîn”.

⁵³² BOA, TK.GM.d., n.146, vr.131b.

Andrusa	Mahsul-i ihtisab ve ihzariye-i nefis-i Nişi ve nahiye-i Andrusa	2.000	5.000
Meton ⁵³³	Mahsul-i gümrük-i iskele-i Meton der kaza-i mezbure	20.000	
Meton	Mahsul-i bac-ı bazar-ı esb ve gav ve üsara ve bac-ı siyah tabi-i m (ber vech-i iltizam)	3.000	
Meton	Mahsul-i şemhane tabi-i mezbur (ber vech-i iltizam)	1.500	
Meton	Mahsul-i ihtisab ve ihzariye-i nefis-i Meton ve kaza-i m ve resm-i keyl ü kantar (ber vech-i iltizam)	1.000	
Meton	Mahsul-i şikar-ı mahi der kenar-ı derya tabi-i m (ber vech-i iltizam)	2.500	
Meton	Bac-ı pay-ı ağnam ve gayrihi (ber vech-i iltizam)	500	
Meton	Memleha-i nefis-i Meton, hali		28.500
Anavarin-i Cedit ⁵³⁴	Mahsul-i iskele-i Anavarin tabi-i mezbur (ber vech-i iltizam)	4.500	
Anavarin-i Cedit	Mahsul-i bac-ı bazar-ı esb ve gav ve bac-ı siyah tabi-i m (ber vech-i iltizam)	2.500	
Anavarin-i Cedit	Mahsul-i şikar-ı mahi der kenar-ı derya tabi-i m (ber vech-i iltizam)	1.000	
Anavarin-i Cedit	Mahsul-i şemhane tabi-i mezbur (ber vech-i iltizam)	500	
Anavarin-i Cedit	Mahsul-i ihtisab ve ihzariye-i nefis-i Anavarin ve nahiye-i m ve resm-i keyl ü kantar tabi-i m (ber vech-i iltizam)	2.000	
Anavarin-i Cedit	Mahsul-i dalyan der mukabele-i Anavarin-i Atik tabi-i m ve resm-i geçid (ber vech-i iltizam)	24.000	
Anavarin-i Cedit	Mahsul-i sırhane ve bac-ı pay-ı ağnam	500	35.000
Arkadya ⁵³⁵	Mahsul-i iskele-i Arkadya ve gümrük	15.000	
Arkadya	Mahsul-i ihtisab ve ihzariye ve resm-i keyl ü kantar ve resm-i bac-ı bazar ve bac-ı siyah	3.000	
Arkadya	Mahsul-i şikâr-ı mahi der nezd-i Nişi	3.000	
Arkadya	İhtisab ve ihzariye-i nefis-i Nişi	2.000	23.000
Mizistre ⁵³⁶	Bac-ı bazar ve resm-i keyl ü kantar der nefis-i kasaba	6.000	

⁵³³ BOA, TK.GM.d., n.146, vr.259b.

⁵³⁴ BOA, TK.GM.d., n.146, vr.262a.

⁵³⁵ Arkadya'daki mukataalara dair bilgiler MAD 1851'deki kayda istinaden tabloya eklenmiştir. BOA, MAD.d., n.1851, s.529.

⁵³⁶ BOA, TK.GM.d., n.143, vr.15a.

Mizistre	İhtisab ve ihzariye-i nefsi-i kasaba ve kaza-i mezbure	3.000	
Mizistre	Panayır der haric-i kasaba, dükkân bab 60	24.000	
Mizistre	Mukataa-i sabunhane der nefsi-i Mizistre	3.000	
Mizistre	Mukataa-i debbağhane der nefsi-i Mizistre	1.000	
Mizistre	Mukataa-i icarat-ı dekakin ve haneha	21.660	
Mizistre	Mahsul-i iskele der daire-i Alhoz	2.000	
Mizistre	Mahsul-i (...) mahi der nezd-i Alhoz	4.000	
Mizistre	Memleha-i İlyoz ber mucib-i defter-i atik, haliyen battal		64.660
Benefşe ⁵³⁷	Mahsul-i iskele-i nefsi-i Benefşe maa gümrük	3.000	
Benefşe	Mahsul-i şemhane ve boyahane	500	
Benefşe	Mahsul-i bac-ı bazar [ve] siyah [ve] resm-i keyl ü kantar	1.500	
Benefşe	İhtisab ve ihzariye-i nefsi-i Benefşe ve kaza-i mezbur	2.000	
Benefşe	Şıkar-ı mahi der kenar-ı derya ve liman karye-i Vasika ⁵³⁸	3.000	
Benefşe	Resm-i berevat-ı müstahfızan ve azaban ve topçıyan ve cebeciyan-ı yerlü gayr-i ez eşkinciyan-ı liva-i mezbur	1.500	
Benefşe	Resm-i arusane-i müstahfızan ve azaban ve topçıyan ve cebeciyan-ı yerlüyan-ı kıla-ı liva-i Mizistre gayr-i ez dizdaran ve ağayan-ı azaban ve (...) ser-topi	1.500	13.000 ⁵³⁹
Kalamata ⁵⁴⁰	Mahsul-i iskele-i nefsi-i Kalamata	6.000	
Kalamata	Mahsul-i dalyan-ı mahi der kenar-ı derya	4.000	
Kalamata	Mahsul-i şıkarha-i mahi	3.000	
Kalamata	Mahsul-i bac-ı bazar-ı esb ve gav ve esir ve gayrihi	3.000	
Kalamata	İhtisab ve ihzariye ve resm-i keyl ü kantar ve bac-ı siyah	3.000	
Kalamata	Mukataa-i karhane-i sandal ve harir-i mütenevvia	1.000	20.000
Koron ⁵⁴¹	Mahsul-i iskele-i Koron	30.000	

⁵³⁷ BOA, TK.GM.d., n.143, vr.112b.

⁵³⁸ “Dalyan olmayub ağ ve ıgırıp ile sayd edenlerden öşr alınur”. Yunanca kökenli bir kelime olan ıgırıp, büyük balık ağı anlamına gelmektedir. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s.667.

⁵³⁹ Benefşe kazası mukataalarından “resm-i berevat...” ve “resm-i arusane-i müstahfızan...” dair olan kayıtlar MAD 1851’de bulunmamaktadır. Bunun yerine yıllık geliri 600 akçe olan “Maktua-i ücret-i (...) der karye-i Vatika an mürur ve ubur-ı insan ve hayvanat ada-i Paşa ve ada-i Çuka” kayıtlıdır. Bundan dolayı MAD 1851’de Benefşe mukataa yekunu 10.600 akçe olarak kaydedilmiştir.

⁵⁴⁰ BOA, TK.GM.d., n.143, vr.141b.

⁵⁴¹ BOA, TK.GM.d., n.143, vr.158a.

Koron	Mahsul-i şikar-ı mahi der kenar-ı derya	3.000	
Koron	Mahsul-i şemhane-i nefis-i Koron ve kaza-i mezbur	1.500	
Koron	İhtisab ve ihzariye ve resm-i kantar ve resm-i keyl ve kapan	17.000	
Koron	Bac-ı bazar-ı esb ve gav ve ganem ve üsara ve gayrihi ve bac-ı mekulat ve emtia-i mütenevvia	3.000	
Koron	Memleha-i nefis-i Koron ve memleha-i karye-i Lonka, haliyyen battaldir	-	
Koron	Mahsul-i bac-ı pay-ı ağnam ve ve gav ve gayrihi	1.000	55.500
	Toplam Mukataa Geliri	1.807.520	

İlk çağlardan itibaren doğu-batı ticaret yolu üzerinde önemli bir durak noktası olan Mora Yarımadası'nda gümrük gelirleri önemli kalemlerden birini oluşturmaktaydı. Nitekim 1715 tahririnde de Mora kazalarının gümrük gelirlerini içeren mukataalar büyük gelirlere sahiptir.⁵⁴² Bu minvalde Anabolu İskelesi gümrüğünün senelik geliri 80 bin akçe, Gördüs İskelesi gümrüğünün senelik geliri 6 bin akçe, Holomiç İskelesi gümrüğünün geliri 18 bin akçe, Balyabadra ve Kastel-i Mora İskelelerinin geliri 36 bin akçe, Meton İskelesi gümrüğünün geliri 20 bin akçe, Anavarin İskelesi gümrüğünün geliri 4 bin 500 akçe, Mizistre İskelesi'nin geliri 2 bin akçe, Benefşe İskelesi'nin gelir 3 bin akçe, Kalamata İskelesi'nin geliri 6 bin akçe ve son olarak Koron İskelesi'nin geliri de 30 bin akçe olmak üzere Mora'daki limanlardan elde edilen gelir yıllık 205 bin 500 akçeyi bulmaktadır.

Ticari açıdan önemi haiz Mora Yarımadası'nda ticaretten daha çok gelir getiren ve yarımadanın en büyük gelir kaynağını oluşturan kalem ise, yarımada da eski çağlardan itibaren önemli olan ve yarımada ya verilen "Mora" isminin de kaynağını oluşturan ipekçiliktir. Mora ve Mizistre sancaklarından tahsil edilen "mizan-ı harir" mukataasının yıllık geliri 400 bin akçe olarak hesaplanmıştır. Mora'daki gümrüklerden daha fazla gelire sahip olan mizan-ı harir mukataasının gelirinin bu denli yüksek olması, yarımadanın 18. yüzyılda dahi önemli bir ipek üretim merkezi olduğunu göstermektedir.⁵⁴³

⁵⁴² Mora kanunnamesinde Müslüman tüccardan %3, gayrimüslimlerden %4 ve harbî statüdeki tüccardan %5 gümrük vergisi alınacağı kayıtlıdır.

"Fasl-ı iskele ve gümrük, Müslimânlardan yüzde üç ve kefer ve Yahudi'den yüzde dört ve harbîden yüzde beş akçe alınur ve deryâdan gemi ile un ve buğday gelse beher çuvala birer akçe alınur ve zimmîler gemi ile arpa getürseler yükde bir akçe ve Müslimânlar getürseler iki yükde bir akçe alınur." BOA, TK.GM.d., n.145, vr.4a.

⁵⁴³ Mora kanunnamesinde mizan-ı harirle alakalı madde şöyledir: "Fasl-ı mîzân-ı harîr Vilâyet-i mezbûrede gerek Müslimân ve gerek kefer hâsıl eyledikleri ipekden sâhib-i arza 'öşrûn edâdan sonra mîzân-ı harîr ki simsârlık deyu bir ledre ince ipekden üç akçe bâyi'den ve üç akçe müşteriden alınur ve kalın ipekden bâyi'den iki akçe ve müşteriden iki akçe alınur ammâ bâyi'den ve müşteriden tahsîli 'asîr olmağla küllîsi bâyi'den alınub bâyi' dahi hissesin müşteriden ala bundan sonra iskeleye geldükde tekrâr gümrük alınur gümrük dahi harbîye fûrûht olunur

Mora'nın önemli liman kentlerinde esir ticaretinin yapıldığı da mukataa kayıtları sayesinde anlaşılmaktadır. Kazalarda mukataa birimleri kaydedilirken bazı mukataalarda esir/üsara kaydı da bulunmaktadır. Balyabadra, Kalamata, Koron ve Meton gibi yerlerde esir pazarının gelirleri bac-ı bazar vergileriyle bir demet haline getirilmiş, yalnızca Anabolu'daki esir pazarı müstakil bir mukataa halinde kaydedilmiştir. Anabolu'daki esir pazarının yıllık geliri iki bin akçe olarak belirlenmiştir.

Osmanlı hazinesinin Mora'dan gelir beklediği önemli kaynaklardan birisi de önemli bir ticaret kaynağı olan zeytinyağı üretiminde kullanılan zeytin ile meyvesinin kabuğu dericilik sektöründe kullanılan palamut ağaçlarından elde edilen ürünlerden oluşmaktadır. Bu kalemde Anabolu'daki zeytin ağaçlarından yıllık 150 bin, Gördüs'teki zeytinlikten yıllık 70 bin, Balyabadra'daki palamut ağaçlarından ise tahminen yıllık 200 bin akçe gelir beklenmektedir.

Mora Yarımadası'ndaki şehirler ticaret açısından da gelişmiştir. Bir iç gümrük niteliğindeki bac-ı siyah⁵⁴⁴, Balyabadra, Meton, Anavarin, Benefşe ve Kalamata gibi limanı bulunan şehirlerden tahsil edilmektedir. Bu durum, kara yoluyla bu limanlara getirilen malların ihraç edildiğini göstermektedir. Ticari hayatla ilgili bir diğer mukataa "ihtisab ve ihzariye" mukataasıdır. İhtisab, pazar yerlerinin denetimi karşılığında muhtesibler tarafından tahsil edilir, ihzariye ise davalıların mahkemeye getirilmesi karşılığında mübaşir veya muhızrlar tarafından alınır.⁵⁴⁵ Mora'da yalnızca Anabolu Kazası'nda bulunan "resm-i kapan" mukataası da gümrüğe gelen ticari malların tartılması karşılığında alınan bedelle alakalıdır.⁵⁴⁶

Tahmis ise "kahve satılan yer" anlamında olup Anabolu ve Balyabadra'da tahmis mukataasının bulunması, buralarda kahve ticaretinin yapıldığını göstermektedir.⁵⁴⁷ İki şehirdeki kahve mukataasından toplam 11 bin akçe gelir elde edilmektedir.⁵⁴⁸

ise yüzde beş ve gayriye fûrûht olunursa yüzde dört akçe alınur. Bir ledre ipek yüz otuz üç dirhemdir ve simsâriye ağustosda cem' olur." BOA, TK.GM.d., n.145, vr.3b.

⁵⁴⁴ Bac-ı siyah, gümrüğe kara yolu vasıtasıyla giren ya da çıkan mallardan alınan bir vergidir. Oruç, "Belgrade According to the 1741 Dated Tahrir Defter on the Smederevo Sanjak", s.212n⁷⁶.

⁵⁴⁵ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.II, s.43, 45.

⁵⁴⁶ Sözlük anlamı "büyük terazi, kantar" olan kapan kelimesi zamanla bu anlamdan sıyrılarak günümüzde toptancı hallerine benzeyen genel pazarların adı olmuştur. Osmanlı Devleti'nde un, yağ, bal, kahve, tütün, ipek gibi farklı ticari emtianın kapanları bulunmaktaydı. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.II, s.164-165.

⁵⁴⁷ Kahvenin Osmanlı Devleti'nde ne zaman tüketilmeye başladığı kesin olarak bilinmese de 17. yüzyıla gelindiğinde kahve tüketimi giderek artmış ve kahve ticareti önem kazanmıştır. Her yıl Yemen'den Mısır'a gelen beş bin tona yakın kahvenin yarısı Osmanlı şehirlerine gönderilirken bir kısmı da Avrupa şehirlerine ihraç edilmekteydi. Limana gelen kahve gümrük vergisi ödendikten sonra esnafa satılmak üzere bir handa depolanıyor, attarlar tarafından satın alınan kahveler ise tahmiste dövüldükten sonra dükkanlarda satılıyordu. İdris Bostan, "Kahve", *DİA*, c.XXIV, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s.204.

⁵⁴⁸ Kanunnamede bir vukıyye (yaklaşık olarak dört yüz dirhem) kahveden on akçe vergi alınacağı, bu miktarın dört akçesinin miriye, iki akçesinin tahmis bedeline, dört akçesinin de kahveyi döven ve kavuran kişiye ait olacağı belirtilmektedir. "Fasl-ı Ahval-i Tahmis, Bir vukıyye kahveden on akçe alınur ki dört akçesi miri ve iki akçesi ücret-i tahmis ve dört akçesi döğücü ve kavurucunundur." BOA, TK.GM.d., n.145, vr.4b.

Yarımadanın hemen her kazasında “mahsul-i dalyan-ı mahi” başlığı altında dalyan mukataaları mevcuttur. Bu husus, bölgede balık ticaretinin de oldukça yaygın olarak yürütüldüğünü göstermektedir. Dalyan, deniz ve göllerde balıkların yoğun olarak geçtiği belli yerlerde ağlarla kurulan avlanma yerleridir. Balıkların geçtiği yerlerde üç tarafı ağ ile kapatılır, diğer taraf ise balıkların girmesi için açık bırakılırdı. Balıklar ağa girdiğinde ağız da halat ile kapatılır ve balıklar avlanırdı.⁵⁴⁹ 1715 tarihli Mora kanunnamesine göre dalyanlarda avlanan balıkların yarısı mirinin, yarısı balıkçıların olacaktır. Ancak ağ veya ıgrib ile avlanan balıkların dörtte biri miriye verilecektir. Balıkçının avladığı balıkların yarısını vermekten imtina ettiği tespit edildiğinde ise balıkların tamamına miri adına el koyulacaktır.⁵⁵⁰ Mora genelinde dalyan mukataası bulunan mahaller Anabolu, Gördüs, Holomiç, Balyabadra, Anavarin ve Kalamata’dır. Bu kazalardaki dalyanlardan toplamda 367.800 akçe gelir elde edilmektedir. Dalyanlar arasındaki en büyük geliri ise Holomiç’teki dalyanlar sağlamaktadır. Dalyanlar dışında deniz veya göl kenarlarında sürdürülen avlanma faaliyetlerinden de mukataa geliri elde edilmektedir. Örneğin Anabolu, Koron, Benefşe ve Kalamata’da bulunan “mahsul-i şıkar-ı mahi” mukataalarından üçer bin, Anavarin’de bin, Meton’da iki bin beş yüz, Andrusa’da üç bin akçe gelir kaydedilmiştir. Holomiç’te Koheti gölündeki avlanma faaliyetlerinden yılda 300 akçe gelir elde edilmektedir. Bunların dışında Anabolu’da bulunan Ayo Yani köyünün iskelesinden yıllık 12 bin akçe gelir alınırken, Holomiç iskelesinde bu gelir 18 bin akçeye ulaşmaktadır.

Yarımadada şemhane, boyahane, sabunhane, debbağhane ve sırhane mukataalarının mevcut olması, sanayi faaliyetlerinin de yürütüldüğünü göstermektedir. Şemhaneler, eski dönemlerde aydınlatma aracı olarak kullanılan mumun üretim yerleridir. Hayvansal yağlardan yahut baldan imal edilen mumların satışından şemhane adında bir vergi alınmaktaydı.⁵⁵¹ İncelediğimiz dönemde Mora’da Anabolu’dan iki bin, Balyabadra’dan iki bin beş yüz, Meton ve Koron’dan bin beş yüzer, Anavarin ve Benefşe’den (boyahaneyle birlikte) 500’er akçe olmak üzere toplamda 8500 akçe gelir tahsil edilmektedir. Boyahane, boya üretilen yerdir.

⁵⁴⁹ Ali Himmet Berki, “Dalyan-Voli (Tasarruf Hukuku Bakımından)”, *Adalet Dergisi*, yıl 56, sayı 3, Ankara? 1965, s.274.

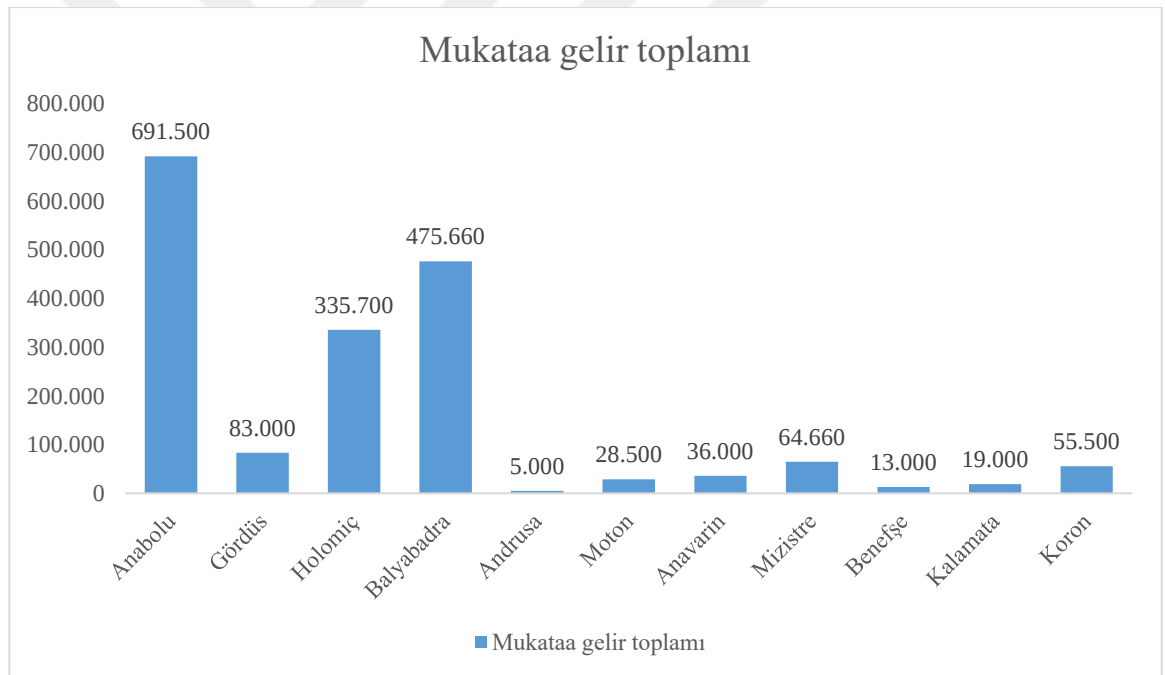
⁵⁵⁰ “Fasl-ı dalyan, dalyanlarda ne mikdâr balık avlanır ise nısfı mîrî ve nısf-ı âheri balıkçılarındı. Ammâ dalyan olmayub ağ ve ıgrib ile avlanursa rub’ alınur. Şöyle ki tutdukları balığı saklayub nısfın vermese girift olub cümlesi mîrî olur.” BOA, TK.GM.d., n.145, vr.4a.

⁵⁵¹ Kanunnameye göre Mora’da üretilen balmumu, cari narh üzerinden şemhane eminlerine satılacaktır. Eminler haricinde kimseye mum satışı yapılmayacak ve eminler de reyanın kovanlarına şemhane adına karışmayacaktır. Kanunnamede ilgili madde şu şekildedir: “Fasl-ı şem’hâne Vilâyet-i mezbûrda hâsıl olan balmumunu re’âyâ getirüb narh-ı cârî üzere şem’hâne emînlerine fûrûht idüb min-ba’d âhere bey’ etmeyeler ve şem’hâne emînleri dahi bize müte’allıkdır deyu noksâna teklîf etmeyüb ve kurâ ve kasabâtta olan kovanlara mücerred şem’hâneye müte’allıkdır deyu dahl etmeyeler vaktinde re’âyâ bozub mum idüb bâzâra ve iskelelere getürdükde alalar.” BOA, TK.GM.d., n.145, vr.3b-4a.

Mora'da yalnızca Anabolu (bin beş yüz) ve Benefşe'de (beş yüz, şemhaneye birlikte yazılmıştır) boyahane mukataası bulunmaktadır. Mora'daki bir diğer sanayi faaliyeti deri işlemeciliği üzerinedir. Balyabadra ve Mizistre'de mevcut olan debbağhane mukataalarından toplam 2500 akçe gelir tahsil edilmektedir. Sabun üretip satan sabunhanelerden de bu işlem karşılığında bir vergi alınırdı. Mora Yarımadası'nda özellikle sabunun hammaddelerinden zeytinyağı üretiminin de çok olması nedeniyle sabun ticaretinden alınan verginin mukataa haline getirildiğini göstermektedir. Ancak Mora Yarımadası'nda sabunhane mukataası yalnızca Mizistre kazasında olup buradan senede 3000 akçe gelir elde edilmektedir.

Tablo 3.1'deki bütün veriler, savaşlar nedeniyle uzun yıllar içinde harap hale düşen Mora Yarımadası'nda küçük de olsa sanayi üretiminin mevcut olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır. Osmanlı hâkimiyetinin ilerleyen zamanlarından yarımadaadaki iktisadi durum iyileştikçe sanayi faaliyetlerinin de büyüdüğü anlaşılmaktadır.

Şekil 3.1. 1715 tahririne göre mukataa gelirlerinin kazalara göre dağılımı.

Mukataa gelirlerinin kazalara göre dağılımı incelendiğinde Mora Yarımadası'nda mukataa gelirlerinin yaklaşık olarak üçte birinin hem Osmanlı hem de Venedik idareleri döneminde yarımadaanın idari merkezi konumundaki Anabolu'da bulunduğu tespit edilmektedir. Anabolu'nun ardından diğer önemli gelir kaynakları ise yarımadaanın kuzeyinde ve batısındaki önemli liman şehirleri olan Balyabadra ve Holomiç şehirleridir. Balyabadra'daki mukataalarda gelirlerin büyük kısmı kiraya verilen dükkân ve evler ile palamut ağaçlarından elde edilecek mahsulden alınırken, Holomiç'te dalyanlar en önemli gelir kaynağını oluşturmaktadır.

Tablo 3.2. 1718 Yılında Mora'da Mukataalar ve Mültezimler.⁵⁵²

Mukataanın Bulunduğu Kaza/Nahiye	Mukataa İsmi	Mültezim	Gelir Miktarı (Guruş-ı Esedi)
Anadolu	Mukataa-i Aya Petri	Hasan	220
Anadolu	Mukataa-i Anadolu ve tahmis-i kahve ve gümrük maa kantar-ı suk-ı sultani	Hasan Ağa	1.700 ⁵⁵³
Anadolu	Mukataa-i dalyan-ı mahi ve şemhane-i Anadolu maa karye-i Koca Bodi	(boş)	400
Anadolu	Mukataa-i Termiş	(boş)	-
Anadolu	Mukataa-i adet-i ağnam-ı kaza-i Anadolu ve Arhos	Hasan Ağa	1.300
Anavarin	Mukataa-i Anavarin maa gümrük	Ali Beşe	600
Andrusa	Mukataa-i Andrusa	(boş)	1.562,5
Andrusa	Mukataa-i adet-i ağnam-ı kaza-i Andrusa ve Kalamata ve Koron ve Londar	İbrahim ve Habib	3.000
Arhos	Mukataa-i Arhos	Hasan	1.200
Arkadya	Mukataa-i Arkadya	Mustafa	1.500
Arkadya	Mukataa-i adet-i ağnam-ı kaza-i Arkadya	Mustafa	950
Balyabadra	Mukataa-i Balyabadra	Hotmanzade Mustafa Ağa	4.360
Balyabadra	Mukataa-i Vostiça ve iskeleha-i mezbure	(boş)	1.700
Balyabadra	Mukataa-i adet-i ağnam-ı kaza-i Balyabadra	Mustafa Ağa-yı yemin	1.100
Benefşe	Mukataa-i Benefşe maa gümrük-i varoş ve tevabiiha	Derviş Ağa, dizdar-ı Argşe?	400
Gastun	Mukataa-i adet-i ağnam-ı kaza-i Gastun nam-ı diğer Holomiç	İbrahim ve Habib	2.000
Gördüs	Mukataa-i Gördüs ve gümrük ve dalyan-ı mahi ve bac-ı bazar ve mizan-ı harir ve mahsul-i (...) ve mahsul-i (...)	Elhac Ali, vekil-i emin-i nüzül	1.100

⁵⁵² BOA, D.BŞM.MRM.d., n.17307, s.2-5 arasındaki kayıtlardan yola çıkılarak hazırlanmıştır.

⁵⁵³ Bu mukataa 1717 yılında 509 guruşu gümrük ve sayd-ı mahi, 191 guruş tahmis, 90 guruş dalyan, 35 guruş şemhane, 345 guruş gümrük, 200 guruş Koca Bodi cizyesi olmak üzere toplam 1.370 guruştan teşekkül etmekteydi.

Gördüs	Mukataa-i adet-i ağnam-ı kaza-i Gördüs ⁵⁵⁴	Elhac Ali Ağa vekil-i emin-i nüzül	2.200
Holomiç	Mukataa-i Holomiç	İbrahim	3.146,5
Kalamata	Mukataa-i Kalamata	Murtaza	3.000
Kalavrita	Mukataa-i Kalavrita	Mustafa Ağa	1.250
Kalavrita	Mukataa-i adet-i ağnam-ı kaza-i Kalavrita	Mustafa Ağa	1.250
Kalavrita	Mukataa-i adet-i ağnam-ı kaza-i Vostiça	Mustafa Ağa	500
Karitena	Mukataa-i Karitena ve Fenar ve mahsul-i ... ve mizan-ı harir	Yakub Beşe	250
Karitena	Mukataa-i adet-i ağnam-ı kaza-i Karitena ve Fenar	Yakub Beşe	2.450
Koron	Mukataa-i Koron ve gümrük ve mahsulha-i (...)	Elhac Mehmed	3.000
Londar	Mukataa-i Londar	Hacıoğlu İbrahim	6.750
Mizistre	Mukataa-i Mizistre ve voyvodalık ve ihtisab ve ihzariye ve bac-ı bazar ve cürm ü cinayet ve karye-i Magula gayr-i ez maktu avarız-ı manastırha	Mustafa Bey	10.250
Mizistre	Mukataa-i adet-i ağnam-ı kaza-i Mizistre ve Benefşe ve Pasava ve Bardunya ve Zarnata ve Kelefa	İbrahim ve Habib	5.000
Meton	Mukataa-i Meton	Mustafa Ağa, azaban-ı evvel	850
Meton	Mukataa-i adet-i ağnam-ı kaza-i Meton ve Anavarin	Mustafa Ağa, azaban-ı evvel kala-i Meton	1.000
Pasava	Mukataa-i Pasava	İbrahim ve Habib	500
Trepoliçe	Mukataa-i Trepoliçe ve voyvodalık	Mustafa Ağa	1.133
Trepoliçe	Mukataa-i adet-i ağnam-ı kaza-i Trepoliçe	Mustafa Ağa	1.310

Tablo 3.2’de de görüldüğü gibi fetihten sonra Mora’daki mukataaların işletmesi kazaların ileri gelenlerinden kimseler ve devlet görevlileri tarafından üstlenilmektedir. 17. yüzyıl nasihat literatüründe asker kökenli kişilerin genellikle sivillerin hâkim olduğu vergi

⁵⁵⁴ 1719 yılında Atina voyvodası Venedik istilasıyla birlikte Gördüs-Atina arasındaki Megara, Mazi-i Kebir, Mazi-i Sagir, Vila, gibi derbentçi köylerin Atina kazasına ilhak edildiğini belirterek bunların gelirlerini kontrol etmek istemiş ancak fetihten sonra yapılan tahrirde bu köylerin derbentçilik karşılığında vergiden muaf olduğu kaydedildiği için bunların tekrar Atina’ya ilhak edilmesi durumunda Mora’nın gelirlerine hâlele geleceği belirtilerek Mora muhafızından voyvodanın ilgili köylere müdahalesinin engellenmesi istenmiştir. BOA, AE.SAMD.III 207/19994; BOA, MAD.d., n.1851, s.545.

tahsil sistemine girişı gerilemenin ibarelerinden sayılarak eleştirilmiştir. Mora’da yeniden fetih sonrası dönemde mukataa mültezimleri arasında sipahi, dizdar, azap gibi askerlerin bulunduğu görölmektedir ki bu durum 17. yüzyılda başlayan dönüşümün bu devirde de devam ettiğini göstermektedir. Örneğin 1575’te mültezimlerin %36’sı asker kökenliyken 1604 yılına gelindiğinde bu oran %64’e, 1640’larda ise %85 ve üzerine yükselmiştir.⁵⁵⁵

Mukataa işletmelerinin tamamı Mora muhassılları tarafından deruhte edilmekte ve onlar da alt mültezim olarak bölgede ileri gelenlerden ve sermaye sahiplerinden faydalanmaktaydı.⁵⁵⁶ Mukataaları üstlenen sermaye sahibi mültezimler, mukataa gelirlerini toplamak üzere alt mültezimler görevlendirmekte, hatta alt mültezimlerin de zaman zaman taşeron kullandıkları görölmekteydi. Bu hususa bir örnek 1726 yılında Mora rüsum-ı revgan-ı zeyt (zeytinyağı) mukataasının işletmesinde ortaya çıkmıştır. İlgili mukataanın üç ortağı bulunmaktadır. Bunlardan birer hisseye sahip olan kaptan paşa ve darphane emini, alt mültezim olarak üçüncü hisseye malikâne usulüyle sahip olan kişiyi görevlendirmişlerdir. Bu mültezim de Mora’da yaşayan Sapireoğlu İsak isimli Yahudi’yle taşeron olarak anlaşmıştır. Ancak mültezim daha sonra İsak’ın iltizam taksitini ödememesi nedeniyle divana şikâyetle bulunmuş ve davanın soruşturması Ağrıboz muhafızı ile kadısına havale edilerek İsak’ın iltizam taksitini ödemedikçe serbest bırakılmamasına karar verilmiştir.⁵⁵⁷

Mukataa işletmelerinin kâr yerine zarar doğurduğu durumlar da ortaya çıkmaktaydı. 1717 yılında Termiş tuzlasının işletmesini 20 bin guruş karşılığında emanet usulüyle Halil Hoca ve Halil isimli kişiler ortaklık kurarak muhassıl Ahmed Ağa’dan satın almışlardır. Termiş tuzlasında çıkarılacak olan tuz birer *paraya* (bir paranın rayici 1,5-2 akçe) satılacaktır. Ancak Mora Yarımadası’nın farklı bölgelerinde bulunan diğer tuzlalarda da üretim devam etmekte ve buralardan çıkarılan tuz bir akçe karşılığında satılmaktaydı. Bundan dolayı Termiş memlehasından çıkarılan tuzun satılmasında sorunlar yaşanmış ve tuzun büyük kısmı elde kalmıştır. Bunun sonucu olarak işletmeciler Ahmed Ağa’ya karşı yükümlölüklerini yerine getirememiş ve Ahmed Ağa’nın alacağı selefine kalmıştır. Ertesi yıl yapılan ihalede de Termiş tuzlasının işletmesine talep gelmemiş ve satılamamıştır.⁵⁵⁸ Termiş tuzlasının mukataa olarak işletilmesi nedeniyle gelirlerinin düşmesini önlemek amacıyla 1719 yılında gönderilen emirle

⁵⁵⁵ Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s.228.

⁵⁵⁶ BOA, MAD.d., n.901, s.2-3. Buradaki örneklerde göröleceği üzere Mora muhassılı Ahmed Paşa elindeki mukataaları iltizama vermekte ve mukataaların gelirlerini bu şekilde toplamaktadır.

⁵⁵⁷ BOA, AE.SAMD.III 24/2305.

⁵⁵⁸ BOA, D.BşM.MRM.d., n.17307, s.4; H.983/M.1575-76 yılında da Termiş tuzlasının işletmesine hiç kimse talip olmadığı için tuzlanın gelirleri *emaneten* toplanmıştır. Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s.166.

Atina ve civar yerlerden Mora'ya getirilen tuza ve tuz taşıyan gemilere miri adına el konulması istenmiştir.⁵⁵⁹

I. Mahmud'un tuğrasını taşıyan 1743 tarihli bir ferman ise tuzlaların işletilmesine dair detaylı bilgiler ihtiva etmektedir. Anabolu'ya tabi beş köy ahalisi Termiş tuzlasında tuz çıkarmakla görevlendirilmiş ve buna mukabil cizye, ispençe, rüsum-ı defteri, bedel-i nüzül ve tekalif-i şakkadan muafiyet verilmiştir. Arşiv vesikalarında “tuzcıyan” olarak anılan bu köylüler Termiş tuzlasından senede 29 bin kile (bir kilesi otuz iki kıyye) tuz çıkarmakla yükümlüdür. Tuzcular, mukataa işletmecisinden her bir kile tuz karşılığında ikişer akçe, bundan fazla üretilen tuzun her bir kilesinden ise dörder akçe alacaktır. Köylüler, tuz çıkarabilmek için tuzlanın arklarına gerektiğinde bend çekecek, hendekleri tamir edecektir. Bu işlerin karşılığında ise işletmeciden 15 akçe ücret alınacaktır. Deniz kenarında olması hasebiyle sık sık korsan saldırılarına hedef olan tuzlada korsanlarla mücadelede bazı köylüler hayatını kaybetmekteydi. Mukataa zabitleri ise böyle durumlarda köylüleri suçlamakta ve *tecrim* adı altında zorluklar çıkarmaktaydı. Ayrıca cizyedarlar da muafiyete rağmen köylülere cizye evrakı verme konusunda diretmekteydi. Mora muhafızına ve Anadolu kadısına hitaben gönderilen bu fermanla Termiş tuzlasının işletilmesinde aksayan taraflar düzeltilmeye çalışılmıştır.⁵⁶⁰

Tablo 3.3. 1719 Yılında Mora'da Kaza Mukataaları ve Mültezimler.⁵⁶¹

Mukataanın Bulunduğu Kaza/Nahiye	Mukataa Birimi	Mültezim	Gelir Miktarı (Guruş)
Balyabadra	Mukataa-i Balyabadra ve tevabiiha	Hotmanzade Mustafa Ağa	6.400
Gastun	Mukataa-i Gastun ve tevabiiha	Mehmed Ağa Hotmanzade	3.250
Kalavrita	Mukataa-i Kalavrita ve tevabiiha	İsmail Ağa, sakin-i Balyabadra	1.250
Vostiça	Mukataa-i Vostiça ve tevabiiha	İsmail Ağa, sakin-i Balyabadra	2.000
Arkadya	Mukataa-i Arkadya ve tevabiiha	İsmail Ağa, sakin-i Balyabadra	1.550
Koron	Mukataa-i Koron ve tevabiiha	Kastelli Mehmed Kapudan	2.819
Benefşe	Mukataa-i Benefşe ve tevabiiha	Mustafa Sipahi, sakin-i Mizistre	510
Gördüs	Mukataa-i Gördüs ve tevabiiha	Mehmed Ağa, sakin-i İstefe	1.350

⁵⁵⁹ BOA, MAD.d., n.1851, s.2.

⁵⁶⁰ BOA, MFB 935.

⁵⁶¹ BOA, D.BŞM.d., n.40927, s.4'te bulunan bilgilerden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

Trepoliçe	Mukataa-i Trepoliçe ve tevabiiha	Yusuf Ağa, sakin-i Trepoliçe	1.500
Karitena	Mukataa-i Karitena ve tevabiiha	Mustafa Ağa, sakin-i Fenar	500
Andrusa	Mukataa-i Andrusa ve tevabiiha	Arnavud Hasan Ağa	2.000
Kalamata	Mukataa-i Kalamata ve tevabiiha	Arnavud Hasan Ağa	3.500
Londar	Mukataa-i Londar ve tevabiiha	Arnavud Hasan Ağa	750
Meton	Mukataa-i Meton ve Anavarin ve tevabiiha	Arnavud Hasan Ağa	1.500
-	Mukataa-i gümrük-i Anabolu ve tahmis-i kahve ve saire	Mehmed Efendi ve Elhac Osman	2.520
-	Karye-i havass-ı hümayun ve çiftlikha ve eşcar-ı zeytun der kurb-ı Anabolu	Mehmed Efendi ve Elhac Osman	440
-	Mizistre ve Pasava ve Aluca? ve tevabiiha	Elhac Ali Ağa	9.000
-	Manastıran ve tevabiiha	Mehmed Efendi ve Elhac Osman	320
YEKUN			41.159 ⁵⁶²

Kaza mukataalarının gelirlerine mizan-ı harir⁵⁶³ gelirleri dahil olmayıp mizan-ı harir birimleri ayrı ünite olarak değerlendirilmiştir. Muhasebe defterleri sayesinde Mora'daki ipek üretimine dair bilgiler de elde edilmektedir. Örneğin 1719 tarihli bir defterde hem Mora'daki kazalarda üretilen ipeğin miktarı hem de bunların tartılmasından elde edilen toplam miktar kayıt altına alınmıştır. Kaza kadılarının gönderdiği bilgilere dayalı olarak düzenlenen bu muhasebe defterine göre bahsi geçen dönemde yarımada en büyük ipek üretimine sahip kazalar olarak dağlık bölgedeki Kalavrita ve Mizistre ön plana çıkmaktadır. Kalavrita Kazasında “mizan-ı harir”de toplam 6.433 kıyye ipek tartılmış ve bunun karşılığında her bir kıyyeden 18 akçe olmak üzere toplamda 115.794 akçe gelir elde edilmiştir. Mizistre’de ise toplam 4.567 kıyye ipeğin tartıldığı ve bunun karşılığında 83.826 akçe vergi tahsil edildiği kaydedilmiştir. Osmanlı fethinin hemen sonrasında yarımada en az ipek üretilen kaza ise 33 kıyye ipek ile Meton kazasıdır.

⁵⁶² Mukataalardan elde edilen toplam gelirden 3780 akçelik mirliha hası hissesi bulunmaktadır. Bundan dolayı hazinenin hesabına 37.379 akçelik bir gelir kalmaktadır.

⁵⁶³ Mizan-ı harir, ipek kapanı anlamında kullanılmakta olup mizan kelimesi terazi demektir. Satılmak üzere getirilen ipek, terazide tartılır ve ipeği satın alanlardan tartma işlemi karşılığında vergi alınır. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.II, s.548.

Tablo 3.4. 1719 Yılında Mora'da Resm-i Mizan-ı Harir Mukataaları.⁵⁶⁴

Mukataanın Bulunduğu Kaza/Nahiye	Harir kıyye (fi 18 akçe)	Gelir Miktarı (Akçe)
Kalamata	536	9.648
Andrusa	165,5	2.975
Aya Petri	502	9.036
Mizistre	4.657	83.826
Gastun	335,5	6.039
Karitena	685	12.330
Anavarin	152	2.736
Meton ⁵⁶⁵	33,5	603
Arkadya	369	6.642
Kalavrita ⁵⁶⁶	6.433	115.794
Kandila ve gayrihi, tabi-i Trepoliçe	110	1.980
YEKUN	13.978,5	251.609

Mora Yarımadası genelinde 1719 yılı için mizan-ı harir mukataalarından toplam 251.609 akçe gelir elde edilmektedir. Bu miktarın guruş olarak karşılığı ise defterdeki kayıtlarda 2.096,5 guruş olarak hesaplanmıştır. Ancak BOA, D.BŞM.MRM.d. 17309'daki kayıtlarda Meton ve Kalavrita kazalarının kıyye ve yekunlarında yanlışlar bulunduğu için toplam kıyye 13.977,5 ve alınan resm miktarı 257.022 akçe/2.1141,5 guruş olarak hesaplanmıştır.

Kaza mukataaları ve mizan-ı harir mukataaları dışında Mora'da mukataa haline getirilen gelir kaynaklarından birisi de adet-i ağnam mukataalarıdır. Köylünün beslediği koyun sayısı üzerinden hesaplanarak mukataa haline getirilen bu birimler daha sonra ihale edilmiştir. Burada kaza mukataalarının mültezimlerinin aynı zamanda adet-i ağnam mukataalarının da mültezimleri oldukları dikkati çekmektedir. Mültezimler arasında dikkat çeken husus ise, yüzyılın ilerleyen dönemlerinde yarımadanın önemli ailelerinden birisi haline gelen ve arşiv belgelerinde bazen Hotmanzadeler bazen de Hatmanzadeler olarak anılan aileye dair ilk

⁵⁶⁴ BOA, D.BŞM.d., n.40927, s.5'te bulunan bilgilerden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

⁵⁶⁵ Meton mizan-ı harir mukataasında ipeğin kıyyesi 33,5 olarak kaydedildiği halde resm miktarı sehven 6030 olarak yazılmıştır. Doğrusu 603 olmalıdır.

⁵⁶⁶ BOA, D.BŞM.MRM.d., n.17309, s.4'te Kalavrita mizan-ı harir kıyye 6432, resm 115.776 olarak kaydedilmiştir.

bilgileri içermesidir. Mora'nın ikinci fethinin hemen ardından Hotmanzade ailesinin iki üyesi Mustafa Ağa ile Mehmed Ağa, yarımadanın tarım ve ticaret açısından önemi haiz kuzeybatıdaki Balyabadra ve Holomiç mukataalarının mültezimi olmuşlardır. Bu dönemde aynı aileye mensup olan Ahmed Ağa ise Gastun voyvodası olarak görev yapmaktadır.⁵⁶⁷ Yarımadanın önemli gelir kaynaklarını elde ederek iktisadi güçlerini artıran ailenin zaman içerisinde nüfuzlarını artırarak sosyal olarak da güç kazandıkları ve Mora'nın en başta gelen Müslüman/Türk ailelerinden biri haline geldikleri anlaşılmaktadır. Nitekim 1749 yılı sonlarına doğru vefat eden Hotmanzade İbrahim, "Mora ceziresi ayanından" olarak anılmaktadır.⁵⁶⁸

Mora'da hanedan üyelerinin de mukataa işletmelerine sahip olduğu görülmektedir. Sultan III. Ahmed'in kızı Saliha Sultan⁵⁶⁹ da bunlardan biriydi. Mora resm-i mizan-ı harir mukataasının *sümün* (sekizde bir) hissesine malikâne olarak sahip olan Saliha Sultan, 1750 yılı başlarında Sultan I. Mahmud'a sunduğu arzda mukataanın verimsiz olması nedeniyle elden çıkarmak istediğini ancak muaccesinin yüksek miktarda olması nedeniyle kimsenin mukataayı almaya yanaşmadığını belirtmiştir. Bu nedenle Saliha Sultan, hissenin önceki sahibi Süleyman Efendi'nin ödediği muaccelenin tespit edilerek kendisinin de bu miktarda ödemesinin kabulünü talep etmiştir. Bunun üzerine kayıtlar incelenerek Süleyman Efendi'nin 1740 yılında 794 guruş muaccele ve 119 guruş bedel-i cebelü şartı ile malikâneyi uhdesine aldığı ve onun ölümünden sonra 1745 yılında yapılan müzayedede Saliha Sultan'ın 5500 guruş muaccele vererek sümün hisseye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ancak Saliha Sultan'ın talebinin hazineye zararı olacağı ve emsal görülerek yüksek muacceleyle malikâneleri alanların hepsinin aynı yolu izleyebileceği düşünülerek Saliha Sultan'ın korkusunun cebeli bedelinden kaynaklandığı gerekçesiyle Saliha Sultan'ın muaccesinde bir indirim yapılmamış ancak cebeli bedeli vermesi gerekirse bu miktarın muaccleden düşülmesine karar verilmiştir.⁵⁷⁰ Şikâyetlerine rağmen Saliha Sultan'ın Mora'daki mukataalara ilgisinin sürdüğü görülmektedir. 1751 tarihli bir belgede Saliha Sultan, Mora'da yarım hissesine sahip olduğu mizan-ı harir ile

⁵⁶⁷ BOA, A.DVNSDVE.d., n.18/6, hk.34.

⁵⁶⁸ BOA, A.DVNSMHM.d., n.154, hk.716.

⁵⁶⁹ 1715 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Saliha Sultan, henüz on üç yaşındayken 1728 yılında Revan muhafızı Deli Hüseyin Paşazade Sarı Mustafa Paşa'yla evlendirilmiştir. Mustafa Paşa'nın 1731'de ölümünden sonra dul kalan Saliha Sultan, 1736'da I. Mahmud tarafından Abdi Paşazade Ali Paşa'yla evlendirilmiş, Ali Paşa'nın 1744 yılında vefatının ardından sonra uzun bir süre evlenmemiş, 1758 yılında ise kardeşi III. Mustafa tarafından sadrazam Koca Ragıp Paşa ile evlendirilen Saliha Sultan'ın bu evliliği de 1763'te Ragıp Paşa'nın vefatıyla son bulmuştur. Bundan bir yıl sonra III. Mustafa'nın isteğiyle son evliliğini Kaptanıderya Turşu Mehmed Paşa'yla yapmıştır. 1770'te Mehmed Paşa'nın ölümüyle son kez dul kalan Saliha Sultan, 1778 yılında vefat etmiş ve Eyüp Sultan Türbesi'nin kapısı yanında defnedilmiştir. Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları: Valide Sultanlar, Hatunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanevendiler*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2011, s.315-316.

⁵⁷⁰ BOA, AE.SMHD.I., 9/641.

üç sümün paya sahip olduğu Termiş ve tevabii mukataalarının iltizam bedeli olan 5765 guruşu Ahmed Paşazade Ali Bey'den tahsil ettiğini beyan etmektedir.⁵⁷¹

İstanbul'daki bazı bürokratların da Mora'daki mukataalarda hissesi bulunmaktadır. Örneğin hazine-i hümayun ağası Feyzullah, Mora'da resm-i revgan-ı zeyt mukataasının otuz altı hissesinden yedi hisseye sahiptir.⁵⁷² 1744 yılında Gördüs kazası ve tevabii mukataası, malikâne olarak başmuhasebeci Mehmed Emin ile sabık başmuhasebeci Süleyman Cemil ve bunların ortaklarının uhdelerinde bulunmaktadır.⁵⁷³

Trepoliçe sakinlerinden Yusuf Ağa'nın da devlet nezdinde itibar sahibi olduğu görülmektedir. 1739 tarihli bir tevcih kaydıyla 1715 yılındaki tahrir sırasında "haric ez-defter" yani kayıt dışı olduğu tespit edilen bir çiftlik ve üç mezradan oluşan idari birim, Mora muhafız ve muhassılı Ahmed Paşa'nın arzı üzerine Yusuf Ağa ibn-i İbrahim Ağa'ya malikâne olarak verilmiştir.⁵⁷⁴

1719 yılı muhasebe kayıtlarına göre bu dönemde adet-i ağnam mukataalarından elde edilen gelir 23.920 guruştur. Mora'daki mizan-ı harir ve adet-i ağnam mukataalarından toplam gelir miktarı 70.534 guruş olup, bu miktardan kâtibin geçimi için ayrılan 7.053 guruş düşüldüğünde hazinenin payına 63.481 guruş gelir kalmaktadır. Ağnam mukataalarının da kaza mukataalarını işleten mültezimler tarafından deruhte edildiği görülmektedir.

Tablo 3.5. 1719 Yılında Mora'da Adet-i Ağnam Mukataaları ve Mültezimler.⁵⁷⁵

Mukataanın Bulunduğu Kaza/Nahiye	Mültezim	Gelir Miktarı (Guruş)
Balyabadra	Mustafa Ağa Hatmanzade	1200
Holomiç	Mehmed Ağa Hatmanzade	2200
Arkadya	İsmail Ağa	1000
Kalavrita	İsmail Ağa	1250
Vostiça	İsmail Ağa	500
Gördüs	Mehmed Ağa, sakin-i İstefe	2500
Aya Petri	Yusuf Ağa	1500
Karitena	Semo Mustafa Ağa	2500
Trepoliçe	Yusuf Ağa	3000
Meton	Arnavud Hasan Ağa	1000

⁵⁷¹ BOA, TSMA.e., 395/22.

⁵⁷² BOA, TSMA.e., 322/45.

⁵⁷³ BOA, A.DVNSAHK.MR.d, n.4, s.62.

⁵⁷⁴ BOA, C.ML., 677/27800.

⁵⁷⁵ BOA, D.BŞM.d., n.40927, s.6'da bulunan bilgilerden yola çıkılarak hazırlanmıştır

Anadolu	Mehmed Efendi ve Osman Çelebi	2020
Mizistre ve Bardunya ve Kelefa ve Pasava ve Zarnata ve Benefşe	Elhac Ali Ağa	5000
YEKUN		23.920

İcmal defterinin sonunda yer alan kayda göre 1719 yılında Mora muhassıllığı Bosnalı Elhac Hasan Ağa'ya emanet usulüyle tevcih edilmiş ve mukataalardan 63.481 guruş, iskelelerdeki revgan-ı zeyt resminden 1.890,5 guruş, kalelerde mevcut olmayan askerlerin timarlarından 42.802,5 guruş ve sahipleri bulunamayan ve miriye kalan arazi ve emlak satışlarından ise 18.740 guruş olmak üzere yarımada toplam 126.914 guruş tahsil edilmiş ve kâtip giderlerinden sonra Mora mirliwa hassı olarak 123.134 guruş hasılat kaldığı kaydedilmiştir.⁵⁷⁶

D.BŞM.d. 40927'de kaza mukataaları ile adet-i ağnam mukataaları ayrı ayrı kaydedildiği halde D.BŞM.MRM.d. 17308 numaralı defterde kaza mukataaları ile adet-i ağnam mukataalarının yekunu birlikte kaydedilmiş, yekunların kenarına ise mukataa ve adet-i ağnamların gelirleri derkenar olarak işlenmiştir. Mora muhassılı Bosnalı Hasan Ağa tarafından hazırlanan defter aşağıda tablo haline getirilmiştir. Burada dikkat çekici hususlar mevcuttur. Balyabadra ve Gastun'da mevcut mukataaların Hotmanzade ailesinin iki üyesinin elinde bulunduğu, ayrıca hali timarların mukataa haline getirilmesiyle ortaya çıkan yeni ünitelerin de yine bu iki kişi tarafından deruhte edildiği görülmektedir.

Tablo 3.6. 1719 Yılında Mora'da Mevcut ve İhdas Edilen Mukataalar ve Mültezimler.⁵⁷⁷

Mukataanın Bulunduğu Kaza/Nahiye	Mukataa Birimi	Mültezim	Gelir Miktarı (Guruş)
Balyabadra	Balyabadra ve tevabiiha (6400); adet-i ağnam (1200)	Hotmanzade Mustafa Ağa	7.600
Balyabadra	Mukataa-i kaza-i Balyabadra ve ref-i timar-ı beşlüyan	Hotmanzade Mustafa Ağa	2.633
Gastun	Mukataa-i kaza-i Holomiç (3250); adet-i ağnam (2200)	Hotmanzade Mehmed Ağa	5.450
Gastun	Mukataa-i kaza-i Gastun an kura-i timar	Hotmanzade Mehmed Ağa	1.666

⁵⁷⁶ BOA, D.BŞM.d., n.40927, s.7 ve ek 7/1.

⁵⁷⁷ BOA, D.BŞM.MRM.d., n.17308'de bulunan bilgilerden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

Kalavrita	Mukataa-i Kalavrita ve tevabiiha (1250); adet-i ağnam (1250)	İsmail Ağa, sakin-i Balyabadra	2.500
Arkadya	Mukataa-i adet-i ağnam	İsmail Ağa	2.550
Vostiça	Mukataa-i Vostiça ve tevabiiha (2000), adet-i ağnam (500)	İsmail Ağa, sakin-i Balyabadra	2.500
Karitena	Mukataa-i adet-i ağnam-ı kaza-i Karitena ve Fenar gayr-i ez mukataa	Mustafa Ağa, sakin-i Fenar	2.500
Gördüs	Mukataa-i Gördüs ve tevabiiha (1350); adet-i ağnam (2750)	Habib Ağa ve Mehmed Ağa	4.100
Trepoliçe	Mukataa-i Trepoliçe ve tevabiiha (1500), adet-i ağnam-ı Trepoliçe, Tana, Ayo Petro (1500)	Yusuf Ağa, sakin-i Trepoliçe	3.000
Andrusa	Mukataa-i Andrusa ve tevabiiha	Arnavud Hasan Ağa	2.000
Kalamata	Mukataa-i Kalamata ve tevabiiha	Arnavud Hasan Ağa	3.500
Londar	Mukataa-i Londar ve tevabiiha	Arnavud Hasan Ağa	750
Meton	Mukataa-i Meton ve Anavarin ve tevabiiha	Arnavud Hasan Ağa	1.500
-	Mukataa-i adet-i ağnam-ı kaza-i Andrusa, Kalamata, Londar ve Koron	Arnavud Hasan Ağa	3.000
-	Mukataa-i adet-i ağnam-ı kaza-i Meton ve Anavarin	Hasan Ağa	1.000
Koron	Mukataa-i Koron ve tevabiiha	Kastelli Mehmed Kapudan	3.400
Benefşe	Mukataa-i Benefşe ve tevabiiha	Mustafa Sipahi, sakin-i Mizistre	510
Anadolu	Mukataa-i gümrük-i Anadolu ve tahmis-i kahve ve kantar ve tevabiiha	Mehmed Efendi ve Osman Çelebi	2.520
Anadolu	Mukataa-i adet-i ağnam-ı kaza-i Anadolu ve Arhos	Mehmed Efendi ve Osman Çelebi	2.020
Anadolu	Mukataa-i çiftlikat-ı hass-ı hümayun ve zeytun ve saire der kaza-i Anadolu ⁵⁷⁸	Mehmed Efendi ve Osman Çelebi	440
-	Mukataa-i manastıran-ı mülhakat-ı kaza-i Ayo Petro	Mehmed Efendi ve Osman Çelebi	320
-	Mukataa-i kaza-i Mizistre (10400) ve tevabiiha gayr-i ez mizan-ı harir ve adet-i	Elhac Ali Ağa	15.400

⁵⁷⁸ D.BŞM.d 40927 numaralı defterde “Karye-i havâss-ı hümayûn ve çiftlikhâ ve eşcâr-ı zeytun der kurb-ı Anadolu” başlığı ile kaydedilmiştir.

	isticar-ı Palamude kaza-i Pasava ve ala vech ve adet-i ağnam-ı kaza-i Mizistre, Pasava, Bardunya, Kelefa, Zarnata, Benefşe (5000)		
Holomiç	Mukataa-i karye-i İlya çiftlik-i Rakon der kaza-i Holomiç ve timar-ı beşlüyan-ı Kastel-i Mora ⁵⁷⁹	Hotmanzade Mehmed Ağa	1.125
Gördüs	Mukataa-i karye-i Kalina ve Avasile der kaza-i Gördüs an timar-ı (...) sol kol Ali Ağa	İbrahim Beşe İstefeli, sakin-i Anabolu	350
-	Mukataa-i karye-i Filanderi der kaza-i Gördüs an timar-ı açık-ı neferat-ı süvariyan-ı yemin kala-i Anabolu	Hüseyin, ağa-i sol kol	120
Gördüs	Mukataa-i karye-i İstanos ve Tarsus der kaza-i Gördüs der nahiye-i Fonya an neferat-ı sol kol Ali ağa an timar-ı ehakk	Süleyman Ağa, Ahmed Beşe, Mehmed Beşe	528
Trepoliçe	Mukataa-i karye-i Muzaki maa çiftlikat der kaza-i Trepoliçe der nahiye-i Tana an neferat-ı sol kol Ali Ağa an timar-ı açık	Hüseyin Çavuş, tabi-i ağa-ı sağ kol	150
Karitena	Mukataa-i Karitena ve Fenar ve tevabiiha maa dalyan	Timo/Semo Mustafa Ağa, sakin-i Fenar	1.000
-	Mukataa-i çiftlikha ve kura-i mezkurin	Mustafa Ağa sakin der Balyabadra	2.500
-	Mukataa-i karye-i Koladi der kaza-i Arkadya an timar-ı ehakk serbölük-i azaban-ı evvel der kala-i Meton	Ömer Ağa, kethüda-i tabya-i tavil der Palamud	170
-	Mukataa-i karye-i mezkurin der kaza-i Arkadya an timar-ı açık-ı neferat-ı azaban-ı sani der kala-i Meton	İsmail Ağa sakin-i Balyabadra	166
-	Maktuat-mânde Ayo Filoriz nam dere ve taşlık (...)	Kara Hasan Ağa, sakin-i Balyabadra	20
Kalamata	Mukataa-i karye-i mezkurin an ref-i timar-ı beşlüyan-ı Kastel-i Mora der kaza-i Kalamata	Mehmed Ağa, sakin-i Balyabadra	593,5

⁵⁷⁹ “Holomiç kazâsında ref” olunan beşlülerinin tîmârları karyelerinden iki kat yazusuyla fûrûht olunub ziyâdeye tahammülü olub tâlibi âheri zuhûr eder ise kusûruna tekmîl etmek şartıyla mezbûra der-‘uhde olunmuşdur”.

Balyabadra	Mukataa-i karye-i mezkurin an timar-ı müstahfızan-ı Kastel-i Balyabadra der kaza-i ()	Mustafa Ağa, sakin-i Balyabadra	912,5
YEKUN			78.494 ⁵⁸⁰

Tablo 3.6’da kaydedilen mukataalar dışında yeni mukataalar da teşekkül etmeye devam etmiştir. Bu konudaki örnekler özellikle hali kalan timarların mukataa haline getirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Örneğin Balyabadra’da “kaza-i Balyabadra ve ref-i timar-ı beşlüyan” adıyla yeni bir mukataa oluşturulmuş ve icmal defterinde kayıtlı gelirlerin iki katı bedelle hesaplanıp toplam geliri 316.000 akçe/2633 guruş olarak kayıtlı bulunan bu mukataanın işletmesi Balyabadra’da kaza ve ağnam mukataalarını da elinde bulunduran Hotmanzade Mustafa Ağa’ya ihale edilmiştir.⁵⁸¹

Tablo 3.7. 1719 Yılında Mora’da Revgan-ı Zeyt Mukataaları.⁵⁸²

Zeytinyağının satıldığı iskele	Revgan-ı zeyt kıyye (fi 5)	Gelir Miktarı Akçe/Guruş
Koron	12.516	62.580/521,5
Mizistre	12.000	60.000/500
Arkadya	10.512	52.560/438
Meton	6.288	31.440/262
Benefşe	3.360	16.800/140
Gördüs	480	2.400 ⁵⁸³ /20
Anavarin	216	1.080/9
YEKUN	45.372 ⁵⁸⁴	226.860/1.890,5

Mora’nın en önemli ihraç maddelerinden birini zeytinyağı oluşturmaktaydı. Zeytinyağı ihraç edilirken iskele gümrüklerinde tartılmakta ve bundan vergi alınmaktaydı. İşte bu vergiler de mukataa birimi olarak işletilmektedir. Mora’da Balyabadra dışındaki bütün limanların dahil edildiği mukataalarda senelik 45.372 kıyye zeytinyağı tartılmış ve bunlardan toplam 1900 guruşa yakın vergi tahsil edilmiştir.

⁵⁸⁰ Defterde sayfa kenarlarında bulunan yekunların toplamı 78.275 guruş olarak hesaplanmıştır.

⁵⁸¹ BOA, D.BŞM.MRM.d., n.17308, s.2.

⁵⁸² BOA, D.BŞM.d., n.40927, s.5’te bulunan bilgilerden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

⁵⁸³ Sehven 2480 yazılmıştır.

⁵⁸⁴ Defterde yekun verilirken kıyye sehven 36.364 olarak kaydedilmiştir.

Tablo 3.8. 1732 Yılında Mora'da Kaza Mukataaları ve Mültezimler.⁵⁸⁵

Mukataanın Bulunduğu Kaza/Nahiye	Mukataa Birimi	Mültezim	Gelir Miktarı (Guruş)
Kalamata	Mukataa-i kaza-i Kalamata ve tevabiiha	Musa Ağa	3600
Andrusa	Mukataa-i kaza-i Andrusa ve tevabiiha	Musa Ağa	2250
Londar	Mukataa-i kaza-i Londar ve tevabiiha	Kürdoğlu Mehmed Ağa	770
Karitena	Mukataa-i kaza-i Karitena ve Fenar ve tevabiiha	Arnavud Mustafa Ağa	550
Koron	Mukataa-i kaza-i Koron ve tevabiiha	El-hac Ömer Hoca ve El-hac Süleyman	2900
Mizistre	Mukataa-i kaza-i Mizistre ve tevabiiha	El-hac Yusuf ve El-hac Abdülkadir Ağa	8950
Benefşe	Mukataa-i kaza-i Benefşe ve tevabiiha	Hüseyin, ağa-yı azaban-ı sani-i kala-i mezbur	530
Arkadya	Mukataa-i kaza-i Arkadya ve tevabiiha	Ali Ağa veled-i Hüseyin	1600
Anavarin	Mukataa-i kaza-i Anavarin ve tevabiiha	El-hac Hüseyin	850
Anadolu	Mukataa-i kaza-i Anadolu ve tevabiiha	El-hac Hüseyin, ağa-i süvariyan-ı yemin-i Anadolu	2600
-	Hassha-i hümayun ve çiftlikha	El-hac Hüseyin, ağa-i süvariyan-ı yemin-i Anadolu	450
-	Manastırha-i miri ve tevabiiha	El-hac Hüseyin, ağa-i süvariyan-ı yemin-i Anadolu	330
Meton	Mukataa-i kaza-i Meton ve tevabiiha	Şemi? El-hac Hüseyin	1130
Gördüs	Mukataa-i kaza-i Gördüs ve tevabiiha	El-hac Ali Ağa	1400
Trepoliçe	Mukataa-i kaza-i Trepoliçe ve tevabiiha	Mehmed Efendi, mukabele-i Mora ve Mustafa Ağa, halife-i mukabele	1540
Kalavrita	Mukataa-i kaza-i Kalavrita ve tevabiiha	İsmail Ağa	1300
YEKUN			30.750

1732 yılı kaza mukataalarından toplam 30.750 guruş gelir elde edileceği hesaplanırken, bunun 2696 guruşu Mora beylerbeyi hasırlarının payı olup geri kalan 28.054 guruş hazineye ait

⁵⁸⁵ BOA, D.BŞM.d., n.1750, s.6'daki kayıtlardan yola çıkılarak hazırlanmıştır. Tabloda bulunan mukataaların tamamı iltizam usulü ile ihale edilmiştir. Mukataalar ve mültezimleri H.1145 yılında da aynı şekilde kayıt altına alınmıştır. BOA, D.BŞM.d., n.40997.

olarak kaydedilmiştir. 1732 yılına gelindiğinde artık asker kökenli kimselerin iktisadi hayatta ağırlığını artırdıkları da görülmektedir.

Zaman zaman mukataa işletmecileri arasında problemler meydana gelmekteydi. Bu türden olaylardan birisi Nisan 1741’de Vostiça’da ortaya çıkmıştır. *Vostiça ve tevabii mukataasını* malikane olarak uhdesinde bulunduran Mustafa Ağa, *Vostiça sevhili resm-i saydı mahi mukataası* ile *Vostiça iskelesi dalyan-ı mahi mukataası* mutasarrıflarının alışlagelen düzenin aksine Vostiça iskelesine gelen balıklardan da vergi almak istedikleri hususunda şikâyetle bulunmuştur. Mustafa Ağa kaza mukataasını 2929 guruş bedelle malikane olarak üzerine almıştır. Ancak eski muhassıl Ahmed Paşa’nın arzıyla Vostiça sahillerinde müstemenlerin ve reayanın avlayıp iskeleye getirdiği balıkların vukıyyesinden birer akçe resm alınmak üzere *resm-i saydı mahi mukataası* ihdas edilmiş ve yıllık 250 guruş mal ile ve 1152 (1740) martından başlamak üzere 700 guruş muaccele ile Kalemzade Mustafa Ağa ile Abdülaziz Efendi’ye ihale edilmiştir. Ancak Vostiça iskelesine gelen balıkların satışından elde edilen verginin *kadimden* kaza mukataa eminleri tarafından toplandığı ve dalyan mukataası mutasarrıflarının kadime muhalif olarak resm-i malikâne talep etmiştir. Bu konunun çözümüne dair muhassıl Ebubekir Paşa’ya gönderilen emirde ilgili vergiyi toplama hakkının Mustafa Ağa’ya ait olduğu belirtilmiştir.⁵⁸⁶

3.2. Çiftlikler

Çiftlik kısaca bir çift öküzle işlenebilecek büyüklükteki araziye tanımlamak için kullanılmaktadır. Kelime önceleri küçük bir ailenin işleyeceği toprak miktarını belirtirken zaman içerisinde büyük toprak işletmeleri ve malikâneleri de kapsayan geniş bir anlamı havi olmuştur.⁵⁸⁷ Osmanlı Devleti’nde arazinin kullanım hakları şeriat ve padişahların koyduğu örfi kanun ile düzenlenmekteydi. Şeriat, bireyin arazi üzerindeki tasarruf haklarıyla, kanun ise bu arazilerdeki devlet denetiminin sürdürülmesiyle alakalıydı. Örfi kanuna göre toprağı işleyen kiracılar ve onların soyundan gelen varisleri, toprağı kullanma şartlarına riayet ettikleri müddetçe miri araziye sınırsız olarak tasarruf etme hakkına sahip olmaktaydı. İnalıcık’ın “çift-hane” sistemi olarak adlandırdığı sistem, araziye kullanmanın ve tarımsal üretimin, bir çift ya da çiftlik tasarruf eden köylü haneleri üzerinden düzenlenmesinden oluşmaktaydı. Çiftliklerin büyüklüğü, toprağı işleyen ailenin geçimini sağlamaya ve devlete olan kira bedelini ödemeye yetecek derecedeydi. Çiftliklerin büyüklüğünü, toprağın ne derece verimli olduğu belirlemektedir. Örneğin 1528 yılında Aydın’da 60 dönüm “verimli” arazi bir çiftlik olarak

⁵⁸⁶ BOA, AE.SMHD.I 54/3306.

⁵⁸⁷ Halil İnalıcık, “Çiftlik”, *DİA*, c.VIII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s.313.

kabul edilirken, 1540 yılında Erzurum'da 80 dönümlük bir arazi çiftlik olarak kabul edilmiştir.⁵⁸⁸

Çift-hane kavramı, klasik dönemde temel askeri kurum timar sisteminin bir parçasıydı. Timar sisteminde, toprağın idaresi devlet, sipahi ve çiftçi tarafından yürütülmekteydi. Devlet sipahiye bir timar vermekte, sipahi ise bu timarın kapsadığı arazide köylülerin ödemekle yükümlü olduğu vergi gelirini toplamaktaydı. Devletin timar arazisinin kullanımı ile ilgili koyduğu kurallar sipahi tarafından denetlenmekteydi. Tahrir defterlerinde mufassal şekilde kaydedilen timar üniteleri, bölünemez ve statüsü değiştirilemez nitelikteydi. Timar sistemine bağlı olan çift-haneler de bu nedenlerle bölünemez ve değiştirilemezdi. Klasik dönemde işleyen bu yapı, 16. yüzyıl sonlarından itibaren değişmeye başlamış ve merkezi idarenin gücünün zayıflamasıyla birlikte timar arazileri özel şahısların mülkiyetine girmeye başlamıştır. Bu tür arazileri ele geçiren nüfuzlu kişiler, bu arazileri vakıflara dönüştürmüş, ancak bu dönemde plantasyon benzeri ticari tarıma yönelik çiftlikler ortaya çıkmamıştır. Osmanlı Devleti'nde plantasyon benzeri çiftlikler çoğunlukla çift-hane sisteminin dışında kalan mevat arazide ortaya çıkmıştır. 18. yüzyıl öncesinde bu tür çiftlikler yönetici sınıf mensupları tarafından mevat arazinin ıslah edilmesi ile kurulmaktaydı. Mevat arazi üzerinde kurulan çiftliklerin yaygın hale gelmesiyle mirî arazinin büyük çiftlikler haline getirilmesinin önünü açan gelişmeler ortaya çıkmıştır. Örneğin Celalî isyanları sırasında köylülerin terk ettiği araziler nüfuzlu kişiler tarafından sahiplenilmekteydi. Bu topraklara kendine tabi olan kişileri ya da köleleri yerleştiren nüfuzlu kişiler bu arazileri özel mülkleri haline getirmekteydi. Bunun yanında pek çok yerde miri arazi vakıflara ya da şahıslara ait büyük çiftliklere dönüştürülmekteydi. Tüm bu gelişmelerin yanı sıra devlete ait arazilerin mukataa haline getirilerek ihale edilmesi de bu arazilerin özel çiftliklere dönüşmesini sağlayan etkenlerdendir. Plantasyon benzeri bu büyük çiftlikler bütün bir köyü kapsamaktaydı, yani büyük çiftlikler genellikle çiftlik köylerdi.⁵⁸⁹

17. yüzyılda timar sisteminin çözülmeye başlamasıyla birlikte Mora Yarımadası'nda da çiftliklerin yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir. 16. yüzyılda ovalık arazinin yoğun olduğu Arhos hariç tutulunca yarımada da birkaç çiftlik bulunuyordu. Aynı yüzyılın ortalarında 1642-43 (H.1052) tarihli cizye kayıtlarına göre Londar kazasındaki 1271 cizye mükellefinin 227'si (%18), 1715 yılında aynı köylerdeki 1347 hanenin 402'si (%32) çiftliklerde yaşamaktaydı. Meton'da ise köy nüfusunun %43'ü çiftliklerde meskûndü.⁵⁹⁰

1715 tarihli Mora kanunnamesinde çiftlik şu şekilde tanımlanmıştır:

⁵⁸⁸ Halil İnalçık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s.15-16.

⁵⁸⁹ İnalçık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", s.18-24.

⁵⁹⁰ Kiel-Alexander, "Mora", s.283.

“Fasl Müslimân’dan bir çiftlikden ziyâde yer tasarruf idüb zirâ‘at eylese çiftlikden ziyâdesi ne mikdâr ise minvâl-i meşrûh üzere a‘lâ ve evsat ve ednâ i‘tibâriyle dönüm resmi dahi verir ve çiftlik Anabolu ve Gördüs ve Arhos ve Fonya ve Nisi ve Lafoz ve Gastun kazâlarında a‘lâ yerden seksen dönüm ve evsat yerden yüz ve yüz yirmi ve ednâ yerden yüz elli dönüm bir çiftlik yerdir dönüm dahi hatavât-ı müte‘ârife ile tûlan ve ‘arzan kırk hatvedir ammâ Mizistre ve Benefşe ve Koron ve Meton kazâlarından elli dönüme bir çift i‘tibâr iderler ve Cakonya câniblerinde yirmi otuz dönüme bir çift derler kazâların çiftleri muhtelifü’l-ahvâldir her bir kazâda i‘tibâr olunduğu üzere bir çiftlik yer tasarruf idenden tamâm altmış akçe çift akçesi alınur.

Ahvâl-i çiftlik-i hâssa ve arz-ı miri Bir hâssa çiftlik arâzisine bağ gars olursa resm-i dönüm verdikten sonra rub‘-ı hâsılı sâhib-i arzındır, ammâ bu vilâyet-i bereket-âsârda olan çiftlikler kadîmî Müslimân çiftlikleri olub el-ân sâhibleri zuhûr idüb sahîh kendülerinin olduğu şer‘le sâbit olanları zabt ve sâhibi zuhûr itmeyenler arz-ı mîrî olmağla hâliyyen hâssa i‘tibâr olunmayub mevkûf yazılmışdır. Bu makûle arâziye bağ ve eşcâr-ı tut ve zeytun gars olursa bağın dönüm resmi ve tut ve zeytunun ‘öşrü zâbitine edâ olunduktan sonra ücret-i zemîn rub‘ mahsûlü mîrînidir. Ve hâliyyen sâhibi zuhûr idüb şer‘le teslim olundukda kezâlik ‘öşr ve rûsûmun verdikten sonra rub‘ mahsûlü ol kimesnenin olur ve zirâ‘at ve harâset iden re‘âyâ yedide bir ‘öşrün sâhib-i arza edâdan sonra toprak gerek Müslimân’ın ve gerek arz-ı mîrîdir ücret-i zemîn beşde bir mahsûl alınur. Fe-emmâ öküzü ve tohumu ve sâ‘ir malzemesi çiftlik sâhiblerinin olsa hâsıl olan mahsûlden mukâsemesin edâdan sonra bâkî kalan mahsûl re‘âyâ ile münâsafa olunur.

Ahvâl-i çiftlik-i Müslimânân Bir karyede ne mikdâr Müslimân çiftliği vâir ise ma‘rifet-i şer‘le ashâbına ibkâ olundukda bâlâda zikr olunduğu üzere a‘lâ ve evsat ve edna i‘tibâriyle virilüb ol mikdârdan ziyâdeye müdâhale eylemez ol karye hudûdunda gerek kâbil-i zirâ‘at olsun ve gerek olmasun ve gerek davarları örüsü ve koyunları mer‘ası olsun re‘âyâyâ ibkâ olunmuşdur eküb biçüb ‘öşrün ve rûsûmun sâhib-i arza edâ eder çiftlik sâhiblerinin ‘alâkâsı yokdur.”⁵⁹¹

Mora kanunnamesine göre de çiftliğin tanımının arazinin verimliliğine göre değiştiği anlaşılmaktadır. Aşağıda tarımsal üretim kısmında daha iyi anlaşılacağı üzere yarımada Anabolu, Gördüs, Arhos ve Gastun gibi ovalık ve tarıma elverişli bölgelerde verimli arazide seksen (ala), orta derece verimli arazide yüz ila yüz yirmi (vasat), az verimli arazide ise yüz elli (edna) dönümlük arazinin çiftlik olarak kabul edildiği belirtilmektedir. Buna karşın nispeten dağlık ve toprağı verimsiz olarak kabul edebileceğimiz Meton, Koron ve Benefşe’nin yanında Mizistre’de de elli dönümlük arazinin çiftlik olduğu, tamamen dağlık bir bölge olan Cakonya’da ise otuz dönümlük arazinin çiftlik olduğu kaydedilmiştir.

17. yüzyıl ortalarına ait arşiv belgelerindeki detaylı kayıtlar, Mora Yarımadası’nda çiftliklerin genellikle ovalık arazilerin yoğun olduğu bölgelerde ortaya çıktığını göstermektedir. Bu dönemde çiftlikler Arhos, Anabolu, Vostiça, Londar, Meton gibi düz arazilerde daha yaygındır. Buna karşı Ayo Petro nahiyesindeki Parnon gibi yüksek rakımlı yerlerde ise çiftlik bulunmamaktadır. Diğer kazalara nispeten dağlık araziye sahip olan Trepoliçe kazasında da

⁵⁹¹ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.2a-2b.

çiftlik sayısı azdır. Bu konuda Evangelia Balta'nın *Maliyeden Müdevver Defterler* kataloğunda bulunan 561 numaralı cizye defterindeki bilgilerden yola çıkarak oluşturduğu tablo daha iyi yol gösterecektir. 1642 tarihini taşıyan bu cizye defterinde “vilayet” olarak adlandırılan dokuz idari birimdeki kazalarda bulunan köyleri “köy-çiftliğe dönüşen köy-çiftlik” olarak sınıflandıran Balta'nın hesaplamalarına göre Holomiç, Arhos, Balyabadra, Vostiça, gibi yerlerde çiftliklerin ve eskiden köy olup çiftlik haline gelmiş köylerin oranının hayli yüksek olduğu tespit edilmektedir. Örneğin Holomiç kazasında kaydedilen 200 yerleşim biriminin 96'sı (%48,5) köy iken 55'i (%27,5) köyden çiftliğe dönüşmüş, 49'u (%24,5) ise çiftlik olarak kaydedilmiştir. Arhos'ta çiftliklerin oranı %78'e, Vostiça'da ise %58'e ulaşmaktadır. Çiftlik köylerinin genel olarak on haneden az bir nüfusa sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁹²

Tablo 3.9. 1642 Yılı Cizye Sayımına Göre Mora'da Köy ve Çiftlikler.⁵⁹³

Vilayet	Kaza	Köy	Çiftliğe dönüşen köy	Çiftlik	Toplam yerleşim birimi
Holomiç	Holomiç	96 (%48,5)	55 (%27,5)	49 (24,5)	200 (%100)
	Arhos	22 (%22,5)	-	77 (77,8)	99
	Trepoliçe	33 (%94,3)	2 (%5,7)	-	35
Arhos	Tana	19 (%95)	-	1 (%5)	20
	Ayo Petro	8 (%100)	-	-	8
	Anadolu	8 (%42,1)	6 (%31,6)	5 (%26,3)	19
Gördüs	Gördüs	98 (%52,7)	16 (%8,6)	50 (%26,9)	164
	Fonya	17 (%100)	-	-	17
	Megara	7 (%100)	-	-	7
Balyabadra	Balyabadra	101 (%54,9)	2 (%1,1)	81 (%44)	184
Kalavrita	Kalavrita	108 (%78,8)	5 (%3,7)	24 (%17,5)	137
	Vostiça	31 (%41,9)	-	43 (%58,1)	74
	Gastun	-	-	-	-
Meton	Meton	15 (27,3)	14 (25,4)	26 (%47,3)	55
	Andrusa	53 (%49,1)	-	55 (50,9)	108
	Arkadya	92 (%71,4)	11 (%8,5)	26 (%20,1)	129
Karitena	Karitena	94 (60,6)	10 (%6,4)	51 (%33)	155
	Londar	34 (29,6)	3 (%2,6)	78 (%67,8)	115
	Fenar	45 (%55,6)	-	36 (%44,4)	81

⁵⁹² Evangelia Balta, “Settlements and Population in the Morea (1645)”, *iç. Population and Agricultural Production in Ottoman Morea*, The ISIS Press, İstanbul 2015, s.20-21.

⁵⁹³ Tablo, Evangelia Balta'nın MAD 561 numaralı defterden yola çıkarak hazırladığı tablonun Türkçeleştirilmiş halidir.

Mizistre	Mizistre	111 (%79,9)	2 (%1,4)	26 (%18,7)	139
	Bardunya	8 (%100)	-	-	8
	Benefşe	7 (%100)	-	-	7
Koron	Koron	31 (%41,3)	6 (%8)	38 (%50,7)	75
	Kalamata	12 (%34,3)	5 (%14,3)	18 (%51,4)	35
TOPLAM		1050 (%56,1)	137 (%7,34)	684 (%36,56)	1871 (%100)

Çiftlikler yalnızca sermaye sahiplerinin değil idarecilerin de yatırım yaptıkları iktisadi üniteler olarak öne çıkmaktadır. Sadrazam Damat İbrahim Paşa, 1721 yılı başlarında Holomiç kazası dâhilinde kethüdası Mehmed Ağa'nın tasarrufunda olan yedi çiftliği bütün yapılarıyla birlikte 8800 guruş (belgede Mehmed Ağa *sümünü olan 1100 guruşu* teslim aldığını belirtmektedir) karşılığında satın almıştır. İbrahim Paşa çiftliklerin yanı sıra Mehmed Ağa'nın kullandığı miriye ait arazilerin kullanım hakkını da 5500 guruşa devralmıştır.⁵⁹⁴

Mora'da Venedik hâkimiyeti öncesi dönemde Müslümanların elinde çok sayıda çiftlik bulunmaktaydı. Tahrir defterlerinde tek tek kime ait olduğu kaydedilen bu çiftliklerin büyük kısmı ise hali duruma düşmüştür.

3.3. Tarımsal Üretim

Tahrir defterleri, Osmanlı döneminde Mora Yarımadası'nda tarımı yapılan ürünler ve üretim miktarlarına dair detaylı veriler içermektedir. Ancak yapılan araştırmalar sayesinde hem Frank hâkimiyetinde hem de Venedik idaresinde Mora'da tarımın gelişim seyrine dair bilgiler elde etmek mümkündür. Mora'da da her dönemde öne çıkan tarım ürünlerinin, Akdeniz uygarlığının temel ürünleri olarak kabul edilen buğday, üzüm ve zeytin olduğu görülmektedir. Bu ürünler özellikle 17. yüzyıldan itibaren önem kazanmaya başlamıştır.⁵⁹⁵

Frank döneminde Mora Yarımadası'nda en çok üretilen ürünler olarak, tahıl -özellikle buğday-, üzüm ve zeytin dikkat çekmektedir. Bunların yanı sıra arpa, yulaf, darı ve rovi adı verilen bir tür fığ gibi tahıllar, incir, fındık gibi yemiş ve meyveler yetiştirilmekteydi. Büyük oranda tüketim odaklı üretilen bu ürünler dışında ipek, meşe palamudu, pamuk ve dericilik sektöründe tabaklama ve boyama işlemleri için kullanılan mazı da yarımada endüstriyel ve ticari amaçlı olarak yetiştirilen ürünlerdendi. 14. yüzyılda Venedikliler Mora Yarımadası'ndan

⁵⁹⁴ BOA, C.DH., 186/9298.

⁵⁹⁵ Faruk Tabak, "Akdeniz'in Sonbaharı (1560-1860)", *Akdeniz Dünyası: Düşünce, Tarih, Görünüm*, ed. Kudret Emiroğlu-Oktay Özel-Eyüp Özveren-Süha Ünsal, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.58.

özellikle şarap ve bunun dışında buğday, zeytinyağı, üzüm ve bal gibi ürünleri ithal etmekteydi.⁵⁹⁶

Venedik idaresi döneminde tuz, Cumhuriyet'in denizaşırı sömürgelerinden elde ettiği en önemli meta durumundaydı. Istria, Dalmaçya ve Arnavutluk'ta Venedik'e ait yerlerde, Ege adaları ve Girit'in yanı sıra Venedik'in tuz elde ettiği önemli noktalardan birisi de Mora Yarımadası'ydı. Özellikle Anabolu yakınlarındaki Termiş ve Achaia bölgesindeki Raminizza tuzlarından elde edilen tuz, Venedik gemileriyle bu şehre taşınmakta ve Zattere'de bulunan depolarda muhafaza edilerek şehir içindeki ve dışındaki tüketicilere ulaştırılmaktaydı.⁵⁹⁷

Bütün Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi 18. yüzyıl Morası'nda da en önemli üretim faaliyetini tarım ürünleri oluşturmaktadır. 17. yüzyılın sonlarına doğru Mora Yarımadası'nda öncelikle Venedik hâkimiyeti sırasında Müslümanların bölgeyi terk etmesi, Venedik hâkimiyeti esnasında Rumlardan da bir kısmının bölgeden ayrılmasıyla nüfusta görülen azalmaya karşın tarımsal üretimde büyük bir yıkım meydana gelmemiştir. Tahrir defterlerindeki veriler detaylı olarak incelendiğinde, meskûn köylerdeki ahalinin tamamının zirai faaliyetlere katıldığı ortaya çıkmaktadır. Özellikle orta kısmı dağlık bir yapıda olan Mora Yarımadası'nda kuzeybatıdaki Elis (Holomiç ve Gastun) bölgesindeki verimli ovalar en önemli tarım merkezleri olarak dikkati çekmektedir. Elis bölgesi dışında yarımadanın güneydoğusundaki Lakonia bölgesindeki Mizistre ve etrafında da önemli bir üretim faaliyeti olduğu görülmektedir.

Mora'da tarımsal faaliyetlerden alınacak öşür vergisi, tahrir defterinin başında bulunan kanunnameye belirtilmiştir. Kanunnameye ilgili madde şöyledir:

“Fasl-ı harâc-ı mukâseme ve a‘şâr Buğday ve arpa ve çavdar ve ‘alef ve erzen ve bakla ve nohud ve burçak ve fiğ ve mürdümek ve filimek ve bunun emsâli hubûbâtıdan Müsliman’dan ‘öşr ve salâriye ki sekizde bir olur ve kefereden sub‘-i gallât ki yedide bir alınur ve mercimek ve böğrölce ve penbe ve sisam ve kettân ve harnub ve ceviz ve mîve-i mütenevvî‘a ve sebzevât ve kovan ve burung ki kırmızı boyasıdır ve kestâne ve bunun emsâli nesnelerden gerek Müslimân ve gerek ehl-i zimmetden onda bir ‘öşr alınur.”⁵⁹⁸

Kanunnameye göre buğday, arpa, çavdar, yulaf gibi tahıl ürünlerinin yanı sıra nohut, burçak vs. bakliyat üretiminde Müslüman’dan sekizde bir, gayrimüslimlerden ise yedide bir oranında öşür ve salariyye⁵⁹⁹ alınacaktır. Mercimek, böğrölce, pamuk, susam, keten, ceviz ve meyve üretiminden ise onda bir oranında öşür tahsil edilecektir.

⁵⁹⁶ Topping, “Post-Classical Documents”, s.67; Lock, *The Franks in the Aegean*, s.249.

⁵⁹⁷ Benjamin Arbel, “Venice’s Maritime Empire in the Early Modern Period”, *A Companion to Venetian History, 1400-1797*, ed. Eric R. Dursteler, Brill, Leiden-Boston 2013, s.220-221.

⁵⁹⁸ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.3a.

⁵⁹⁹ Ümera ve vezirler gibi devlet görevlileri için topraktan elde edilen ürünler üzerinden alınan hisseye salariyye adı verilmektedir. Tarım ürünlerinden öşürle birlikte alınan salariyye, genellikle onda bir oranında tahsil edilen

Tahrir defterleri, 18. yüzyıl başlarında Mora Yarımadası'nda elde edilen tarım ürünleri arasında en çok buğday, arpa, çavdar, yulaf gibi tahılların yanı sıra nohut ve bakla gibi baklagil familyasından ürünlerin bulunduğunu göstermektedir. Zikredilen tarım ürünleri bilinen yemeklik tüketim bitkileridir ve bunların bir kısmı toprağın verimini korumakta ve hayvan yemi olarak da kullanılmaktadır.⁶⁰⁰

Tablo 3.10. Mora'da Başlıca Tahıllardan Alınan Öşrün İdari Birimlere Göre Dağılımı.⁶⁰¹

Kaza/ Nahiye	Hinta (Buğday)		Şair (Arpa)		Çavdar		Alef (Yulaf)	
	kile ⁶⁰²	baha	kile	baha	kile	baha	kile ⁶⁰³	baha
Holomiç	14.086	398.665	10.909	164.300	1.830	26.785	5.162,5	52.500
Gördüs	13.451	369.632	8.965	102.745	5.721	80.552	6.131	62.629
Mizistre	11.129	300.225	5.108	76.539	4.766,5	71.058	3.771,5	40.390
Karitena	10.649	296.020	5.266	78.495	4.439	64.816	3.456	31.995
Zarnata	9.122,5	273.450	703,5	10.600	675,5	10.150	672,5	7.021
Arkadya	9.112	250.190	6.186	93.675	2.023	29.255	2.524	25.490
Anadolu	8.805	238.785	7.693	101.215	5.182	64.035	2.689	27.918
Kalavrita	8.040	226.405	4.650	70.118	2.799	41.978	4.157	42.870
Andrusa	6.825,5	202.280	5.275	78.825	1.342,5	16.770	2.485	25.800
Trepoliçe	5.351,5	160.800	2.686	39.069	2.025	30.060	2.586	27.170
Balyabadra	5.263,5	155.649	4.666	69.395	1.694,5	20.780	1.776	18.100
Fenar	4.146,5	124.565	2.159	31.100	2.048	30.110	1.498,5	14.940
Londar	3.528,5	105.850	1.790	26.947	1.585,5	23.720	1.494,5	15.220
Koron	3.234,5	96.660	1.628,5	24.325	1.524	22.759	1.717,5	17.415
Kelefa	3.210,5	95.965	424,5	6.307	404,5	6.061	364,5	3.785
Meton	2.568	77.040	1.834	27.403	318	4.650	876	8.760
Pasava	2.874	72.990	783	13.245	533	7.995	268	3180
Benefşe	2.521	71.584	1.431	21.465	1.356	20.340	1.201	12.010

öşre ilave olarak alınmaktaydı. Bu hususu bir örnek ile açıklayan Pakalın, Rumeli'de Hıristiyanların yüz demette on demet öşür, üç demet de salarlık verdiğiinden bahsetmektedir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.III, s.101.

⁶⁰⁰ Kayhan Orbay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Üretkenlik Üzerine Tetkikat ve Notlar", *Belleten*, c.LXXXI, sayı 292, Ankara 2017, s.826.

⁶⁰¹ Kazaların sıralaması buğday üretiminin en yüksek olduğu kazadan başlamaktadır.

⁶⁰² Mora tahririnde kile için İstanbul kilesinin esas alındığı anlaşılmaktadır. Stefka Parveva, "Agrarian Surplus and Agrarian Strategies in the Village Micro-Economy in the South-west Peloponnese in the Early Eighteenth Century", s.67ⁿ⁷; İnalçık, standart kilenin 20 okka/25,6 kg, İstanbul kilesinin ise 1500 yılında 18 okka/24,2 kg'a denk geldiğini kaydetmiştir. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, s.444.

⁶⁰³ Tahrir defterlerinde alef (yulaf) öşrü bazı köylerde burçak, finik ve kaplıca (siyez buğdayı) gibi ürünlerle birlikte kaydedilmiştir. Burada hasıla yulafın ilk sırada olduğu ikili ürünler de (alef ve burçak, alef ve finik, alef maa kaplıca gibi) dahil edilmiştir.

Kalamata	1.607,5	48.225	794	11.909	761,5	11.382	785,5	7.865
Anavarin	1.171,5	35.145	870	13.050	196	2.940	230	2.300
YEKUN	126.697	3.600.125	73.822	1.060.727	41.225	586.196	43.846	447.358

Tablodan da anlaşıldığı üzere Mora’da temel besin kaynakları olarak zikredebileceğimiz buğday ve arpa Holomiç, Gördüs, Mizistre ve Karitena gibi yarımadanın nüfus olarak da kalabalık sayılabilecek kazalarında üretilmektedir. Bu kazalar içerisinde Mora’nın “tahıl ambarı” olarak nitelendirilebilecek Holomiç kazası toplam buğday üretiminin yaklaşık olarak %11’lik kısmını, arpa üretiminin ise yaklaşık %15’lik kısmını karşılamaktadır. Toplam üretimde ikinci sırada bulunan Gördüs kazası ise buğdayda %10,61, arpada ise %12,14’lük üretimi karşılamaktadır. Çavdar üretiminin en çok olduğu iki kaza Gördüs ve Anaboludur. Gördüs toplam üretimde %13,87’lik, Anadolu ise 12,57’lik paya sahiptir. Yulaf üretiminde ise Gördüs ve Holomiç kazaları diğer kazalara kıyasla açık ara önde görülmektedir. Yulaf üretiminin %13,98’i Gördüs, %11,7’si Holomiç kazasından sağlanmaktadır.

Tablo 3.11. Mora’da Erzen Üretiminden Alınan Öşrün İdari Birimlere Göre Dağılımı.

Kaza/ Nahiye	Erzen		Erzen-i siyah		Erzen-i Felemenk		Kaza toplam	
	kile ⁶⁰⁴	baha	kile	baha	kile	baha	kile	baha
Holomiç	4.016	73.210	-	-	-	-	4.016	73.210
Gördüs	5.408	57.550	-	-	-	-	5.408	57.550
Mizistre	1.549	25.390	-	-	2.616,5	51.530	4.165,5	76.920
Karitena	369	6.040	-	-	3.590	68.727	3.959	74.767
Zarnata	-	-	-	-	588,5	8.750	588,5	8.750
Arkadya	2.079	21.190	-	-	1.217	24.340	3.296	45.530
Anadolu	2.093,5	24.360	5	50	312,5	6.125	2.411	30.535
Kalavrita	2.771	38.402	56	560	321	4.815	3.148	43.777
Andrusa	367	3.900	-	-	1.710	29.200	2.077	33.100
Trepoliçe	2.209	34.190	-	-	163,5	2.470	2.372,5	36.660
Balyabadra	301	3.380	-	-	1.010,5	19.410	1.311,5	22.790
Fenar	-	-	-	-	1.704,5	33.425	1.704,5	33.425
Londar	-	-	-	-	982	19.640	982	19.640
Koron	1.008,5	10.660	-	-	731	10.915	1.739,5	21.575
Kelefa	-	-	-	-	253,5	3.666	253,5	3.666

⁶⁰⁴ Tahrir defterlerinde erzen (darı) öşrü bazı köylerde burçakla birlikte kaydedilmiştir. Burada hasıla darının ilk sırada olduğu ikili ürünler de (erzen ve burçak) erzen toplamına dahil edilmiştir.

Meton	65	650	-	-	743,5	14.870	808,5	15.520
Pasava	257	2.570	-	-	177	2.525	434	5.095
Benefşe	1.321	13.210	-	-	-	-	1.321	13.210
Kalamata	96	960	-	-	654	12.020	750	12.980
Anavarin	55	550	-	-	232	3.740	287	4.290
YEKUN	23.965	316.212	61	610	17.007,00	316.168	41.033	632.990

Mora'da ilk Osmanlı hâkimiyeti döneminin sonlarına doğru bölgeyi gezen seyyah Evliya Çelebi, yarımada'nın güneydoğusundaki Lakonia bölgesinin Argolic Körfezi kıyısında dağlık bir bölge olan Çakonya (Tsakonia)'da buğday ve arpanın yetişmediğini, bölge halkının coğrafi koşullara paralel olarak darı ürettiğini ve mısır buğdayından üretilen kalımbok adı verilen bir ekmeğin tüketiminin yaygın olduğunu kaydetmiştir.⁶⁰⁵ Özellikle Çakonya'da bulunan Benefşe kazasının buğday ve arpa üretiminin en az olduğu kazalardan olması Evliya Çelebi'nin verdiği bilgileri doğrular niteliktedir. Ancak tahrir defterlerindeki verilere göre Benefşe kazasında darı üretimi de düşüktür. Bu durumda kaza ahalisinin ihtiyaç duyduğu darıyı, bölgenin yakınında bulunan ve darı üretiminin yüksek olduğu Mizistre civarından sağladığı düşünülebilir.

Tablo 3.12. Mora'da Baklagil Üretiminden Alınan Öşrünün İdari Birimlere Göre Dağılımı.

Kaza/ Nahiye	Burçak		Bakla		Nohud		Mercimek	
	kile ⁶⁰⁶	baha	kile ⁶⁰⁷	baha	kile	baha	kile ⁶⁰⁸	baha
Holomiç	252	2.540	1.666	33.220	6	120	957	19.690
Gördüs	1.139	11.790	850,5	17.340	95	1.900	78	1.560
Mizistre	1.090,5	10.840	815	14.732	65	1.300	219,5	3.490
Karitena	192,5	1.930	369	7.380	27	540	151	2.975
Zarnata	173	1.730	1	20	-	-	81	1.630
Arkadya	2.166	21.710	959,5	19.190	-	-	366,5	7.330
Anadolu	295	3.090	493	9.412	53,5	1.070 ⁶⁰⁹	69	1.220

⁶⁰⁵ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.8/1, s.339.

⁶⁰⁶ Tahrir defterlerinde bazı köylerde burçak öşrü mercimekle birlikte kaydedilmiştir. Burada hasıla burçağın ilk sırada yazıldığı "burçak ve mercimek" hasılları da dahil edilmiştir.

⁶⁰⁷ Tahrir defterlerinde bakla öşrü bazı köylerde nohut, kaplıca ve böğrölce gibi ürünlerle birlikte kaydedilmiştir. Burada hasıla baklanın ilk sırada olduğu ikili ürünler de (bakla maa nohud, bakla maa kaplıca, bakla maa böğrölce gibi) dahil edilmiştir.

⁶⁰⁸ Tahrir defterlerinde mercimek öşrü bazı köylerde nohut ve böğrölce gibi ürünlerle birlikte kaydedilmiştir. Burada hasıla mercimeğin ilk sırada olduğu ikili ürünler de (mercimek maa nohud, mercimek maa böğrölce gibi) dahil edilmiştir.

⁶⁰⁹ Anadolu kazasının bir köyünde 50 kile nohut yazılmış ancak bahası katip tarafından boş bırakılmıştır. Yekunun doğru hesaplanması için 1 kile=20 akçe hesabıyla tarafımızca tamamlanmıştır.

Kalavrita	580	5.811	694,5	13.345	12	240	386	7.887
Andrusa	1.832	15.530	880	17.240	-	-	210	3.975
Trepoliçe	1.471	14.695	395	8.020	-	-	134,5	2.700
Balyabadra	452	4.805	531	10.795	155,5	3.105	152,5	3.025
Fenar	142	1.460	187	3.740	6,5	130	73,5	1.920
Londar	21	210	205,5	4.110	0,5	10	3	60
Koron	115	1.150	111,5	2.179	7	140	44,5	890
Kelefa	75,5	800	99	1.775	-	-	77,5	1.320
Meton	272	2.720	230,5	4.610	-	-	200,5	4.010
Pasava	-	-	199,5	3.350	-	-	52,5	1.050
Benefşe	80	800	321,5	6.430	-	-	10	200
Kalamata	29	290	104,5	2.040	25	300	13,5	270
Anavarin	242	2.420	78,5	1.570	-	-	78,5	1.570
YEKUN	10.619,5	104.321	9.192	180.498	453	8.855	3.359	66.772

Tarımsal üretimin bir başka boyutu da tarımsal üretkenliktir. Stefka Parveva'nın TT880 numaralı defterdeki verilere dayanan araştırması, güneybatı Mora'da yani Arkadya ve Anavarin civarında buğdayda 1'e 5, arpada 1'e 6, yulafta 1'e 6.25, darıda 1'e 11 ve çavdarda 1'e 3 oranlarında ortalama tohumluk verim bulunduğunu göstermektedir.⁶¹⁰

Kayhan Orbay'ın önerdiği hesaplama metodu⁶¹¹ Mora Yarımadası için uygulandığında örneğin Holomiç'te toplam buğday üretiminin (öşürün gayrimüslimlerden 1/7 oranında alındığını göz önünde bulundurarak) 2.465.050 kg toplam üretim, 2.218.545 kg öşür sonrası kalan miktar, üçte bir oranında bir sonraki sene için tohumluk alınan 739.515 kg tohumluk olmak üzere köylünün elinde 1.479.030 kg buğday kalmaktadır. Bu sayıdan, buğdayın değirmenlerde öğütüldüğünde verilen yüzde on civarı fire de çıkarıldığında Holomiç kazasında kaza ahalisinin elinde toplam 1.331.127 kg (1331 ton) buğday kalmaktadır. Elde edilen miktar kazadaki hane sayısına bölündüğünde ise hane başına kaç kilogram buğday düştüğü ortaya

⁶¹⁰ Stefka Parveva, "Agrarian Land and Harvest in South-West Peloponnese in the Early 18th Century", *İç. Village, Town and People in the Ottoman Balkans 16th-mid-19th Century*, The ISIS Press, İstanbul 2009, s.88; 18. yüzyıl sonlarında Mora'da bulunan seyyah Saverio Scrofani bölgede buğday için bire yedi, diğer tahıllar için dört ile beş arasında değişen bir verim oranı bildirmiştir. Scrofani'den birkaç yıl sonra Mora'ya gelen Leake ise Manya bölgesinde bire üç ila on arasında değişen verim oranı bildirirken Messenia bölgesinde verim oranının bire yirmiye kadar çıktığını kaydetmiştir. Topping, "Post-Classical Documents", s.77.

⁶¹¹ Orbay, örnek olarak on haneli bir köyde alınan öşrü öncelikle kile miktarıyla çarparak kilogram ölçüsüne uyarlamış, daha sonra elde ettiği sayıyı öşür miktarı ile çarparak gerçek üretimi bulmuştur. Ardından öşrü toplam üretimden çıkarmış ve üçte bir oranında tohumluk olarak ayrılan kısmı ve yüzde on oranında değirmen kaybını da hesaplayarak köylünün elinde kalan toplam ürün miktarını bulmuştur. Orbay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Üretkenlik Üzerine Tetkikat ve Notlar", s.815ⁿ¹¹⁷.

çıkacaktır. Hububat tüketimi ise genel olarak kişi başı yılda 250-300 kg arasında tahmin edilmektedir.⁶¹²

Mora Yarımadası eski dönemlerden itibaren bağcılığın, dolayısıyla üzüm yetiştiriciliğinin ve bundan şarap imalinin oldukça yoğun bir şekilde yürütüldüğü bir bölgedir. Frank, Bizans ve Venedik idaresinde bağcılık gelişmiş vaziyetteydi. Osmanlı fethinden sonra da bölgede bağcılık devam etmiştir. Örneğin 16. yüzyılda Meton kazasında buğday, arpa, nohut gibi tarım ürünlerinden elde edilen gelir düşük olup Meton şehir merkezinin gelirleri arasında küçük bir oranı temsil etmekteydi. Bu dönemde toplam geliri 167 bin akçeye yaklaşan Meton *nefsinde* en büyük gelir kalemini zeytinyağı ve şaraptan alınan vergiler oluşturmaktaydı.⁶¹³

Mora'daki bağcılık faaliyetinin ikinci Osmanlı hâkimiyeti devrinde de sürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim kanunnamede bağcılıkla ilgili detaylı hükümler bulunmaktadır. 1715 tarihli Mora kanunnamesinde bağcılığa dair hüküm şöyledir:

“Fasl-ı bâğât Vilâyet-i mezbûrede olan bağların her bir dönüm-i İslâmîsinden bedel-i ‘öşr Müslimân’dan on iki ve kefereden yirmi dörder akçe bağlanub defter-i ‘atıkde olan ‘öşr-i şire ve resm-i fuçî ve resm-i karış ve bâc-ı hamr ref’ olunmuşdur. Fe-emmâ Mizistre sancağında olan bağlarda dönüm i’tibârı ma’rûf olmayub çapalık i’tibârıyla yazılmışdır. Tettebbu’ olundukda iki çapalık bağ bir dönüm mikdârı olmağla her dönüme yirmi dörder akçe hesabıyla bir çapalık bağa on iki akçe bedel-i ‘öşr bağlanmışdır. Gerek Mora ve gerek Mizistre sancaklarında olan bağlar mesâha ile yazılmayub re’âyâdan su’âl ile yazılmışdır. Ziyâde ve noksân olmak ihtimâli olmağla min-ba’d sâhib-i arz olanlar tamgalu urgan ile ölçüb her bir dönüm-i İslâmî’den yirmi dörder akçe alına defterde yazılandan ziyade bulunur ise resmi alınur defterde yoktur yazılmamışdır demek fâ’ide itmez, istifidye ki kuş üzümüdür defter-i ‘atıkde kurusundan on beş çuvaldan iki çuval ‘öşr yazılmışdır. El-yevm bu kâ’ide ma’mûlün bih olmayub her bir dönümünden bedel-i ‘öşr Müslimân’dan ve kefereden yüzer akçe kaydolunmuşdur. Ve resmleri üzüm kemâlin bulub kesilmeğe sâlih oldukda alınur.”⁶¹⁴

Tahrir defterine göre 1715 yılında bağcılıktan en çok vergi alınan kaza 223.780 akçe ile Mizistre kazasıdır. Mizistre’yi 203.474 akçe ile Balyabadra ve 203.098 akçe ile Kalavrita kazaları takip etmektedir. Köy hâsılları kaydedilirken genellikle bağların kime ait olduğuna dair bilgi verilmemiş, bilgi verilen köylere göre ise Müslümanlar yarımada genelinde 2078 çift bağ tasarruf ederken gayrimüslimler 3195 çift bağ işlemektedir. 1715 yılında Trepoliçe ve Tana’da toplam 2710 hane, Ayo Petro nahiyesinde ise 1082 hane vardı. Arşiv kayıtlarına göre Trepoliçe ve Tana’daki 2710 ailenin 963’ü, yani üçte biri bağ sahibiydi.⁶¹⁵ Tahrir defterlerindeki veriler,

⁶¹² Orbay, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tarımsal Üretkenlik Üzerine Tetkikat ve Notlar”, s.831.

⁶¹³ Kayapınar- Kılıç, “Venedik Egemenliğinden Osmanlı Fethine Bir Deniz Üssü Olarak Modon”, s.543-544.

⁶¹⁴ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.3a-3b.

⁶¹⁵ Balta, “Viticulure in the Kaza of Tripolitsa (16th-18th c.)”, s.175.

Mizistre ve Benefşe’de şarap üretiminin bu bölgeler için çok önemli olduğunu göstermektedir.⁶¹⁶

Tablo 3.13. Mora’da Bağcılık ve Bahçecilik Faaliyetinin İdari Birimlere Göre Dağılımı.

Kaza/ Nahiye	Bâğât		Bâğât-ı Müslüman		Bâğât-ı gebran		Bağçe	
	çift	baha	çift	baha	çift	baha	dönüm	resm
Holomiç	5.473	130.048	-	-	-	-	231	4.320
Gördüs	7.786	185.944	-	-	-	-	12,5	670
Mizistre	9.053	223.780	668	8.016	1.802	43.248	-	-
Karitena	5.218	122.656	-	-	-	-	-	-
Zarnata	2.129	51.096	-	-	-	-	-	-
Arkadya	8.722,5	176.410	-	-	-	-	-	-
Anabolu	6.425,5	133.263	-	-	-	-	236	3.280
Kalavrita	8.375	203.098	576	6.912	630,5	15.132	1.228,5	15.425
Andrusa	3.907,5	91.874	-	-	-	-	4	200
Trepoliçe	4.346	103.722	834	10.008	762	18.688	-	-
Balyabadra	8.926,5	203.474	-	-	-	-	15	750
Fenar	2.116,5	50.786	-	-	-	-	-	-
Londar	1.251,5	30.024	-	-	-	-	-	-
Koron	1.874	30.846	-	-	-	-	-	-
Kelefa	521	12.590	-	-	-	-	-	-
Meton	1.246,5	29.788	-	-	-	-	451	13.545
Pasava	292	6.984	-	-	-	-	-	-
Benefşe	1.230	34.920	-	-	-	-	-	-
Kalamata	1.636,5	38.281	-	-	-	-	-	-
Anavarin	618	14.832	-	-	-	-	16	250
YEKUN	81.148	1.874.416	2.078	24.936	3.195	77.068	2.194	38.440

Burada tablolar halinde sunulan önemli tarım faaliyetlerinin dışında yarımada meyve-sebze mahsulünden de vergi tahsil edilmiştir. Yarımada portakal, limon gibi narenciyeler, dut, içde, incir, kestane, harnup, elma, armut, kiraz gibi çeşitli meyveler yetişmekteydi. Evliya Çelebi, Gördüs’te limon, turunc, zeytin, nar ve incir gibi meyvelerin oldukça çok yetiştiğini ve özellikle lezzetli ve sulu narenciye ürünlerinin meşhur olduğunu kaydetmiştir.⁶¹⁷

⁶¹⁶ Evangelia Balta, “The Testimony of the Ottoman Tax Registers on Viticulture and Wine-Production in the Peloponnese (15h-18th c.)”, *İç. Population and Agricultural Production in Ottoman Morea*, The ISIS Press, İstanbul 2015, s.120.

⁶¹⁷ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.8/1, s.275.

Tablo 3.14. Mora’da Meyve-Sebze Yetiştiriciliğinden Tahsil Edilen Gelirler.

Kaza/Nahiye	Öşr-i portakal	Öşr-i limon ve narenc	Öşr-i dud	Öşr-i iğde	Öşr-i incir	Öşr-i kestane	Öşr-i harnup
Holomiç	4.350	-	40	-	-	-	-
Gördüs	-	475	305	-	83	-	360
Mizistre	520	20	1.350	-	20.270 ⁶¹⁸	1.130	-
Karitena	1.959	-	-	-	388	-	-
Zarnata	-	-	-	-	-	-	-
Arkadya	760	1.672	436	-	1.706	-	-
Anabolü	610	-	442	356	310	30	55
Kalavrita	1.174	-	246	-	-	572	-
Andrusa	-	56	-	-	640	-	-
Trepoliçe	1.526	-	-	-	-	10	-
Balyabadra	120	-	60	-	-	-	300
Fenar	735	-	-	-	630	370	-
Londar	-	-	-	-	-	1.540	-
Koron	-	-	60	-	-	-	-
Kelefa	-	-	-	-	-	-	-
Meton	-	-	-	-	578	-	-
Pasava	-	-	-	-	-	-	-
Benefşe	780	-	-	-	3.000 ⁶¹⁹	-	-
Kalamata	-	-	-	-	6.150	-	-
Anavarın	-	-	12	-	74	-	-
YEKUN	12.534	2.223	2.951	356	33.829	3.652	715

Mora Yarımadası’nın önemli gelir kalemlerinden birisini zeytin ve zeytinyağından elde edilen gelir oluşturmaktadır. Gerçekte ilk Osmanlı hâkimiyeti döneminde zeytin vergi geliri açısından fazla önem taşımamaktaydı. Bu dönemde Osmanlıların yarımada en çok gelir elde ettiği ürünler buğday ve bağcılık olarak öne çıkmaktaydı. 16. yüzyılda Meton, Koron, Kalamata ve Mizistre gibi yerler en çok zeytinyağı üretilen bölgelerdi. Ancak bu dönemde zeytinyağı üretimi şarap üretiminin gerisindeydi. II. Selim devrine ait TT603 numaralı deftere göre

⁶¹⁸ Kayıtlarda öşr-i incir ve öşr-i incir ve dud olarak iki ayrı şekilde yazılmıştır. Öşr-i incir toplamı 3.172, öşr-i incir ve dud toplamı 17.098 akçedir.

⁶¹⁹ Kayıtlarda öşr-i incir ve öşr-i incir ve dud olarak iki ayrı şekilde yazılmıştır. Öşr-i incir toplamı 500, öşr-i incir ve dud toplamı 2500 akçedir.

reayanın ödediği vergiler arasında zeytinyağı üretimi şarap üretiminin gerisinde kalmıştır. Örneğin Mizistre kazasında zeytinyağı, buğday, şarap ve ipekten sonra en çok vergi alınan dördüncü üründü. 1583 tarihli tahrir defterine göre zeytinyağından alınan vergi toplam gelirin yaklaşık olarak %2'sini oluşturuyordu. Bu durumun temel sebebi Osmanlı hâkimiyeti döneminde zeytin kültürünün 18. ve 19. yüzyıllarda olduğu gibi gelişmiş olmamasıydı. 16. ve 17. yüzyılda zeytinyağı özellikle saray mutfağı için önem taşımaktaydı. Nitekim 1626 yılında Krisafa (Chrisafa)'dan saraya 2989 okka zeytinyağı gönderilmiş ve bunun karşılığında bu köyün ahalisine avarız ve diğer olağanüstü vergilerden muafiyet tanınmıştır. Mora'da zeytin yetiştiriciliğinin önemi 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle Venedik hâkimiyeti döneminde artmaya başlamıştır. 1700 yılındaki Grimani sayımında yarımada toplam 30.880 zeytin ağacı olduğu tespit edilmiş ve bu ağaçların büyük çoğunluğu Atina'dan gelen göçmenlerin tasarrufuna verilmiştir. 1704 yılına gelindiğinde ise zeytinyağı üretimi 19 bin varile ulaşmıştır.⁶²⁰

1715 yılına gelindiğinde tahrir defterleri Mora'nın yalnızca Arkadya ve Anavarin 16.753 zeytin ağacı olduğunu belgelemektedir. Bu ağaçların 6842 tanesi bölgedeki Hristiyanlara aittir. Geri kalan 9911 ağaç ise Venedik mülkü olarak kaydedilmiş ancak eski devirde Müslümanlar tarafından tasarruf edilen ağaçlardan oluşmaktadır. Yine bu dönemde muhassıl Hasan Ağa tarafından yapılan sayıma (MAD 4079) göre Anabolu kazasında ise 15 bin zeytin ağacı mevcuttur.⁶²¹ Zeytin ağaçlarından elde edilen mahsulün büyük kısmı zeytinyağı yapımında kullanılmaktaydı. Önemli bir ihraç maddesi olan zeytinyağının bu dönemdeki kullanım alanı tüketime yönelik değildir. Fransızların tuttuğu istatistiklere göre Mora'dan gelen zeytinyağının büyük kısmı, Fransa'nın güneyindeki sabun fabrikalarının en önemli hammaddesini oluşturmaktaydı. Üretilen sabunlar tekstil fabrikalarının çalışması için önem taşımaktaydı.⁶²²

Palamut ve kuş üzümü 18. yüzyılın başlarında Mora'nın önemli ihraç ürünlerindendi. Dericilik için önemli bir madde olan palamut yarımada'nın birçok bölgesinde yetişmekteydi. Özellikle Meton ve civarında yetişen palamut Tunus'a ve İtalya'nın Livorno şehrine ihraç ediliyordu.⁶²³ Mora Yarımadası'nda kuş üzümü yetiştiriciliği özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önem kazanmıştır. Toprağı nadasa bırakmak gibi geleneksel tarım

⁶²⁰ Evangelia Balta, "Olive Cultivation in the Ottoman Peloponnese", *İç. Population and Agricultural Production in Ottoman Morea*, The ISIS Press, İstanbul 2015, s.211-214.

⁶²¹ Balta, "Olive Cultivation in the Ottoman Peloponnese", s.215.

⁶²² Balta, "Olive Cultivation in the Ottoman Peloponnese", s.217; arşiv kayıtları, Mora'da zeytinyağı ihracı için yerli Rumlar ile Türklerin iş birliği yaparak bölgede zeytinyağını toplayarak Fransız tüccarlara sattıklarını göstermektedir. Mahsulün verimli olduğu dönemlerde Mora'dan zeytinyağı ihracı yıllık 1,4 milyon okkaya yaklaşmaktaydı. *a.g.m.*, s.220-221.

⁶²³ Machiel Kiel, "Modon", *DİA*, c.XXX, TDV Yayınları, İstanbul 2005, s.223.

uygulamalarının revaçta olduğu Mora’da gübre yalnızca kuş üzümü tarımında kullanılmış ve verimin artmasında önemli rol oynamıştır.⁶²⁴ Örneğin Balyabadra’da kuş üzümü önemli gelir kaynaklarından olup yaklaşık 5 kilometre uzunluğunda bir sahada tarımı yapılmaktaydı ve yılda 5 milyon *pounda* yakın hasılat elde ediliyordu. Fransız Pouqueville ise 18. yüzyıl sonlarında Balyabadra’da senelik 6 milyon okka kuş üzümü hasıl olduğunu ve bunun yanında buğday, pamuk, zeytinyağı ve ipek gibi ürünlerin yetiştiğini kaydetmiştir.⁶²⁵ Yazarı bilinmeyen Fransızca bir elyazması ise 18. yüzyılda Vostiça ve Balyabadra’dan Kuzey Avrupa’ya 360 milyon litre kuş üzümü ihraç edildiğini belirtmektedir.⁶²⁶

3.4. Hayvancılık

Buğday ve arpa gibi temel tahıllar binlerce yıldır insanların beslenmesinin temelini oluşturmaktaydı. Tarım ürünlerinin dışında insan beslenmesi için önemli bir başka kaynak ise hayvanlar ve hayvansal gıdalardan oluşmaktadır. Eski dönemlerden beri insanlar et ihtiyacını karşılamak amacıyla hayvan yetiştiriciliği yapmıştır. Et ihtiyacını karşılamamanın bir diğer yolu ise balıkçılıktı. “Mukataalar” başlığında da görüldüğü üzere denizle çevrili olan Mora Yarımadası’nın birçok bölgesinde dalyanlar bulunmaktaydı. Et ihtiyacı dışında bal elde etmek amacıyla arıcılık da yapılıyordu.

Osmanlı Devleti’nde hayvan yetiştiriciliği iktisadi faaliyetler arasında önemli bir yer işgal etmektedir. Özellikle küçükbaş hayvan yetiştiriciliği Osmanlı coğrafyasının hemen hemen her yerinde oldukça yaygındı. Küçükbaş hayvan dışında özellikle gayrimüslimler tarafından yürütülen domuz yetiştiriciliği de vergi gelirleri açısından önem taşımaktaydı. Ancak Müslümanların da ticari amaçlı olarak domuz yetiştirdikleri durumlar mevcuttu. Örneğin 15. yüzyıl sonlarında Meton civarında yaşayan Müslümanlar, özellikle gemicilerin erzakını temin amacıyla domuz eti üretimi yapmaktaydı. Bu dönemde Osmanlı tebaası Müslümanlar tarafından Venediklilere yılda beş bin civarında domuz satıldığı tahmin edilmektedir.⁶²⁷

1715 yılına gelindiğinde Mora Yarımadası’nda koyun ve domuz yetiştiriciliğinin hayvancılık konusunda öne çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim tahrir defterinin başında bulunan kanunname *resm-i ağnamın* ne surette alınacağı açıkça belirtilmiştir:

“Fasl-ı ağnam liva-i mezburda her karyede besledikleri ağnamdan gerek Müslüman ve gerek kefare ve gerek askeridir az ve çok her ne mikdar ise her re’sine birer akçe alınur.

⁶²⁴ Topping, “Post-Classical Documents”, s.77.

⁶²⁵ Machiel Kiel, “Balyabadra”, *DİA*, c.V, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s.43.

⁶²⁶ Balta, “The Testimony of the Ottoman Tax Registers on Viticulture and Wine-Production in the Peloponnese (15th-18th c.)”, s.121.

⁶²⁷ Nikos Bees, “Modon”, *İA*, c.VIII, MEB Yayınevi, Eskişehir 1997, s.398; Lock, *The Franks in the Aegean*, s.248.

Ve koyun hakkı mayıs ayında koyun ve keçi dölünü dökdükden sonra kuzu ve oğlağıyla maan sayılıb birer akçe resm-i ağnam alınur. Şöyle ki rüsüm vermemek için koyun gizleyüb saydırmasa bulundukda ikişer akçe alınur.”⁶²⁸

Kanunnamede belirtildiği gibi resm-i ağnam, her bir koyun için bir akçe⁶²⁹ olarak tahsil edilecektir. Mayıs ayında tahsil edilecek olan ağnam resminde koyun kuzusuyla, keçi de oğlağıyla birlikte sayılacak, yavruardan ayrıca vergi alınmayacaktır. Ağnam resminde Müslüman ve gayrimüslimler arasında miktar bakımından herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Resm-i ağnam dışında domuz yetiştiriciliğinden de vergi alınmaktaydı. Bu vergi tahrir defterlerinde “bidat” yahut “bid‘at-i hınzır” şeklinde geçen vergi, domuz yetiştiriciliğinden alınan vergiyi ifade etmektedir. Bununla birlikte tahrir defterlerinde “bid‘at-i hınzır maa bojik” şeklinde tahsil edilen bir vergi daha bulunmaktadır. Bojik (božić), Slavcada Noel anlamına gelmekte olup Hristiyan tebaanın Noel döneminde kestikleri domuzlardan tahsil edilmektedir.⁶³⁰ Domuz yetiştiriciliğinden alınacak verginin hangi surette tahsil edileceğine dair kanunnamede bir tafsilat mevcut değildir.

Tablo 3.15. Mora Yarımadası’nda Koyun ve Domuzdan Alınan Vergi Miktarı.

Kaza/Nahiye	Ağnam aded	Resm-i ağnam alınan yerleşim sayısı	Resm-i Ağnam	Bidat-i hınzır	Bidat-i hınzır maa bojik
Holomiç	45.227	129	45.227	5.024	6.984
Gördüs	61.437	102	60.397	3.808	60
Mizistre	65.730	113	59.376	10.454	-
Karitena	52.783	119	52.783	3.574	-
Zarnata	30.900	22	30.900	-	3.825
Arkadya	28.206	96	28.141	4.229	-
Anadolu	55.405	56	50.415	2.185	395
Kalavrita	48.998	126	48.998	789	6.327
Andrusa	14.404	73	14.521 ⁶³¹		
Trepoliçe	39.684	43	39.684	1.985	1.581

⁶²⁸ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.2b-3a.

⁶²⁹ II. Bayezid dönemine ait bir kanunnamede Mora Yarımadası’nda her iki koyun için bir akçe resm alınacağı, ayrıca üç yüz koyunun bir *sürü* kabul edilerek buna göre her bir sürüden beşer akçe de *resm-i ağıl* tahsil edileceği kayıtlıdır. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, c.II, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s.467.

⁶³⁰ Oruç, “Belgrade According to the 1741 Dated Tahrir Defter on the Smederevo Sanjak”, s.224; Neşet Çağatay ise *bojik* kelimesinin domuz kesimhanesi anlamında kullanıldığını ve burada kesilen her bir domuzdan iki akçe vergi tahsil edildiğini kaydetmiştir. Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *AÜDTCF Dergisi*, c.V, sayı 5, Ankara 1947, s.493.

⁶³¹ Vr.108b’de kayıtlı Kurd Ali ve Abdurrahman Çiftliği’nde koyun adedi 13, resm 130 akçe olarak yazılmıştır.

Balyabadra	40.400	81	40.400	9.822	-
Fenar	16.347	55	16.347	3.282	-
Londar	28.400	52	28.400	4.122	-
Koron	10.890	45	10.890	2.085	-
Kelefa	11.450	26	11.450	4.140	500
Meton	8.452	33	8.452	825	-
Pasava	8.700	15	8.700	660	2.060
Benefşe	16.300	19	16.300	1.602	-
Kalamata	9.070	27	9.070	1.749	-
Anavarin	3.525	15	3.525	327	60
YEKUN	596.308	1.247	583.976	60.662	21.792

Tahrir defterlerine göre Mora Yarımadası'nda koyun sayısı 600 bine yaklaşmaktadır. Ancak bu sayıya keçi sayısının dahil olup olmadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Derbent ya da vigla beklemenin yanı sıra tuzlalarda çalışmak gibi işlerde görevlendirilen köylerde yaşayanlar resm-i ağnamdan muaf tutulmuşlardır. Nitekim tabloda görüldüğü üzere Mizistre Kazasında koyun sayısı ve alınan vergi arasında fark bulunmaktadır. İşte bu farklılık derbentçi olarak kaydedilen köylerin resm-i ağnamdan muaf olmasından kaynaklanmaktadır. Koyun sayısının en çok olduğu, dolayısıyla ağnam vergisinden en çok gelir elde edilen kazalar olarak Mizistre, Gördüs ve Anabolu öne çıkmaktadır. Yarımada'da yaklaşık 584 bin akçelik ağnam vergisinin %30'a yaklaşan oranını bu üç kaza karşılamaktadır.

Mora'da domuz yetiştiriciliğinden elde edilen vergi miktarı ise 82 bin akçe civarında olup bu hususta en çok gelir Holomiç, Mizistre ve Balyabadra kazalarından elde edilmektedir.

Küçükbaş hayvancılığın oldukça yaygın olduğu Mora'da bu faaliyetten kaynaklanan farklı vergiler tahsil edilmiştir. Koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanlara sahip olan reaya *resm-i ağnam* adı verilen bir vergi ödemekteydi. Tablo 3.15'te görüldüğü üzere Mora Yarımadası'nda 600 bin akçeye yakın miktarda resm-i ağnam tahsil edilmekteydi. Ağnam vergisinin yanı sıra küçükbaş hayvan sahiplerinin ödediği diğer vergiler kışlak, otlak ve ağıl resimleridir. 1715 tarihli kanunname'de hariçten gelerek kışlayanlardan her üç yüz koyun için yirmi beşer akçe otlak ve kışlak resmi, ayrıca beş akçe de ağıl resmi alınacağı belirtilmektedir.⁶³² Yarımada genelinde bu vergilerden toplamda 200 bin akçeye yaklaşan bir gelir elde edilmektedir.

⁶³² BOA, TK.GM.d., n.145, vr.3a.

Tablo 3.16. 1715 Tahririne Göre Ağıl, Kışlak, Otlak ve Yaylak Vergisi Miktarı.

Kaza	Resm-i ağıl	Resm-i otlak	Resm-i ağıl ve otlak	Resm-i kışlak	Resm-i otlak ve kışlak	Resm-i ağıl, otlak ve kışlak	Resm-i yaylak
Anadolu	1057	4097	318	4215	2262	1014	0
Gördüs	1055	4992	0	6624	3685	45	0
Trepoliçe	2980	385	216	1350	4055	450	410
Kalavrita	1719	3749	0	7128	6747	0	400
Holomiç	4969	1836	0	1860	7880	0	35
Balyabadra	196	5665	150	3105	1871	1920	0
Arkadya	359	2278	1005	6169	1550	3400	0
Andrusa	46	100	0	215	2860	7060	25
Karitena	863	4070	560	3170	1210	4300	0
Fenar	190	859	20	874	187	1026	0
Londar	415	2655	120	1720	1705	2973	0
Meton	176	1305	0	1760	650	450	0
Anavarin	68	540	20	750	965	50	0
Mizistre	552	5669	1112	5216	2445	2755	0
Benefşe	5	380	1000	715	575	1870	0
Kalamata	81	1117	525	2055	100	380	0
Koron	61	788	329	1002	110	433	0
Pasava	255	0	0	3050	0	0	0
Kelefa	207	1275	50	2700	875	200	0
Zarnata	502	3245	30	9350	150	155	0
YEKUN	15756	45005	5455	63028	39882	28481	870
Toplam vergi miktarı	198.477						

Koyun ve domuz dışında hayvancılık faaliyetine dahil edilebilecek bir başka hususu da arıcılık olarak zikretmek mümkündür. Tahrir defterlerinde *öşr-i kovan*, *öşr-i küvvare* yahut *resm-i küvvare* şeklinde geçen bu vergi kovan başına hesaplanarak tahsil edilirdi. Mora kanunnamesinde her bir kovandan beşer akçe öşür alınacağı ve verginin güz mevsiminde kovanlar dolup kesilmeye hazır hale geldiği zaman tahsil edileceği kaydedilmiştir.⁶³³

⁶³³ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.3b.

Tablo 17.17. Mora Kazalarında Tahsil Edilen Kovan Resmi Miktarı.

Kaza	Öşr-i küvvare	Öşr-i kovan	Kaza Toplam
Anadolu	1545	1705	3250
Gördüs	12790	535	13325
Trepoliçe	4840	-	4840
Kalavrita	6067	155	6222
Holomiç	8670	350	9020
Balyabadra	345	17365	17710
Arkadya	7855	475	8330
Andrusa	4835	-	4835
Karitena	920	9406	10326
Fenar	175	4361	4536
Londar	-	4260	4260
Meton	829	175	1004
Anavarin	1015	-	1015
Mizistre	1840	16817	18657
Benefşe	300	2630	2930
Kalamata	-	2705	2705
Koron	3200	170	3370
Pasava	4684	-	4684
Kelefa	740	1000	1740
Zarnata	3625	100	3725
YEKUN	64.275	62.209	126.484

Tahrir defterlerine göre yarımada'nın tamamında 126 bin 484 akçe kovan resmi tahsil edileceği öngörülmüştür. Kovan başına beşer akçe alınacağı göz önüne alınırsa Mora'da 25 binden fazla kovan bulunduğu anlaşılmaktadır. Yarımada'daki hane sayısının 40 bin civarında olduğu düşünüldüğünde hane başına ortalama olarak bir kovandan daha az kovan düşmektedir. Arıcılık faaliyetinin nispeten dağlık bölgelerde ovalara nazaran daha yoğun olarak yürütüldüğü görülmektedir.

3.5. Ticaret

Mora Yarımadası coğrafi konumunun verdiği avantajın da yardımıyla eski çağlardan beri ticari açıdan önem taşımaktaydı. Yarımada'daki ticaretin önemi özellikle bazı önemli şehirlerin Venedik hâkimiyetine girmesiyle büyük bir artış göstermiş ve Venedik'in deniz

kolonilerinde en önemli gelir kaynaklarından birini de Mora'dan elde ettikleri gelir oluşturmuştur. Babinger, 1463 yılında başlayan Osmanlı-Venedik savaşından evvel Mora'daki kolonilerin, Venedik'e yılda 300 bin dükalık bir kâr getirdiğini kaydetmiştir.⁶³⁴

Mora Yarımadası, ticari açıdan bir tedarik üssü olmasının yanında aynı zamanda doğu-batı ticaretinde seyreden gemileri için bir ikmal noktası konumundaydı. 16. yüzyılda büyük bir ticari öneme sahip olan Halep'ten emtia satın alarak Venedik'e doğru seyreden gemiler, evvela Kıbrıs'a daha sonra Mora'ya uğrayarak ikmal yapmaktaydı. Mora bu dönemde bu emtianın dağıtımını konusunda da önemli bir rol oynamaktaydı.⁶³⁵

Mora Yarımadası'nda en önemli ihraç kalemini eski devirlerden beri hububat ticareti oluşturmaktaydı. Ancak yarımadanın fethedildiği 1715 ve sonrasındaki birkaç yılda savaş hali devam ettiği ve ordunun iaşesinde elzem olduğu için Mora'da hububat satışının yasaklandığına dair birçok emir yayınlanmıştır. Buna rağmen Balyabadra'da ahalinin kefareye hububat satışına devam ettiği anlaşılmış ve bunun kesin bir şekilde engellenmesi gerektiği belirtilmiştir.⁶³⁶ Fetihden birkaç yıl sonra Osmanlı idarecileri zahire satışının yasak olmasıyla ilgili politikayı değiştirmek zorunda kalmıştır. Yarımada en çok hâsıl elde edilen ürünlerin buğday ve arpa olduğundan ve Mora ahalisinin geçimlerini temel olarak bu ürünlerden sağladığından *Tarım Sal Üretim* başlığında bahsedilmişti. Ancak yarımadanın tamamında bu ürünlerin yetiştirilmesi ve yarımadanın içinde zahireye talip olmaması, dışarı zahire satışının ise yasak olması nedeniyle ahalî mahsulü ambarlarda depolamak zorunda kalıyordu. Ancak Mora'nın sıcak ve nemli iklim koşulları nedeniyle zahirenin uzun süre ambarlarda muhafaza edilmesi halinde çürümesi ve zayi olması kaçınılmazdı. Bu durum ise reayanın toprağını terk etmesine ve gelirlerin düşmesine neden olacaktı. Öte yandan Mora'nın kıyı şeridinde bulunan yerlerdeki bir kısım ahalinin gizli bir şekilde zahire satışı yaptığı da ihbarlar neticesinde görevliler tarafından bilinmekteydi. Ancak zahire satan reaya, devlet görevlilerini rüşvet karşılığında yanlarına çekmekte ve zahire satışına devam etmekteydi. Zahire satışında dört bin kile yük alabilen bir gemiye yükleme yapmak için görevlilere bin guruş kadar rüşvet verilmekteydi. Zahire satışı nedeniyle ihbar edilenler, idareciler tarafından cezalandırılmakta ve sattıkları zahirenin parasının tamamı *cerime* adı altında alınmaktaydı. Buna ek olarak bazı reaya da zahire satmadığı halde idareciler tarafından sattığı yönünde suçlanmakta ve bunlardan haksız bir şekilde ceza tahsil edilmekteydi. Bütün bunların sonucu olarak reayanın yalnız kendi tüketeceği kadar tarım üretimi yapması ve büyük miktarda ekilebilir araziye sahip olan Mora'da arazinin boş kalma

⁶³⁴ Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, s.204.

⁶³⁵ Bülent Ayyıldız, *Osmanlı-Venedik Ticari ve Diplomatik İlişkileri (1453-1571)*, Ankara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012, s.57.

⁶³⁶ BOA, AE.SAMD.III 35/3306.

tehlikesi ortaya çıkmaktaydı. Hatta daha da ötesi bu reayanın cizye ve diğer vergileri de ödeyemez duruma düşmesi ve toprağını terk etmesi de ihtimal dahilindeydi. Bütün bu ihtimalleri değerlendiren Osmanlı ricali, Mora'dan dışarı zahire satışının gelirleri artışı sağlayarak hem bölgede yaşayan ahalinin hem de devletin faydasına olacağı noktasında kanaat edinmiş ve müstemenlere zahire satışını yalnızca Mora Yarımadası ile mahdud olmak şartıyla 8 Mayıs 1720 tarihli bir emirle serbest bırakmıştır. Mora ahalsinin iskelelerde müstemenlere satacağı buğdayın her bir kilesinden⁶³⁷ on iki akçe, diğer hububatların ise kilesinden dokuz akçe resm-i miri Mora muhassılının görevlendirdiği iskele eminleri tarafından tahsil edilecektir.⁶³⁸

Anadolu'yla birlikte Balyabadra, Mora Yarımadası'nda en önemli buğday ihraç limanlarıydı. Buğdayın yanı sıra kuş üzümü ticareti de yarımadaının önemli ihraç kalemlerinden birisiydi. Akdeniz adalarından Nakşa (Naxos)'da 16. yüzyıl sonlarına doğru başladığı düşünülen kuş üzümü ekiminin birkaç yıl sonra geniş bir alana yayıldığı ve bölgedeki en önemli ihracat ürünlerinden birisi haline geldiği anlaşılmaktadır. Mora'da elde edilen kuş üzümünün en önemli alıcısı İngilizlerdi.⁶³⁹

Fethin ardından Müslüman tebaanın Mora'ya yerleşmesiyle birlikte bunların yarımadaındaki ticari hayatta etkinlikleri de artmıştır. Venedik ile barış tesis edildikten sonra burada da bir Venedik konsolosu tayin edildiği görülmektedir. 1725 yılında Balyabadra sakinlerinden İbrahim ve Hüseyin Beşe, ticaret için İzmir'e gitmişler ve burada satın aldıkları emtiayı Salona'ya götürmek üzere Balyabadra'da Venedik konsolosu olan Evangelista Belderino'nun tavsiyesiyle Canto isimli müstemen kaptanın gemisine yüklemişlerdir. Seyahat esnasında Canto ve adamları İbrahim ile Hüseyin Beşe'yi katlederek mallarını gasp etmiştir. Haber Balyabadra'da yayılınca maktullerin varisleri konuyu kadiya taşımış ve dava İstanbul'da divan ve *bai*loya kadar uzanmıştır. Davanın nihayetinde Canto ve adamlarının gasp ettikleri malları maktullerin varislerine iade etmelerine karar verilmiştir.⁶⁴⁰ Moralı Rumların ticaret için Venedik'e dek gittikleri ve Venedik hâkimiyetindeki topraklarla ilişki içerisinde oldukları anlaşılmaktadır.⁶⁴¹

Yarımada kurulan pazarlar bölgesel ticaret için önemliydi. Özellikle yaz aylarına doğru kurulan bu pazarlara katılımın yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Trepoliçe Kazasında her yıl 25 Mayıs günü Beskoni/Biskoni olarak da bilinen büyük bir panayır kurulmaktaydı. Ticaret amacıyla pazara gelen tüccar, güvenli bir yer olmadığı için mallarını açık alanda muhafaza

⁶³⁷ Kile hesabında İstanbul kilesinin temel alınacağı açık bir surette belirtilmiştir.

⁶³⁸ BOA, MAD.d., n.1851, s.18-19.

⁶³⁹ Wagstaff-Frangakis Syrett, "The Port of Balyabadra in the Second Ottoman Period: Economy, Demography and Settlements c.1700-1830", s.82.

⁶⁴⁰ BOA, C.DH., 152/7575.

⁶⁴¹ BOA, A.DVNSAHK.MR.d, n.4, s.7.

etmek zorundaydı. Ancak bu durum gece-gündüz malların gözetlenmesini gerektirdiği için muhafaza konusunda sıkıntı çekiliyordu. Yaşanan sıkıntılar, Trepoliçe pazarının Ebubekir Paşa tarafından inşa ettirilen caminin eklerinden olan büyük handa kurulması ve tüccarın mallarının da handa muhafaza edilmesiyle çözülmüştür. Pazardan elde edilecek vergiler ise, eskiden olduğu gibi pazar gelirlerinin dahil olduğu mukataayı malikane usulü ile tasarruf eden eski Mora muhassılı Ali Paşa'nın oğulları Numan ve Abdi'ye ödenecektir.⁶⁴²

Senelik pazarlardan birisi de Kalavrita kasabasında kurulmaktaydı. Her yıl ağustos ayında etrafı sundurmalı yetmiş iki direk panayır dükkânını haiz kargir bir yapıda kurulan panayıra gelen tüccarlar belirlenen *bac-ı bazarı* ödedikten sonra burada satış yapabilmekteydi. Panayır alanı Mora'nın ilk muhassılı Elhac Ahmed tarafından 1716 yılında 420 gurus karşılığında Kalavrita sakinlerinden Mahmud'a satılmıştır. "Örf-i beled" gereği Mahmud'dan *bac-ı bazar* tahsil edilmemesi gerektiği halde 1722 yılında muhassılın gönderdiği voyvoda Mahmud'dan da para talep etmiş ve Mahmud'un şikâyetine neden olmuştur.⁶⁴³

3.6. Vergiler ve Vergi Muafiyetleri

Nüfusunun büyük kısmını gayrimüslimlerin oluşturduğu Mora'da ahalinin ödemekle yükümlü olduğu vergilerin başında cizye ve ispençe geliyordu. Cizye, İslam devletlerinin tebaası olan gayrimüslimlerin devletin can ve mal güvenliği sağlamasına karşılık olarak ödemekle yükümlü oldukları şer'î türden bir vergidir.⁶⁴⁴ Herhangi bir bedenî veya aklî engeli olmayan ve bülüğa erişen (Nedkoff'a göre 14 yaşını dolduran) bütün gayrimüslimler cizye vermekle yükümlüdür. Cizye, gayrimüslim reayanın gelir durumuna göre ala, evsat ve edna olmak üzere üç sınıf halinde taksim edilmekteydi. Cizyenin tahsil zamanı yaklaştığında, cizye muhasebesi tarafından hazırlanan cizye kağıtları, cizyenin tahsiline memur edilen görevlilere verilerek ilgili bölgelere gönderilir, burada yerli ileri gelenlerin de katkısıyla gayrimüslim tebaaya verilir ve karşılığında vergi alınır. Cizyenin üç sınıf halinde taksim edilmesi usulü Köprülü Mustafa Paşa sadaretinde uygulanmaya başlanmış ve bu dönemde ala 4, evsat 2, edna ise 1 eşrefi altın olarak tespit edilmiştir.⁶⁴⁵

MAD 93'te yer alan bilgilere göre 1715 (H.1127) yılındaki fetihten sonra belgelerin deyimiyle "reayanın istimaleti" yani Moralı ahalinin Osmanlı iktidarını benimsemesi ve savaş nedeniyle harap olan yarımadaanın iktisadi açıdan toparlanabilmesi amacıyla bazı kolaylıklar

⁶⁴² BOA, A.DVNSMHM.d., n.148, hk.375.

⁶⁴³ BOA, AE.SAMD.III 114/11229.

⁶⁴⁴ Mehmet Erkal, "Cizye", *DİA*, c.VIII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s.42.

⁶⁴⁵ Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye (Baş Vergisi)", çev. Şinasi Altundağ, *Belleten*, c.VIII, sayı 32, Ankara 1944, s.621-622, 634.

sağlanmıştır. Bu minvalde yarımadanın tamamında 1718-19 (H.1131) yılına dek gayrimüslim tebaanın ödemekle yükümlü olduğu cizye “edna” en düşük seviyeden tahsil edilecek, bu tarihten itibaren ise Osmanlı Devleti’nin genelinde olduğu gibi ala, evsat ve edna olarak mükellefin durumuna göre üç seviye üzerinden tarh edilecektir.⁶⁴⁶

Mora’da cizye vergisi muhassıllar tarafından tahsil edilmekte ve bazı ulufeli askerlerin mevacipleri bu gelirden karşılanmaktaydı.⁶⁴⁷ Muhassıllar tahsil ettikleri cizyeyi merkezi hazineye göndermekteydi. 1723 yılında Mora muhafızı Ahmed Paşa’dan cizye malının ilk taksiti olan seksen bin guruşu İstanbul’a göndermesi istenmiştir.⁶⁴⁸

H.1141/M.1728-29 tarihli bir muhasebe kaydında Mora’da Hristiyan ve Yahudilerden 3000 ala, 12.000 evsat, 60.500 de edna olmak üzere toplamda 75.500 cizye evrakı dağıtılmış ve bunun karşılığında 96.500 *dinar* altın tahsil edilmiştir. Bu dönemde dinar altının rayici 300 akçe olmak üzere bu evraklardan toplam 28.950.000 akçe vergi tahsil edilmiştir.⁶⁴⁹

Cizye ödemek zorunda olan gayrimüslimler ispençe vergisini de ödemekle yükümlüdür. İспенçe vergisi Müslümanların ödediği çift resminin mukabili olup yetişkinliğe erişmiş erkeklerden 25 akçe olarak alınmaktaydı. Dul kadınlar ise 6 akçe vermekteydi. Fatih Kanunnamesi’nde⁶⁵⁰ belirlenen bu miktarlar sonraki yüzyıllarda da hemen hemen aynı kalmıştır. Şer’î bir vergi olan cizyenin aksine örfî niteliğe sahip olan ispençe, “kulluk” adıyla da anılmakta ve baş vergisi niteliği de taşımaktaydı.⁶⁵¹ İncalcık, ispençenin tam anlamıyla bir raiyyet vergisi olduğunu da kaydetmiştir. Erken dönemlerde genellikle Rumeli’de alınan ispençe vergisi Batı ve Orta Anadolu’da tahsil edilmemiş, yalnızca Doğu Anadolu’daki topraklar fethedildikten sonra buradaki gayrimüslimlerden alınmıştır.⁶⁵²

Barkan ve ondan naklen İncalcık, 1716’da Mora’daki Yahudilerin Hristiyanların beş misli ispençe ödediğini⁶⁵³ belirtmişse de 1715 tarihli Mora kanunnamesinde Hristiyan tebaadan 25, Yahudi tebaadan ise 120 akçe ispençe vergisi alınacağı kayıtlıdır:

“Ahvâl-i İспенç Defter-i atıkde dokuz yüz doksan bir tarihinde Mismarizade⁶⁵⁴ tahrîrinde ol vaktde rayic akçe ile yirmi beşer akçe ispenç yazılıb defter-i ‘atık mücebince ru’ûs-ı kefereye yirmi beşer akçe ispenç vaz’ olunmuştur. Mütezevvic ve mücerred ve topraklu ve topraksız her birinden alınur ve kezalik

⁶⁴⁶ BOA, MAD.d., n.93, s.2; MAD.d., n.1851, s.6.

⁶⁴⁷ BOA, AE.SAMD.III., 39/3819; 39/3820; 40/3938; 135/13161; 135/13225.

⁶⁴⁸ BOA, AE.SAMD.III., 151/14885.

⁶⁴⁹ BOA, AE.SAMD.III., 154/15102.

⁶⁵⁰ “Her müzevvec kafir ispençe için suvarına yirmibeş akça vere...” Halil İncalcık, “Osmanlılar’da Raiyyet Rûsumu”, *Belleten*, c.XXIII, sayı 92, Ankara 1959, s.602.

⁶⁵¹ Halil İncalcık, “İспенçe”, *DİA*, c.XXIII, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s.177.

⁶⁵² İncalcık, *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, s.XXXII.

⁶⁵³ İncalcık, “Osmanlılar’da Raiyyet Rûsumu”, s.603.

⁶⁵⁴ 1583 yılında yapılan tahrir atfı yapılmaktadır.

Yahudi'nin her birinden yüz yirmişer akçe ispenç alınur ve resm-i çift ve bennâk ve mücerred ve ispenç mart ayında alınur.”⁶⁵⁵

Kaldı ki Mora Yarımadası'nda yalnızca Balyabadra ve Mizistre'de mevcut olan Yahudi cemaatinin 143 mükellefte toplam 17.160 akçe ispençe ödediği göz önüne alınırsa miktarın da 120 akçe olduğu anlaşılabacaktır.

Kanunnameye ispençenin evli veya bekar, toprak sahibi olan ya da olmayan fark etmeksizin bütün tebaadan alınacağı vurgulanmıştır. 1715 tarihli tahrir defterlerinde Mora Yarımadası'nda muaflar hariç olmak üzere 42.249 nefer mükelleften toplamda 1.058.370 akçe ispençe vergisi alınacağı kaydedilmiştir.

Tablo 3.18. 1715 Tahririnde İспенçe Mükellefleri ve Vergi Miktarı.

Kaza/Nahiye	Neferen	İспенçe Gebran		İспенçe Yahudi		Toplam
		Neferen	Resm	Neferen	Resm	Resm
Anabolu	3738	3544	87525	-	-	87525
Gördüs	4658	4386	110470	-	-	110470
Trepoliçe	2914	2268	56775	-	-	
Kalavrita	4237	4159	103355	-	-	
Holomiç	2155	2258	56450	-	-	
Balyabadra	2225	2224	55525	23	2760	
Arkadya	2146	2144	52600	-	-	
Andrusa	1565	1552	38400	-	-	
Karitena	2055	2054	50700	-	-	
Fenar	960	959	23835	-	-	
Londar	1325	1300	32500	-	-	
Meton	554	554	13950	-	-	
Anavarin	159	157	3925	-	-	
Mizistre	6940	6938	164525	120	14400	
Benefşe	1894	1754	43850	-	-	
Kalamata	890	889	22025	-	-	
Koron	1384	1383	34525	-	-	
Pasava	611	611	15275	-	-	
Kelefa	940	940	25150	-	-	
Zarnata	2032	2032	49850	-	-	
YEKUN	43.382	42.106	1.041.210	143	17.160	1.058.370

⁶⁵⁵ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.2b.

Parveva'ya göre bu dönemde ortalama bir hane reisi 25 akçelik ispençenin yanı sıra 600 akçe de cizye ödemekle yükümlüydü. Böylece bir hane reisinin ödeyeceği vergi miktarı 625 akçeyi bulmuştur. Örneklem olarak Anavarin ve Arkadya kazalarındaki tarımsal üretkenliğe dair verileri kullanan Parveva, iki kazada hane halkının elinde öşür ve salariye gibi vergiler düşüldükten sonra elde kalan ürünün satışından 739 akçe kalacağını hesaplamış, bu miktardan cizye ve ispençe için ödenecek 625 akçeyi çıkardıktan sonra hane başına ortalama 114 akçelik bir miktarın kalacağını belirtmiştir. Bu miktara reyanın ödemekle yükümlü olduğu avarız türünden vergiler dahil edilmemiştir.⁶⁵⁶ *Dördüncü Bölüm*'de görüleceği üzere Mora'da her on gerçek hane bir avarız hanesi olarak kabul edilmiş ve avarız hanesi başına 358 akçelik avarız ile 600 akçelik bedel-i nüzül belirlenmiştir ki bu vergiler de düşüldükten sonra Mora ahalisinin elinde Parveva'nın hesabından çok daha az bir miktar para kalacağı muhakkaktır.

Mora kanunnamesinde 25 akçe olarak tespit edilen ispençe vergisi bir süre sonra artırılmıştır. Yarımada'da ispençe vergisini toplamakla görevli olan havass-ı hümayun mültezimleri kanunnameye aykırı olarak gayrimüslim tebaanın evli olanlarından "büyük ispençe" adıyla yüz yirmi beşer akçe, vergiye tabi olmayan küçük çocuklardan ise "küçük ispençe" adıyla seksener akçe ispençe resmi almaya başlamıştır. Ayrıca Mora kanunnamesinde yedide bir olarak tespit edilen aynî öşrü mahsul harmandayken tahmini bir verim üzerinden almışlar, buna ilaveten öşür olarak alınan mahsulün nakil masraflarını da reayaya yüklemeye çalışmışlardır. Mültezimlerin neden olduğu bu usulsüzlüklerin ortadan kaldırılması amacıyla 1725 yılında III. Ahmed tarafından yayınlanan bir fermanla Mora'daki evlilerden 60 akçe, mücerredlerden 30 akçe ispençe alınması kararlaştırılmış, çocuklardan ise ispençe tahsil edilmemesi hususu ile öşrün harman kalktıktan sonraki mahsul üzerinden hesaplanması konuları vurgulanmıştır.⁶⁵⁷

Gayrimüslim tebaanın ödemekle yükümlü olduğu vergiler cizye, ispençe ve avarız gibi devlete ödenen vergiler ile sınırlı değildir. Rum tebaa, dinen bağlı bulunduğu İstanbul patrikliğine ve patriğe tabi din adamlarına karşı da bazı maddi yükümlülükleri haizdir. Venedik istilasından evvel Mora'da patriklikle ilgili işlemlerin *Balyabadra ve tevbii metropolitliği* tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Bu dönemde Balyabadra metropolidi ise Baysiyos isimli bir rahiptir. Fethin ardından İstanbul patriği, Sultan III. Ahmed'e sunduğu arzında Balyabadra ve tevbii metropolitliğinin eskiden olduğu gibi yine rahip Baysiyos'a tevcih

⁶⁵⁶ Parveva, "Agrarian Surplus and Agrarian Strategies in the Village Micro-Economy in the South-West Peloponnese in the Early Eighteenth Century", s.74.

⁶⁵⁷ BOA, MAD.d., n.93, s.3; BOA, MAD.d., n.1851, s.22-23; buna rağmen çocuklardan ispençe talep eden idareciler olmuştur. 1745 yılında Benefşe'de havass-ı hümayun köylerinin zabiti, köylüler küçük oğullarından da ispençe almış ve köylüler tarafından Divan'a şikâyet edilmiştir. BOA, A.DVNSAHK.MR.d, n.3, s.225.

edilmesini istemiştir. 7 Mayıs 1716 tarihli bir emirle metropolitlik Baysiyos’a tevcih edilmiş ve eski beratında da mevcut olduğu gibi her bir zimmi evinden yıllık 12 akçe patriklik rüsumu, 12 akçe metropolitlik rüsumu ve gerekli görülen diğer dinî vergileri toplamasına dair yetki verilmiştir.⁶⁵⁸ Bu belgede diğer vergilerden kastedilenin ne olduğuna dair başka bir bilgi bulunmasa da arşivde bulunan bir belge bu hususun açıklığa kavuşmasını sağlayacak detaylı bilgiler ihtiva etmektedir. Belgenin içeriğinde ilgili piskoposluğa tabi kazalardaki papaz, keşiş ve zimmilerin ödemekle yükümlü oldukları miri rüsum, zarar-ı kasabiye, zenbe?, tasadduk akçesi, panayır ve ayazmaları, nikah akdi için verilen resimlerin yanı sıra her zimmi evinden senede mutad üzere aldıkları patriklik ve metropolitlik rüsumu, her papazdan senede bir altın patriklik resmi ve bir altınlık piskoposluk resmini metropolitler toplama yetkisini haizdir. Bu belgeden elde edilen diğer önemli bulgu ise vergilerin devlet adına Rum patriğinin iltizamı ile toplanmasıdır. İstanbul’da bulunan patrikhane, Mora’yı metropolitlik bölgelerine taksim etmiş ve toplanacak vergileri bu metropolitlikler üzerinden piskoposlar aracılığı ile tahsil etmiştir.⁶⁵⁹ Osmanlı idarecileri, gayrimüslim tebaanın dini işlerine müdahale etmemiş, aksine onların işlerini kolaylaştırıcı uygulamalarda bulunmuştur. Patrikhaneye ait vergilerin toplanmasıyla görevli olan kişiler, güvenliklerini sağlamak için Müslüman kıyafeti giymek, silah taşımak ve ticari olmayan emtia için gümrük vergisinden muaf olmak gibi ayrıcalıklara sahip oluyordu.⁶⁶⁰

Vergi mükelleflerinin yanı sıra çeşitli nedenlerle vergiden muaf olanlar da bulunmaktadır. *İkinci Bölüm*’de görüldüğü üzere Mora kıyılarında *vigla* bekleyenler yahut sarp geçitlerde derbent bekleyenler bu görevlere karşılık olarak bazı vergilerden muafiyet elde etmekteydi. Tahrir defterlerinde vergiden muaf olarak kaydedilen başka unsurlar da mevcuttur. Örneğin iş göremeyecek derecede yaşlı olanlar “amel-mande” olarak kaydedilmekte ve vergiden muaf tutulmaktaydı. *Biveler* yani dul kadınlar da muafların bir başka üyesiydi. Bunlar dışında henüz erişkinliğe ulaşmamış olan “sabi”ler, gözleri görmeyen “ama”lar da vergiden muaftı.

Mora Yarımadası’nda manastırların büyük kısmı tahrir defterlerinde vergilerden muaf olarak kaydedilmiştir. Osmanlı ordusu yarımadağa girdiğinde direniş göstermeyen ve itaatlerini belirten manastırların rahiplerine bu davranışlarına karşılık olarak cizye ve avarız da dahil

⁶⁵⁸ BOA, C.ADL., 69/4151.

⁶⁵⁹ BOA, C.ADL., 93/5580.

⁶⁶⁰ Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Belleten*, c.LV, sayı 213, Ankara 1991, s.390.

olmak üzere bütün vergilerden muafiyet sağlanmış ve defterlerde ilgili manastırlara bu bilgiler iliştirilmiştir.⁶⁶¹

1715 tarihli Mora kanunnamesinde, daha önceki tahrirlerde doğancı olarak kaydedilen kimselerin baştinelerinin öşür ve resimlerini sipahilerine ödemek kaydıyla avarız vergilerinden muafiyet elde ettiğinden bahsedilmektedir. Ancak 1715 tahriri sırasında yapılan teftişte doğan yuvalarının ve baştinelerin harap halde bulunduğu görülerek evvelce doğancı olarak kaydedilen kişilerin diğer reaya gibi kaydedildikleri belirtilmiştir.⁶⁶² Ancak 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Mora Yarımadası'nda çakır yetiştiriciliğinin öne çıkmaya başladığı görülmektedir. Padişahlara av kuşları temin etmek amacıyla çakır yuvacısı olarak tayin edilen kimselere bazı vergilerden muafiyet sağlanmıştır. Öyle ki yarımadanın genelinde hassa çakırcıbaşısının arzı üzerine çakır yuvacısı olarak tayin edilen Rumlara dair kayıtlar bulunmaktadır. Örneğin 1749 yılında Arkadya'da yaşayan Yorgo veled-i Andreyra çakır yuvacısı olarak tayin edilmiştir. Tayin beratında bulunan şarta göre Yorgo her yıl elde ettiği çakırları İstanbul'a gönderecek, çakır elde edemediği yıllarda ise belirlenen vergiyi doğancı başlılara tediye edecektir. Bu görevi karşılığında Yorgo öşür, ispençe, avarız ve diğer vergilerden muaf sayılacaktır.⁶⁶³ Aynı yıl Trepoliçe kazasında yaşayan ve babası ile dedesi de çakır yuvacılığı yapmış olan Benaki veled-i Yorgaki'ye de berat verilmiştir.⁶⁶⁴ Bu dönemde Mora kazalarında pek çok kişinin çakır yuvacısı olduğunu iddia ederek vergilerden muafiyet sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Çakır yuvacısı olduğunu iddia eden ve bununla ilgili senet ibraz edenlerin isimleri ve kazaları bir deftere kaydedilerek berat düzenlenmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Bu defterde Trepoliçe'de 11, Mizistre'de 40, Arkadya'da 17, Kalavrita'da 8, Gördüs'te 8, Londar'da 5, Ayo Petro'de 2 olmak üzere toplam 91 kişi çakır yuvacısı olarak kaydedilmiştir.⁶⁶⁵

⁶⁶¹ “Bi-tevfikillahi ta‘âlâ ‘asâkir-i İslâm ile Mora cezâiresine duhûl olundukda Gördüs nâhiyesi kurâlarından Takşadeki manastırı râhiblerinden Papa Velo ve Papa Seralimi ve Papa Basmo nâm üç nefer râhibler cümleden mukaddem ordu-yı hümayûna gelüb ra‘iyyeti kabûl ve izhâr-ı itâ‘at ve sadâkat eylediklerine binâ‘en cizyeden ve ‘avâriz-ı divâniyeden ve tekâlîf-i ‘örfiyye ve şâkkadan ve kable’l-feth tasarruflarında bulunan bağ ve bağçe ve tarlalarından hâsıl olan mahsûlâtın a‘şârından mu‘âf ve müsellemler olmak üzere istid‘â-yı ‘inâyet etmeleriyle vech-i meşrûh üzere ricâları hayyiz-i kabûle karîn olmağın imdi zuhâra gelen sıdk ü istikâmetleri mukâbelesinde üç nefer râhibler cizye ve ‘avâriz-i divâniye ve tekâlîf-i ‘örfiye ve şâkkanın cümlesinden ‘an-kable’l-feth yedlerinde olan bağ ve bağçe ve tarlalarından hâsıl olan mahsûllerinin ‘öşründen mu‘âf olub ümenâ dahl ve ta‘arruz etmemek üzere fî 26 C sene 1127 tarihinde sâdır olan berât-ı ‘âlîşânın mazmûnu defter-i cedîde kayd olundu. Fî 22 L sene 1127”. BOA, TK.GM.d., n.145, vr.79b.

⁶⁶² “Ahvâl-i doğancıyân Defter-i ‘atîkde vilâyet-i mezbûrede doğancı olmayub Kaytaszade tahrîrinde doğancı kayd olunmuş Mismarizade tahrîrinde ancak ‘avârizdan mu‘âfiyet ile esâmileri üzerine doğancı işâreti olunub baştinelerinin ‘öşr ve rûsûmun ve rûsûm-ı ra‘iyyetlerin sipâhilerine vermek üzere kayd olunub el-yevm teftîş olundukda baştineleri bi’l-küllîye zâyî‘ ve sayyâdları ve yuvacıları mürd ve yuvaları muzmahil olmağla min-ba‘d i‘tibâr olunmayub sâ‘ir re‘âyâ gibi kayd olundu.” BOA, TK.GM.d., n.145, vr.4b.

⁶⁶³ BOA, MFB 878.

⁶⁶⁴ BOA, MFB 959.

⁶⁶⁵ BOA, D.PYM.d., n.35245.

Mora ahalisinin ödediği vergilerden birisi bağcılık ve şarap üretimi ile doğrudan ilişkisi bulunan resm-i dönümdür.⁶⁶⁶ 17. yüzyılın ikinci yarısına ait Osmanlı kayıtlarına göre Mora’da bağcılık ve şarapçılıktan alınan vergiler, hububat üretiminden alınan vergilerin %68’ine tekabül ederken, aynı yıllarda Makedonya’da bunun oranı %51 civarındadır.⁶⁶⁷ Bağcılık kaynaklı vergi geliri, Venedik idaresi döneminde de önemli gelir kalemlerinden birini oluşturmaktaydı. Venedikliler Mora’dan elde ettikleri gelirleri tarımsal ürünlerden, şarap başta olmak üzere alkollü içecekler üzerinden alınan vergilerden, zeytinyağından, tuz üretiminin tekeline ve gümrük vergileri üzerinden kazanmıştır. Miller’a göre Osmanlılar Mora’daki reayadan on üç farklı vergi tahsil etmekteydi. Mora’da devletin elde ettiği 1,7 milyon akçelik verginin 1,350 milyonu gayrimüslim tebaanın ürettiği ürünlerden alınmaktaydı.⁶⁶⁸ Mora’da bağ resmi Müslümanlardan ve gayrimüslimlerden farklı miktarlarda alınacaktır. Müslümanlar çift başına 12 akçe, gayrimüslimler ise 24 akçe *resm-i bâğât* ödeyecektir. Tahrir defterlerinde yarımada genelinde 1.976.422 akçe bağ resmi kaydedilmiştir. *Bağçe resmi* ise reayanın evinin bahçesinde elde ettiği ürün üzerinden alınmaktadır. Dönüm başına 10 akçe olarak tahsil edilen bu vergi yarımada toplam 38.440 akçe olarak kaydedilmiştir.

Yukarıda sayılan vergilerden başka resm-i duhan, resm-i tapu, cürm ü cinayet gibi bad-ı heva türünden vergiler de bulunmaktadır. Bad-ı heva türünden vergiler, ne miktarda toplanacağı belli olmayan ve tahmini bir bedel üzerinden tahsil edilen duhan, arus, tapu, cürm ü cinayet gibi vergileri kapsamaktaydı. Bazı kaynaklarda *gerdek resmi* olarak da anılan *resm-i arus* ya da *resm-i arusane*, evlilikle alakalı bir vergi olup kadıya verilen nikah resminden hariç olmak üzere timar sahibine ya da sancakbeyine verilen bir vergidir. Barkan’ın “feodal düzenin kalıntılarından” olarak nitelediği bu vergi, Müslüman ya da gayrimüslim fark etmeksizin bütün tebaadan tahsil edilmekteydi.⁶⁶⁹ Osmanlı Devleti’nde gayrimüslimler genel olarak Müslümanların yarısı kadar resm-i arus vermekten bu durum yalnızca Mora’da Müslümanlar lehinedir.⁶⁷⁰ Kanunnameye göre Müslüman reayadan bakirelerden altmış, seyyibe yani dullardan ise otuz akçe alınacaktır. Gayrimüslim reayadan ise bakireden yüz yirmi, dullardan altmış akçe alınacaktır. Tahrir defterlerinde bakire ve dullar dahil olmak üzere toplam 223.550 akçe resm-i arus kaydedilmiştir.

⁶⁶⁶ Evangelia Balta, “Evidence for Viniculture from the Ottoman Tax Registers: 15th to 17th Century”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 5, İstanbul 2001, s.2.

⁶⁶⁷ Balta, “The Testimony of the Ottoman Tax Registers on Viticulture and Wine-Production in the Peloponnese (15th-18th c.)”, s.119.

⁶⁶⁸ Miller, “The Venetian Revival in Greece, 1684-1718”, s.361.

⁶⁶⁹ Ömer Lütfi Barkan, “Timar”, *İA*, c.XII/1, MEB Yayınevi, Eskişehir 1997, s.308.

⁶⁷⁰ Ercan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler”, s.388; Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, s.506.

Osmanlı Devleti'nde devlet görevlilerinin teftiş vs. işlemler için sorumluluk bölgelerini gezdikleri sırada ihtiyaçlarını kanun çerçevesinde ahaliden karşılamaları mutad bir davranıştı. Ancak bir süre sonra Mora muhassıllarının ihtiyaç duydukları zahire ve yiyeceklerini karşılamak amacıyla *tekalifi* yalnızca Gördüs, Trepoliçe ve Aya Petros kazalarında yaşayan ahaliye yükleyerek karşıladıkları, bunun da buralarda yaşayan ahalinin üzerinde fazladan yük oluşturduğu hususunda şikâyetler ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine muhassılların yiyecek masraflarının bu üç kazaya pay edilmemesi ve bütün yarımada eşit şekilde pay edilmesine dair Mora valisi Ebubekir Paşa'ya emir yazılmıştır.⁶⁷¹

Rum ahalinin Osmanlı idaresine karşı en çok direniş gösterdiği husus vergi konusunda görülmekteydi. Bu konuda en fazla tepki gösterenler ise Manya bölgesinde yaşayanlardı. Zaman zaman yarımada'nın farklı yerlerinde yaşayanların da yükümlü oldukları vergileri ödemeyerek isyan hareketinde bulundukları vakidir. Örneğin 1721 yılında Arkadya Kazası'na tabi bazı dağlık köylerin ahali Kalamata ve Londar kazalarının köylerine saldırarak köylülerin malını yağmalamıştır. Bununla yetinmeyen şakiler, cizye, avarız ve nüzül vergilerini ödememiş, aksine vergi tahsili için gelen mültezimlerin 560 guruslarını da gasp etmiş ve köylerinde direnişe geçmiştir. Ahalinin isyan haberi İstanbul'a ulaşınca derhal Mora beylerbeyi Ahmed'e bir hüküm yazılarak köylülerin isyanının diğer dağ köylerine de sirayet etmesinden çekinildiği ve isyanın bir an evvel bastırılarak vergilerin tahsil edilmesi, ayrıca isyan edenlerin de "marifet-i şerle" cezalandırılması istenmiştir.⁶⁷²

3.7. Toprak İdaresi ve Dirlikler

Osmanlı Devleti'nde toprak idaresinin temelini dirlik (timar) sistemi oluşturmaktadır. Devletin kurulduğu dönemlerden itibaren fethedilen topraklar, savaşa katılan ve yararlık gösteren askerlere dağıtılarak hem bu toprakların işlenmesi hem de her an savaşa hazır bir ordunun temini sağlanmaktaydı. Mora Yarımadası'nda da II. Mehmed dönemindeki fetihten itibaren dirlik sistemi uygulanmıştır. 16. yüzyılın ilk yarısında 1533 tarihli Rumeli sancaklarındaki dirlik sahiplerinin sayısını gösteren bir deftere göre Mora Sancağında 816 nefer sipahi ve 26 nefer zaim olmak üzere 842 nefer dirlik mutasarrıfı bulunmaktaydı.⁶⁷³

⁶⁷¹ BOA, C.ML., 595/24512; BOA, AE.SMHD.I., 77/5084.

⁶⁷² BOA, C.DH., 145/7228.

⁶⁷³ BOA, TSMA.d., n.734, vr.8b. "Liva-i Mora: neferen 842, zu'âmâ neferen 26, sipâhiyân neferen 816. Minha iki bine varınca neferen 156, ve iki binden üç bine varınca neferen 103, üç binden dört bine varınca neferen 298, dört binden beş bine varınca neferen 66, beş binden altı bine varınca neferen 49, ve altı binden on iki varınca neferen 86, on binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferen 58, yirmi ve yirmi binden ziyâde olan zu'âmâ neferen 26. Aynı yıl Rumeli ilinin asker mevcudu: Cem'an zu'âmâ ve sipâhiyân-ı vilâyet-i Rumili, neferen 11.591, zu'âmâ neferen 384, sipâhiyân neferen 11.207". BOA, TSMA.d., n.734, vr.10a.

Genel olarak Osmanlı tarih yazımında timar sisteminin 17. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş yok olduğu kaydedilmektedir. Bu görüşe karşı çıkan Linda Darling, sistemin bu dönemden sonra tamamen yok olmadığını, ancak taşrada timar vasıtasıyla merkezde devlet kademelerinde yükselme hedefinin kaybolduğunu, bu nedenle de büyük devlet adamlarının veyahut onların kapı halkının timar tasarruf etmekten kaçındıklarını vurgulamaktadır.⁶⁷⁴

1715 yılında yapılan tahrirden sonra dirlik sisteminin hemen uygulanmaya başladığını görmekteyiz. Muharrirlerin tahrir işlemini tamamlamasının ardından tahrir defterleri esas alınarak dirlikler paylaştırılmıştır. Burada en büyük payı doğal olarak padişah “havass-ı hümayun” almaktadır. Padişah’tan sonra hass gelirine Mora beylerbeyi sahiptir. Dirliklerin büyük kısmını timarlar oluşturmaktadır. Burada dikkat çeken husus ise kaleleri korumakla görevli olan yeniçeri birliklerine timar tahsis edilmesidir.

3.7.1. Haslar

Arapça kökenli olan has kelimesi, Selçuklu Devleti’nde hükümdarın mallarını tanımlamak için kullanılmış ve Anadolu Selçukluları vasıtasıyla Osmanlılara geçmiştir. Osmanlılarda manası genişleyen has, sultanın yanı sıra hanedan üyelerinin ve yüksek devlet görevlilerinin mülk, arazi ve dirlikleri için de kullanılmıştır.⁶⁷⁵ Osmanlı dirlik sisteminde genel olarak 100 bin akçeden fazla gelire sahip olan üniteler has olarak adlandırılmaktadır.

Mora Yarımadası’nda bulunan Mora ve Mizistre sancaklarındaki dirliklere dair kayıtlar TK.GM.d 315 ve 313 numaralı defterlerde bulunmaktadır. Her iki defterde de ilk olarak padişah, beylerbeyi ve mirliha haslarına ait gelirler kaydedilmiş, daha sonra önem sırasına göre zeametler ve en son da timarlar gelirleriyle birlikte sıralanmıştır. 1715 sonlarında tamamlandığını düşündüğümüz tahrir işleminin ardından dirlik dağıtma işlemlerinin 1716 sonlarına kadar devam ettiğini düşünmek mümkündür.⁶⁷⁶

251 ve 249 numaralı defterlerde ilk sırada padişah hasları kayıt altına alınmıştır. Padişaha ait has gelirleri yarımada’nın idari merkezi olan Anabolu’dan başlamak üzere kaydedilmiştir. Padişah hassına yarımada’daki mukataa ünitelerinin yanı sıra dalyan, tuzla, köy, mezra, çiftlik ve manastırların da dahil edildiği görülmektedir. Padişah hassında Mora

⁶⁷⁴ Linda T. Darling, “Historicizing the Ottoman *Timar* System: Identities of *Timar*-Holders, 14th to 17th Centuries”, *Turkish Historical Review*, 8, 2017, s.172.

⁶⁷⁵ Cengiz Orhonlu-Nejat Göyünç, “Has”, *DİA*, c.XVI, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s.268.

⁶⁷⁶ “Bi-‘avnillahi ta‘âlâ feth ü teshîri müyesser olan Mora cezâresinin ta‘yîn olunan muharrirleri ma‘rifetiyle tahrîrleri tekmîl ve defterleri tebyîz olunub hâlen kayd olunmağla Mora sancağı ve Mizistre mutasarrıflarına mahsûs olmak üzere ifrâz olunan havâss fi-mâ-ba’d elviye-i mezbûra mutasarrıf olanların me’ûnet ve mesârifleriçün mutasaddık olmak üzere taraflarından zabt ve Hasslar kalemine kayd ve başmuhâsebeye ‘ilmühaber kâ’imesi verilmek bâbında fermân-ı şerîf sâdır olmağın asl fermânı Hasslar kaleminde hıfz olunub başmuhâsebeye ‘ilmühaber için işbu kâ’ime verildi. Fî 5 L sene 1128.” BOA, MAD.d., n.1851, s.549.

Yarımadası'ndaki kazalardan Anabolu'daki mukataalardan 660.500, dalyan, tuzla, çiftlik, manastır, köy ve mezralardan ise 589.350 akçe gelir bulunmaktadır. Yarımadada Mora Sancağı'na tabi diğer kazalardan Gördüs'te 131.000, Kalavrita'da 58.900, Holomiç'te 413.900, Karitena'da 121.250, Londar'da 6750, Meton'da 94.500, Eski ve Yeni Anavarin'de 53.100, Arkadya'da 147.000, Andrusa'da 147.600, Balyabadra'da 791.660, Trepoliçe'ye tabi Tana nahiyesinde ise 30.200 akçe olmak üzere toplamda 3.245.710 akçelik bir gelir yazılmıştır.⁶⁷⁷ Padişah haslarına Mizistre Sancağı'na tabi olan Mizistre Kazası'nda 64.660 akçe mukataa geliri ile 225.550 akçe köy, mezra ve manastır geliri olmak üzere toplamda 290.210 akçelik has geliri kayıtlıdır. İdari açıdan Mizistre Sancağı'na tabi olan diğer kazalardan Benefşe'de 10.600, Kalamata'da 52.000, Koron'da 282.600, Manya bölgesindeki Pasava, Kelefa ve Zarnata nahiyelerinden 912.200 akçe olmak üzere 1.482.950 akçelik bir gelir padişah hassı için kaydedilmiştir. Ancak katibin hesabına göre Mizistre Sancağı'nda hass geliri 1.547.650 akçe olup muhasebe hesaplarında katip yekununun esas alındığı anlaşılmaktadır.⁶⁷⁸

İcmal defterlerinde padişah hassının ardından adı zikredilmeyen Mora beylerbeyine tahsis edilen has gelirleri sıralanmaktadır. Mora beylerbeyine Mora Sancağı'nda 350.000 akçelik bir gelir kayıtlıdır.⁶⁷⁹ 249 numaralı icmal defterinde Mizistre mirlivası için 256.000 akçelik has geliri kaydedilmiştir.⁶⁸⁰ Ancak MAD 1851'de bulunan bir kayıt Mora ve Mizistre sancakbeylerinin aslında aynı kişi olduğunu göstermektedir. Bu kayda göre dirlik dağıtma işlemi sonunda Mora mirlivası için Mora Sancağı sınırlarında 350 bin, Mizistre Sancağı sınırlarında ise 256 bin akçelik bir gelir tahsis edildiği belirtilmiştir.⁶⁸¹ Bu dönemde Mora beylerbeyi için tahsis edilen has geliri 606 bin akçedir.

1675 yılı civarında Mora Sancağı mirlivasının hassı beş yük yedi bin altmış altı (507.066) akçeydi. Ayrıca bu dönemde sancak genelinde yüz zeamet, üç yüz kırk iki de timar mevcuttu. Bu dönemde zeamet tasarruf edenlerin beş bin akçelik gelire karşılık olarak savaşırlara bir cebelü ile ve timar tasarruf edenlerin ise üç bin akçelik gelire karşılık bir cebelü ile savaşa katılması şartı bulunmaktadır.⁶⁸² Aynı dönemde Mizistre Sancağı'nda ise mirliha hassı iki yük on dokuz bin (219.000) akçedir. Sancak dahilinde ise on altı zeamet, doksan bir timar birimi mevcuttur. Mizistre sancakbeyinin Mora sancakbeyinden farklı olarak seferlere karadan değil

⁶⁷⁷ BOA, TK.GM.d., n.315, vr.2b-8a.

⁶⁷⁸ BOA, TK.GM.d., n.315, vr.1b-4a.

⁶⁷⁹ BOA, TK.GM.d., n.315, vr.8a.

⁶⁸⁰ BOA, TK.GM.d., n.313, vr.4b.

⁶⁸¹ BOA, MAD.d., n.1851, s.548.

⁶⁸² Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-beyan fi Kavanin-i Al-i Osman*, haz. Sevim İlgürel, TTK Yayınları, Ankara 1998, s.116.

denizden iştirak etmesidir. Sancakbeyinin savaşlara bir gemi ve bir yedek ile katılması gerekmektedir.⁶⁸³

İcmal defterlerinde yalnızca padişah ve Mora beylerbeyi için has gelirleri kaydedilmiş olup, bunlardan sonra zeametlerle ilgili kayıtlar yer almaktadır.

3.7.2. Zeametler

Zeamet 20 bin akçeden 100 bin akçeye kadar geliri olan dirlikler için kullanılan bir tabirdir. Mora Yarımadası'ndaki zeametlere bakıldığında tamamının belirtilen aralıkta olduğu görölmektedir. İcmal defterlerine göre Mora Yarımadası'ndaki iki sancakta toplamda 14 zeamet mevcuttur. Erken dönemlerdeki icmal defterlerinde has ve zeamet mutasarrıflarının hangi şartlarla bu gelirleri tasarruf ettiklerine dair bilgiler mevcuttur. Örneğin 1468/9 yılında yapılan tahririne göre hazırlanan bir defterde zaimlerin gelirlerine karşılık savaşa kaç cebeli asker ve ekipman götüreceğine dair kayıtlar bulunmaktadır.⁶⁸⁴ Mora'daki kayıtlarda ise zaimlerin ne şartla tasarruf ettiklerine dair detay bulunmamaktadır.

Tablo 3.19. İcmal Defterlerinde Mora ve Mizistre Sancaklarındaki Zaimler.

Zeamet Sahibi	Görevi	Gelir Miktarı
Mora Sancağı		
Mehmed bin Hacı Ahmed	Kethüda-i defter-i timarha-i vilayet-i Mora	20.000
Mehmed	Miralay-ı Mora	87.600
Hüseyin	Ağa-yı süvariyan-ı canib-i yemin-i Anabolu	20.000
Ali	Ağa-yı süvariyan-ı canib-i yesar-ı Anabolu	20.000
Ahmed bin Mehmed	Ağa-yı beşlüyan-ı Gördüs	20.000
Mizistre Sancağı		
Ali	Kethüda-i defter-i eyalet-i Mora	64.500
Salih Tahir	An katiban-ı defter-i hakani	20.000
Abdi	Miralay-ı liva-i Mizistre	20.000
Muhammed bin Hasan	-	20.000
Mehmed	Ağa-yı farisan-ı Kastel-i Balyabadra	20.000
Mustafa	Ağa-yı süvariyan-ı yemin der kala-i Anavarin	20.000
Mehmed	Ağa-yı süvariyan-ı yesar der kala-i Anavarin	20.000
Mustafa	Ağa-yı süvariyan-ı yemin der kala-i Meton	20.000
Hasan	Ağa-yı süvariyan-ı yesar der kala-i Meton	20.000

⁶⁸³ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-beyan*, s.122.

⁶⁸⁴ Hatice Oruç, "1468/9 Tahririne Göre Bosna Sancağı Timarları", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, sayı 67, 2018, s.266-273.

Zeamet kayıtlarında en yüksek gelir 87.600 akçe ile Mora miralayı Mehmed'e tahsis edilmiştir. Aydınli Mehmed Ağa, Osmanlı ordusu yarımadağa girdiğinde bölgeyi tanıması hasebiyle orduya kılavuzluk etmiş ve savaşta yararlık göstermiştir. Bu nedenle daha önce Megara'yı zeamet olarak tasarruf eden Mehmed Ağa, Mora alaybeyi olarak tayin edilmiş ve zeametine Mora'dan birkaç köy daha ilave edilmiştir. Miralay Mehmed'in zeametine dahil edilen köyler Gördüs ve Londar kazalarında⁶⁸⁵.

Mizistre miralayı Abdi ise süvari ağaları gibi 20.000 akçelik zeameti tasarruf etmektedir. Abdi'nin zeameti Mizistre Kazası dahilindedir.

İcmal defterlerinde kalemiye sınıfına mensup üç zaim bulunmaktadır. Zeametler arasında en yüksek ikinci gelire 64.500 akçelik zeameti ile Mora eyaleti defter kethüdası Ali sahiptir. Kethüda Ali'nin zeametindeki köyler Kalamata ve Koron kazalarında. Mora eyaleti timar defter kethüdası Mehmed ise 20.000 akçelik bir zeamete sahiptir. Mehmed'in zeametine ilhak edilen köylerin tamamı Kalavrita Kazası'nda bulunmaktadır. Kalem ehlinden son zaim ise Mora'nın tahriri sırasında başmuharrirler Süleyman Efendi ile Abdülkadir Efendi'ye yardım eden iki katipten birisi olan Tahir Salih'tir. Katip Tahir'in de 20.000 akçelik bir zeameti vardır.

Kalem ehli ile miralayların dışında yarımadağa zeamet tasarruf edenlerin bazı kalelerdeki ağalar olduğu dikkat çekmektedir. Ancak Mora'daki kalelerden sadece Anabolu, Anavarin ve Meton kalelerinde sağ ve sol süvari ağalarının her biri 20.000 akçelik zeamete sahiptir. Balyabadra Kasteli farisan ağası ile Gördüs Kalesi beşlüyan ağası da 20.000 akçelik zeamet tasarruf etmektedir. Bunların dışındaki ağaların tamamı 10.000 akçelik timarlar tasarruf etmektedir.

Ayn Ali risalesinde Mora Sancağında 100, Mizistre Sancağında ise 16 zeamet bulunduğı kayıtlıdır.⁶⁸⁶ Ancak bu sayıların abartılı olduğu düşünülebilir. Zira Sultan Süleyman saltanatının başlarına tarihlendirebileceğimiz bir mücmel defterde Mora ve Mizistre livalarında yalnızca yirmi beş timar bulunduğı görülmektedir ki bu sayı Ayn Ali Efendi'nin verdiği sayıdan oldukça uzaktır.⁶⁸⁷

3.7.3. Timarlar ve Timarlılar

Timar dirlik sisteminin gelir bakımından en küçük birimi olmakla birlikte en yaygın birim olarak sistemin temelini de oluşturmaktadır. Timar genellikle 20.000 akçeye kadar geliri

⁶⁸⁵ Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.959.

⁶⁸⁶ Ayn Ali Efendi, *Osmanlı Kanunları ve Devlet Teşkilatı*, s.46, 50.

⁶⁸⁷ BOA, TT.d., n.390, s.25-42.

olan dirlikleri kapsamaktadır. Barkan, I. Süleyman saltanatının başlarında, Mısır hariç tutulmak üzere devletin vergi gelirinin %49,8'inin timar sahiplerinin tasarrufunda olduğunu vurgulamaktadır ki dirlik sisteminin timar sistemi olarak da anılmasının temel nedeni budur.⁶⁸⁸

Osmanlılarda timar tasarruf etmek için belli şartlara sahip olmak gerekiyor olsa da İslam'ı kabul etmiş olmak bu şartlardan birisi değildi. Erken dönemlerde Rumeli'deki topraklarda pek çok yerde gayrimüslim sipahiler timar tasarruf etmekteydi. Hatta bunların sayısı azımsanmayacak derecedeydi ki 15. yüzyılda Rumeli'deki bazı sancaklarda gayrimüslim sipahiler sipahilerin yarısını oluşturmaktaydı.⁶⁸⁹

Timar kayıt usullerine gelince, timar ünitelerinin aynı vilayet ya da nahiyeye tabi olan köylerin gelirlerinden oluşması bir kaideydi, bu nedenle sancak dışarısından timara hisse katılmazdı. Yine sancakbeyinin oturduğu yerdeki köylerin büyük bir kısmı da onun haslarına dahil edilmiştir. Sancakbeyinin diğer kazalardaki hasları da o yerin merkez nahiyesindedir. Timarlar kaydedilirken önce merkezden başlanır, daha sonra merkezden uzaklığa göre diğer kazalardaki timarlar yazılırdı. Timarlar yazılırken evvela haslardan başlanır, daha sonra varsa subaşların has veya timarları, ardından da serasker timarları, dizdar, kadı ve piskopos timarları kaydedilirdi.⁶⁹⁰

Timar kayıtlarında bazı timar birimlerinin müşterek tasarruf edildiği görülebilir. Müşterek ya da hisseli timar olarak anılan bu timarların mutasarrıfları sefere nöbetleşe giderlerdi. Timarların hisseli şekilde dağıtılmasının ise oldukça pragmatik bir nedeni vardır. Timarın bulunduğu sancaktaki köylerden birinin geliri tamamen bir timara kaydedilirse bu köy halkının *perakende* olması halinde timarın gelirleri düşecek ve bu sipahinin savaşa cebelü donatarak gitmesi zor olacaktır. Oysa tatbik edilen usul ile bu durumun bir timarlı sipahiye büyük zarar doğurmasındansa birkaç sipahiye küçük miktarlarda zarar ettirmesi ve böylece bunların savaşa katılma güçlerinde ciddi bir azalma olmasının önüne geçilmek amaçlanmıştır.⁶⁹¹

Orta Çağ'da Franklar döneminde Mora'da bine yakın *fief* bulunmaktaydı. Ayn Ali risalesinde Mora Sancağında 600, Mizistre Sancağında ise 91 timar olmak üzere yarımadada toplamda 691 timar bulunduğu kaydedilmiştir.⁶⁹² *Raşid Tarihi*'nde ise 1715'teki tahrir

⁶⁸⁸ Barkan, "Timar", s.287.

⁶⁸⁹ İnalçık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", s.455; Bosna'da Hristiyan sipahilere dair bkz. Hatice Oruç, "Christian Sipahis in the Bosnian Sandjak (15th Century)", *Archivum Ottomanicum*, sayı 26, 2010, s.5-16.

⁶⁹⁰ İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, s.XXIII; timar düzeninin kökeni ve farklı hususiyetlerine hakkında detaylı bilgi için bkz. Coşkun Üçok, "Osmanlı Devleti Teşkilatından Timarlar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.I/sayı 4, 1944, s.525-551; c.II/sayı 1, 1944, s.73-95; Barkan, "Timar", s.286 vd.

⁶⁹¹ İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, s.XXV.

⁶⁹² Ayn Ali Efendi, *Osmanlı Kanunları ve Devlet Teşkilatı*, s.46, 50.

işleminin ardından Mora Yarımadası'nın genelinde 1400 kılıç timar ortaya çıktığı kaydedilmiştir.⁶⁹³ Ancak icmal defterlerindeki kayıtlar Mora'da üç binden fazla timarın bulunduğunu göstermektedir.

Mora Yarımadası, Osmanlı Devleti için stratejik önem taşımaktaydı. Özellikle Girit'in fethedilmesinin ardından Mora ve doğusunda kalan deniz yolu tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Dolayısıyla Osmanlılar Mora kıyılarının güvenliğini sağlamak için buraya özel önem vermiş ve 1718 yılında barışın tesis edilmesinden sonra da burada önemli miktarda askeri kuvvet bırakarak güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır. Aslında Mora'nın özellikle batı kıyılarındaki kalelerin eski dönemlerden beri yarımadanın savunması için önem taşıdığı bilinmektedir. Örneğin 1530 yılında yapılan tahrirdeki veriler, Anavarin'de 650, Meton'da 330, Koron'da ise 380 muhafız bulunduğunu göstermektedir ki bu sayıların Karadeniz kıyısındaki Kili ve Akkerman kalelerine yakın olması, Mora'daki kalelerin Osmanlılar için stratejik önemini de göstermektedir.⁶⁹⁴

Mora'da Osmanlı hâkimiyeti sağlandıktan sonra bu durumun muhafaza edilmesi önem taşımaktaydı. Özellikle Venedik'le savaş halinin devam ettiği göz önüne alındığında Osmanlı Devleti'nin hem Dalmaçya bölgesinde hem de Mora Yarımadası'nda her an Venedik taarruzuna karşı teyakkuz halinde olması gerekmektedir. Bu nedenle sadrazam Ali Paşa yarımadadan ayrılırken buradaki önemli kalelere paşa rütbesini haiz birer muhafız yerleştirmiş ve bunların emrine de çeşitli birliklerden müteşekkil bir muhafız kuvveti bırakmıştır.

Serdar (Damad) Ali Paşa'nın Mora'dan ayrılırken geride ne miktarda asker bıraktığına dair elimizde detaylı bir veri bulunmamaktadır. Bununla birlikte mevcut olmayan askerlerin belirlenmesi amacıyla yapılan yoklamalar, kalelerdeki askerin sayısı ve kalelerdeki savunma hattı, yani tabya, kule gibi istihkamlar hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Örneğin fetihten hemen sonra Anabolu Kalesi'ni muhafaza için görevlendirilen yerli neferatın sayısına ve askerlerin konuşlandığı yerlere dair bilgiler ihtiva eden bir deftere göre kale içerisinde 200 süvariyan-ı yemin, 200 süvariyan-ı yesar, 200 müstahfızan, 200 azaban-ı evvel, 200 azaban-ı sani, 150 cebeci, 150 topçu, 7 merdan-ı top askerinden oluşan bir askeri kuvvet bulunmaktadır. Her cemaatte ağa/dizdar, kethüda, alemdar ve serbölükten oluşan bir zabıt grubu olup geri kalan kısım askerlerden oluşmaktadır. Anabolu Kalesi'nde görevli olan 1.307 nefer askere günde 18.610 akçe yevmiye verilmektedir. Başlangıçta ulufeli olarak tayin edilen bu askerlerin 670 neferine 1717 ve 1719 yıllarında 12.190 akçe gelire sahip timar ve zeamet tahsis edilerek ulufe

⁶⁹³ Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.959.

⁶⁹⁴ Geza David, "Osmanlı Orduları ve Savaş, 1453-1603", *Türkiye Tarihi 1453-1603*, ed. Suraiya Faroqhi-Kate Fleet, çev. Bülent Üçpınar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s.374.

kayıtları silinmiş ve yevmiyeleri buradan karşılanmıştır. Dirlik tahsis edilmeyen 637 nefer ulufeli askerin 445'i farklı nedenlerle ref edilmiş ve 192 nefer ulufeli asker kalmıştır. 1721 yılında tophane tabyasına 30 nefer azaban tayin edilmiş ve ulufeli asker sayısı 222'ye, yevmiyeleri ise 2.370 akçeye yükselmiştir. Mora'nın diğer kalelerinde de bu sayıya yakın asker olduğu belirtilmiştir. Defterdeki kayıtlar gereği 300'e yakın askerin yılda 11.825 guruş ulufe alması gerektiği halde bazı askerlerin tasarruf ettiği timar ve zeametlerin gelirinin 24 bin guruşa ulaştığı belirtilerek hazinenin zarara uğramasını engellemek amacıyla askerlerin tasarruf ettiği dirliklerin ref edilerek ulufe tayin edilmesi ve tasarruf ettikleri dirliklerin ise havass-ı hümayuna dahil edilerek malikane usulü ile satılmasına karar verilmiştir.⁶⁹⁵

Mora'daki muhafız kuvvetlerin bir kısmı zaman içerisinde görevlerinden firar etmeye başlamıştır. Ancak bunların defterlerde mevcutmuş gibi gösterildiği ve ulufelerinin diğer askerler tarafından alınmaya devam ettiğine dair İstanbul'a haberler gitmesi nedeniyle kalelerde asker yoklaması yapılmış ve mevcut olmayanlar tespit edilerek tasarruflarında olan timar gelirleri tekrar miri hazinesine kaydedilmiştir. Bu timarlar kısa bir süre sonra mukataa haline getirilmeye başlanmıştır.⁶⁹⁶

Önceki bölümde belirtildiği gibi icmal defterleri hazırlanırken kadırlara timar tahsisinin yapılmadığı görülmüştür. Yarımada'daki timarların tamamı 10 bin akçe ve daha altında gelire sahiptir. Timar birimleri oluşturulurken birkaç köyün hasılı toplanmış ve sipahinin payına düşen hisse miktarı ayrıca kaydedilmiştir. Mora'da timar sahiplerinin tamamı Müslüman olup, gayrimüslim sipahi bulunmamaktadır.

Mora'daki timarların bir kısmı müstahfiz timarı statüsündedir. İcmal defterlerindeki kayıtlarda müstahfiz olmayan timar sahiplerinin seferlerle ilgili görevlerine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Mora Sancağında 1500 akçe ile 10.000 akçe aralığında, toplam geliri 5.130.500 akçeye ulaşan 1754 timar mevcuttur. Mizistre Sancağında ise 5.243.5000 akçe gelire sahip olan 2004 timar bulunmaktadır. Yarımada'daki toplam timar sayısının 3758'e ulaştığı görülmektedir. Bu timarlardan hiçbirisi müşterek tasarrufa konu olmamakta, tamamı tek bir timar sahibi tarafından tasarruf edilmektedir. Timar sayısının bu denli fazla olmasının temel nedeni, timarların hiçbirinin eşkinci timar statüsünde olmaması ve kalelerde görev yapan askerlere maaş karşılığı olarak tahsis edilmiş olmasıdır. Nitekim timarların büyük kısmını 2000-2500 akçe arasındaki timarlar oluşturmaktadır ki bu durum *kılıç* timar olarak tabir edilen temel timar miktarından daha az miktarda çok sayıda timar olduğunu göstermektedir.

⁶⁹⁵ BOA, D.KKL.d., n.32874.

⁶⁹⁶ Yoklamalar sonucu ref edilen timarlara dair defter örnekleri için bkz. BOA, D.BŞM.d., n.40925 (H.1131 yoklaması).

Mora kalelerinde mevcut askerler ağırlıklı olarak süvari, müstahfız, azap, cebeci ve topçu sınıflarına mensuptur. Ancak münferit olarak bazı kalelerde farisan, humbaracı ve beşlüyan sınıflarına mensup olanlar da bulunmaktadır. Müstahfızlar, kale ve sınır muhafazasında bulunan askerlerdi ve bunlara görevlerine karşılık olarak Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarından beri timar verilebilirdi.⁶⁹⁷ Cebe kelimesi zırh anlamına gelmekte olup cebeci askerler yeniçerilere ait ok, yay, tüfek, kılıç gibi silahlar ile barut, fitil, kurşun ve zırh gibi savaş gereçlerinin muhafaza ve tedarikiyle ilgilenmekteydi.⁶⁹⁸ Süvari birlikleri atlı askerlerden oluşmaktaydı. Topçular ise isminden de anlaşılacağı gibi savaş toplarının bakım ve kullanımından sorumluydu. Azab kelimesinin sözlük anlamı *bekar erkek* olup kale muhafazasında görev yapan bu askerlerin evlenmeleri yasaklanmıştır. Azaplar genel olarak bulundukları bölgenin ahalisi arasından seçilmekteydi.⁶⁹⁹ Mora'daki azapların genel olarak tabyalarda konuşlandırıldığı göz önüne alındığında bunların öncü kuvvet niteliği taşıdığı ve olası bir saldırıda düşmanla karşılaşacak ilk askerler oldukları da düşünülebilir. Humbaracılar havan toplarıyla humbara adı verilen küçük gülleleri kullanan topçu sınıfıdır. Yarımada sadece Gördüs Kalesi'nde bulunan *beşlüyan* askeri ise beş akçe yevmiye karşılığında valilerin ya da sancakbeylerinin emrinde güvenlik amacıyla bulunan askerleri tanımlamak için kullanılan bir tabirdir.⁷⁰⁰ Farisan sınıfı da süvarilerden müteşekkildi ve eyaletlerdeki muhafız askerleri için kullanılırdı. Faris kelimesinin sözlük anlamı atlı, at binicisidir.⁷⁰¹

Tablo 20.20. Mora Kalelerinde Görevli Müstahfız Timarları ve Timarlılar.

Cemaat	Anabolu	Kastel-i Bahriye	Palamude	Gördüs	Koron	Benefşe	Kastel-i Balyabadra	Anavarın	Meton	YEKUN
Süvariyan-ı yemin	200	-	-	-	-	-	-	119	79	398
Süvariyan-ı yesar	200	-	-	-	-	-	-	120	80	400
Müstahfız	202	40	150	194	200	101	192	137	225	1441
Azaban	40	8	65	15	28	18	85	34	64	357
Cebeci	15	2	20	13	10	6	10	-	10	86
Topçu	15	-	20	13	10	14	10	11	10	103
Farisan	-	-	-	-	-	-	199	-	-	199

⁶⁹⁷ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.II, s.630.

⁶⁹⁸ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.I, s.264.

⁶⁹⁹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.I, s.131.

⁷⁰⁰ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.I, s.211.

⁷⁰¹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.I, s.589.

Humbaracı	-	-	-	-	-	-	6	-	-	6
Beşlüyan	-	-	-	149	-	-	-	-	-	149
YEKUN	672	50	255	384	248	139	502	421	468	3139

Tabloda görüldüğü gibi en çok timar Anabolu Kalesi muhafızlarına, en az timar ise kaza bazında bakıldığında Benefşe Kalesi'nde bulunmaktadır. Anabolu açıklarında bulunan Kastel-i Bahriye'de de küçük bir garnizon bırakılmıştır. Ancak bir mühimme kaydında Mora kalelerindeki asker sayısının eşkincilerle birlikte toplam 3779 nefer olduğu belirtilmiştir. Bunlardan Mora alaybeyi ile emrindeki 389 nefer asker ve Mizistre alaybeyi ile 212 nefer olmak üzere toplam 601 nefer askere eşkinci zeamet ve timarı tevcih edilmiştir. Eşkinci timarları dışında kalelerde muhafız olarak tayin edilen 3178 nefer asker için de timarlar tahsis edilmiştir. Bu minvalde Anabolu kalesinde 671 nefer, Palamude kalesinde 255 nefer, Kastel-i Bahriye'de 50 nefer, Gördüs kalesinde 391 nefer, Kastel-i Balyabadra'da 511 nefer, Meton kalesinde 485 nefer, Anavarın kalesinde 436 nefer, Benefşe kalesinde 146 nefer, Koron kalesinde 233 nefer çeşitli sınıflardan asker bırakılmıştır.⁷⁰² Mora kalelerinde bulunan askerler arasında en önemli grubu kale müstahfızları oluşturmaktadır. Yalnızca timarlı olanlar hesaba katıldığında dahi kalelerde görevli muhafızların yarıya yakınının müstahfız sınıfında olduğu görülmektedir.

Mora'da dirlik dağıtımında uygulanan usul bir süre sonra yerli kullar arasında anlaşmazlıklara neden olmuştur. Kale muhafızlığı karşılığında gedik timar tevcih edilen elli sekiz nefer ağa, dört yüz yetmiş nefer zabıt ve bin elli yedi nefer yerli kullara farklı gelirlerle sahip timarlar dağıtılmıştır. Timar gelirindeki bu dengesizlik nedeniyle ortaya çıkan sorunlar, devletin 1722 yılında gedik timar tasarruf eden yerli kulları, ağaları ve zabıtları hariç olmak üzere günde dörder akçe ulufeye bağlaması ve bunların elindeki timarların havass-ı hümayuna ilhak edilmesi ile çözüme kavuşturulmuştur. Ancak yerli kullara verilecek ulufenin yıllık miktarı 40 yük (4 milyon) akçeye ulaştığı halde bunların tasarrufundaki timarların yazısı 20 yük 87 bin 700 akçedir. Bu nedenle devlet timarların havass-ı hümayuna katılması durumunda gelirlerin ne şekilde artacağına ve ulufelerin hazineye ek bir yük getirip getirmeyeceğine dair Mora muhassılı ve muhafızı Ahmed Paşa'dan bir rapor talep etmiştir.⁷⁰³

1716 yılının Ekim ayı başlarında İstanbul'daki yeniçeri ocağının kul kethüdası ile cebecibaşı ve topçubaşına yazılan emirle, Mora'daki kalelerde timar tahsis edilen yeniçerilerin yarıya yakınının ticaret yapmak ve diğer bahaneler ile görevini aksattığı ve kale muhafızlığını bıraktıklarına dair haberler alındığı kaydedilerek emirleri altında bulunan askerlerin

⁷⁰² BOA, A.DVNSMHHM.d., n.125, hk.159.

⁷⁰³ BOA, A.DVNSMHHM.d., n.130, hk.851.

yoklamalarının yapılması ve görevini bıraktığı tespit edilen askerlerin yerine yenilerinin belirlenerek kalelerdeki asker sayısının korunmasına dikkat edilmesi istenmiştir.⁷⁰⁴ bundan birkaç gün sonra ise Mora'daki yeniçeri zabıtlarına hitaben kalelerde mevcut olması gereken askerler için dörder kıst mevâcip ile lahm (et) ve çuka bedellerinin gönderildiği, kalelerde mevcut olmayan askerlerin tespit edilerek bunlara tayin edilen mevâcip ile lahm ve çuka bedellerinin hazine-i amireye iade edilmesine dair bir hüküm gönderilmiştir.⁷⁰⁵ Askerlerin firar etmesinin nedenlerinden biri de zabıtların kayıtsızlıkları ve askerleri rencide etmeleridir.⁷⁰⁶ 1717 yılı sonlarında Mora kalelerinde görevli muhafız paşalara gönderilen hükümde kalelerde olması gerekenden az sayıda asker bulunduğuna dair haberler alındığı ve asker mevcutlarının yoklanarak hazırlanacak defterlerin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.⁷⁰⁷

Mora fethedildikten sonra kalelerdeki askerlere dair alelacele düzenlemeler yapılmış ve tahrir defterleri İstanbul'a ulaştıktan sonra bunlara dair icmal kayıtları çıkarılarak askerlere timarlar tahsis edilmiştir. Ancak Mora'dan İstanbul'a ulaşan haberlerde kalelerdeki neferlerin büyük kısmının görevlerinde olmadığı, buna rağmen muhafızların bunlar için de Mora muhassılığına ait olan cizye gelirlerinden para talep ederek hazineyi zarara uğrattıkları öğrenilmiştir. İlk olarak Mora muhafızı vezir Mustafa Paşa'ya 1718 yılının kasım ayında bir emir gönderilerek asker yoklaması yapılması istenmiştir.⁷⁰⁸ Bundan bir süre sonra Mora'nın idaresi beylerbeyi olarak tayin edilen Ahmed Paşa'ya verilmiş ve 1719 yılı nisan ayında kalelerdeki yerli neferatın yoklamasının yapılarak hazırlanacak defterlerin İstanbul'a gönderilmesine dair Mora muhafızı Ahmed Paşa ile muhassıl Hasan'a emir gönderilmiştir.⁷⁰⁹

Tablo 3.21. 1719 Yılında Mora Kalelerinde Mevcut Timarlı Neferat.⁷¹⁰

Kale	Müstahfız	Süvari	Azab	Cebeci	Topçu	Humbaracı	Toplam nefer
Anadolu ⁷¹¹	120	240	24	11	11	-	406
Palamude ⁷¹²	100	-	53	12	12	-	177

⁷⁰⁴ BOA, A.DVNSMHHM.d., n.125, hk.241, 242, 243.

⁷⁰⁵ BOA, A.DVNSMHHM.d., n.125, hk.246.

⁷⁰⁶ BOA, A.DVNSMHHM.d., n.126, hk.709.

⁷⁰⁷ BOA, A.DVNSMHHM.d., n.126, hk.779, 780.

⁷⁰⁸ BOA, A.DVNSMHHM.d., n.127, hk.1241.

⁷⁰⁹ BOA, A.DVNSMHHM.d., n.127, hk.1567.

⁷¹⁰ BOA, TT.d., n.894, s.94-126.

⁷¹¹ Anadolu Kalesi'ndeki birlikler müstahfız, süvariyan-ı yemin, süvariyan-ı yesar, azaban-ı evvel, azaban-ı sani, cebeci ve topçu askerlerinden müteşekkildir.

⁷¹² Anadolu Kalesi bitişiğinde bulunan Palamude Kalesi'nde müstahfız, azaban-ı ak tabya, azaban-ı kara tabya, azaban-ı bodviş?, azaban-ı tabya-i tavil, azaban-ı tabya-i zir, azaban-ı tabya-i küçük, cebeci ve topçu askerleri bulunmaktadır.

Kastel-i Bahriye ⁷¹³	40	-	-	1	1	-	42
Gördüs ⁷¹⁴	120	-	8	8	8	-	144
Kastel-i Balyabadra ⁷¹⁵	101	-	28	8	2	4	143
Anavarin ⁷¹⁶	76	160	22	-	10	-	268
Meton ⁷¹⁷	83	120	55	8	8	-	274
Koron ⁷¹⁸	65	-	10	8	8	-	91
Benefşe ⁷¹⁹	10	-	18	12	14	-	54
YEKUN	715	520	218	67	74	4	1599⁷²⁰

Yapılan yoklama neticesinde iki sancaktan müteşekkil olan Mora Eyaleti'nde Mora Sancağı sınırları dahilinde askerlerin tasarrufunda olan 2 zeamet ve 354 timar bulunduğu, 33 timarın ise *çürük* yani mutasarrıflarının mevcut olmadığı kaydedilmiştir. Mizistre Sancağında ise 2 zeamet ve 203 timar mevcut olup 7 çürük timar bulunmaktadır. Çürük timarların geliri havass-ı hümayuna ilhak edilmiştir.⁷²¹

Osmanlı Arşivi'nde tespit edebildiğimiz bütün yarımadayı şamil timarlı ve ulufeli askerinin tamamını ihtiva eden ilk defter H.25 Zilhicce 1132/M.28 Ekim 1720 tarihli olup Mora muhassılı Hasan Ağa devrinde yoklama memuru Amedî Süleyman Efendi tarafından kayıt altına alınmıştır. Mora Yarımadası'nda Anabolı, Palamude, Kastel-i Bahriyye (Bourtzi), Gördüs, Koron, Meton, Anavarin, Balyabadra ve Benefşe kalelerinde mevcut olan zabıt ve askerler ile bunlara tahsis edile yevmiyelerini ve bu yevmiyelerin timar yahut ulufe olarak mı verildiğini gösteren bu defterde her bir kale için süvari (yemin ve yesar), müstahfız, azaban, cebeci, topçu ve humbaracı askerlerin sayısı ve ücretleri mufassalan kaydedilmiştir.

⁷¹³ Anabolı açıklarında küçük bir adacık üzerinde kurulu olan Kastel-i Bahriyye'de yalnızca müstahfız, cebeci ve topçu askerleri mevcuttur.

⁷¹⁴ Gördüs Kalesi'ndeki askerler müstahfız, azaban, cebeci ve topçu cemaatlerine mensuptur.

⁷¹⁵ Balyabadra (Mora) Kasteli'ndeki askerler müstahfız, azaban-ı evvel, azaban-ı sani, azaban-ı tabya-i handak, cebeci, topçu ve humbaracı cemaatlerinden oluşmaktadır.

⁷¹⁶ Anavarin Kalesi'ndeki askerler müstahfız, süvariyan-ı yemin, süvariyan-ı yesar, azaban-ı evvel, azaban-ı sani ve topçu birliklerinden oluşmaktadır.

⁷¹⁷ Meton Kalesi'ndeki muhafızlar müstahfız, süvariyan-ı yemin, süvariyan-ı yesar, azaban-ı evvel, azaban-ı sani, azaban-ı salis der tabya-i kebir, azaban-ı rabi der tabya-i handak, azaban-ı hamis der tabya-i şaranpo, azaban-ı kulle-i zir, cebeci ve topçu cemaatlerinde mensup askerlerden müteşekkildir.

⁷¹⁸ Koron Kalesi'nde bulunan askerler müstahfız, azaban, cebeci ve topçu cemaatlerine mensuptur.

⁷¹⁹ Benefşe Kalesi'ndeki askerler müstahfız, azaban-ı evvel, azaban-ı sani, topçu ve cebeci cemaatlerinden oluşmaktadır. Yekunda kala-i zir ve kala-i bala birlikte hesaplanmıştır.

⁷²⁰ Defterin sonunda bulunan kayda göre dirlik mutasarrıfı askerlerin sayısı 1564'tür.

⁷²¹ BOA, TT.d., n.894, s.139-157.

Tablo 3.22. 1720 Yılında Mora Kalelerinde Kayıtlı Neferat.⁷²²

Kale	Ağa/ Dizdar	Kethüda	Katib/ Alemdar	Serbölük/ Zabitan ⁷²³	Nefer	Toplam asker sayısı ulufeli/tımarlı	Toplam yevmiye akçe/sene
Anadolu ⁷²⁴	7	7	8	60	678	354/406=760	2.174.560
Palamude ⁷²⁵	9	9	-	71	621	533/177=710	1.108.374
Kastel-i Bahriye ⁷²⁶	3	1	-	6	50	18/42=60	220.542
Gördüs ⁷²⁷	4	4	-	28	195	96/144=240 (mevcut yekun 231)	658.378
Koron ⁷²⁸	4	4	-	29	223	134/126=260	513.134
Meton ⁷²⁹	11	11	6	74	559	371+293=664 (mevcut yekun 661)	1.670.900
Anavarin ⁷³⁰	6	6	-	49	429	210/290=500 (mevcut yekun 490)	1.552.998
Kastel-i Balyabadra ⁷³¹	7	7	-	44	352	263/147=410	771.820
Benefşe ⁷³²	6	6	-	34	176	156/96=222	52.038
YEKUN	57	55	14	395	3.283	2135/1721=3856⁷³³	9.286.732

Askerlere verilen yevmiyenin toplam 9.286.732 akçe olup bunun o dönemde rayici 160 akçe olan *esedi* gurus karşılığı ise 58.042 gurus 12 akçedir. KK 4979 numaralı defterde bulunan verilere göre 1720 yılında Mora Yarımadası'ndaki kalelerde 3.826 asker olmalıdır. Askerlerin dağılımı incelendiğinde ise olası bir saldırının Meton ve Anadolu taraflarından gelebileceğinin

⁷²² BOA, KK.d., n.4979.

⁷²³ Benefşe Kalesi'nde kayıtlı iki zabıt, gerçekte cami hademesi olup yevmiyelerini ordu malından almaktadır.

⁷²⁴ Anadolu Kalesi'ndeki birlikler müstahfız, süvariyan-ı yemin, süvariyan-ı yesar, azaban-ı evvel, azaban-ı sani, cebeci ve topçu askerlerinden müteşekkildir.

⁷²⁵ Anadolu Kalesi bitişiğinde bulunan Palamude Kalesi'nde müstahfız, azaban-ı ak tabya, azaban-ı kara tabya, azaban-ı bodviş?, azaban-ı tabya-i tavil, azaban-ı tabya-i zir, azaban-ı tabya-i küçük, cebeci ve topçu askerleri bulunmaktadır.

⁷²⁶ Anadolu açıklarında küçük bir adacık üzerinde kurulu olan Kastel-i Bahriyye'de yalnızca müstahfız, cebeci ve topçu askerleri mevcuttur.

⁷²⁷ Gördüs Kalesi'ndeki askerler müstahfız, azaban, cebeci ve topçu cemaatlerine mensuptur.

⁷²⁸ Koron Kalesi'nde bulunan askerler müstahfız, azaban, cebeci ve topçu cemaatlerine mensuptur.

⁷²⁹ Meton Kalesi'ndeki muhafızlar müstahfız, süvariyan-ı yemin, süvariyan-ı yesar, azaban-ı evvel, azaban-ı sani, azaban-ı salis der tabya-i kebir, azaban-ı rabi der tabya-i handak, azaban-ı hamis der tabya-i şaranpo, azaban-ı kulle-i zir, cebeci ve topçu cemaatlerinde mensup askerlerden müteşekkildir.

⁷³⁰ Anavarin Kalesi'ndeki askerler müstahfız, süvariyan-ı yemin, süvariyan-ı yesar, azaban-ı evvel, azaban-ı sani ve topçu birliklerinden oluşmaktadır.

⁷³¹ Balyabadra (Mora) Kasteli'ndeki askerler müstahfız, azaban-ı evvel, azaban-ı sani, azaban-ı tabya-i handak, cebeci, topçu ve humbaracı cemaatlerinden oluşmaktadır.

⁷³² Benefşe Kalesi'ndeki askerler müstahfız, azaban-ı evvel, azaban-ı sani, topçu ve cebeci cemaatlerinden oluşmaktadır.

⁷³³ Yekun 3826, mevcut ise 3804 nefer olmalıdır.

düşünüldüğü ve bu kalelerde (Anabolu'nun yanında bulunan Palamude Kalesi de dahil olmak üzere) çok sayıda askerin muhafız olarak bırakıldığı görülmektedir.

Aynı yıl içerisinde Mora muhassılı Hasan Ağa Anabolu Kalesi'nde ve Anabolu'ya tabi olan Palamude ve Kastel-i Bahri kalelerinde kayıtlı neferata dair bir yoklama gerçekleştirmiştir. Bu yoklama dikkate değer sonuçlar içermektedir. Yoklama sonucuna göre kalede görevli birliklerdeki askerlerin hemen hemen yarıya yakınının mevcut olmadığı tespit edilmiştir. Örneğin defterlerde 80 nefer olarak kaydedilen Anabolu Kalesi cebecilerinden 41 neferi görev başındayken, 39 neferi mevcut değildir. Kalede mevcut olmayan cebecilerin tamamını ulufeleri neferler oluşturmaktadır. 80 nefer olarak kayıtlı bulunan topçu askerinden de 42'si mevcuttur. Topçu askerinden de yalnızca ulufeliler mevcut değildir. Aşağıdaki tabloda kayıtlı olan ve yoklama sonucu mevcut olmadığı tespit edilen askerlerin sayısı daha iyi anlaşılabacaktır.

Tablo 3.23. 1720 Yılında Anabolu ve Metbu Kalelerde Neferat Yoklaması.⁷³⁴

Cemaat	Kayıtlı	Mevcut	Namevcut	Namevcut	
				Ulufeli	Timarlı
ANABOLU					
Müstahfızan	120	112	8	8	-
Süvariyan-ı yemin	120	106	14	14	-
Süvariyan-ı yesar	120	110	10	10	-
Azaban-ı evvel	120	73	47	47	-
Azaban-ı sani	120	84	36	36	-
Cebeciyan	80	41	39	39	-
Topçuyan	80	42	38	38	-
PALAMUDE					
Müstahfızan	100	85	15	14	1
Cebeciyan	130	89	41	41	-
Topçuyan	130	97	33	33	-
Azaban-ı ak tabya	60	41	19	18	1
Azaban-ı tabya-i zir	50	25	25	25	-
Azaban-ı tabya-i tavil	80	35	45	45	-
Azaban-ı tabya-i kara	60	44	16	15	1
Azaban-ı bordiş?	60	21	39	39	-
Tabya					

⁷³⁴ BOA, TT.d., n.894, s.66-90.

Azaban-ı tabya-i küçük	40	22	18	18	-
KASTEL-İ BAHRİ					
Müstahfızan	40	30	10	10	-
Cebeciyan	10	10	-	-	-
Topçuyan	10	2	8	8	-
YEKUN	1530	1069	461	458	3

1722 yılında Meton Kalesi'nde de ulufeli askerlerin bir yoklaması yapılmıştır. Mora muhafızı Ahmed Paşa tarafından kaydedilen yoklama defterine göre Meton Kalesi'nin altı ayrı noktasında azap cemaati bulunmaktadır. Azaplardan iki cemaatin cebeci ve topçularla birlikte kale içerisinde mevzilendiği, diğer dört cemaatin ise tabya-i kebir, tabya-i handak, tabya-i şaranpo ve su kulesinde konuşlandığı anlaşılmaktadır. Meton Kalesi'nde yerli cebeci ve topçularla birlikte 298 ulufeli asker mevcut olup yevmiyeleri 4172 akçedir. Yapılan yoklama neticesinde su kulesinde "kulle-i ab" konuşlu azap cemaatinden altı askerin mevcut olmadığı anlaşılmıştır. Fetihten sonra 350 askerin muhafız olarak bırakıldığı Meton Kalesi'ndeki yoklama neticesinde ulufeli asker sayısı 298 olarak tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra 14 akçelik yevmiyesini asker mevacibinden alan bir müezzinin kaydı da silinmiş ve kalede asker sayısı 297 ve yevmiyeleri 4158 akçe olarak kaydedilmiştir.⁷³⁵

Tablo 3.24. 1723 Yılında Mora Kalelerinde Mevcut Tımarlı Neferat.⁷³⁶

Kale	Müstahfız	Süvari	Azab	Cebeci	Topçu	Humbaracı	Toplam nefer
Anadolu	112	215	24	11	11	-	373
Palamude	85	-	51	12	12	-	160
Kastel-i Bahriye	30	-	-	1	1	-	32
Gördüs	120	-	8	8	8	-	144
Kastel-i Mora	100	-	27	8	8	4	147
Anavarın	75	160	22	-	8	-	265
Meton	42	101	52	8	8	-	211
Koron	65	-	10	8	8	-	91

⁷³⁵ BOA, D.KKL.d., n.32898.

⁷³⁶ BOA, MAD.d., n.4821.

Benefşe	50	-	18	12	14	-	94
YEKUN	679	476	212	68	78	4	1517⁷³⁷

1723 yılında Ahmed Paşa'ya gönderilen emirle kalelerde mevcut olan neferin yoklamasının yapılması istenmiştir. Ahmed Paşa'nın tamamladığı yoklamaya göre Mora'daki kalelerde 1517 tımarlı neferat mevcuttur.

25 Ağustos 1725 (15 Zilhicce 1137) tarihinde Mora muhassılı Hasan Ağa'ya gönderilen bir emirle Mora kalelerinde mevcut olan askerlerin sayısının belirlenmesi amacıyla bir yoklama yapılması istenmiştir. Amedî Süleyman Efendi tarafından tamamlanan yoklamaya göre Mora kalelerinde toplam 1483 zabıt ve askerın mevcut olduğu tespit edilmiştir. 30 Ekim 1725'te tamamlanan bu yoklama, 1720 yılında yapılan bir önceki yoklamaya kıyasla Mora kalelerindeki asker sayısının yarıdan da fazla azaldığını göstermektedir. Bu durumun temel nedeninin Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasından sonra tekrar bir savaş çıkması durumunda Mora'nın savunmasız kalmasını engellemek ve yeni fethedilmiş olan yarımada da yerli ahalinin olası isyanlarını derhal bastırmak olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte askerlerin görevlerinden firar etmesi de asker sayısının azalmasının en önemli nedenlerindendir.

Tablo 3.25. 1725 Yılında Mora Kalelerinde Mevcut Tımarlı Neferat.⁷³⁸

Kale	Müstahfız	Süvari	Azab	Cebeci	Topçu	Humbaracı	Toplam nefer
Anadolu ⁷³⁹	112	215	24	11	11	-	373
Palamude ⁷⁴⁰	85	-	51	12	12	-	160
Kastel-i Bahriye ⁷⁴¹	30	-	-	1	1	-	32
Gördüs ⁷⁴²	120	-	8	8	8	-	144
Kastel-i Balyabadra ⁷⁴³	100	-	27	8	8	4	147

⁷³⁷ Defterde yekun 1542 olarak kaydedilmiştir.

⁷³⁸ BOA, TT.d., n.894, s.2-28.

⁷³⁹ Anadolu Kalesi'ndeki birlikler müstahfız, süvariyan-ı yemin, süvariyan-ı yesar, azaban-ı evvel, azaban-ı sani, cebeci ve topçu askerlerinden müteşekkildir. Bunların yanı sıra tımar mutasarrıflarından Mora mukabelecisi, Abdi İbrahim ve Mehmed Halife ile liman reisi İsmail de Anadolu Kalesi'nde kayıtlıdır.

⁷⁴⁰ Anadolu Kalesi bitişiğinde bulunan Palamude Kalesi'nde müstahfız, azaban-ı ak tabya, azaban-ı kara tabya, azaban-ı bodviş, azaban-ı tabya-i tavil, azaban-ı tabya-i zir, azaban-ı tabya-i küçük, cebeci ve topçu askerleri bulunmaktadır.

⁷⁴¹ Anadolu açıklarında küçük bir adacık üzerinde kurulu olan Kastel-i Bahriyye'de yalnızca müstahfız, cebeci ve topçu askerleri mevcuttur.

⁷⁴² Gördüs Kalesi'ndeki askerler müstahfız, azaban, cebeci ve topçu cemaatlerine mensuptur.

⁷⁴³ Balyabadra (Mora) Kasteli'ndeki askerler müstahfız, azaban-ı evvel, azaban-ı sani, azaban-ı tabya-i handak, cebeci, topçu ve humbaracı cemaatlerinden oluşmaktadır.

Anavarin ⁷⁴⁴	75	160	22	-	8	-	265
Meton ⁷⁴⁵	42	100	19	8	8	-	177
Koron ⁷⁴⁶	65	-	10	8	8	-	91
Benefşe ⁷⁴⁷	50	-	18	12	14	-	94
YEKUN	679	475	179	68	78	4	1483⁷⁴⁸

Defterdeki kayda göre dirlik mutasarrıfı askerlerin tasarruf ettiği dirliklerin geliri 3.048.000 akçeyi bulmaktadır. Burada Ahmed Paşa tarafından 1302 tımarlı neferin mevcut olduğu kaydedilmiştir ancak Meton Kalesi'ndeki askerlere dair bilgilerin bu yekuna dahil olmadığı anlaşılmaktadır.⁷⁴⁹ Meton Kalesi'ndeki 177 neferin de dahil edilmesiyle tımarlı nefer mevcudu 1479'a ulaşmaktadır.⁷⁵⁰ Ancak defterin başında Hasan Ağa tarafından kaydedilen sayılar toplandığında asker mevcudu 1483 olarak hesaplanmaktadır. Elbette bu sayı yalnızca tımar tasarruf eden askerleri gösterdiği için ulufeli askerlerle birlikte asker sayısının daha fazla olduğu kabul edilmelidir. H.1139/M.1727 (nisan) tarihli yoklama sonuçlarını ihtiva eden defter ise Mora kalelerindeki toplam asker mevcudunu tespit etmemizi sağlamıştır. Yine Mora muhassılı Hasan Ağa tarafından kaydedilen bu defterdeki kayıtlara göre Mora'da 1461 tımarlı, 2295 ulufeli olmak üzere toplam 3756 nefer asker bulunmaktadır.⁷⁵¹

Mora kalelerindeki asker mevcudu yıllar içinde azalma eğilimi göstermiştir. Mora Yarımadası'nda Anabolı, Palamude, Kastel-i Bahri, Gördüs, Kastel-i Mora, Balyabadra, Anavarin, Koron, Meton ve Benefşe kalelerinin yanı sıra idari açıdan da zaman zaman Mora Eyaleti'ne tabi olan Kastel-i İnebahtı'nın muhafazası için 28.011 akçe yevmiye ile 2295 asker muhafız olarak kaydedilmiştir. Zaman içerisinde bu askerlerden bir kısmı firar etmesine rağmen ağa ve zabıtları bunu merkeze bildirmemiş ve bu askerler için gönderilen mevacibleri zimmetlerine geçirmiştir. 22 Ağustos 1728 tarihinde Mora muhassılına hitaben gönderilen emirle adı geçen kalelerde bir yoklama yapılması ve görevinde mevcut olmayanların tespit edildikten sonra hazırlanacak defterin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.⁷⁵²

⁷⁴⁴ Anavarin Kalesi'ndeki askerler müstahfız, süvariyan-ı yemin, süvariyan-ı yesar, azaban-ı evvel, azaban-ı sani ve topçu birliklerinden oluşmaktadır.

⁷⁴⁵ Meton Kalesi'ndeki muhafızlar müstahfız, süvariyan-ı yemin, süvariyan-ı yesar, azaban-ı evvel, azaban-ı sani, azaban-ı salis der tabya-i kebir, azaban-ı rabi der tabya-i handak, azaban-ı hamis der tabya-i şaranpo, azaban-ı kulle-i zir, cebeci ve topçu cemaatlerinde mensup askerlerden müteşekkildir.

⁷⁴⁶ Koron Kalesi'nde bulunan askerler müstahfız, azaban, cebeci ve topçu cemaatlerine mensuptur.

⁷⁴⁷ Benefşe Kalesi'ndeki askerler müstahfız, azaban-ı evvel, azaban-ı sani, topçu ve cebeci cemaatlerinden oluşmaktadır.

⁷⁴⁸ Hasan Ağa'nın kaydına göre 1482 tımarlı zabıt ve nefer kaydedilmiştir.

⁷⁴⁹ BOA, TT.d., n.894, s.63.

⁷⁵⁰ BOA, TT.d., n.894, s.128-134.

⁷⁵¹ BOA, D.KKL.d., n.32909.

⁷⁵² BOA, C.AS., 465/19383.

1729 yılı sonlarına doğru Mora muhassılı Hasan Ağa tarafından yapılan bir yoklamada Mora'daki kalelerde 1450 timarlı, 2295 ulufeli olmak üzere 3745 nefer askerin mevcut olduğu kaydedilmiştir.⁷⁵³

1732 yılında Niğbolu, Kandiye, İbrail gibi kalelerin yanı sıra Mora'daki Anabolu, Meton, Koron, Anavarin, Benefşe ve Kastel-i Mora da dahil olmak üzere on üç kalede asker düzenlemesi yapılmıştır. Olası bir savaş halinde önemi haiz bu kalelerde güvenliğin artırılmasına yönelik olan bu düzenleme sırasında Meton Kalesi'ne 196 nefer, Anabolu'ya 196 nefer, Koron'a 50 nefer yeniçeri ilave olarak gönderilmiştir. Kalelerde mevcut olan askerlere İstanbul'dan sevk edilen askerlerin de eklenmesiyle birlikte Anabolu Kalesi'ndeki muhafız sayısı 915'e, Meton'da 613'e, Koron'da ise 299'a yükselmiştir. Bu dönemde Benefşe'de 192, Anavarin'de 207, Kastel-i Mora'da ise 265 nefer mevcuttur. İlerleyen süreçte kalelerdeki asker sayısının değiştiği görülmektedir. 1735 yılına gelindiğinde Anabolu'da 801, Meton'da 530, Benefşe'de 210, Anavarin'de 197, Koron'da 250, Kastel-i Mora'da 185 nefer olmak üzere muhafız olarak 2173 nefer asker bulunmaktadır.⁷⁵⁴ Mora muhassılı Ali Ağa tarafından 1733 yılında tamamlanan bir yoklamada ise İnebahtı Kasteli de dahil olmak üzere Mora'daki kalelerde toplam 2273 nefer bulunduğu tespit edilmiştir.⁷⁵⁵

1742 yılında Mora muhassılı Ebubekir Paşa'ya gönderilen emirle yarımada yeni bir yoklama yapılması talep edilmiştir.⁷⁵⁶ Ebubekir Paşa'nın mübaşir tayin ettiği Süleyman Efendi tarafından yapılan yoklama sonucunda Mora'daki kalelerde hazine-i amire defterlerinde kayıtlı olduğu üzere 2066 nefer muhafız olduğu ve namevcut nefer bulunmadığı tespit edilmiştir.⁷⁵⁷

1746 yılında Mora muhassılı Ahmed Paşa'ya gönderilen fermanla Mora'daki kalelerde bulunan ağaların, mevcut olmayan askerlerin ulufelerini aldıklarına dair haberler alındığını ve bu nedenle kalelerdeki askerlere dair bir yoklama yapılması gerektiği belirtilmiştir. Küçük kale kaleminde bulunan defterlere göre bu dönemde Mora'daki kalelerde 28.613 akçe yevmiye ile 2326 nefer asker bulunması gerekmektedir.⁷⁵⁸

1749 yılında Mora kalelerindeki askerlerin durumunu tespit etmek amacıyla bir yoklama daha yapılmıştır.⁷⁵⁹ Yoklama sonuçlarına dair belge tespit edilememiş olsa da H.1163/M.1749-50 tarihli Mora kalelerindeki askerlere mevaciplerinin ödendiğini gösteren bir belge sayesinde Mora kalelerindeki asker mevcutlarını da tespit etme imkânı olmuştur. Buna

⁷⁵³ BOA, D.KKL.d., n.32913.

⁷⁵⁴ BOA, AE.SMHD.I., 234/18816.

⁷⁵⁵ BOA, D.KKL.d., n.32914.

⁷⁵⁶ BOA, A.DVNSMHH.d., n.148, hk.481.

⁷⁵⁷ BOA, AE.SMHD.I., 24/1415.

⁷⁵⁸ BOA, A.DVNSMHH.d., n.152, hk.636.

⁷⁵⁹ BOA, A.DVNSMHH.d., n.154, hk.321.

göre Ekşamile (Hexamilion/Gördüs berzahı) derbendinde 8 nefer müstahfız bulunmaktadır. Daha önceki Gördüs'teki askerlerin yalnızca kale içerisinde muhafızlık yaptığı, berzahın ise derbentçi olarak tayin edilen Rumlar tarafından muhafaza edildiği görülmüştür. Zamanla yolların güvenliğini sağlamak amacıyla yarımada'nın giriş kapısı özelliğindeki bu derbende de asker tayin edilmiştir. Anabolu Kalesi'ndeki farklı sınıflara mensup 222 nefer asker mevcutken, Anabolu kalesi yakınındaki Palamude kalesinde ise önceki dönemlerin aksine 313 nefer askerle Anabolu'dan daha fazla muhafız beklemekteydi. Anabolu açıklarındaki Kastel-i Bahriye'de ise 10 nefer asker mevcuttu. Yarımada'daki diğer kalelerden Gördüs'te 144, Meton'da 290, Koron'da 207, Anavarin'de 180, Benefşe'de 255, Kastel-i Mora'da 265, Balyabadra'da ise 150 nefer asker muhafız olarak görev yapmaktaydı. Mora'daki kaleler dışında İnebahtı yakasında bulunan İnebahtı Kasteli'ndeki 260 asker de mevaciplerini Mora mukataalarından almaktaydı. Adı geçen kalelerdeki askerin senelik mevacibi ise 8.830.006 akçe/55.187,5 guruşa ulaşmakta ve bu para askerler için ocaklık tayin edilen mukataalardan karşılanmaktaydı. Mora Yarımadası'ndaki muhafızların sayısı ise bu dönemde 2044 olarak tespit edilmektedir.⁷⁶⁰

Mora kalelerinin muhafazası ile görevli askerlerin zaman içerisinde sosyal hayata karıştıkları ve şikâyetlere konu oldukları görülmektedir. Örneğin Palamude Kalesi'nde cebecibaşı olup timar tasarruf eden Süleyman, bu gelirle yetinmemiş ve bir manastıra ait mevkuf mezradan öşür talep etmiştir. Manastırda bulunan rahiplerin vergiye dair yükümlülüğü yılda elli sikke maktu vergi olup ziraata dair diğer vergilerden muaftırlar. Mora muhafızı ve Kalavrita ve Vostiça kadılarına hitaben gönderilen hükümde manastırın gelirlerine müdahalenin önüne geçilmesi istenmiştir.⁷⁶¹

Yukarıda detaylarıyla kaydedildiği gibi Mora Yarımadası'ndaki kaleler, Osmanlı Devleti için serhad kaleleri olarak kabul edilmekte ve bunların güvenliğinin sağlanmasına özel bir önem verilmekteydi. İstanbul'dan Mora'ya gönderilen emirlerde düzenli aralıklarla kalelerdeki askerlerin yoklaması yaptırılmış ve görevinde mevcut olmayanların kaydı düşülerek yerlerine yeni askerler tayin edilmiştir. Böylece devlet, buradaki kalelerin herhangi bir savunma zafiyeti içerisine düşmesini engellemeyi amaçlamıştır.

⁷⁶⁰ BOA, AE.SMHD.I., 75/4947.

⁷⁶¹ BOA, AE.SAMD.III., 130/12708; BOA, MAD.d., n.1851, s.547.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEMOGRAFİK YAPI

15. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine giren Mora'da zaman içerisinde Müslümanlar yerleşmeye başlamış ve 16. yüzyıl sonlarında doğru Mora'daki kazalarda önemli miktarda Müslüman nüfus olduğu tahrir defterleri vasıtasıyla tespit edilmiştir. Mora'ya dair 1460-63 tarihli ilk tahrir defterinde bölgede yalnızca Rum ve Arnavutların bulunduğu kaydedilmiş, daha sonraki dönemlerde Yahudi, Müslüman ve Kiptilerin de yerleşmesiyle yarımada kozmopolit bir yapının ortaya çıktığı görülmüştür.

Osmanlı tahrirlerine istinaden bir bölgedeki nüfusun tam olarak tespit edilmesi mümkün değildir. Zira bilindiği üzere tahrirlerde yalnızca vergi mükellefi erkek nüfus “hane” olarak kaydedilmekte, kadınlar ve çocuklar ise kaydedilmemektedir. Bu nedenle Osmanlılarda hane kavramı ve hanenin kaç kişiden oluştuğuna dair farklı fikirler mevcuttur. Osmanlı tarihçileri tahrir defterlerindeki verilere istinaden tahmini bir nüfus tespiti yapılabilmesi amacıyla 3 ile 7 arasında değişen farklı katsayılar önermiş, ancak Barkan'ın kullandığı 5 katsayısı hemen bütün tarihçilerce de benimsenerek genel kabul görmüştür. Buna karşın Göyünç'ün devlet genelindeki nüfus verilerini derleyerek yaptığı hesaba göre ise hane ortalaması 4,17 olarak tespit edilmiştir.⁷⁶² Mora'daki durumun da Göyünç'ün tespitiyle uyum gösterdiği görülmektedir. Özellikle Venedik egemenliği döneminde 1700 yılında yapılan sayımdaki veriler, her ne kadar kazalar arasında küçük farklılıklar mevcut olsa da Mora'daki ortalama hane büyüklüğünün 4 olduğunu göstermektedir. Bu nedenle yaklaşık 15 yıl sonra yapılan tahrirdeki nüfus verilerini de 4 katsayısı ile hesaplamanın daha makul olduğu düşünülebilir.⁷⁶³ Nitekim, 1700 yılından birkaç yıl sonra yapılan yeni bir sayımdaki verilere göre de yarımada ortalama hane büyüklüğü 4 civarındadır.⁷⁶⁴ Elbette hane sayısına muaflar ve askerleri de dahil ederek nüfus tahmini yapmak gereklidir.

Aşağıda evvela 1715'teki Osmanlı fethinden önce hem ilk Osmanlı döneminde hem de Venedik döneminde yarımada nüfus yapısına dair bilgiler sunulmakta, ardından 1715'teki

⁷⁶² Nejat Göyünç, “Hane Deyimi Hakkında”, *İÜEF Tarih Dergisi*, sayı 32, İstanbul 1979, s.345.

⁷⁶³ Malcolm Wagstaff, “Family Size in the Peloponnese (Southern Greece) in 1700”, *Journal of Family History*, vol.26 n.3, 2001, s.347.

⁷⁶⁴ Ranke, *Die Venezianer in Morea*, s.502; 1834 yılında Fransızlar tarafından yapılan bir araştırma, Mora'da ortalama hane büyüklüğünün rakım yükseldikçe arttığını göstermektedir. Örneğin denize yakın ovalık bir arazide bulunan Nisi'de ortalama 4,28 olduğu halde dağlık arazide bulunan Kalavrita'da ortalama 5,34'e kadar çıkmaktadır. Topping, “Post-Classical Documents”, s.73.

fetih ve sonrasında Osmanlıların bölgeyi iskân çabalarının ne yönde sonuç verdiğine dair tespit yapılmaktadır.

4.1. 18. Yüzyıl Öncesi Mora'da Demografik Yapı

Osmanlı hâkimiyetindeki Mora'nın nüfusuna dair bilgileri Osmanlıların kaydetmiş olduğu arşiv belgeleri sayesinde öğrenmek mümkündür. Ancak yarımada'nın 1460'tan önceki ve 1685-1715 arasındaki nüfus yapısına dair en önemli kaynağı, zengin bir arşivcilik sistemine sahip olan Venedikliler sayesinde öğrenmek mümkün olmaktadır. 13. yüzyılda yarımada'nın önemli limanlarını koloni haline getiren Venedik, Mora'daki görevlileri aracılığıyla buradan düzenli olarak raporlar almaktaydı. Bu minvalde bir raporda Venedik idarecilerinin tahminine göre Mora'da toplam nüfus 80 bin civarındaydı.⁷⁶⁵

Bizans hâkimiyeti döneminde Mora Yarımadası'nda nüfusun büyük oranda azalmasının ortaya çıkarmış olduğu ihtiyaç nedeniyle bölgeye yoğun bir Arnavut iskânı yapılmıştır. 1460 yılında II. Mehmed tarafından Osmanlı topraklarına katılan Mora'da tahrir uygulanmış ve nüfusa dair tespitler yapılmıştır. Kayapınar'ın önemle üzerinde durduğu bu tahrirde, Mora'daki nüfus etnisiteye göre kaydedilmiş ve bu dönemde Mora'da Rumların yanı sıra nüfusun %42'sini teşkil eden Arnavutların da önemli bir yoğunluğa sahip olduğu anlaşılmıştır.⁷⁶⁶ Tahrir defterinde 6473 Rum hane kayıt altına alınmıştır. Buna karşılık Arnavut hane sayısı ise 4769'dur.⁷⁶⁷

Tablo 4.1. 1460-63 Tahririne Göre Mora'da Nüfus Yapısı.⁷⁶⁸

Kaza/Nahiye	Hane	Mücerred	Bive	Tahmini nüfus
Vostiça	1559	266	90	6592
Holomiç	470	43	42	1965
Vumero	1368	164	70	5706
Krevukor	1221	131	59	5074
Arkadya	259	-	-	1036
Londar	1153	153	107	4872
Gördüs	707	84	83	2995
Balyabadra	616	65	63	2592

⁷⁶⁵ Topping, "Post-Classical Documents", s.70.

⁷⁶⁶ Kayapınar, *Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*, s.302-306.

⁷⁶⁷ Kayapınar, *Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*, s.307.

⁷⁶⁸ Tablo; Kayapınar, *Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*, s.302-306 arasındaki verilerden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Defterdeki eksiklik nedeniyle Balyabadra şehir merkezi ve Mizistre'ye ait veriler hesaba dahil edilmemiştir. Hane hesaplamaları yapılırken katsayı 4 olarak alınmıştır.

Kalavrita	849	97	35	3528
Minhalu	263	35	16	1103
Bezenik	411	93	26	1763
Kalandriça	232	34	20	982
Sandomiri	241	17	16	997
Grevena	588	34	14	2400
Ayo İlya	630	98	41	2659
Gardicko	671	35	37	2756
Mizistre	-	-	-	-
YEKUN	11.238	1349	719	47.020

Tablodaki verilere Mizistre'nin de tahmini nüfusu ile Osmanlılar tarafından tayin edilen görevliler de eklendiğinde Osmanlılar tarafından ilk fethedildiği dönemde Mora Yarımadası'nda 55-60 bin civarında bir nüfusun bulunduğunu söylemek mümkündür.

Mora fethedildikten sonra bölgeye Müslümanlar da iskân edilmeye başlanmıştır. Özellikle II. Bayezid döneminden itibaren Mora'daki Müslüman nüfusun sürgün ve iskân yoluyla arttığı bilinmektedir. II. Bayezid tarafından Mora'da Venedik kontrolünde kalan birkaç kalenin fethiyle görevlendirilen Hadım Ali Paşa, bu kaleleri ele geçirdikten sonra İspanya'dan sürgün edilen Endülüslü Müslümanların Mora'ya iskân edilmesini sağlamıştır.⁷⁶⁹ Bunun yanında bilindiği gibi Teke bölgesinden sürgün edilen Türkmenler de Meton ve Koron gibi liman kentlerinde iskân edilmiştir.

Kiel ve Alexander'ın tahrir ve avarız defterlerinden elde ettikleri verilere göre Osmanlı fethinin başlangıcından 16. yüzyılın ilk çeyreğine kadar yarımada nüfus iki katından fazla artış göstermiştir. 1489 tarihli cizye defterine göre 27.460 Hristiyan hane bulunan Mora'da, 1521 yılındaki tahrir göre Anabolu ve Benefşe hariç olmak üzere 50.176 Hristiyan hanenin yanı sıra 5330 Müslüman hane mevcut olduğunu göstermektedir ki otuz yıl kadar kısa bir sürede nüfusun hızlı bir artış gösterdiği görülmektedir. Buna göre, hane katsayısı dört alınarak hesaplandığında ve muaflar da eklendiğinde yarımada nüfusunun 250 bin civarında olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde nüfusun yaklaşık %10'luk bir kısmını Müslümanlar oluşturmaktadır. 1521 tahririnden yola çıkılarak hazırlanan bir icmal defterinde ise Mora'da kayıtlı nüfusun yanında yarımada devlet görevlisi olarak 11 kadı, 25 zaim, 747 sipahi, 17 dizdar, 15 kethüda, 1079 kale muhafızı, 37 topçu, 22 zemberekçi, 12 hatip, 22 imam,

⁷⁶⁹ Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, c.II, çev. İsmail Erünsal, ??, s.412.

27 müezzin, 809 kale hizmetlisinin mevcut olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca yarımada 872 Müslüman, 48.508 Hristiyan hanenin avarız vergisi ödemekle mükellef olduğu, 2028 Müslüman ve 736 Hristiyan hanenin ise avarızdan muaf olduğu belirtilmiştir. Mora’da ayrıca üç bine yakın timarlı sipahi ve cebelilerinden oluşan askeri kuvvet vardır. Kale muhafızlarının %40’ını yerli Hristiyanlar oluşturmaktadır.⁷⁷⁰ 1571 tarihli biz cizye defterinde de Mora Sancağında cizye mükellefi olarak 49.594 hane kaydedilmiştir.⁷⁷¹

16. yüzyıldan itibaren Mora kazalarında Müslüman yerleşiminin arttığı görülmektedir. 1515 yılında yapılan tahrir göre Balyabadra’da 20 Hristiyan, 8 Yahudi ve 1 Müslüman mahallesi vardır. Bunların yanı sıra şehirde bir Kıpti cemaati ve 1 Hristiyan müselleme cemaati vardır. Bu tahrir göre Balyabadra’da 96 kişilik bir Müslüman kitlesi olup bunların 51’inin baba adı Abdullah olarak kaydedilmiştir. Bilindiği üzere gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı bir bölgede baba adı Abdullah olarak kaydedilenlerin sayısının çok olması, ilgili bölgede bir ihtida/İslamlaşma hareketinin yaşandığını ve bölgede İslamlaşmanın arttığını göstermektedir.⁷⁷² Yine bu döneme ait defterlerde Balyabadra’da 76 hane, 20 mücerred nüfusun yanında 80 de kale muhafızı bulunduğu kayıtlıdır. Kazada nüfusun çoğunluğunu teşkil eden Hristiyanların sayısı 540 hane iken, 252 hane Yahudi, 28 hane Hristiyan müselleme ve 25 hane çingene mevcuttu. Buna göre bu dönemde şehrin nüfusu 5 bin civarındaydı. Venedik hâkimiyetinden hemen önce bölgeyi gezen seyyahlar Spon ve Wheler ise Balyabadra’da 5 bin kişinin yaşadığını kaydetmişlerdir. 1702 tarihli Venedik sayımına göre Balyabadra’da 1015 Hristiyan hane, yani 4 bin civarında nüfus mevcuttu. 1716 yılında ise 436 Hristiyan haneye karşılık 23 Yahudi hanesi mevcuttu. Şehrin nüfusu toplamda 2 bine yaklaşmaktaydı. Martin Leake ise 19. yüzyıl başlarında şehrin nüfusunun 3’te 1’i Türk, geri kalanı Rum ve Yahudi olmak üzere 10 bin civarında olduğunu kaydetmiştir. Pouqueville ise nüfusu 1815 yılında 12 bin Rum ve 4 bin Türk olarak göstermektedir. Şehirdeki Yahudi nüfus ise 1756’daki veba salgınında tamamen yok olmuştur.⁷⁷³

1530 tarihli bir icmal defterine göre Mizistre’de 479 Rum, 99 Yahudi ve 33 Müslüman hane olmak üzere 611 hane bulunmaktaydı. Bunların yanı sıra 70 kişilik bir askeri garnizon da vardı. Bu dönemde Mizistre’nin nüfusunun yaklaşık olarak 3 bin olduğunu söylemek mümkündür. Yaklaşık altmış yıl sonra Mizistre’nin nüfusu 83 Müslüman, 140 Yahudi ve 1070

⁷⁷⁰ Kiel-Alexander, “Mora”, s.282.

⁷⁷¹ Doğan Yörük, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslim Nüfus”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 17, 2007, s.629. Bu dönemde Anadolu ve Rumeli’deki toplam cizye mükellefi ise 960.742 hanedir. *a.g.m.*, s.642.

⁷⁷² Ayşe Kayapınar, “Osmanlı Döneminde Mora’da Bir Sahil Şehri: Balya Badra/Patra (1460-1715)”, *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, cilt 1, sayı 1, 2015, s.75-76.

⁷⁷³ Kiel, “Balyabadra”, s.42-43.

Hristiyan olmak üzere 1293 haneye yükselmiştir. Askeri zümreyle birlikte Mizistre'nin nüfusu 6 bin civarına yükselmiştir. Arada geçen sürede Mizistre'nin nüfusu iki kata yakın bir artış göstermiştir. Ancak 1685 ve sonrasında yaşanan Osmanlı-Venedik harplerinde bölgenin nüfusunda büyük bir düşüş görülmüştür. 1702 yılında Venediklilerin yaptığı sayıma göre Mizistre'de 291 hanede 1093 kişi yaşamaktaydı.⁷⁷⁴ Bu dönemde Koron'da ise 715 Rum, 37 Yahudi, 25 Müslüman hane ve bunların yanı sıra 217 kişilik askeri bir birlik mevcuttu. Bu dönemde Koron nüfusunun yaklaşık olarak 4 bin olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁷⁵ Meton'da ise %70'i Müslüman olmak üzere yaklaşık olarak 2800 kişi yaşamaktaydı. Bilindiği gibi II. Bayezid tarafından Teke'den sürgün edilen Türkmenlerin büyük kısmı Meton ve Koron'a iskân edilmişti. Müslümanların tamamı Meton ve Anavarin kalelerinde yaşarken, köylerin tamamı ise Hristiyanlar tarafından iskân edilmekteydi. Aynı yüzyılın sonlarında doğru Meton'un nüfusu %25'e yakın bir artış göstererek 3300'e yaklaşmıştır. Evliya Çelebi'nin yarımadayı gezdiği 1668 yılında ise Meton'un nüfusunun 4-5 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ancak Mora'nın Venedik hâkimiyetine girmesinden sonra bütün yarımada da olduğu gibi Meton'da da Müslüman nüfus bölgeden ayrılmış ve Müslümanlara ait bütün mimari yapılar ortadan kaldırılmıştır. Sayıları 4 bini bulan Müslümanların Meton'u terk etmesiyle bölge adeta hayalet şehir kimliğine bürünmüştür. Nitekim Venediklilerin 1690 yılında yaptığı bir nüfus sayımına göre Meton'da 236 sivil bulunmaktaydı. 1702 yılında yapılan sayımda ise yaklaşık 500 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir.⁷⁷⁶

1583 tarihli tahrir defterlerine göre Mora Yarımadası'nda 8500 Müslüman ve 67500 gayrimüslim (az sayıdaki Yahudiler de dahil) olmak üzere 76 bin hane mevcuttu. Bu hanelerin %11'lik kısmını Müslümanlar oluştuyordu. 17. yüzyıl başlarındaki veriler ise bu dönemden itibaren İslamlaşmayla birlikte Müslüman nüfusta artış gözlenmektedir.⁷⁷⁷ Yarımada da Hristiyan ve Müslümanların yanı sıra Yahudiler de yaşamaktaydı. 1521 yılında Yahudilerin büyük kısmını oluşturan 252 hane Balyabadra'da yaşamaktaydı. 1583 yılında Balyabadra şehir merkezinde 19 Hristiyan, 9 Yahudi mahallesi vardı. Bu mahallelerde toplam 1796 hane mevcuttu.⁷⁷⁸ Yahudilerin yaşadığı diğer merkezlerden Mizistre'de 99 hane, Koron, Meton, Holomiç ve Karitena'da ise küçük gruplar mevcuttu. Bu Yahudilerin büyük çoğunluğu İspanya'daki baskıdan kaçıp Osmanlı topraklarına yerleşenlerden oluşuyordu.⁷⁷⁹ 1583 yılında yapılan tahrir göre Benefşe'de 320 Hristiyan hane bulunmaktaydı. Bu dönemde şehrin nüfusu

⁷⁷⁴ Machiel Kiel, "Mezistre", *DİA*, c.XXIX, TDV Yayınları, Ankara 2004, s.545.

⁷⁷⁵ Machiel Kiel, "Koron", *DİA*, c.XXVI, TDV Yayınları, Ankara 2002, s.209.

⁷⁷⁶ Kiel, "Modon", s.223.

⁷⁷⁷ Evangelia Balta, "Settlements and Population in the Morea (1645)", s.15-16.

⁷⁷⁸ Kayapınar, "Osmanlı Döneminde Mora'da Bir Sahil Şehri: Balya Badra/Patra (1460-1715)", s.81.

⁷⁷⁹ Kiel-Alexander, "Mora", s.282.

askerler de dahil edildiğinde 2 bine yaklaşmaktaydı. 1716 tahririnde ise burada 114 Hristiyan nüfusun yanında 3 de Türk ailesi kaydedilmiştir. Bu dönemde ise şehirdeki nüfus yaklaşık 500 kişiden oluşuyordu. Osmanlı hâkimiyeti sağlandıktan sonra Mora'nın diğer bölgeleri gibi Benefşe'nin de nüfusunda büyük bir artış görülmüştür. 18. yüzyıl sonlarında bölgeyi gezen Fransız Pouqueville, Benefşe'de 2 bin kadar Türk ve Rum nüfus olduğunu kaydederken, 1805 yılında Mora'da bulunan İngiliz Martin Leake ise şehirdeki 350 kadar hanenin tamamında Müslümanların yaşadığını belirtmiştir. Bölgedeki Rumların bulunmamasının nedeni ise 1770 yılında çıkan Mora isyanı ve Benefşe'nin Rusların işgaline uğramasıyla birlikte Rumların çevredeki adalara ve Anadolu'ya göç etmesidir. Anadolu'ya göç eden Rumlar, Batı Anadolu'da geniş toprakları tasarruf eden ayanlar tarafından toprağı işlemeleri amacıyla iskân edilmişlerdir.⁷⁸⁰

1583 tahririnden sonra Osmanlılar bölgede 1715 yılına dek tahrir yapmamıştır. Arada geçen dönemde nüfusa dair verileri cizye kayıtları ile Venediklilerin yaptığı sayımlar vasıtasıyla elde ediyoruz. 17. yüzyıla gelindiğinde Mora'nın nüfus yapısında önemli değişimler meydana gelmiştir. Veba salgınları, kötüleşen iklim şartları, vergilerin artması gibi nedenlerle yarımadada ekonomik sıkıntıların artmasına neden olmuş, bu tür zorluklarla mücadele etmek için daha küçük aile birimlerinin ortaya çıkmasının sonucu olarak nüfus azalması meydana gelmiştir. Ayrıca içerisinde Arnavutların da bulunduğu köylü nüfusun İslam'ı kabul etmesi ile yarımadadaki dini yapı da değişmiştir. 1623 ve 1642 tarihli cizye defterleri, Hristiyan nüfusta azalma olduğunu göstermektedir. 1623 tarihli cizye defterine göre hane sayısı 38.631, 1642 yılında ise 39.800 olarak kayıtlara geçmiştir. 1583 yılında %11 olan Müslümanların oranı 1623'te %22'ye, 1642'de %26'ya yükselmiştir.⁷⁸¹ 1642 tarihli cizye defterindeki kayıtlara göre Mora Yarımadası'ndaki 4801 hanelik cizye mükellefi olan gayrimüslim nüfusun 4403 hanesini Hristiyan, 398'ini ise Yahudiler teşkil etmektedir. Yahudiler genellikle şehir merkezlerinde yaşamaktadır ki bu durum onların ticari faaliyetlerde etkin olduklarını göstermektedir.⁷⁸²

Tablo 4.2. 17. Yüzyıl Ortaları ve Sonlarında Mora'da Yerleşim ve Nüfus.⁷⁸³

Vilayetler	Kazalar	1645'te köyler	1700'de köyler	1645'te vergi veren hane sayısı	1700'de vergi veren hane sayısı
1.Holomiç	Holomiç	200	162	2970	3843
2.Arhos	Arhos	99	29	1200	957

⁷⁸⁰ Machiel Kiel, "Benefşe", *DİA*, c.V, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s.436.

⁷⁸¹ Kiel- Alexander, "Mora", s.283.

⁷⁸² Balta, "Settlements and Population in the Morea (1645)", s.21-22.

⁷⁸³ 1642 yılındaki Osmanlı cizye sayımına ve 1700 yılındaki Venedik sayımına dair verileri içeren bu tablo Balta, "Settlements and Population in the Morea", s.23-24'ten alınmıştır. Balta, MAD 561 numaralı defterin 1645 tarihli olduğunu belirtmiştir ancak defterdeki kayıtlar, defterin H.1052/M.1642-43 yılında kaydedildiğini göstermektedir. BOA, MAD.d., n.561, s.31.

	Trepoliçe	35	61	1140	1507
	Tana	20		663	
	Ayo Petro	8	12	353	847
	Anabolu	8	29	1423	2551
				4770	
3.Gördüs	Gördüs	186	110	2772	2219
	Fonya	17		441	
	Megara	7		484	
				3698	
4.Balyabadra	Balyabadra	184	100	2806	2642
5.Kalavrita	Kalavrita	137	124	2503	3295
	Vostiça	74	33	523	879
	Gastun	?	?	1010	?
				4036	
6.Meton	Meton	55	52	625	654
	Andrusa	108	69	1351	1427
	Arkadya	129	92	2145	1943
				4121	
7.Karitena	Karitena	155	121	2312	2792
	Londar	115	60	1302	1035
	Fenar	81	64	890	1247
				4504	
8.Mizistre	Mizistre	139	100	6509	3379
	Bardunya	8	49	276	1922
	Benefşe	7	18	1267	2074
				8052	
9.Koron	Koron	75	62	1031	1044
	Kalamata	35	22	1209	1082
				2240	
YEKUN				37.197	37.339

Mora Yarımadası, Venedikliler tarafından ele geçirildikten sonra bölgede detaylı sayımları yapılmıştır. Venediklilerin yarımadaı ele geçirmesinden önce Zinkeisen ve Miller Mora'nın nüfusunu 200 bin civarında tahmin etmektedir ki bu veriler savaş nedeniyle Mora'daki nüfusun yarı yarıya azaldığını göstermektedir. 1685 öncesi Mora'daki 2115 köy mevcutken Venedik idaresinde bu köylerin 656'sı harabeye dönmüştür. Bunun temel nedeni, savaş sonrası asayişin uzun süre sağlanamaması ve bölgede etkisini gösteren veba gibi salgın

hastalıklardır.⁷⁸⁴ Venedik hâkimiyetinde Mora'nın nüfusa dair ilk veriler 1689'da Corner tarafından tamamlanan sayıma dayanmaktadır. Bu sayıma göre Gördüs ve Manya bölgesi hariç olmak üzere yarımada'nın nüfusu 86.468 olarak belirlenmiştir. Aynı sayıma atıf yapan Marin Michiel ise nüfus verilerini bildirmeyen Manya bölgesi hariç olarak nüfusun 97.118 olduğunu kaydetmiştir. Topping ise diğer bölgelerdeki verilerden yola çıkarak bu dönemde nüfusun 98.885 olduğunu hesaplamıştır. Gradenigo ise 1692'de yarımada'daki nüfusun 116 bin civarında olduğunu ve bu sayının yarımada'nın büyüklüğüne oranla oldukça düşük olduğunu belirtmiştir. 1700 tarihli Grimani sayımında ise nüfus 176.844 olarak tespit edilmiştir. 10-15 yıl gibi bir sürede nüfusun bu denli artmasının temel nedeni ise Venediklilerin Atina, Ağrıboz, Girit, Sakız ve Orta Yunanistan'ın diğer bölgelerinden binlerce Rum'u Mora'da yerleşmeleri için davet etmeleridir. Öyle ki Meton'da yerleşen Chiot ipekçilerinden dolayı bir mahalleye Chiotes adı verilmiştir.⁷⁸⁵

Venedikliler 1700 yılındaki sayımda vergi mükellefi olan 38 bin aile tespit etmiştir. Bundan yaklaşık yarım yüzyıl önce 1645 yılında yapılan cizye tahririnde de Osmanlılar 37 bin aile belirlemiştir. Bu durum aradan geçen elli beş yıllık bir sürede savaşlar nedeniyle Mora'da etkin bir nüfus artışı olmadığını göstermektedir.⁷⁸⁶ 1700 yılında şehirde Balyabadra'da 1016 hane ve 5 bine yakın nüfus vardı. 1715'te ise vergi mükellefi sayısı 425'e düşmüştür. Yaklaşık 2200 kişinin yaşadığı düşünülürse nüfus azalışının %42,50'yi bulduğu anlaşılmaktadır.⁷⁸⁷ 1702 yılındaki nüfus sayımına göre yarımada'da 190.653 kişi vardı. Bu dönemde hane sayısı ise 48.207'dir. 1800 yerleşim yerinin ise 302'si harap ve terk edilmiş durumdaydı.⁷⁸⁸

Venedik'in yarımadayı ele geçirmesinin ardından bölgedeki Müslümanların bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da aman karşılığı olarak yarımada'dan ayrılmıştır. Mora'da kalan Müslümanların bir kısmı zaman içinde Hristiyanlığı kabul etmiştir. Grimani'ye göre 1701 yılına gelindiğinde Hristiyanlığa geçen Müslümanların sayısı 1.317 aileyi bulmaktadır.⁷⁸⁹

1702 tarihli Venedik sayımına göre Gördüs'te kale içinde 74 ve aşağı kısımda 25 hane olmak üzere yaklaşık olarak 400 kişilik bir nüfus yaşamaktaydı. Yüzyıl sonuna doğru Mora'yı gezen seyyahlardan Martin Leake, Gördüs'te 100 Müslüman ve 200 Rum hane olduğunu, Pouqueville ise toplam 370 hane bulunduğunu kaydetmektedir.⁷⁹⁰

⁷⁸⁴ Kiel-Alexander, "Mora", s.283.

⁷⁸⁵ Topping, "Post-Classical Documents", s.71.

⁷⁸⁶ Balta, "Settlements and Population in the Morea (1645)", s.24.

⁷⁸⁷ Kayapınar, "Osmanlı Döneminde Mora'da Bir Sahil Şehri: Balya Badra/Patra (1460-1715)", s.83.

⁷⁸⁸ Topping, "Post-Classical Documents", s.71-72.

⁷⁸⁹ Kiel-Alexander, "Mora", s.283.

⁷⁹⁰ Kiel, "Gördüs", s.156.

1709 yılında Emo, yarımada toplam nüfusu 250 bin olarak vermiştir. Sakellariou ise 1715 yılındaki Osmanlı seferinden hemen önce nüfusun 270 bin civarında olduğunu kaydetmiştir. Yine Sakellariou 1770 yılındaki isyan sırasında nüfusun 330 bin (30 bini Müslüman), 1821 yılındaki büyük isyan sırasında ise 440 bin civarında olduğunu tahmin etmektedir. Sakellariou, 1770 isyanı sırasında ve sonrasında 35 bin kişinin öldüğünü belirtmiştir.⁷⁹¹

Mora'daki Yahudi unsurun Anabolu, Balyabadra ve Mizistre gibi önemli ticari merkezlerde yaşadıkları görülmektedir. Chateaubriand, 1806 yılında Mizistre şehir merkezinde 400'den fazla Yahudi'nin bulunduğundan bahsetmiştir.⁷⁹²

4.2. 18. Yüzyılın İlk Yarısında Mora'da Demografik Yapı

Venedikliler Mora'yı ele geçirdiğinde yarımada nüfus oldukça azalmış durumdaydı. Mora'da hakimiyet sağladıktan sonra yarımada'nın iskanı noktasında önemli çalışmalar yapan Venediklilerin iskân çabaları kısa sürede meyvesini vermiş ve yarımada'nın nüfusu 1692'de 116 bine, birkaç yıl sonra da 200 bine ulaşmıştır.⁷⁹³ Venedik'te Correr Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan bir arşiv belgesi, Venedik deniz kuvvetleri komutanı Francesco Grimani tarafından Mora'da yapılan nüfus sayımını içermektedir.⁷⁹⁴ Oldukça detaylı bilgileri havi bu belgede Mora'da yaşayanlar yaş aralıklarına göre tasnif edilmiş ve kadın-erkek olarak da ayrı sayım yapılmıştır. Bu sayımda Osmanlı tahrirlerinden farklı olarak kadın ve çocukların da dahil edildiği görülmektedir. 1700 yılında tamamlandığı belirtilen bu sayıma göre bu dönemde Mora'nın nüfusu 176.844 kişi olup bu nüfusu oluşturan ailelerin sayısı ise 43.366 olarak tespit edilmiştir. Yarımada genelinde erkeklerin sayısı 93.888, kadınların sayısı ise 82.956'dır. Sayıma göre nüfusun yaklaşık 70 binini, 16 yaşından küçük çocuklar oluşturmaktadır. (bkz. Tablo 4.3.)⁷⁹⁵

Tablo 4.3. Venedik Döneminde Mora'nın Nüfus Yapısı.

Eyalet	Romania	Messenia	Laconia	Accaia	YEKUN
Toplam aile	9.342	11.644	11.708	10.672	43.366
Erkeklerin yaşları					
1-16 yaş	7.885	10.863	9.755	9.276	37.779

⁷⁹¹ Topping, "Post-Classical Documents", s.72.

⁷⁹² Miller, "The Venetian Revival in Greece, 1684-1718", s.359.

⁷⁹³ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.V, s.335.

⁷⁹⁴ Biblioteca Museo Correr, Mss. Morosini-Grimani b.543 IV.

⁷⁹⁵ Peter Topping, "Post-Classical Documents", *The Minnesota Messenia Expedition, Reconstruction a Bronze Age Regional Environment*, ed. William McDonald-George R. Papp, The University of Minnesota Press, St. Paul 1972, s.71; Malliaris ise Topping'in verdiği rakamların güvenilir olmadığı kaydetmiştir. Malliaris, "Population Exchange and Integration of Immigrant Communities in the Venetian Morea, 1687-1715", s.98.

16-30	4.145	5.338	4.874	4.402	18.759
30-40	3.283	3.955	3.681	3.988	14.907
40-50	2.486	2.600	2.815	2.638	10.539
50-60	1.272	1.484	1.437	1.382	5.575
Yaşlılar	1.231	1.767	1.813	1.518	6.329
Kadınların yaşları					
1-16 yaş	6.168	10.075	7.963	8.061	32.267
16-30	4.112	5.366	4.434	4.725	18.637
30-40	3.064	3.509	3.601	3.444	13.618
40-50	1.893	2.213	2.489	2.006	8.601
Yaşlılar	1.919	2.608	2.922	2.384	9.833
Erkeklerin sayısı	20.302	26.007	24.375	23.204	93.888
Kadınların sayısı	17.156	23.771	21.409	20.620	82.956
Kişilerin toplamı	37.458	49.778	45.784	43.824	-
Manastır görevlileri	470	208	229	620	1.527
Toplam kişi sayısı					176.844
Toplam aile sayısı					43.366

Alman tarihçi Leopold von Ranke, Venedik idaresinde Mora'yı konu aldığı eserinin sonunda, Venedik'teki Querini Kütüphanesi'nde bulunan ve Topping tarafından 1702 yılına tarihlendirilen sayımı içeren bir elyazması eserdeki verileri bir tablo halinde neşretmiştir (bkz. Tablo 4.4).⁷⁹⁶ Mora valisi Francesco Grimani tarafından tamamlanan bu sayımla alakalı olarak Ranke'nin tablosunda dört eyaletin yanı sıra bu eyaletlerin alt birimleri olan *territorilerin* verileri de ayrı ayrı kaydedilmiştir. Buna göre 1702 yılında Mora'daki aile sayısının 46.207'e, toplam nüfusun ise 190.653'e ulaştığı görülmektedir.

Tablo 4.4. 1702 Sayımına Göre Mora'nın Nüfusu.

	Şehir	Meskun köy	Hali köy	Manastır	Aile sayısı	Kişi sayısı
Romania	Anabolu	39	6	11	2.401	9.685
	Arhos	30	6	-	1.423	6.129
	Gördüs	113	46	19	3.219	14.114
	Trepoliçe	62	16	7	1598	6.979

⁷⁹⁶ Leopold von Ranke, "Die Venezianer in Morea 1685-1715", *Historisch-politische Zeitschrift*, vol.2, Berlin 1833-36, s.502; Peter Topping, "Post-Classical Documents", s.71.

	Çakonya	11	6	4	916	3.922
		255	80	41	9.557	40.829
Achaia	Balyabadra	99	12	7	3.024	11.918
	Vostiça	31	8	5	972	4.165
	Kalavrita	118	36	10	3.370	16.561
	Gastun	171	44	16	4.079	16.847
		419	100	38	11.445	49.491
Messenia	Anavarin	25	4	-	512	2.068
	Meton	51	3	2	664	2.679
	Koron	62	6	-	1.127	4.295
	Andrusa	62	10	3	1.600	6.642
	Kalamata	24	2	5	1.228	4.801
	Londar	60	14	2	1.257	4.891
	Karitena	124	15	5	3.080	12.207
	Fenar	64	6	-	1.458	6.268
	Arkadya	88	12	6	2.562	10.222
		560	72	23	13.488	54.073
Laconia	Benefşe	17	13	3	2.067	9.003
	Mizistre	158	20	20	5.928	22.069
	Bardunya	16	3	-	440	1.726
	Kelefa	38	8	2	1.760	7.130
	Pasava					
	Zarnata	31	6	8	1.522	6.332
		260	50	33	11.717	46.260
	Toplam	1.494	302	135	46.207	190.653

Osmanlı hâkimiyeti boyunca Mora Yarımadası'nda nüfusun büyük kısmını Rum tebaa oluşturmaktaydı. Osmanlıların Balkan topraklarını İslamlaştırma amacıyla kullandığı sürgün ve göç gibi yöntemlerin Mora özelinde birkaç istisna dışında uygulandığını söylemek imkan dâhilinde değildir. Örneğin Kayapınar doktora çalışmasında Mora'nın fethinden sonra yapılan ilk tahririn Mora despotluğunun son yıllarına dair izler taşıdığını belirterek henüz Osmanlı taşra sisteminin bölgede tam olarak yerleşmediğini ve yalnız idari görevlilerin tayinin yapıldığını belirtmiştir. Kayapınar ayrıca idari ve askeri görevliler dışında Mora'ya Müslüman iskân edilmediğini ve bu nedenle reayanın dinî özelliklerine göre değil, etnik özelliklerine göre

deftere kaydedildiklerini vurgulamaktadır.⁷⁹⁷ Burada belirtilmesi gerekir ki, 16. yüzyılda tutulan tahrir defterleri incelendiğinde dahi, Osmanlı Devleti'nin Mora'ya toplu bir Müslüman iskânı konusunda hevesi olmadığı ve yarımadada yüzyıllar boyunca yaşayan Müslümanların aslında askeri sınıf mensupları ve onların soyundan gelenler olduğunu düşündürmektedir.

Osmanlı mali sisteminde avarız hanelerinin genel olarak 3 ile 15 gerçek haneden müteşekkil olduğu kabul edilmektedir.⁷⁹⁸ Cizye vergisi genellikle bir altına karşılık gelen gümüş miktarı üzerinden hesaplanmaktadır. Bu miktar 16. yüzyıl başında 50 akçeye tekabül etmektedir.⁷⁹⁹ 16 ve 17. yüzyıllarda Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinde cizye vergisinin miktarı 5 akçe ile 370 akçe arasında değişiklik göstermektedir.⁸⁰⁰ Avarızın miktarı ise aynı dönemde 20 ile 70 akçe arasında değişmiştir. 1640 yılında mora ve Mizistre sancaklarında avarız miktarı 325 akçe olarak belirlenmiştir.⁸⁰¹

16. yüzyıl başlarında avarız vergileri birkaç yılda bir toplanmaktaydı. Lütfi Paşa, avarız vergilerinin 4-5 yılda bir toplandığını kaydetmiştir. 17. yüzyıl başlarına doğru ise avarızın yıllık bir vergi haline geldiği anlaşılmaktadır.⁸⁰²

1715 yılındaki fetihten hemen sonra yapılan tahrir işleminden sonra oluşturulan defterlerde yer alan verilere dayanılarak derhal avarız ve bedel-i nüzül vergilerine dair hane hesaplamaları da yapılmıştır. Yeni fethedilmiş olması hasebiyle Moralı Rumların mağduriyet yaşamaması ve Osmanlı idaresini hızlı bir biçimde benimsemesi konusunda hassasiyet gösteren Osmanlı idaresi, avarız ve bedel-i nüzül vergilerinin en düşük seviyeden hesaplanmasına karar vermiştir. Avarız haneleri hesaplanırken kaza kaza ayrı hesap yapılmıştır. Bu minvalde kazalarda sakin olan her on gerçek hane bir avarız hanesi olarak kabul edilmiş ve bir avarız hanesinin ödeyeceği verginin miktarı 358 akçe olarak tespit edilmiştir. Avarız vergisinin yanı sıra bedel-i nüzül hanelerinde de on gerçek hane bir vergi hanesi olarak yazılmış ve her bir hanenin 600 akçe bedel-i nüzül vergisi ödemesine karar verilmiştir.

Ancak tahrir defterlerine göre hazırlanan avarız defterlerinde birbirinden farklı sayılar olduğu görülmektedir. Örneğin, yarımadadaki mufassal avarız hanelerini gösteren KK 2855 numaralı defterde 4054 avarız hanesi bulunduğu halde MAD 1851 numaralı defterde ise 4287 avarız hanesi bulunduğu kayıtlıdır. Öte yanda icmal avarız hanelerini gösteren D.MKF 28196 numaralı mevkufat defterinde 4305 avarız hanesi vardır.

⁷⁹⁷ Kayapınar, *Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*, s.240-241.

⁷⁹⁸ Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s.139.

⁷⁹⁹ Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s.143.

⁸⁰⁰ Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s.145-147.

⁸⁰¹ Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s.150-152.

⁸⁰² Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s.125.

Tablo 4.5. 1716'da Mora'da Hristiyan ve Yahudi Cizye Mükellefi Sayısı.⁸⁰³

Kaza/Nahiye	Nefer
Anadolu maa Arhos	2406 (Anadolu 1522, Arhos 884 ⁸⁰⁴)
Gördüs maa Fonya	4754 (Gördüs 4233, Fonya 521)
Trepoliçe	1485
Ayo Petro	1532
Tana	806
Kalavrita	3881
Vostiça	388
Karitena	2047
Fenar	963
Arkadya	2014
Holomiç maa Gastun	2300
Balyabadra	2289
Andrusa	1549
Londar	1343
Meton	589
Anavarin	280
Kalamata	890
Koron	1390
Mizistre	6598
Bardunya	145
Manya	3655 (Pasava 611, Kelefa 1010, Zarnata 2034)
Benefşe	2021
YEKUN	43.325⁸⁰⁵

1716 tarihli cizye kayıtlarına göre Mora'da 43.325 cizye mükellefi mevcuttur. Ancak cizyeden muaf addedilen çocuklar ve iş göremez halde olanlar (sabi ve amelmande) çıkarıldıktan sonra 43.339 cizye mükellefi bulunduğu kaydedilmiştir.

⁸⁰³ BOA, MAD.d., n.5053. İcmal-i cizye-i gebran maa yahudiyan-ı cezire-i Mora ber-muceb-i defter-i tahrir-i cedid el-vakı der sene 1128.

⁸⁰⁴ Defterde shven 484 olarak yazılmıştır.

⁸⁰⁵ Defterde yekun "gayr-i ez sabi ve amelmande" 43.339 olarak kaydedilmiştir.

Tablo 4.6. 1716 Yılında Mora'da Hane, Muaf ve Avarız Haneler.⁸⁰⁶

Kaza/ Nahiye	Nefer	Dul	Sabi	Amelmande	A'ma	Çakırcı	Viglacı	Derbendci	Müslüman askeri	Müslüman reaya	Muafan-ı Rahiban	Esir	Reaya Nefer	Avarız bedel-i nüzül hanesi
Anabolu	1661	-	1	16	-	-	56	-	-	-	-	-	1588	158,5
Arhos	891	2	1	4	-	-	-	62	-	-	-	-	822	82
Gördüs	4198	29	33	18	-	-	75	320	-	-	6	-	3717	371,5
Fonya	523	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	521	52
Kalavrita ⁸⁰⁷	4001	83	26	4	-	-	-	30	-	-	-	-	3835	383,5
Vostiça ⁸⁰⁸	432	15	3	1	-	-	-	65	23	5	-	-	331	33
Meton	591	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	590	59
Koron	1401	10	1	-	-	-	22	-	-	-	-	-	1390	139
Trepoliçe	1535	37	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-	1495	149,5
Ayo Petro	1560	26	1	-	1	-	-	28	-	-	-	-	1498	149,5
Tana	818	8	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	807	80,5
Benefşe	2099	26	20	11	-	1	-	184	-	-	-	15	1831	183
Fenar	1169	59	14	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1095	109
Karitena	2293	195	32	11	-	-	-	-	-	-	-	-	2055	205
Balyabadra	2199	-	-	1	-	-	66	-	-	-	-	-	2231	223
Anavarin-i Atik ve Cedid	281	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	280	28
Arkadya	2074	46	7	-	-	-	31	20	-	-	-	-	1970	197
Londar	1346	3	3	1	-	-	-	39	-	-	-	-	1304	130
Kalamata	898	3	5	-	-	-	20	-	-	-	-	-	870	87
Andrusa	1574	2	22	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1549	154
Holomiç ⁸⁰⁹	2612	12	3	8	-	-	60	-	-	-	-	-	2529	252
Mizistre	7040	2	5	7	-	-	-	152	-	-	-	-	6837	683
Bardunya	294	1	-	1	-	-	-	-	-	71	-	-	292	29
Kala-i Pasava	618	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	611	61
Kala-i Kelefa	1013	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1010	101
Zarnata	2033	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2033	203
YEKUN	45154	571	182	85	4	1	330	900	23	76	6	15	40540	4054

⁸⁰⁶ BOA, KK.d., n.2855'te bulunan mufassal avarız defterinde bulunan kayıtlardan yola çıkılarak hazırlanmıştır. Defterdeki hane verilerinin BOA, D.MKF.d., n.28196 numaralı icmal defter ile uyumlu olduğu görülmektedir. MAD 93'teki veriler de bu defterlerle küçük farklar dışında hemen hemen aynıdır. Örneğin BOA, MAD.d., n.93'te Gördüs'te 4197 nefer bulunduğu kayıtlıdır. Ancak MAD 93'te bazı kazalara ait veriler bulunmadığı için karşılaştırma yapmak mümkün değildir.

⁸⁰⁷ Kalavrita kazasında bulunan bir manastırda yaşayan 23 nefer için 7200 akçe maktu vergi belirlenmiştir. MAD 93'te Kalavrita'da 3990 nefer, 3824 reaya nefer kayıtlıdır.

⁸⁰⁸ Vostiça'da kayıtlı 28 nefer Müslüman'ın 23'ü askeri sınıfa mensup olup vergiden muaftır. Bunlar arasında iki zaim, iki sipahi, iki cebeci, iki sipahizade, bir serdar, on dört de yeniçeri bulunmaktadır. BOA, KK.d., n.2855, vr.130b; Vostiça kazasında toplam nefer 432 olup bunlardan dul, sabi, amelmande ve derbentçilerin toplamı 84 etmektedir. Geri kalan vergiye tabi olan 331 nefer reayanın 5'i Müslüman, 303'ü zimmi, 23'ü ise askeri sınıfa mensuptur. Buradan da anlaşıldığı üzere Vostiça'da "askeri" olarak kaydedilenler de avarız hanesine dahil edilmiştir. BOA, KK.d., n.2855, vr.137b.

⁸⁰⁹ MAD 93'te Holomiç'te 289 nev-müslim-i mürted kayıtlıdır. BOA, MAD.d., n.93, s.

Mora Yarımadası'ndaki nüfus, tahririn icra edildiği 1715 yılı sonlarında 4287 avarız hanesi olarak tespit edilmiştir ki muaflar da dahil edildiğinde yarımada genelinde yaklaşık olarak 45 bin gerçek hane bulunduğunu varsaymak mümkündür. Tahrirden yaklaşık üç yıl sonra 1718'de gayrimüslimlere cizye tarh edildiği sırada ise cizye mükelleflerinin sayısı 77 bin olarak kaydedilmiştir. İlk bakışta yarımada üç yıl gibi kısa bir sürede olağanüstü sayılacak bir oranda nüfus artışı olduğunu ve bu artışın yarımada'nın yeniden iskân çabalarından kaynaklandığını söylemek mümkün olsa da nüfus artışının tek nedeni iskân değildir. 1715'te Osmanlı ordusu yarımada'ya girdiği sırada Mora'nın kırsalında yaşayan Rumların bir kısmı Osmanlıların hızlı hareketinden korkuya kapılmış ve dağlara çekilmiştir. Osmanlı ordusunun hareketini tamamlamasının hemen ardından tahrir işlemine geçilmesi ve bunun da süregelen savaş hali nedeniyle büyük bir süratle yapılması, halen dağlarda bulunan ahalinin tahrir işleminde “haric-ez-defter” kalmasına, yani defterlere kaydedilmemesine neden olmuştur. Dolayısıyla devletin bu durumdan vergi kaybı meydana gelmiştir. Mora'daki hareket sona erdikten sonra Avusturya ile savaşın başlaması da merkezi idarenin bölgeyle ilgilenmesine engel olmuş ve birkaç yıl boyunca tahrirdeki veriler esas alınmıştır. Ancak 21 Temmuz 1718 yılında Avusturya ve Venedik devletleri ile Pasarofça Antlaşması'nın imzalanması ve savaş halinin sona ermesinin akabinde Mora'ya gönderilen emirlerde tahrir yapıldığı dönemde göz ardı edilen nüfusu tespit etmek için yeni bir muharrir ve katip görevlendirilerek köy köy dolaşacak bu memurların hariç-ez-defter kalan reayayı kaydedeceği ve avarız hanelerinin de yeni tespit edilenlere istinaden tekrar düzenleneceği belirtilmiştir.⁸¹⁰

1715 tahriri esas alınarak hazırlanmış olan MAD 5053 numaralı icmal cizye defterine göre Mora'da toplam cizye mükellefinin sayısı 43.339'dur. Bunların 35 bine yakını köylerde yaşarken, şehir merkezleri ve çiftliklerde 3700'e yakın mükellef yaşamaktadır. Manastırlarda yaşayan rahiplerin sayısı ise 500 civarındadır. MAD 5053 numaralı defterden yola çıkılarak cizye mükelleflerinin net sayısını vermek mümkün değildir. Çünkü defterin ilk sayfasındaki yekûn bilgileriyle sonraki sayfalarda kaza başlığı altında köylerin ve çiftliklerin tek tek toplanması ile elde edilen yekûn arasında bariz farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin defterde Anabolu ve Arhos'ta toplam 2406 nefer cizye mükellefi olduğu belirtildiği halde, kazanın altındaki yekûnlar toplandığında toplam nefer 2397 olarak çıkmaktadır. Bu nedenle bu defterdeki verileri yaklaşık olarak tahmin etmek gerekmektedir.⁸¹¹

MAD 93'te bulunan avarız kayıtlarına göre 82 nefer manastır mensubu için 31.850 akçe maktu vergi belirlenmiştir. Defterdeki nüfus verileri ise ilgi çekici bilgiler ihtiva etmektedir.

⁸¹⁰ BOA, MAD.d., n.1851, s.6; BOA, MAD.d., n.93, s.1-2.

⁸¹¹ BOA, MAD.d., n.5053, s.2.

Deftere göre Mora Yarımadası'nda 43.081 gerçek hane mevcuttur. Bölgedeki nüfusun büyük kısmını oluşturan Hristiyan hane sayısı 41.845'tir. Mora'da 143 de Yahudi hanesi bulunmaktadır. 22 hane Koron vıglacı, 1 hane ise çakırcı olmakla birlikte avarız ödemekle yükümlüdür. 23 nefer asker de avarız hanelerine dahil edilmiştir. 38 hane Kıpti'nin bulunduğu kayıtlarda esas ilginç olan ise Müslümanların durumudur. Yarımada toplam 1009 hane Müslüman mevcutken bunların 989 hane gibi büyük çoğunluğu "nev-müslim"dir. 20 hane ise tahrir defterlerinde de mevcut olan Fenar Müslümanlarıdır. Bununla birlikte 1715'te yapılan tahrir esas alınarak hazırlanan avarız defterlerinde kayıtlı hane sayılarında küçük farklılıklar olduğu görülmektedir. Örneğin KK 2855'te yarımada 40 bin gerçek hane bulunduğu kaydedilmiştir. 5 bine yakın muaf hanenin olduğu Mora'da bu dönemde 45 bin hane bulunmaktadır. Ancak MAD 93'te ise yarımada 43 bin civarında vergi mükellefi hane tespit edilmiş olup, muaflarla birlikte bu sayı yine 45 bine yaklaşmaktadır.

Tablo 4.7. 1716 Yılında Mora'da Avarız Haneleri ve Alınan Vergi Miktarı.⁸¹²

Kaza	Neferen	Hane	Avarız resm akçe/guruş	Bedel-i nüzül resm akçe/guruş	Toplam resm akçe/guruş
Anadolu	1588	158,5	56.850/516,5	95.280/866	152.130/1383
Arhos	822	82	29.428/267,5	49.320/448	78.748/715,5
Gördüs	3716	371,5	133.069/1209,5	223.020/2027,5	356.089/3237
Fonya	521	52	18.652/169,5	31.260/284	49.912/453,5
Kalavrita	3824	383,5	137.293/1248	230.100/2091,5	366.339/3340
Vostiça	332	33	11.886/108	19.920/181	31.806/289
Meton	589	58,5	21.086/191,5	35.340/321	56.426/512,5
Koron	1390	139	49.762/452	83.400/758	133.162/1210
Trepoliçe	1485	148,5	53.163/483	89.100/810	142.263/1293
Ayo Petro	1498	149,5	53.628/487,5	89.880/817	143.508/1304,5
Tana	807	80,5	28.891/262,5	68.120/437	77.011/699,5
Benefşe	1843	184	65.979/599,5	110.580/1005	176.559/1605
Fenar	1095	109,5	39.201/356	65.700/597	104.901/953
Karitena	2055	205,5	73.569/668,5	123.300/1120,5	196.869/1789
Balyabadra	2231	223	79.870/726	133.860/1216,5	213.730/1942,5
Anavarin	280	28	10.024/91	16.800/152,5	26.824/243,5
Arkadya	1971	197	70.562/641	118.260/1075	188.822/1716
Londar	1303	130	46.647/424	78.780/710,5	124.827/1134,5

⁸¹² BOA, D.MKF.d., n.28196, s.14-15. Guruş hesabında guruşların yalnızca sayı kısımları yazılmış, küsurata giren akçe kısımları hesaba katılmamıştır.

Kalamata	870	87	31.146/283	52.200/474,5	83.346/757,5
Andrusa	1549	154,5	55.454/504	92.940/844,5	148.394/1348,5
Holomiç	2529	252,5	90.538/804,5	151.740/1379	242.278/2183,5
Mizistre	6837	683,5	244.765/2225	410.220/3729	654.985/5954
Nahiye-i Manya					
Pasava	611	61	2.187/198,5	36.660/333	58.530/532
Kelefa	1010	101	36.158/328,5	60.600/550,5	96.758/550,5
Zarnata	2033	203	72.781/661,5	121.980/1108,5	194.761/1770
Bardunya ⁸¹³	292	29	10.454/95	17.520/159	27.974/254
Katib Yekun		4309	1.542.622+36 =1.542.658+5	2.585.400+60 =2.585.460	4.128.123
YEKUN	43.081	4305	1.523.043	2.605.880	4.126.952

Avarızla ilgili farklı defterlerde farklı sayılar olmakla birlikte mevkufat kalemi defterleri arasında bulunan bir defterde tahsil edilen vergi miktarı da kaydedildiği için bu defteri esas almanın makul olduğu kanaatindeyiz. Bu deftere göre Mora'da muaflar hariç olmak üzere 43.081 gerçek hane, 4305 avarız hanesi bulunmaktadır. Hane başı 358 akçe avarız, 600 akçe de bedel-i nüzül vergisi tahsil edilmiştir. Buna istinaden yarımada 1,5 milyon akçeye yakın avarız, 2,6 milyon akçe civarında da bedel-i nüzül vergisi tahsil edilmiştir.

H.1130/M.1718 yılına ait bir defterdeki avarız kayıtlarına göre Mora Yarımadası'nın genelinde 4287 avarız hanesi bulunmaktadır. Bu dönemde elde edilen avarız vergisi geliri 1.534.817 akçe/13.952,5 guruş olarak hesaplanmıştır. Aynı dönemde bedel-i nüzül vergisi hane başına 600 akçe olarak tahsil edilmiş ve toplamda 2.572.320 akçe/23.384,5 guruş bedel-i nüzül vergisi tahsil edilmiştir. Bu iki verginin toplamına 298 guruşluk maktu avarız da dahil edilince toplam 37.635,5 guruş hesap edilmiş ve bundan Manya bölgesinde hane olarak kaydedilen ancak hali ve harabe olduğu tespit edilen yerlerin ödeyeceği vergi çıkarılarak tahsil edilecek miktarın 34.434,5 guruş olduğu kayıt altına alınmıştır.⁸¹⁴

18. yüzyıl başlarında Mora'nın kozmopolit yapısını yitirdiğini söylemek mümkündür. Örneğin 16. yüzyıl başlarına ait bir tahrirde 208 haneden oluşan Meton şehrinde Hristiyan, Müslüman, Yahudi ve çingeneler gibi unsurların bir arada yaşadığını görülmektedir.⁸¹⁵ Buna karşın 18. yüzyıla gelindiğinde şehirde yalnızca Hristiyanların yaşadığını görmekteyiz. 1716 tahririne göre Mizistre'nin 90 köyünde 508 Müslüman hanesi yaşamaktaydı. 18. Yüzyıl

⁸¹³ Bardunya kazasında neferlerin 147'si nev-müslim olarak kayıtlıdır.

⁸¹⁴ BOA, D.BŞM.MRM.d., n.17307, s.7.

⁸¹⁵ Kayapınar-Kılıç, "Venedik Egemenliğinden Osmanlı Fethine Bir Deniz Üssü Olarak Modon", s.543.

sonlarına doğru Mizistre’de bulunan Fransız seyyah Pouqueville ise şehrin nüfusunun 15-18 bin arasında olduğunu ve bunun 9-10 binini Rumların, 5-6 binini Türklerin ve 2 binini ise Yahudilerin teşkil ettiğini kaydetmiştir.⁸¹⁶ 1715 tarihini taşıyan TT.884 numaralı avarız defterine göre Balyabadra merkezinde 4 Müslüman ve 13 Hristiyan mahallesi vardı. Aynı döneme ait TK.GM 146 numaralı deftere göre ise 11 Hristiyan, 2 Müslüman, 1 Yahudi cemaati vardı.⁸¹⁷ Bees ise kaynak göstermeden 1720 tarihli bir nüfus sayımına göre Mora’da 11 yaş üstü 60 bin Hristiyan erkek nüfusun bulunduğunu kaydetmiştir.⁸¹⁸

Tablo 4.8. 1718-19 (H.1131) Yılında Avarız ve Bedel-i Nüzülden Alınan Vergi Miktarı.⁸¹⁹

Kaza	Hane	Avarız resm akçe (fi 358)	Bedel-i nüzül resm akçe (fi 600)	Toplam resm akçe
Anadolu	126,5	45393	76080	121473
Arhos	56	20367	34120	54487
Gördüs	349	125048	209580	334628
Fonya	52	18651	31260	49911
Kalavrita	383,5	137293	230100	367393
Vostiça	33	11849	19860	31709
Meton	59	21122	35400	56522
Koron	139	49762	83400	133162
Trepoliçe	149,5	53521	89700	143221
Ayo Petro	149,5	53627	89820	143447
Tana	80,5	28890	48420	77310
Benefşe	183	65549	109860	175409
Fenar	109,5	39201	65700	104901
Karitena	205,5	73569	123300	196869
Balyabadra	223,5	80048	134160	214208
Anavarin	28	10024	16800	26824
Arkadya	197	70526	118200	188726
Londar	130	46682	78240	124922
Kalamata	87	31146	52200	83346
Andrusa	154,5	55453	92940	148393
Holomiç	252,5	90537	151740	242277

⁸¹⁶ Machiel Kiel, “Mezistre”, *DİA*, c.XXIX, TDV Yayınları, Ankara 2004, s.545.

⁸¹⁷ Kayapınar, “Osmanlı Döneminde Mora’da Bir Sahil Şehri: Balya Badra/Patra (1460-1715)”, s.83.

⁸¹⁸ Bees, “Mora”, s.425.

⁸¹⁹ BOA, D.MKF.d., n.28196, s.14-15. Hane sayılarında yalnızca tam haneler hesaba katılmış, hums yahut rub olarak kaydedilen haneler hesaba dahil edilmemiştir. Gurus hesabında gurusların yalnızca sayı kısımları yazılmış, küsurata giren akçe kısımları hesaba katılmamıştır.

Mizistre	683,5	244764	410220	654984
Nahiye-i Manya				
Pasava	61			
Kelefa	101			
Zarnata	203			
Bardunya	29	10473	17520	27993
YEKUN	4225	1.383.495	2.318.620	3.702.115

1718-19 tarihli D.MKF 28296 numaralı icmal avarız defterinde 1716 yılına ait hanelere nispetle küçük bir azalma olduğu görülmektedir. Buna istinaden tahsil edilen vergide de bir düşüş meydana gelmiştir.

Tablo 4.9. 1718-19 (H.1131) Yılı Mora Kazaları Cizye Evrakı Sayısı.⁸²⁰

Kaza	Neferen evrak	Perakende (Taşradan gelen)	Yekun
Vostiça	(tahrip)	(tahrip)	(tahrip)
Arkadya	4500	-	4500
Andrusa	3800	14	3786
Trepoliçe	3448	249	3199
Aya Petros	2152	20	2132
Londar	2200	32	1168
Kalamata	2700	486	2214
Gördüs ⁸²¹	6500	123	6377
Karitena	7000	215	6785
Anadolu	3500	194	3306
Koron	2050	-	2050
Kalavrita	8200	400	7800
Meton	938	34	904
Anavarin	(tahrip)	(tahrip)	(tahrip)
Fenar	2050	-	2050

⁸²⁰ “32 senesine mahsub olmak üzere Mora ceziyesinde vakı kazalarda sakin yerlü reaya () reayasına memhur ve mümza kadı defterleri mucebince tevzi olunan cizye evrakına () reayanın icmal defteridir. BOA, C.ML., 307/12527.

⁸²¹ BOA, C.ML., 307/12527’de kaza isminin yazıldığı bölüm tahrip olmuştur. Gördüs kadısı Mehmed Efendi tarafından hazırlanan H.1131 tarihli Gördüs kazasındaki köy, manastır ve çiftliklerdeki cizye mükelleflerini gösteren defterde toplam mükellef sayısı 6500 olarak kaydedilmiş ve burada kaydedilen kazanın da Gördüs olduğu tespit edilmiştir. BOA, D.CMH.d., n.26278, s.53.

Manya (Pasava, Kelefa, Zarnata)	446	-	446
Balyabadra	4200	200	4000
Gastun	5350	150	5200
Mizistre	(tahrip)	(tahrip)	(tahrip)
Benefşe	(tahrip)	(tahrip)	(tahrip)
YEKUN	76.216	2.305	73.911

Avarız defterlerinde 4 bine yakın avarız hanesi/40-45 bin civarında da gerçek hane kayıtlıdır. Ancak H.1131/M.1718-19 tarihli bir cizye defterinde Mora'daki gayrimüslimlere 74 bine yakın cizye evrakının verildiği kaydedilmiştir. Ancak Tablo 4.9'da bulunan yekundan 11.911 nefer reaya "bazı haneye mütehammil olmayan reaya" notuyla çıkartılmış ve cizye mükellefi 62.000 olarak yuvarlanmıştır. Mora'dan cizye tahsiliyle gelen paranın ordudaki askerlerin mevacibi için sarf edildiği anlaşılmaktadır. 4 Zilhicce 1136 (24 Ağustos 1724) tarihinde Mora muhassılı Ahmed'e yazılan bir fermanla Mora cizyesi malından birinci ve ikinci taksit olarak 125 bin guruşun Hazine-i Amire'ye teslim edilmesi için daha önce ferman yazıldığı ancak muhassılın ödemeyi geciktirdiği belirtilerek mevacip ihracının yaklaşması nedeniyle bir an evvel taahhüt ettiği parayı İstanbul'a göndermesi vurgulanmıştır.⁸²²

Avarız ve nüzül vergileri için de bu cizye icmali esas alınmış ve her on hane bir avarız hanesi olmak üzere yarımada 6200 hane bulunduğu kaydedilmiştir. Avarız vergisinin toplamı 2.219.600, bedel-i nüzülün toplamı 3.720.000 akçe etmektedir. Toplam 5.939.600 akçelik verginin guruş değeri ise 53.996 olarak kaydedilmiştir. Aynı vesikada 1715 tahriri sırasında yarımada 43.097 nefer reaya bulunduğu, her on kişinin bir hane olarak kabul edilmesiyle 5258 avarız hanesinin ortaya çıktığı ve bunların 37.383 guruş vergi ödemekle mükellef olduğundan bahsedilmektedir. Bunun yanında H.1131/M.1718-19 yılında Mora muhassılı Hasan Ağa'nın yaptığı tahrirde ise 76.216 nefer reayaya cizye evrakı verdiği, bunun 2305 neferinin Mora'ya ticaret ya da müsaferet yoluyla gelen perakende reaya olarak kabul edildiği, 11.911 neferinin ise viglacı, derbentçi ve vergi vermeye gücü olmadığı tahmin edilerek sayının 62.000'e düşürüldüğü, bunun da 6200 avarız hanesi oluşturarak 53.996 guruş vergi geliri belirlendiği kaydedilmiştir.⁸²³ Bu örneklerde de görüldüğü gibi özellikle ikinci Osmanlı hâkimiyetinin ilk zamanlarında kaydedilen cizye ve avarız hanelerinde birtakım tutarsızlıklar mevcuttur.

⁸²² BOA, AE.SAMD.III., 131/12881.

⁸²³ BOA, C.ML., 307/12527.

D.MKF.d. 28143 numaralı icmal defterinde ise tahrirlere göre Mora'da 45.068 nefer bulunduđu, bunlar arasında 89 amelmande, 182 sabi, 571 dul, 23 askeri, 6 rahiban, 1 akırcı, 15 esir olmak üzere 887 muaf bulunduđu, ayrıca 736 derbentçi ve 494 viglacı olmak üzere 1230 muaf bulunduđu ancak viglacılardan 22'sinin avarızla mükellef olduđu, maktuat-ı manastıran olarak 82 nefere 31.850 akçe vergi tarh edildiđi belirtilmiřtir. Muaflar dūřılduđunda 42.869 olan nefer sayısının 20'si Mūslūman, 989'u nevmūslūman-ı mūrtedan, 38'i Kıptiyan, 143'ū Yahudiyan, 41.679'ū zimmiyandır.⁸²⁴

Mora'da avarız hanelerinin ilerleyen sūrete de 1718 yılındaki dūzeyini koruduđu gōrūlmektedir. H.1137/M.1724-25 tarihli bir icmal avarız muhasebe defterinde Mora'daki hane sayısı 6087 olarak kaydedilmiřtir. Mora muhassılı Hasan Ađa tarafından hazırlanan bu defterde avarızdan 2.179.207 akçe/20.474 guruř, bedel-i nūzūlden 3.652.320 akçe/33.202,5 guruř olmak üzere toplamda 53.677 guruř tahsil edilmiř ve bu paranın būyūk kısmı Mora'daki kalelerde mevcut askerlerin mevacibi için sarf edilmiřtir.⁸²⁵ Yine Hasan Ađa'nın uhdesinde bulunan H.1139 senesi avarız ve bedel-i nūzulūnūn 20 bin guruřluk kısmının Azak ve çevresindeki kalelerde bulunan 2669 nefer piyade ve sūvari askerinin altı aylık mevacibi için harcanmak üzere İstanbul'a gōnderilmesi Trepoliçe kadısı Mahmud aracılıđı ile gerçekleřtirilmiřtir. Bu dōnemde 1 *esedi* guruřun akçe karřılıđı 120 olarak tespit edilmiřtir.⁸²⁶

H.1140/M.1727-28 yılı kaydına gōre Mora'daki avarız ve nūzūl hanesinin sayısı 6078'dir. Vergilerin 358 ve 600 akçe olduđu bu kayda gōre iki vergiden toplam 50.395 guruř tahsil edilmiřtir.⁸²⁷ H.1140-1142/M.1727-30 tarihinde Mora muhassılı Hasan Ađa tarafından Mora'daki gayrimūslimlere tevzi edilmek üzere 75.500 cizye evrakı hazırlanmıřtır. Bunlar arasında ū bin ala, on iki bin evsat, altmıř bin beř yūz de edna seviyeden evrak mevcuttur ki buna gōre Mora'daki ahalinin %80'i cizye vergisini en dūřūk seviyeden ōdemektedir. Mora'daki cizye mūkelleflerinden toplam 96.500 *dinar* altın cizye vergisi tahsil edilmiřtir. Bu dōnemde dinar altının rayici ise 300 akçe olarak tespit edilmiřtir. Bōylece Mora'daki ahaliden tahsil edilecek cizye vergisi 28.950.000 akçeye ulařmıřtır.⁸²⁸

H.1145/M.1732-33 tarihli bir vesikada ise H.1146 yılı için Mora'da 4973,5 avarız hanesi ve 1427 akçe maktuat bulunduğu kaydedilmiştir. Bu dōnemde 108 akçenin 1 *esedi* guruş olduğu aynı belgedeki detaylardandır. Avarız vergisi hane başı bu dōnemde de 358 akçelik

⁸²⁴ BOA, D.MKF.d., n.28143, s.155.

⁸²⁵ BOA, C.ML., 713/29104.

⁸²⁶ BOA, AE.SAMD.III., 139/13522.

⁸²⁷ BOA, D.MKF.d., n.28633.

⁸²⁸ BOA, C.ML., 308/12587; BOA, C.ML., 668/27396.

düzeyini korumuş, ayrıca hane başına mübaşir maaşı için de 50'şer akçe ödemekle yükümlü tutulmuşlardır.⁸²⁹

Mora'daki avarız hanesi seviyesinin H.1148/M.1735-36 yılında da önceki dönemlere yakın olduğu görülmektedir. H.1148 yılında Mora'da avarız hanesi 4973,5 olarak kaydedilmiş, hane başı miktar ise 358 akçeden 325 akçeye tenzil edilmiştir. Bu dönemde bedel-i nüzül vergisi ise 600 akçelik durumunda sabit kalmıştır. H.1148 yılı hesabında avarız ve bedel-i nüzül için toplam 45.043 gurus vergi belirlenmiştir. H.1148 ile H.1157 yılları için avarız hanesi sayısı 4929 olarak hesaplanmıştır. 325 akçelik avarız ve 600 akçelik bedel-i nüzül vergilerinin bu dönem için toplamı 44.645 gurus olarak hesaplanmıştır. Bu dönemde 1 *esedi* gurusun rayicinin halen 110 akçe civarında olduğu anlaşılmaktadır.⁸³⁰ Mora'da avarız ve bedel-i nüzül gelirlerinin Mora muhassılı Ebubekir Paşa'ya deruhte edildiğini belirten 1742 yılına ait bir arşiv kaydında Mora'da iki vergiden elde edilen gelirin 44.612,5 gurus olduğu ve Ebubekir Paşa'nın 11 bin gurus peşin ile vergi toplamayı deruhte ettiğinden bahsedilmektedir.⁸³¹

Cizye verenlerin sayısı da bu dönemde önceki yıllara yakın düzeyde seyretmektedir. H.1158/M.1745-46 ve H.1159/M.1746-47 yıllarında yarımada 1800 ala, 10.000 evsat ve 58.850 edna olmak üzere toplam 70.650 cizye evrakı tevzi edilmiştir. Bu dönemde tahsil edilen vergi miktarı ise 86.050 *zer-i mahbub* olarak gerçekleşmiştir. Bir altının rayicinin 330 akçe olduğu bu dönemde cizyeden elde edilen gelir her bir yıl için 28.396.500 akçe olmak üzere toplamda 56.793.000 akçe olarak hesaplanmıştır. Cizyedar ve katiplerin maaş olarak aldığı 3.212.100 akçe çıkarıldıktan sonra geriye 56.793.000 akçe kalmış, bu paranın büyük bölümü asker mevacibi için sarf edilmiştir.⁸³²

H.1150/M.1737-38 yılına ait avarız ve nüzül muhasebesine göre Mora vilayetinden 44.354,5 gurus tahsil edilmiştir ki bu dönemde hane sayısında yahut vergi miktarında büyük bir değişiklik olmamıştır.⁸³³ H.1151 yılında da vergi 45.900 gurus olarak tahsil edilmiştir.⁸³⁴

H.1176/M.1762-63 yılında Mora Yarımadası'nda Hristiyan ve Yahudilerden oluşan gayrimüslim tebaanın ödemesi için 71.914 cizye evrakı düzenlendiği kayıt altına alınmıştır. Bunlardan 1.833'ü ala, 10.270'i evsat, 59.811'i ise edna seviyede vergi vermek üzere belirlenmiştir. Bu veriden de anlaşıldığı üzere 1763 yılına gelindiğinde tebaanın büyük kısmı en düşük seviyeden cizye ödemektedir. Bütün cizye mükelleflerinin ödeyeceği verginin toplamı 87683 altın olarak tespit edilmiştir. Cizye defterinin kaydedildiği dönemde bir altın 330 akçeye

⁸²⁹ BOA, AE.SMHD.I., 98/6840.

⁸³⁰ BOA, D.MKF.d., n.29241, s.2; n.29247, s.2.

⁸³¹ BOA, AE.SMHD.I., 62/3968.

⁸³² BOA, C.ML., 282/11560.

⁸³³ BOA, D.MKF.d., n.29315, s.3.

⁸³⁴ BOA, D.MKF.d., n.29569, s.4.

eşdeğer olup gayrimüslimlerin ödeyeceği toplam vergi 28.935.390 akçe/241.128 guruş olarak hesaplanmıştır.⁸³⁵

4.3. 18. Yüzyılın İlk Yarısında Mora Müslümanları

Mora’da ilk fethedildiği 1460 yılından itibaren Müslüman nüfus yerleşmiştir. Bölüm 4.1’de görüldüğü gibi 16. yüzyıla gelindiğinde Mora kazalarında hatırı sayılır miktarda Müslüman yaşamaktaydı. Ancak Venedik hâkimiyeti döneminde Mora’daki bütün Müslümanların ayrıldığını kaydetmiştik. Bununla birlikte fetihten hemen sonra kaydedilen tahrir defterlerinde Mora’daki kazaların bazı köylerinde Müslüman olarak kaydedilenler vardır. Burada bu Müslümanların kimliğini incelemeye çalışacağız.

Tablo 3.10. Tahrir Defterlerine Göre Mora’da Müslümanların Dağılımı.

Kaza/Nahiye	Müslüman nefer	Çift	Nimçift	Bennak	Mücerred	Boş
Anabolu	-	-	-	-	-	-
Gördüs	-	-	-	-	-	-
Trepoliçe	-	-	-	-	-	-
Kalavrita	-	-	-	-	-	-
Holomiç	285	-	-	220	64	1
Balyabadra	-	-	-	-	-	-
Arkadya	8	1	-	5	2	-
Andrusa	-	-	-	-	-	-
Karitena	8	4	-	-	4	-
Fenar	135	55	20	9	47	4
Londar	-	-	-	-	-	-
Meton	-	-	-	-	-	-
Anavarin	-	-	-	-	-	-
Mizistre	538	36	145	257	100	-
Benefşe	2	-	-	1	1	-
Kalamata	-	-	-	-	-	-
Koron	-	-	-	-	-	-
Pasava	-	-	-	-	-	-
Kelefa	-	-	-	-	-	-
Zarnata	-	-	-	-	-	-
YEKUN	976	96	165	492	218	5

⁸³⁵ BOA, D.BŞM.d., n.3650, s.1.

1715 yılında Mora’da yerleşik Müslüman nüfusun sayısı oldukça azdır. Tahrir defterlerinde kayıtlı Müslümanların dağılımları incelendiğinde Fenar ve Mizistre’nin yoğun Müslüman nüfusa sahip olduğu, bunun yanında Arkadya, Karitena ve Benefşe’de de çok az sayıda Müslümanın yaşadığı anlaşılmaktadır. Tahrir defterlerinde 691 hane olarak kaydedilen Müslümanların 18’i Arkadya, Karitena ve Benefşe’de iken, Fenar’da 135 hane, Mizistre’de ise 538 hane Müslüman mevcuttur.

Kazalardaki Müslümanların değerlendirilmesine geçmeden evvel üzerinde durulması gereken bir nokta vardır. Mora’daki Müslüman olarak kaydedilen hanelerin çoğunluğu “nev-müslim” olarak kaydedilmiştir. Fakat Müslüman olduğu halde bu yönde bir ibare bulunmayan kişiler de mevcuttur. Ancak kişi isimlerine bakıldığında Mora Müslümanlarının %10’a yakın bir kısmının baba adı Abdullah olarak kaydedilmiştir. Bilindiği gibi “veled-i Abdullah” Osmanlı’da mühtediler için sıklıkla kullanılan bir klişedir. Abdullah dışında baba adı olarak Abdülkerim, Ebubekir, Osman gibi isimler de sık kullanılmıştır. Bunun yanında kişi adı ile baba adının da sıklıkla aynı olduğu görülmektedir. Müslüman kayıtlarında çoğu kez Hasan veled-i Hasan, Ahmed veled-i Ahmed, Ali veled-i Ali gibi kullanımlar da dikkat çekmektedir. Ayrıca kişi isimlerinde Anadolu’da sıklıkla görülen Mercan, Kara gibi isimlerin Mora’da çok da tercih edilmediği tespit edilmiştir. Yine de tahrir defterlerindeki kayıtlar ihtida olgusunu açıklamak için tek başına yeterli olmayıp aşağıda görüleceği üzere farklı kaynaklar aslında ihtida olgusunun oldukça değişik bir boyutu olduğunu da gösterecektir.

Arkadya’nın yalnızca dört yerinde Müslüman nüfus vardır ve buradaki Müslümanlar kazada dağınık halde yaşamaktadır. Arkadya varoşunun yakınındaki Zeytinlik mevziinde iki hane kayıtlı olup bunların isimleri Mehmed veled-i Abdullah ve Abdülkerim veled-i o (Mehmed) şeklinde olup baba-oğul oldukları görülmektedir.⁸³⁶ Doreç köyünde ise Mustafa veled-i İsmail, Abdurrahman birader-i o (Mustafa) ve Ali veled-i Abdullah’tan müteşekkil bir Müslüman nüfus vardır.⁸³⁷ İstroniça köyündeki tek Müslüman Mehmed veled-i Ali’nin hanesidir.⁸³⁸ Barlıça köyündeki Müslümanlar ise Mehmed veled-i Abdullah ile Abdülkerim veled-i o şeklindedir. Arkadya kazasındaki Müslümanlara dair hiçbir isimle alakalı “nev-müslim” veyahut benzer bir ifade yazılmamıştır. Ayrıca bu Müslümanların eskiden beri bölgede var olduklarına yahut bölgeye yeni yerleştiklerine dair de bir bilgi mevcut değildir.

⁸³⁶ BOA, TK.GM.d., n.146, vr.58a.

⁸³⁷ BOA, TK.GM.d., n.146, vr.81a.

⁸³⁸ BOA, TK.GM.d., n.146, vr.82b.

Karitena’da da az sayıdaki Müslüman müteferrik halde yaşamaktadır. Vilimah köyünde beş hane Müslüman vardır. Bunların isimleri ise Hasan veled-i Hüseyin, Abdullah veled-i o (Hasan), Resul veled-i o (Hasan) Kara Salih veled-i Mercan ve Kara Mustafa veled-i o (Kara Salih) şeklindedir. Köydeki Müslümanların birbiriyle bağlarının olduğu görülmektedir. Hasan ile Abdullah ve Resul adlarındaki oğulları ve Salih ile Mustafa adındaki oğlu Müslüman olarak kaydedilmiştir.⁸³⁹ Bu köydeki Müslümanlarda da “nev-müslim” ibaresi kullanılmamıştır. Ancak Kara Salih’in baba adı olarak geçen Mercan’ın eskiden beri genel olarak mühtediler için kullanıldığı bilinmektedir. Bu durum kesin olmamakla birlikte burada bir ihtida hareketinin meydana geldiğini düşündürmektedir. Karitena’ya tabi köylerden İspéro İspedye’de bir (Mehmed veled-i Abdullah), Trestena’da iki (Süleyman veled-i Kasım ve Receb veled-i o) hane Müslüman kayıtlıdır.⁸⁴⁰

Benefşe’de yalnızca iki Müslüman hane olup ikisi de Finiki köyünde kaydedilmiştir. Bunların isimleri Hasan veled-i Mehmed ve Ahmed veled-i o (Hasan) şeklindedir ki baba-oğul oldukları anlaşılmaktadır. Bu iki Müslüman hanede de “nev-müslim” kaydı vardır.⁸⁴¹

Mora’da Müslümanların en yoğun olduğu kaza Mizistre’dir. Tahrir defterlerinde Mizistre dahilinde 538 Müslüman hane kaydedilmiştir. Mizistre kazasındaki Müslümanların isimleri sayıca fazla olduğu için burada tek tek zikredilmeyecektir. Kaldı ki Mizistre’deki kayıtlar isimlerden daha önemli veriler vermektedir. Zira burada kaydedilmiş Müslümanların çoğunda “nev-müslim” ibaresi bulunmakta olup Mizistre dahilinde toplu bir ihtida hareketi olduğunu söyleyebilmemizi sağlamaktadır. Mizistre şehir merkezinde kale yerleşimi olmayıp, varoştaki mahallelerden itibaren İslam’ı kabul eden nüfusun kaydedildiğini görmekteyiz. Bu minvalde varoş mahallelerinden Misahor’da üç (nev-müslim), Katahori’de yedi (nev-müslim), Ayo Nikola’da on dokuz (17’si nev-müslim), Magula’da üç Müslüman hanenin bulunduğu kayıtlıdır. Müslümanlar dışında Katohori’de 120 hane de Yahudi yaşamaktadır.⁸⁴²

Mizistre’nin köylerinde de hayli kalabalık bir Müslüman kitle vücuda gelmiştir. Paror köyünde otuz hane Müslüman kaydedilmiştir. Köydeki Hristiyan hanenin 120 olduğu düşünüldüğünde Müslümanların oranının %20 düzeyinde olduğu görülmektedir.⁸⁴³ Goranos köyü ile bu köye tabi olan Polaviça mahallesinde kitlesel bir ihtida yaşanmıştır. Köye yaşayan ahaliden elli iki hane İslam’ı kabul etmiş ve burada Müslümanların sayısı otuz dokuz hane olan Hristiyanların sayısını geçmiştir. Polaviça mahallesi ise tamamen İslam’a geçen otuz beş

⁸³⁹ BOA, TK.GM.d., n.146, vr.155b.

⁸⁴⁰ BOA, TK.GM.d., n.146, vr.172b, 178a.

⁸⁴¹ BOA, TK.GM.d., n.143, vr.121a.

⁸⁴² BOA, TK.GM.d., n.143, vr.3a-6b.

⁸⁴³ BOA, TK.GM.d., n.143, vr.16a.

haneden müteşekkildir.⁸⁴⁴ Mizistre’de Müslümanların yoğun olduğu köyler olarak Çeramyo, Arkase, Kidoniye sayılabilir. Bu üç köyde toplam otuz iki hane Müslüman kaydedilmiştir.⁸⁴⁵ Mizistre’de Müslümanların kaydedildiği diğer yerleşim yerleri olarak Tiripi, Salikra, Korcona, Asimi, Arna, Cerne (on bir hane tamamen Müslüman olmuş), Zola, Duzda, Levacık, Lurya, Berice, Verondam, Malcene gibi köyleri saymak gerekir.⁸⁴⁶ Ostorinça köyündeki bir nefer gayrimüslim dışında köydeki otuz dört nefer İslam’a geçmiştir.⁸⁴⁷ Mizistre’de en büyük kitlesel ihtida hareketi ise Bardunya Kalesinde meydana gelmiştir. Kalenin nefsinde bulunan yetmiş iki hanenin biri dışında tamamı İslam’ı kabul etmiştir.⁸⁴⁸ Müslüman nüfusun yoğun olduğu diğer köylerden Isklavhor’da on beş, Likoşi’de ise altmış yedi hane Müslüman kaydedilmiştir.⁸⁴⁹ Kiel ve Alexander, bölgedeki Müslümanların Venedik hâkimiyetinde başka bölgelere göç edip Osmanlı fethinden sonra buraya tekrar yerleştiklerini belirtmektedir.⁸⁵⁰ Ancak tahrir defterlerinde Müslümanların büyük kısmında bulunan “nev-müslim” kaydı burada bir ihtida hareketi yaşandığını göstermektedir.

Tahrir defterlerinde Holomiç kazasında da önemli miktarda Müslüman nüfus kaydedildiği görülmektedir. Kiel ve Alexander, Venedik döneminden önce Holomiç’te %14 oranında Müslüman olduğunu ve 1715’e gelindiğinde burada 177 hane Müslüman’ın kaldığını belirtmiş, tahrir defterlerinde yok olan 195 Müslüman hanesinin de kayıt altına alındığını belirtmişlerdir.⁸⁵¹ Ancak tespitlerimize göre Holomiç’teki Müslüman sayısı bundan çok daha fazladır. Tahrir defterlerine göre Holomiç’te 285 hane Müslüman mevcuttur. Holomiç’teki Müslümanların çok az bir kısmında “nev-müslim” kaydı bulunmaktadır. Holomiç’teki Müslümanlar yoğun olarak Gastun ve çevresindeki köylerde yaşamaktadır. Gastun civarındaki Andravida’da altmış dört, Draganos’ta yirmi iki, Kavasili Pano’da ise altı Müslüman hanesi vardır.⁸⁵² Müslümanların yoğun olduğu taşradaki köylerden Filoka’da on dokuz, Helidon’da otuz altı, Lala Komani’de ise yirmi üç hane kayıtlıdır.⁸⁵³ Holomiç’teki Müslümanların büyük kısmı bu altı yerleşim yerinde sakindir. Bunlar dışında Holomiç’in birkaç köyünde daha müteferrik halde 1 ila 9 hane arasında Müslüman hane bulunmaktadır.⁸⁵⁴

⁸⁴⁴ BOA, TK.GM.d., n.143, vr.64a-64b.

⁸⁴⁵ BOA, TK.GM.d., n.143, vr.21b, 62a, 62b.

⁸⁴⁶ BOA, TK.GM.d., n.143, vr.19b, 66a, 67a, 67b, 68b, 69a, 69b, 70b, 71b, 75a, 76b, 77a, 77b.

⁸⁴⁷ BOA, TK.GM.d., n.143, vr.73a.

⁸⁴⁸ BOA, TK.GM.d., n.143, vr.73b.

⁸⁴⁹ BOA, TK.GM.d., n.143, vr.85a, 87a.

⁸⁵⁰ Kiel-Alexander, “Mora”, s.284.

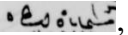
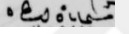
⁸⁵¹ Kiel-Alexander, “Mora”, s.284.

⁸⁵² BOA, TK.GM.d., n.145, vr.249b, 250a, 250b.

⁸⁵³ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.284b, 288b, 289a.

⁸⁵⁴ BOA, TK.GM.d., n.145, vr.253a-298b.

Mora’da Müslüman nüfusun yoğun olduğu bir diğer merkez Fenar’dır. Fenar nahiyesi dahilinde yüz otuz beş Müslüman hane kaydedilmiştir. *Nefs-i Fenar* tamamen Müslümanlarla iskân edilmiş olup burada yirmi üç hane kaydedilmiştir.⁸⁵⁵ Fenar’da Müslüman hanenin yoğun olduğu yerler Kayına, Makriş-i Bala ve Zir ile Mazi köyleri olarak öne çıkmaktadır. Bu dört köyde toplam altmış sekiz hane Müslüman kaydedilmiş olup bunların otuz ikisinde nev-müslim kaydı vardır.⁸⁵⁶ Fenar’ın Kalyoye, Koçohre, Mond Riza, Laoda Golemi, Artica, Anbelyona, Virina, Rasina gibi birkaç köyünde daha müteferrik halde Müslümanlar mevcuttur.⁸⁵⁷

1715 tarihli tahrir defterlerinde reayanın etnisitesine dair bilgi bulunmamakla birlikte arşivde bulunan bazı vesikalar Mora’daki etnik yapıya ve bu yapının değişimine dair önemli bilgileri haizdir. Tahrir defterlerinden yola çıkılarak hazırlanan ve avarız hanelerini gösteren bir icmal defterinde Fenar kazasında 15 Müslimanan-ı , 120 Müsliman-ı mürted, 14 Kıpti ve 946 zimmi olmak üzere 1095 neferin kayıtlı olduğu belirtilmiştir. Yine Karitena kazasında da 8 “Müslimanan-ı mürted”, 19 Kıpti ve 2028 zimmi olmak üzere 2055 nefer mevcuttur. Holomiç kazasında da 289 “Müslimanan-ı mürted” bulunduğu kaydedilmiştir ki kazada toplam nefer sayısının 2029 olduğu düşünüldüğünde %10’dan fazla bir oradan tekabül etmektedir. Bu kayıtlarda Müslümanların ve mürted olarak ayrılması dikkat çekmekte, Müslümanların “mürted” olarak nitelendirilmesi ise olayı daha da ilginç hale getirmektedir. Zira tahrir defterlerindeki kayıtlar göz önünde bulundurulduğunda Fenar kazası nefsinde 135 Müslümanın kayıtlı olduğu ve bunların üzerinde “nev-müslim” notunun bulunduğu görülmektedir. Bahsi geçen kişilerin hepsine Müslüman ismi verilmiş ve baba adı olarak da “Abdullah” yazılmıştır. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti’nde Müslümanlığı kabul eden gayrimüslimlere baba adı olarak genellikle Abdullah ismi verilmektedir. Yeni Müslüman olmuş kimselere neden “mürted” dendiğine dair arşiv vesikalarında başkaca bir bilgi bulunmasa da literatürde bulunan bazı bilgiler bu olgunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. *İslam Ansiklopedisi* için kaleme aldığı “Modon” maddesinde Bees, ilk Osmanlı fethinden sonra yarımadaya 15. yüzyıl sonlarında gelerek Meton’a yerleşen Kıptilerin büyük bölümünün İslam’ı seçtiğini belirtmiş, Venedik istilası sırasında ise Müslümanların yarımadadan ayrılmasına rağmen bunların yarımadada kalmak için görünüşte Hristiyanlığı seçtiklerini, yani Osmanlıların deyimiyle “mürted” olduklarını, 1715’teki fethin ardından ise yeniden İslam’a geçtiklerinden bahsetmiştir. Bees’e göre Kıptilerin bu döngüsü 1821’den sonra tekrar Hristiyanlığa geçmeleri ile son bulmuştur. Kayapınar-Kılıç ise yine tahrir defterlerindeki

⁸⁵⁵ BOA, TK.GM.d., n.146, vr.191b.

⁸⁵⁶ BOA, TK.GM.d., n.143, vr.210a, 211b, 212a, 212b.

⁸⁵⁷ BOA, TK.GM.d., n.143, vr.192a, 192b, 196b, 198a, 201a, 211b.

kayıtlara istinaden Bees'in görüşünün kabul edilemeyeceğini, zira 1514 tarihli tahrir defterinde 15 çingene (Kıpti) hanenin mevcut olduğunu, bunların yalnızca bir tanesi Müslüman iken geriye kalan 14 hanenin ise Hristiyan olarak kaydedildiğini belirtmektedir.⁸⁵⁸ Hammer, 1715'te yarımadanın ele geçirilmesinin ardından Venedik döneminde Hristiyanlığı kabulle birlikte "sarıklarını bırakmayan" Müslüman mürtedlerin serdar Ali Paşa tarafından Mizistre'de idam edildiklerini kaydetmiştir. Ancak *Raşid Tarihi*'ndeki kayda göre bunların idam edilmesinin diğer ahaliyi de ürküteceği düşünülerek bir süre için istimalet politikasının izlenmesinin daha uygun olacağına karar verildiği ve bunların katledilmesi işinin serdar Ali Paşa'ya havale edildiği belirtilmiştir.⁸⁵⁹ bu konudaki çıkmazı Venediklilerin kayıtları sayesinde açıklığa kavuşturmak mümkündür. Venedik arşiv belgelerinde Venedik hâkimiyeti döneminde Hristiyanlığı kabul eden Türklerle alakalı bilgiler mevcuttur. Venedik belgelerinde Venedik idaresinde Mora'ya iskân edilen göçmenlere geniş arazilerin verilmesinin yerlilerin tepkisine neden olduğundan bahsedilirken bu yerlilerin arasında Osmanlılar bölgeden ayrıldıktan sonra Mora'da kalarak Hristiyanlığı kabul eden Müslümanların da bulunduğu belirtilmektedir. Malliaris'e göre bunlar Mora'da toprak sahibi olan Osmanlı memurlarının torunlarıydı.⁸⁶⁰ İşte Osmanlı kayıtlarında geçen bu "mürted Müslümanların" eski Osmanlılar veya bunların soyundan gelenler olduğunu kabul etmek en makul seçim olarak görünmektedir.

⁸⁵⁸ BOA, D.MKF.d., n.28143, s.62, 67; Bees, "Modon", s.398; Kayapınar-Kılıç, "Venedik Egemenliğinden Osmanlı Fethine Bir Deniz Üssü Olarak Modon", s.542.

⁸⁵⁹ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.VII, s.174; Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.II, s.947.

⁸⁶⁰ Malliaris, "Population Exchange and Integration of Immigrant Communities in the Venetian Morea, 1687-1715", s.100.

SONUÇ

Eski dönemlerden beri doğu-batı arasındaki ticaret yolları üzerinde bulunması nedeniyle stratejik öneme sahip olan Mora Yarımadası'na 1387 yılı civarında başlayan Osmanlı ilgisi, 1460 yılında II. Mehmed'in düzenlediği seferle Venedik'e tabi olan birkaç kale haricinde yarımada'nın fethedilmesiyle sonuçlanmıştır. 1540 yılında yapılan antlaşma ile Venedik'in kontrolündeki kaleler de Osmanlı hâkimiyetine alınmış ve Mora'da tam Osmanlı egemenliği başlamıştır. 150 yıla yakın bir süre Osmanlı hâkimiyetinde kalan Mora, 1685-1690 yılları arasındaki savaşlar neticesinde Venedik egemenliğine girmiştir. Otuz yıl kadar süren Venedik hâkimiyeti, yarımada'nın 1715'te Osmanlılar tarafından tekrar fethedilmesiyle nihayet bulmuştur.

İdari açıdan 16. yüzyılda iki ayrı sancak bulunan Mora'nın ikinci fetihten sonra da aynı şekilde iki sancak olarak teşkilatlandırıldığı tespit edilmiştir. Ancak 16. yüzyılda iki ayrı eyalete bağlı olan bu sancakların 17. yüzyıl ortalarında olduğu gibi Mora Eyaleti adıyla tek bir eyalet altında birleştirildiği, ayrıca iki sancağın idaresinin de tek bir idareci tarafından yürütüldüğü görülmüştür. Tahrir defterlerindeki verilere göre 1715 yılında Mora'daki köylerin üçte bire yakın bir kısmı terk edilmiş durumdaydı. Burada Osmanlı fethinin ardından yarımada'ya tekrar Osmanlı hüviyeti kazandırmak amacıyla çalışmalara başlandığı ortaya çıkarılmıştır. Bu yöndeki politikanın ilk adımı olarak da yarımada Venediklilerin kontrolüne girdiğinde bölgeden ayrılan Müslüman ve gayrimüslim Moralıların tekrar iskânının sağlanması şeklinde uygulandığı belirlenmiştir. Aynı politikanın devamı niteliğinde Mora'da harap hale düşen camilerin de tekrar ayağa kaldırıldığı ve Mora'nın tekrar Türk-İslam kimliğine kavuşturulmasının amaçlandığı anlaşılmıştır. Bu maksatla Mora'nın bütün kaza ve nahiye merkezlerinde en az bir caminin tekrar kullanıma sokulduğu tespit edilmiştir.

Osmanlıların Mora'da Müslüman iskânına yönelik çalışmalarının olumlu sonuçlar vermiştir. Venedik döneminde yarımada'da neredeyse yok olan Müslüman sayısının hem yapılan iskânlar hem de kalelere yerleştirilen askerler vasıtasıyla hızla arttığı görülmektedir. Mora'daki Müslümanların aynı zamanda iktisadi faaliyetlere de katıldıkları, mukataalarla ilgili mültezim kayıtlarından anlaşılmıştır. Zaman içerisinde bu kişilerden bir kısmının, ellerindeki iktisadi gücün de tesiriyle Mora'nın önde gelen aileleri olarak ön plana çıktıkları ve adeta birer hanedan oluşturdukları görülmüştür. Örneğin bu hususta Hotmanzade ailesi mensuplarının ticaret ve tarım faaliyetleriyle bilinen yarımada'nın kuzeybatısındaki Balyabadra ve Gastun'da mültezim olarak ön plana çıktıkları görülmüştür. Aile mensupları iktisadi müteşebbislik

yanında devlet nazarında gördükleri itibarın neticesi olarak voyvodalık gibi idari görevlere de tayin edilmiştir. Hotmanzade ailesi söz konusu bu özelliğini Mora'nın Osmanlı hakimiyetinden çıktığı 19. yüzyılın başlarına dek sürdürmüş, bölgenin önemli bir ayan ailesi olmuştur.

Osmanlı Devleti, stratejik konumu nedeniyle Mora'nın savunması için de özel önem göstermiştir. Yarımada'nın fethinden sonra Osmanlıların Mora'daki önemli kalelere hatırı sayılır miktarlarda muhafız birlikleri bıraktığı ve yarımada'nın güvenliğini bu şekilde sağlamaya çalıştıkları tespit edilmiştir. Bu amaçla kalelerde görevli olarak tayin edilen askerlere timar tahsis edilmiştir. Ancak zaman zaman yapılan yoklamalarla kalelerdeki muhafızların bir kısmının görevlerini bırakarak kalelerdeki güvenliği zafiyete düşürdükleri görülerek gerekli tedbirler alınmış ve Mora'daki hâkimiyetin sağlamlaştırılmasına çalışılmıştır.

Doğu-batı arasındaki ticaret yolu üzerinde bulunan Mora'da sanayi ve ticaretin oldukça gelişmiş olduğu görülmüştür. Mukataa olarak işletilen Mora limanlarının gümrük gelirleri kazaların toplam mukataa gelirlerin içerisinde önemli bir oranı oluşturmaktadır. Mora'nın Anabolu, Gördüs, Vostiça, Holomiç, Balyabadra, Meton, Anavarin, Arkadya, Benefşe, Kalamata ve Koron gibi kıyı yerleşimlerinde gümrük gelirleri önem taşımaktadır. Mora'da ticaretin gelişmiş olduğunu gösteren bir diğer unsur da bac-ı bazar, panayır ve tahmis gibi mukataaların mevcudiyetidir. Bunların yanı sıra bazı kazalarda esir pazarının da bulunması, Mora'nın ticaretteki aracı rolünü en iyi şekilde özetlemektedir.

Mora'da sanayi de gelişmiş durumdadır. Yarımada'da şemhane, boyahane, sırhane, debbağhane, sabunhane gibi mukataaların varlığı, bölge ekonomisinin yalnızca tarım ve gümrük gelirlerine bağlı olmadığını göstermiştir.

Mora'daki en önemli gelir kaynakları mukataa olarak işletilmektedir. Mora'da en çok geliri olan mukataa olarak Termiş tuzlası (500 bin akçe) dikkat çekmektedir. Yarımada'da tuz kadar önemli bir diğer gelir kaynağını ise ipekçilikle ilgili olan mizan-ı harir mukataası (400 bin akçe) oluşturmaktadır. Bu iki mukataa dışında Balyabadra'daki palamut ağaçları (200 bin akçe) ile Anabolu'daki zeytin ağaçları (150 bin akçe) ile ilgili mukataalar da yüksek gelire sahiptir. Mora'da balıkçılığın da önemli gelir kaynaklarından olduğu, çok sayıda dalyan ve şikar-ı mahi mukataası olması vasıtasıyla tespit edilmiştir. Mora'nın en önemli ihraç maddelerinden olan zeytinyağından da 200 bin akçeden fazla gelir elde edilmektedir.

Mora'da en önemli iktisadi faaliyeti tarımsal üretim oluşturmaktadır. Tahrir defterlerindeki veriler bölgede buğday, arpa, çavdar, yulaf, darı, burçak, bakla, nohud, mercimek gibi hububat üretiminin yanında bağ ve bahçecilik faaliyetinin de önemli geçim kaynaklarından olduğunu göstermiştir.

Mora'da küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin yaygın olduğu tespit edilmiştir. 600 bine yakın küçükbaş hayvan bulunan bölgede küçükbaş hayvanlardan doğrudan ve dolaylı olarak tahsil edilen vergiler önemi haizdir. Küçükbaş hayvancılığın yanı sıra bölgede domuz da yetiştirilmektedir. Yarımada arıcılıktan da önemli miktarda vergi tahsil edilmektedir.

Devlet açısından yüksek gelir elde edilen iktisadi faaliyetlerin köylünün refahına etki etmediği, tam aksine tahsil edilen vergilerin fazla olması nedeniyle köylünün yalnızca hayatını idame ettirecek kadar kazanç sağladığı tespit edilmiştir. Burada Rum tebaanın yalnızca devlete karşı vergi ödemekle yükümlü olmadığını belirtmek gerekir. Rumlar dinen bağlı oldukları patrikhaneye ve patrikhanenin görevlendirdiği kimselere de birtakım vergiler ödemekteydi.

Mora'daki nüfusun çoğunluğunu tabii olarak Rumlar oluşturmaktadır. 1716 yılı başlarında Mora'da muaflar da dahil olmak üzere 45 bin civarında hane olduğu tespit edilmiştir. Bölgede Venedik döneminde yapılan detaylı sayımlar doğrultusunda hane katsayısının 4 civarında olduğu düşünüldüğünde Mora'da tahmini olarak 200 bin civarında bir nüfusun olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde Yahudilerin sayısının ise 500-600 arasında olduğunu kabul edebiliriz. 1715 yılındaki fethin ardından tahrir defterlerine göre sayısı bin haneye yakın olan Mora'daki Müslüman hanelerin, yarımada'daki genel nüfusa oranının %2-3 civarında olduğu anlaşılmaktadır. Ancak defterlerde büyük kısmı “nev-müslim” olarak kaydedilen bu hanelerin aslında “mürted Müslüman” oldukları, yani Mora'da Venedik hâkimiyetinde Hıristiyanlığı kabul edip Osmanlı fethinden sonra tekrar İslam'a döndükleri ortaya konulmuştur. Bununla birlikte Müslüman nüfusun ilerleyen süreçte bölgedeki askerler ile diğer görevlilerin göç yoluyla daha da arttığını söylemek mümkündür.

Bu çalışmayla, 1715 yılındaki fethin ardından Osmanlı topraklarına tekrar dahil edilen Mora Yarımadası'ndaki idari ve iktisadi duruma dair tespitler yapılmış, ayrıca Mora'daki demografik yapının süreç içerisinde ne şekilde değiştiği Osmanlı arşiv belgeleri sayesinde detaylı bir şekilde incelenmiştir. Çalışmayla birlikte 18. yüzyılda yeniden fethedilen bir bölgede Osmanlı hâkimiyetinin hangi unsurlarla tesis edildiğine dair bulgular ortaya konulmuştur. Çalışmanın en önemli katkıları kuşkusuz Osmanlıların “İslam serhaddi” olarak nitelediği, günümüzde Türkiye sınırlarının dışında kalan bir coğrafyada Osmanlı hakimiyetinin hususiyetlerine dair detaylı bilgiler içermesi ve Türkiye'de oldukça az sayıda olan Mora'daki Osmanlı hâkimiyetine dair literatüre yeni bilgiler kazandırmış olmasıdır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, A.DVNSDVE.d., n.16/4, 18/6.

BOA, A.DVNSMHM.d., n.87, 93, 123, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 136, 137, 138, 139, 140, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155.

BOA, A.DVNSNMH.d, n.6.

BOA, A.RSK.d., n.1512, 1551.

BOA, A.DVNSAHK.MR.d, n.3, 4, 5.

BOA, AE.SAMD.III., 7/567; 12/1090; 17/1614; 24/2305; 35/3306; 39/3819; 39/3820; 40/3938; 43/4288; 79/7989; 81/8183; 89/8909; 95/9389; 111/10945; 111/10949; 111/10951; 114/11229; 117/11526; 122/11981; 122/12010; 128/12600; 130/12708; 131/12881; 132/12945; 135/13161; 135/13225; 139/13522; 140/13612; 151/14885; 152/14931; 154/15102; 163/15985; 182/17669; 183/17759; 207/19994; 222/21410.

BOA, AE.SMHD.I., 9/641; 10/655; 24/1415; 54/3306; 62/3968; 63/4050; 63/4062; 63/4063; 63/4067; 63/4068; 63/4069; 63/4070; 63/4071; 63/4072; 63/4073; 64/4114; 69/4509; 75/4947; 77/5084; 85/5752; 86/5806; 94/6503; 94/6537; 98/6840; 104/7395; 115/8280; 116/8397; 116/8401; 125/9131; 141/10492; 141/10493; 195/15291; 234/18816; 250/20398; 254/20717; 260/21124; 262/21288; 264/21392.

BOA, C.ADL., 69/4151; 93/5580.

BOA, C.AS., 55/2578; 465/19383; 486/20308.

BOA, C.BLD., 108/5371.

BOA, C.DH., 69/3406; 71/3539; 133/6610; 138/6893; 143/7112; 145/7228; 152/7575; 154/7671; 222/11068; 288/14358; 342/17074.

BOA, C.EV., 309/15711; 365/18504; 558/28163; 622/31364.

BOA, C.MF., 12/582; 134/6684.

BOA, C.ML., 42/1904; 228/9513; 282/11560; 307/12527; 308/12587; 412/16841; 455/18432; 493/20052; 595/24512; 618/25496; 668/27396; 677/27800; 713/29104.

BOA, D.AMH.d., n.24724.

BOA, D.BŞM.d., n.1288; 1750; 3185; 3766; 3998; 40925; 40927; 40997.

BOA, D.BŞM.MHF., 19/52.

BOA, D.BŞM.MRM.d., n.17307; 17308; 17309; 17315.

BOA, D.CMH.d., n.26278.

BOA, D.KKL.d., n.32874; 32898; 32909; 32913; 32914.

BOA, D.MKF.d. n.28143; 28196; 28633; 29241; 29247; 29315; 29569.

BOA, D.PYM.d., n.35245.

BOA, HAT, 120/4888-B.

BOA, İE.AS., 63/5687.

BOA, İE.EV., 55/6102; 57/6241; 71/7661.

BOA, İE.HAT., 4/341.

BOA, İE.ML., 116/11028; 116/11029.

BOA, KK.d., n.60/1; 523; 2614; 2618; 2855; 4979.

BOA, MAD.d., n.93; 561; 563; 901; 1360; 1851; 2733; 4821; 7383.

BOA, MFB 878; 935; 959.

BOA, TK.GM.d., n.143, 145, 146, 313, 315.

BOA, TSMA.d., n.734; 5246; 8003; 9578; 9772; 10057.

BOA, TSMA.e., 322/45; 395/22.

BOA, TT.d., n.390; 894.

Telif Eserler

18. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi: Merkez ve Taşra Bürokrasisi, 16 Numaralı Tahvil Defteri (Çeviri yazı-Görüntü), Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569), c.I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1998.

Adıyeke, N.-Adıyeke, A. N., “Girit’in ‘Hakk ve Adl ile Cediden Tahriri’: 1705 Yılında Girit’te Yapılan Tahrirler ve Düzenlemeler”, *Belleten*, c. LXXXIV, sayı 299, 2020, s.203-242.

Afyoncu, E., “İbrahim Müteferrika”, *DİA*, c.XXI, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s.324-327.

Ahmed Resmi Efendi, *Hamiletü’l-Kübera*, haz. Ahmet Nezihi Turan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000.

Akdağ, M., *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celali İsyanları”*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Akgündüz, A., *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, c.II, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.

Akgündüz, A., *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, c.XI, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2016.

Akgündüz, A., *Şeriyeye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, c.I-II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.

Aktepe, M. M., “Damad İbrahim Paşa, Nevşehirli”, *DİA*, c.VIII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s.441-443.

- Alexander, J. C., *Brigandage and Public Order in the Morea, 1685-1806*, Athens 1985.
- Altuğ, U., *II. Murad Dönemine Ait Tahrir Defterlerinin Yayına Hazırlanması ve Bu Malzemeye Göre Tımar Sistemi, Demografi, Yerleşme ve Topoğrafya Üzerinde Araştırmalar*, Gazi Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara 2010.
- Andrews, K., *Castles of the Morea*, The American School of Classical Studies at Athens, Princeton-New Jersey 2006.
- Anonim *Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- Arbel, B., “Venice’s Maritime Empire in the Early Modern Period”, *A Companion to Venetian History, 1400-1797*, ed. Eric R. Dursteler, Brill, Leiden-Boston 2013, s.125-253.
- Arık, F. Ş., “Osmanlılar’da Kadılık Müessesesi-1”, *OTAM*, sayı 8, Ankara 1997, s.1-71.
- Arısoy, İ.A.-Michalopoulos, D., “Mora Türklerinin Sosyokültürel Yapısı Üzerine Notlar (17-19. Yüzyıllar)”, 9. *Balkan Tarihi Kongresi (9. Uluslararası Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi Bildirileri)*, ed. Mehmet Yavuz Erler, Samsun 2016, s.289-316.
- Aşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi: Tevarih-i Al-i Osman*, haz. Kemal Yavuz-M.A. Yekta Saraç, İstanbul 2010.
- Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. A. Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- Ayn Ali Efendi, *Osmanlı Kanunları ve Devlet Teşkilatı*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021.
- Ayverdi, İ., *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2010.
- Ayyıldız, B., *Osmanlı-Venedik Ticari ve Diplomatik İlişkileri (1453-1571)*, Ankara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012.
- Babinger, F., *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, çev. Dost Körpe, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Balta, E., “Evidence for Viniculture from the Ottoman Tax Registers: 15th to 17th Century”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 5, İstanbul 2001, s.1-12.
- Balta, E., “Olive Cultivation in the Ottoman Peloponnese”, *ç. Population and Agricultural Production in Ottoman Morea*, The ISIS Press, İstanbul 2015, s.211-225.
- Balta, E., “Settlements and Population in the Morea (1645)”, *ç. Population and Agricultural Production in Ottoman Morea*, The ISIS Press, İstanbul 2015, s.13-25.
- Balta, E., “The Testimony of the Ottoman Tax Registers on Viticulture and Wine-Production in the Peloponnese (15h-18th c.)”, *ç. Population and Agricultural Production in Ottoman Morea*, The ISIS Press, İstanbul 2015, s.115-122.
- Balta, E., “Viticulture in the Kaza of Tripolitsa (16th-18th c.)”, *ç. Population and Agricultural Production in Ottoman Morea*, The ISIS Press, İstanbul 2015, s.167-210.
- Balta, E., *Population and Agricultural Production in Ottoman Morea*, The ISIS Press, İstanbul 2015.
- Barkan, Ö. L., “‘Tarihi Demografi’ Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, c.X, İstanbul 1953, s.1-26.

- Barkan, Ö. L., “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, *Vakıflar Dergisi*, sayı 2, Ankara 1942, s.279-389.
- Barkan, Ö. L., “Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma”, *IV. Türk Tarih Kongresi, (Tebliğler)*, TTK Yayınları, Ankara 1948, s.290-294.
- Barkan, Ö. L., “Timar”, *İA*, c.XII/1, MEB Yayınevi, Eskişehir 1997, s.286-333.
- Barkan, Ö. L., “Türkiye’de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c.II, sayı 1 ve 2, İstanbul 1940-41, s.20-59; 214-247.
- Başar, F., *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, TTK Yayınları, Ankara 1997.
- Başarır, Ö., “Osmanlı Morası’nda İdari-Mali Düzeni Yeniden Yapılandırma Girişimleri Çerçevesinde Reaya ve Yönetim (1788-1829)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.39, sayı 68, 2020, s.280-330.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2010.
- Bayrak, M., *1821 Mora İsyanı ve Yunanistan’ın Bağımsızlığı*, Anadolu Üniversitesi Doktora Tezi, Eskişehir 1999.
- Bees, N. A., “Mora”, *İA*, c.VIII, MEB Yayınevi, Eskişehir 1997, s.413-427.
- Bees, N., “Modon”, *İA*, c.VIII, MEB Yayınevi, Eskişehir 1997, s.397-402.
- Beldiceanu, N., *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti’nde Timar*, çev. Mehmed Ali Kılıçbay, Teori Yayınları, İstanbul 1985.
- Beldiceanu-Steinherr, I., “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunun İncelenmesinde Tahrir Defterlerinin Önemi”, *XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (Ankara, 4-8 Ekim 1999)*, III. Cilt III. Kısım, TTK Yayınları, Ankara 2002, s.1315-1319.
- Berki, A. H., “Dalyan-Voli (Tasarruf Hukuku Bakımından)”, *Adalet Dergisi*, yıl 56, sayı 3, Ankara? 1965, s.273-279.
- Bostan, İ., “Kahve”, *DİA*, c.XXIV, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s.202-205.
- Bostan, İ., “Preveze Deniz Zaferi ve Sonrasında Akdeniz Dünyası”, *Türk Denizcilik Tarihi*, c.I, ed. İdris Bostan-Salih Özbaran, Deniz Basımevi, İstanbul 2009, s.173-183.
- Breüning, H. J., *Breüning Seyahatnamesi: Doğu Ülkelerine Yolculuk; İstanbul 1579*, çev. Selma Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2020.
- Celal-zade Mustafa, *Selim-name*, haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Cezar, Y., *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, Ankara 1986.
- Chalkokondyles, L., *The Histories*, vol.II, çev. Anthony Kaldellis, Harvard University Press, Massachusetts 2014.
- Cook, M.A., *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, Oxford University Press, Londra 1972.

- Çağatay, N., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *AÜDTCF Dergisi*, c.V, sayı 5, Ankara 1947, s.483-511.
- Çakar, E., “Kanuni Sultan Süleyman Kanun-namesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun İdari Taksimatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.12, sayı 1, Elazığ 2002, s.261-282.
- Çakır, B., *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.
- Darling, L. T., *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk: Osmanlı İmparatorluğu’nda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi, 1560-1600*, çev. Adnan Tonguç, Alfa Yayınları, İstanbul 2019.
- Darling, L., “Historicizing the Ottoman *Timar* System: Identities of *Timar*-Holders, 14th to 17th Centuries”, *Turkish Historical Review*, 8, 2017, s.145-173.
- David, G., “Osmanlı Orduları ve Savaş, 1453-1603”, *Türkiye Tarihi 1453-1603*, ed. Suraiya Faroqhi-Kate Fleet, çev. Bülent Üçpınar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s.345-395.
- Davies, S., “Pylos Regional Archaeological Project, Part VI: Administration and Settlement in Venetian Navarino”, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, vol.73, n.1, 2004, s.59-120.
- Davies, S., “Tithe-Collection in the Venetian Peloponnese 1696-1705”, *The Annual of the British School at Athens*, vol.89, 1994, s.443-455.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat*, haz. Abdülkadir Özcan, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- Değerli, A., “Turahanzade Ömer ve Oğlu Hasan Bey’in Tırhala Sancağındaki Vakıfları (1484-1881)”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 26, Denizli 2017, s.12-31.
- Demircioğlu, H., *Roma Tarihi, I. cilt: Cumhuriyet, I. kısım: Menşe’lerden Akdeniz Havzasında Hâkimiyet Kurulmasına Kadar*, TTK Yayınları, Ankara 2019.
- Doğan, G., “*Venediklü ile Dahi Sulh Oluna*”: 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik İlişkileri, İletişim Yayınevi, İstanbul 2017.
- Doukas, M., *Tarih: Anadolu ve Rumeli (1326-1462)*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
- Emecen, F. M., “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkam-ı Miri, Ahkam-ı Kuyud-ı Mühimme ve Ahkam-ı Şikâyet”, *TALİD*, c.III/5, İstanbul 2005, s.107-139.
- Emecen, F. M., *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- Emecen, F., “Turahan Bey”, *DİA*, c.XLI, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s.405-407.
- Emerson, J., *History of the Modern Greece: From Its Conquest by the Romans B.C. 146, to the Present Time*, vol.I, London 1830.
- Ercan, Y., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Belleten*, c.LV, sayı 213, Ankara 1991, s.371-392.
- Ergenç, Ö., *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- Erhat, A., *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.

- Erkal, M., "Cizye", *DİA*, c.VIII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s.42-45.
- Ertaş, M. Y., *Mora'nın Fethinde Osmanlı Sefer Organizasyonu (1714-1716)*, Marmara Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- Ertaş, M. Y., *Sultanın Ordusu: 1715 Mora Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.8/1, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.
- Fedakar, C., "Mora İsyanı (1770)", *Tarihin Peşinde Bir Ömür: Abdülkadir Özcan'a Armağan*, haz. H.Alan-Ö.İşbilir-Z.Aycibin-M.A.Kılıç, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s.587-604.
- Ferraro, J. M., *Venice: History of the Floating City*, Cambridge University Press, New York 2012.
- Fine, J. V. A., *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, The University of Michigan Press, Michigan 1991.
- Genç, M., "İltizam", *DİA*, c.XXII, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s.154-158.
- Genç, M., "Mukataa", *DİA*, c.XXXI, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s.129-132.
- Göger, V.-Sarıkaya, H., "Mora'nın İstirdadına Dair Bir Kaynak Değerlendirmesi ve Nâdir'in *Vâkı'ât-ı Gazavât*'ı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 20, İstanbul 2009, s.1-32.
- Gök, İ., *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 numaralı 909-933/1503-1527 tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)*, Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.
- Gökbilgin, M. T., "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", *Belleten*, c.XX/78, Ankara 1956, s. 247-285.
- Gökbilgin, M. T., "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", *Belgeler*, c.V-VIII, sayı 9-12, Ankara 1972, s.1-152.
- Gökbilgin, T., "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri", *Belgeler*, c.I, sayı 2, Ankara 1964, s.119-220.
- Göynüklü Ahmed Efendi, *Tarih-i Göynüklü (Osmanlı Tarihi 1123-1172/1711-1759) (İnceleme-Metin)*, haz. Songül Çolak-Metin Aydar, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.
- Göyünç, N., "Anadolu", *DİA*, c.III, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s.105-106.
- Göyünç, N., "Hane Deyimi Hakkında", *İÜEF Tarih Dergisi*, sayı 32, İstanbul 1979, s.331-348.
- Göyünç, N., "Mora'da Osmanlı-Türk İnşa Faaliyetleri", *Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, I, İstanbul 1972, s.13-18.
- Göyünç, N., "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)", *Osmanlı*, c.VI, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.77-88.
- Göyünç, N., "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anadolu) ve Yapıları", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s.461-485.

- Göyünç, N., *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1969.
- Gregory, T., “Hexamilion”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol.II, ed. Alexander P. Kazdan vd., Oxford University Press, New York 1991, s.927-928.
- Gümüşçü, O., “The Ottoman *Tahrir Defters* as a Source for Historical Geography”, *Belleten*, c.LXXII, sayı 265, Ankara 2008, s.911-942.
- Günay, R., “Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkam Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 17, Isparta 2013, s.9-29.
- Gündoğdu, B., “A Boiling Cauldron of Conflicts and Cooperation: The Question of Two Distinct Societies During and After the Morea Rebellion of 1770”, *The International Journal of Turkish Studies*, vol.20, n.1-2, 2014, s.67-84.
- Gündoğdu, B., “The Question of Ottoman Ignorance before the Morea Rebellion of 1770: A Challenge to Widely Accepted Belief in the Light of New Ottoman Documents”, *Middle Eastern Studies*, vol.51, n.2, 2015, s.238-253.
- Gündoğdu, B., *Ottoman Constructions of the Morea Rebellion, 1770s: A Comprehensive Study of Ottoman Attitudes to the Greek Uprising*, University of Toronto Doktora Tezi, Toronto 2012.
- Hafız Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmua-i Tevarih*, haz. Fahri Ç. Derin-Vahid Çabuk, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985.
- Hammer-Purgstall, J. von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.II-III-VI-VII, çev. Mehmed Ata Bey, Sabah Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-beyan fi Kavanin-i Al-i Osman*, haz. Sevim İlgürel, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-tevarih*, c.III, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- Ince, G. E., *Urban Settlements in Hellas and Peloponnesos 800-1204*, University of London Doktora Tezi, London 2003.
- İbn Kemal (Kemalpaşazade), *Tevarih-i Al-i Osman (IV. Defter)*, haz. Koji Imazawa, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- İbn Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman VII. Defter (Tenkidli Transkripsiyon)*, haz. Şerafettin Turan, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- İbn Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman VIII. Defter (Transkripsiyon)*, haz. Ahmet Uğur, TTK Yayınları, Ankara 1997.
- İnalcık, H., “Çiftlik”, *DİA*, c.VIII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s.313-314.
- İnalcık, H., “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s.15-34.

- İnalcık, H., “Eyalet”, *DİA*, c.XI, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s.548-550.
- İnalcık, H., “Greeks in the Ottoman Economy and Finances, 1453-1500”, *To Hellenikon: Studies in Honour of Speros Vryonis, Jr*, ed. Jelisaveta Stanojevich Allen vd., New Rochelle-New York 1993, s.307-319.
- İnalcık, H., “İspence”, *DİA*, c.XXIII, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s.177.
- İnalcık, H., “Murad II”, *DİA*, c.XXXI, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s.164-172.
- İnalcık, H., “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, der. Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2015, s.443-472.
- İnalcık, H., “Osmanlılar'da Raiyyet Rüsümü”, *Belleten*, c.XXIII, sayı 92, Ankara 1959, s.575-608.
- İnalcık, H., “Şikâyet Hakkı: ‘Arz-i Hal ve ‘Arz-i Mahzarlar”, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, yay. haz. Muhittin Salih Eren, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005, s.49-71.
- İnalcık, H., *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK Yayınları, Ankara 1954.
- İnalcık, H., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, c.I, çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.
- İsazade, *İsa-zade Tarihi (Metin ve Tahlil)*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1996.
- İzzi Süleyman Efendi, *İzzi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1157-1165/1744-1752)*, haz. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.
- Jacoby, D., “Silk in Western Byzantium Before the Fourth Crusade”, *Byzantinische Zeitschrift*, 84 (2), 1992, s.452-500.
- Kaçan Erdoğan, M., “1701 Tarihli Osmanlı-Venedik Ahidnamesi”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.IV/1, Eskişehir 2003, s.63-75.
- Kaçan Erdoğan, M., *II. Viyana Kuşatması*, Marmara Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul 2001.
- Karaca, B., *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002.
- Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, çev. Konyalı İbrahim Hakkı, iç. *Osmanlı Tarihleri I*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949.
- Katib Çelebi, *Fezleke*, haz. Zeynep Aycibin, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016.
- Katip Çelebi, *Tuhfetü'l-kibar fî Esfari'l-bihar*, haz. İdris Bostan, TÜBA Yayınları Ankara 2018.
- Kayapınar, A., “Osmanlı Döneminde Mora'da Bir Sahil Şehri: Balya Badra/Patra (1460-1715), *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, cilt 1, sayı 1, 2015, s.67-93.
- Kayapınar, L., “Mora'da Tourkokratia'nın Kurulması (1387-1461)”, *XIV. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 9-13 Eylül 2002) Kongreye Sunulan Bildiriler*, c.II/1, TTK Yayınları, Ankara 2005, s.3-21.
- Kayapınar, L., “Osmanlı Kaynaklarına Göre Leondar ve Karitena'nın Demografik ve İdari Yapısı”, *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, c.2015-1, sayı 1, İzmir 2015, s.115-136.

- Kayapınar, L., “Teselya Bölgesinin Fatih Turahan Bey Ailesi ve XV.-XVI. Yüzyıllardaki Hayır Kurumları”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 10, 2005, s.183-196.
- Kayapınar, L., “Yunanistan’da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması (1361-1461)”, *Türkler*, c.IX, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.187-195.
- Kayapınar, L., *Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*, Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1999.
- Kayapınar, L.-Kılıç, A., “Venedik Egemenliğinden Osmanlı Fethine Bir Deniz Üssü Olarak Modon”, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı*, c.I, ed. Hatice Oruç-Muhammed Ceyhan, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s.521-560.
- Kaytaz, F., *Behiştî Tarihi (791-907 / 1389-1502) (Giriş, Metin, Dizin)*, Marmara Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul 2011.
- Kemal Paşaoğlu Şemsüddin Ahmed İbn-i Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman (II. Defter)*, yay. haz. Şerafettin Turan, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- Kılıç, O., *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997.
- Kılıç, R., “Osmanlı Devleti’nde Gülşeni Tarikatı (Genel Bir Yaklaşım Denemesi)”, *OTAM*, sayı 15, 2004, s.209-226.
- Kılıç, Ş. (çev. ve not.), *Bizans Kısa Kronikleri (Chronica Byzantina Breviora): Osmanlı Tarihinin Bizanslı Tanıkları*, İthaki Yayınları, İstanbul 2013.
- Kırlıdökme Mollaoğlu, F., *Laonikos Chalkokondyles’in Kroniği ve Değerlendirilmesi (V.-VII. Bölümler)*, Ankara Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara 2005.
- Kiel, M., “Atina”, *DİA*, c.IV, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s.74-76.
- Kiel, M., “Balyabadra”, *DİA*, c.V, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s.42-43.
- Kiel, M., “Benefşe”, *DİA*, c.V, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s.434-436.
- Kiel, M., “Gördüs”, *DİA*, c.XIV, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s.154-156.
- Kiel, M., “Koron”, *DİA*, c.XXVI, TDV Yayınları, Ankara 2002, s.208-209.
- Kiel, M., “Mezistre”, *DİA*, c.XXIX, TDV Yayınları, Ankara 2004, s.545-546.
- Kiel, M., “Modon”, *DİA*, c.XXX, TDV Yayınları, İstanbul 2005, s.222-224.
- Kiel, M., “Tripoliçe”, *DİA*, c.XLI, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s.314-315.
- Kiel, M.-Alexander, J., “Mora”, *DİA*, c.XXX, TDV Yayınları, İstanbul 2005, s.280-285.
- Koç, Y., “Osmanlı’nın Kuruluş Problemi ve Tahrir Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Meseleleri Sempozyumu (Bildiriler)*, Bilecik Üniversitesi Yayınları, Bilecik 2011, s.98-121.
- Koç, Y., *XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağının İskan ve Nüfus Yapısı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

- Koder, J., “On the Slavic Immigration in the Byzantine Balkans”, *Migration Histories of the Medieval Afroeurasian Transition Zone: Aspects of Mobility between Africa, Asia and Europe, 300-1500 C.E.*, ed. Johannes Preiser Kapeller-Lucian Reinfandt-Yannis Stouraitis, Brill, Leiden-Boston 2020, s.81-100.
- Konur, H., “Sezai-yi Gülşeni”, *DİA*, c.XXXVII, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s.79-81.
- Kostantaras, D., “Christian Elites of the Peloponnese and the Ottoman State, 1715-1821”, *European History Quarterly*, 43 (4), 2013, s.628-656.
- Koyuncu, A., “Osmanlı Devleti’nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, sayı 16, 2014, s.35-87.
- Kritovulos, *İmrozlu Kritovulos’un Tarihi (1451-1467)*, çev. Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- Kunt, İ. M., *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.
- Kurat, A., “Bizans’ın Son ve Osmanlıların İlk Tarihçileri: Türklerin 1446’da Mora’yı Haraca Bağlamalarına Ait Bizans ve Osmanlı-Türk Kaynaklarında Verilen Malumatın Mukayesesi”, *Türkiyat Mecmuası*, c.III/35, İstanbul 1935, s.185-206.
- Kurt, Y., “1572 Tarihli Adana Mufassal Tahrir Defterine Göre Adana’nın Sosyo-Ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma”, *Belleten*, c.LIV, sayı 209, Ankara 1990, s.179-211.
- Kurt, Y., “1721 Tarihli Cebel-i Kozan Mufassal Tahrir Defteri”, *Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihi Devirleri ve Münasebetleri (II. Uluslararası Osmanlı Araştırmalarında Yeni Eğilimler Kongresi 12-14 Eylül 2017, Bakü)*, ed. Alaattin Aköz-Şahin Panahov-Doğan Yörük-Hüseyin Muşmal, Palet Yayınları, Konya 2018, s.291-302.
- Kurt, Y., “Osmanlı Toprak Yönetimi”, *Osmanlı*, c.III, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.59-65.
- Kurt, Y., “Sis (=Kozan) Sancağı Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı ve Değerlendirilmesi I”, *OTAM*, c.I, sayı 1, Ankara 1990, s.271-298.
- Kurt, Y., “Sis Sancağı (Kozan=Feke) Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı ve Değerlendirilmesi II”, *OTAM*, c.II, sayı 2, Ankara 1991, s.151-199.
- Kurt, Y., “TKGM Arşiv Belgelerine Göre Lale Devri Tahrirleri”, *2. Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi Bildiriler*, c.II, ed. Hatice Oruç-Mehmet Yıldırım-Songül Kadioğlu, TKGM Yayınları, Ankara 2019, s.1221-1230.
- Kurt, Y., *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara 1992.
- Lanza, F. F., “1500’de Türklerin Modon’u Kuşatması ve İşgali”, çev. Özlem Kumrular, iç. *Türkler ve Deniz*, ed. Özlem Kumrular, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s.201-229.
- Levi-Provençal, E. (Donzel, E. van), “Moors”, *EI*, vol.VII, Brill, Leiden 1993, s.235-236.
- Lock, P., *The Franks in the Aegean*, Routledge, Oxon-New York 2013.

- Longnon, J., "The Frankish States in the Greece, 1204-1311", *A History of the Crusades*, vol.II (The Later Crusades 1189-1311), ed. Robert Lee Wolff-Harry W. Hazard, University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, s.235-274.
- Lowry, H. W., *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi, 1461-1583*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1981.
- Madden, T. F., *Enrico Dandolo and the Rise of Venice*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 2007.
- Malliaris, Alexis, "Population Exchange and Integration of Immigrant Communities in the Venetian Morea (1687-1715)", *Between Venice and Istanbul: Colonial Landscapes in Early Modern Greece*, ed. Siriol Davies-Jack L. Davis, American School of Classical Studies at Athens, Atina 2007, s.97-109.
- Mehmed Hakim Efendi, *Hakim Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1756)*, c.I, haz. Tahir Güngör, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.
- Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nüma*, c.I, haz. Faik Reşit Unat-Mehmed Altay Köymen, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, c.I-II-V, haz. Nuri Akbayan, akt. Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- Miller, W., "The Venetian Revival in Greece, 1684-1718", *The English Historical Review*, vol.35, n.139, Oxford 1920, s.343-366.
- Miller, W., *The Latins in the Levant: A History of Frankish Greece (1204-1566)*, London 1908.
- Molnar, F. M., "Venedik Kaynaklarında Karlofça Antlaşması: Diplomasi ve Tören", *Türkler*, c.IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.783-791.
- Mommsen, T. E., "The Venetians in Athens and the Destruction of the Parthenon in 1687", *American Journal of Archeology*, vol.45, n.4, 1941, s.544-556.
- Motraye, A. de la, *A. de la Motraye's Travels Through Europe, Asia and Into Part of Africa*, vol.1, London 1723.
- Mumcu, A., *Divan-ı Hümayun*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2020.
- Mustafa Kesbi, *İbrenüma-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, haz. Ahmet Öğreten, TTK Yayınları, Ankara 2002.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-vukû'ât: Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV*, haz. Yılmaz Kurt, Birleşik Yayınevi, Ankara 2008.
- Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, c.II, çev. İsmail Erünsal, ??
- Nagata, Y., "Greek Rebellion of 1770 in the Morea Peninsula: Some Remarks Through the Turkish Historical Sources", *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, n.46, Tokyo 1988, s.85-101.
- Nagata, Y., *Muhsin-zade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi*, Akademi Kitabevi, İzmir 1999.
- Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, c.IV, haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara 2014.

- Nedkoff, B. C., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Cizye (Baş Vergisi)”, çev. Şinasi Altundağ, *Belleten*, c.VIII, sayı 32, Ankara 1944, s.599-652.
- Nicol, D. M., *Bizans’ın Son Yüzyılları 1261-1453*, çev. Bilge Umar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- Oral, Ö., “Korfu’dan Atina’ya: Francesco Morosini’nin Mora Seferi’ne Dair Bir Günlük”, *Türk-İtalyan Müşterek Harp Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, yay. haz. Gültekin Yıldız-Serkan Osmanlıoğlu, Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020, s.133-149.
- Orbay, K., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tarımsal Üretkenlik Üzerine Tetkikat ve Notlar”, *Belleten*, c.LXXXI, sayı 292, Ankara 2017, s.787-856.
- Orhonlu, C.-Göyünç, N., “Has”, *DİA*, c.XVI, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s.268-270.
- Orhonlu, C., *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbend Teşkilatı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1990.
- Oruç bin Adil, *Oruç Beğ Tarihi*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014.
- Oruç, H., “1468/9 Tahririne Göre Bosna Sancağı Timarları”, *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, sayı 67, 2018, s.263-297.
- Oruç, H., “Belgrade According to the 1741 Dated Tahrir Defter on the Smederevo Sanjak”, *Belgrade, 1521-1867*, ed. Srdan Rudic-Selim Aslantaş, The Institute of History Belgrade&Yunus Emre Enstitüsü, Turkish Cultural Centre Belgrade, Belgrade 2018, s.193-257.
- Oruç, H., “Christian Sipahis in the Bosnian Sandjak (15th Century)”, *Archivum Ottomanicum*, sayı 26, 2010, s.5-16.
- Ostrogorsky, G., *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 2015.
- Örenç, A. F., *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2011.
- Öz, M., “Tahrir”, *DİA*, c.XXXIX, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s.425-429.
- Öz, M., *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Özdemir, Ş., “Kıyı Nöbeti: Osmanlı Devleti’nin Akdeniz’de Kıyı Koruması”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.XXIII, sayı 1 İzmir 2008, s.187-210.
- Özkaya, Y., *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- Pakalın, M. Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.II-III, MEB Yayınevi, İstanbul 2004.
- Palmer, A., *Osmanlı İmparatorluğu’nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak, Alfa Yayınları, İstanbul 2014.
- Pamuk, Ş., *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- Parlatır, İ., *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2011.
- Parveva, S., “Agrarian Land and Harvest in South-West Peloponnese in the Early 18th Century”, *iç. Village, Town and People in the Ottoman Balkans 16th-mid-19th Century*, The ISIS Press, İstanbul 2009, s.61-110.

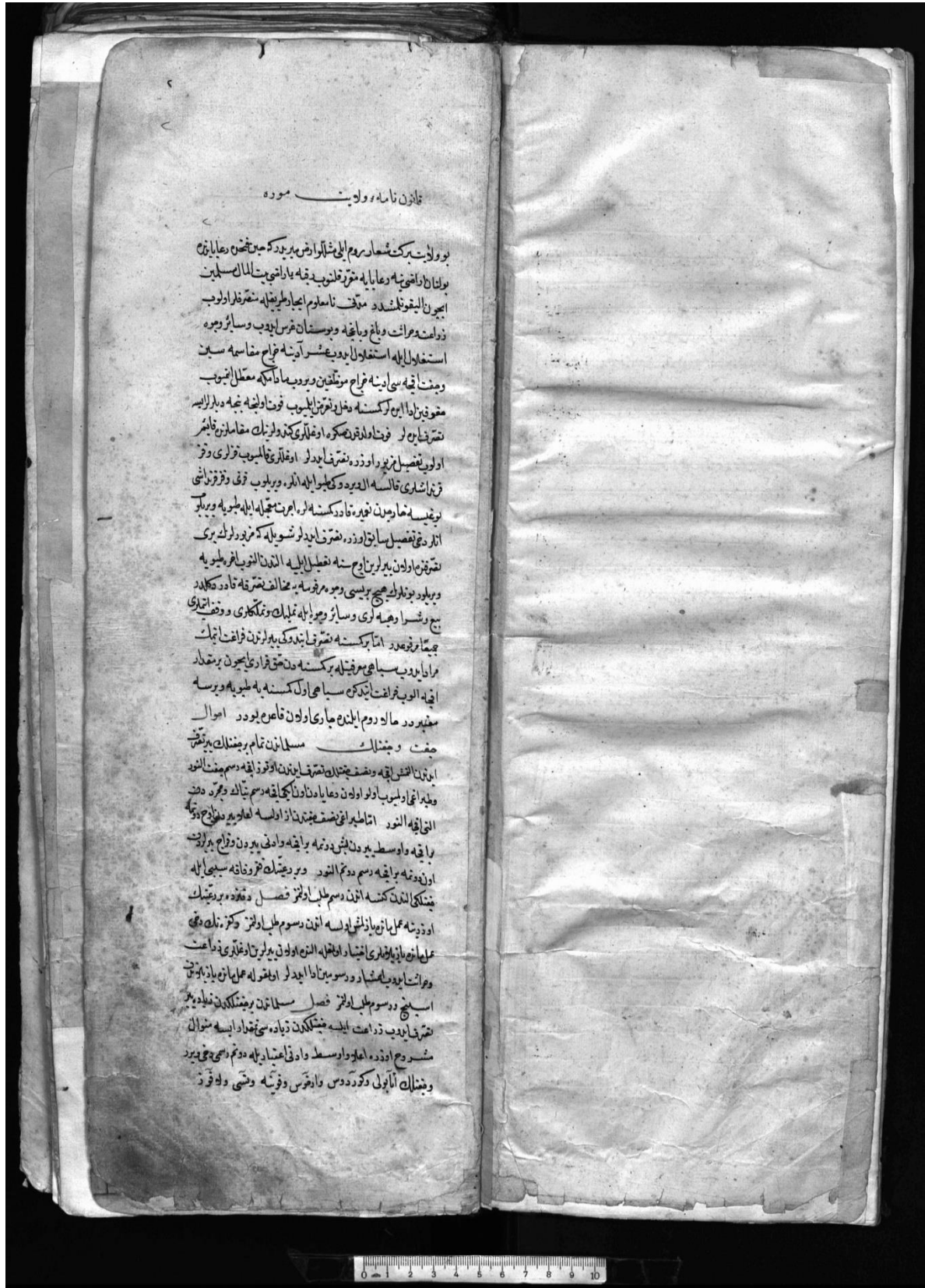
- Parveva, S., “Agrarian Surplus and Agrarian Strategies in the Village Micro-Economy in the South-west Peloponnese in the Early Eighteenth Century”, *Ottoman Rural Societies and Economies (Halcyon Days in Crete, A Symposium Held in Rethymno 13-15 January 2012)*, ed. Elias Kolovos, Crete Universtiy Press, Rethymno 2015, s.65-94.
- Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, c.I, haz. Yavuz Senemoğlu, ??.
- Ramsay T., “Mediaeval Fortresses of the North-Western Peloponnesus”, *The Annual of the British School at Athens*, vol.13, 1906/1907, s.268-281.
- Ranke, L. von, “Die Venezianer in Morea 1685-1715”, *Historisch-politische Zeitschrift*, vol.2, Berlin 1833-36, s.405-502.
- Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid*, c.I-II-III, haz. Abdülkadir Özcan-Yunus Uğur-Baki Çakır-Ahmet Zeki İzgöer, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.
- Runciman, S., *Bir Gezginin Alfabeti: Bölük Pörçük Anılar*, çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- Runciman, S., *Haçlı Seferleri Tarihi*, c.III, çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 2019.
- Sakaoğlu, N., *Bu Mülkün Kadın Sultanları: Valide Sultanlar, Hatunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Sarıkaya, H.-Göger, V., “Mora’nın Yeniden Fethine Dair Osmanlıların Hazırladıkları Fetihname (1715)”, *İÜEF Tarih Dergisi*, sayı 67, İstanbul 2018, s.101-124.
- Savvides, A., “Mora”, *EI*, vol.7, Brill, Leiden-New York 1993, s.236-238.
- Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, c.I, haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Ankara 1990.
- Setton, K. M., *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, The American Philosophical Society, Philadelphia 1991.
- Sevinç, T., “17. Yüzyıl Sonlarında Başarısız Bir Sefer Girişimi: 1695 Mora Seferi”, *History Studies*, c.II, sayı 3, 2010, s.285-306.
- Sfrancis, Y., *İstanbul’un Fethinin Bizanslı Son Tanığı: Yorgios Sfrancis’in Anıları -Chronicon Minus-*, çev. ve not. Levent Kayapınar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2021.
- Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname: İnceleme-Metin (1106-1133/1695-1721)*, haz. Mehmet Topal, TÜBA Yayınları, Ankara 2018.
- Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, c.I, İstanbul 1928.
- Sofyalı Ali Çavuş, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi: Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak Tasarruf Sistemi’nin Hukuki ve Mali Müeyyede ve Mükellefiyetleri*, haz. Midhat Sertoğlu, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992.
- Sonyel, S. R., “Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora’daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?”, *Belleten*, c.LXII, sayı 233, Ankara 1998, s.107-120.
- Subhi Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi, Sami ve Şakir Tarihleri ile Birlikte 1730-1744 (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Mesut Aydın, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.
- Süleyman Penah Efendi, *Mora İhtilali (1770)*, haz. Abdullah Zararsız, Akçağ Yayınları, Ankara 2017.

- Şahin, İ., “Sancak”, *DİA*, c.XXXVI, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s.97-99.
- Şahin, İ., “Timar Sistemi Hakkında Bir Risale”, *İÜEF Tarih Dergisi*, sayı 32, İstanbul 1979, s.905-1047.
- Şakiroğlu, M. H., “1503 Tarihli Türk-Venedik Andlaşması”, *VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara/11-15 Ekim 1976)*, c.III, TTK Yayınları, Ankara 1983, s.1559-1569.
- Şakiroğlu, M. H., “Cezayir-i Bahr-i Sefid”, *DİA*, c.VII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s.500-501.
- Şakul, K., *II. Viyana Kuşatması: Yedi Başlı Ejderin Fendi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.
- Şimşir, N., “Ahkam Defterleri’nin Tarihi Kıymeti ve 107 No’lu Ahkam Defteri’ndeki İzmir ile İlgili Hükümler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.IX, sayı 1, İzmir 1994, s.357-390.
- Tabak, F., “Akdeniz’in Sonbaharı (1560-1860)”, *Akdeniz Dünyası: Düşünce, Tarih, Görünüm*, ed. Kudret Emiroğlu-Oktay Özel-Eyüp Özveren-Süha Ünsal, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.57-78.
- Theunissen, H. P. A., “Ottoman-Venetian Diplomatic: The ‘Ahdnames, The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents”, *EJOS*, I, 1998.
- Topping, P., “Post-Classical Documents”, *The Minnesota Messenia Expedition, Reconstruction a Bronze Age Regional Environment*, ed. William McDonald-George R. Papp, The University of Minnesota Press, St. Paul 1972, s.64-80.
- Topping, P., “Venice’s Last Imperial Venture”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol.120, n.3, 1976, s.159-165.
- Tuğluca, M., *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, TTK Yayınları, Ankara 2016.
- Turan, Ş., “Bayezid II”, *DİA*, c.V, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s.234-238.
- Turan, Ş., *Türkiye-İtalya İlişkileri I: Selçuklular’dan Bizans’ın Sona Erişine*, Metis Yayınları, İstanbul 1990.
- Tursun Bey, *Tarih-i Ebü’l-feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1977.
- Tüzün Varol, M., *Mora Yarımadası’ndaki Kaleiçi Camiler ve Mescitler*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2019.
- Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1988.
- Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Tarihi*, c.II-III/1-IV/1, TTK Yayınları, Ankara 2011.
- Ünal, M. A., *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2010.
- Ünal, M. A., *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- Üçok, C., “Osmanlı Devleti Teşkilatından Tımarlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c.I/sayı 4, 1944, s.525-551; c.II/sayı 1, 1944, s.73-95.
- Üngün, S., “Vahid Mahtûmî ve Mora Fetih-Namesi”, *İÜEF Tarih Dergisi*, cilt XV/sayı 20, İstanbul 1965, s.101-116.

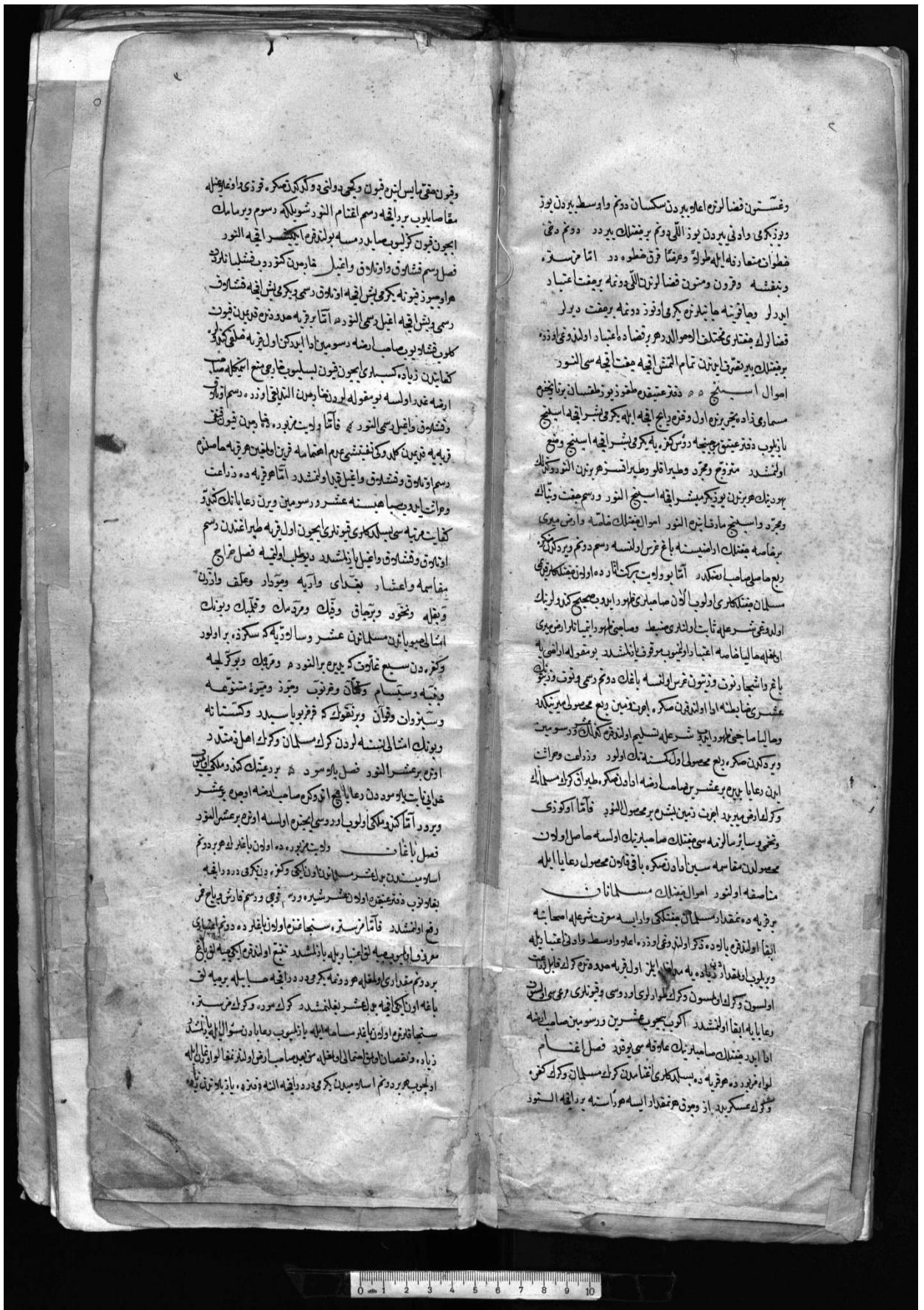
- Üngün, S., “Vahid Mahtûmî ve Mora Fetih-Namesi”, *İÜEF Tarih Dergisi*, cilt XVI/sayı 21, İstanbul 1966, s.63-76.
- Üngün, S., “Vahid Mahtûmî ve Mora Fetih-Namesi”, *İÜEF Tarih Dergisi*, cilt XVII/sayı 22, İstanbul 1967, s.169-180.
- Villehardouin G.& Valenciennes, H. de, *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*, çev. Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- Wagstaff, M., “Family Size in the Peloponnese (Southern Greece) in 1700”, *Journal of Family History*, vol.26 n.3, 2001, s.337-349.
- Wagstaff, M., “Legacies in the Landscape: The Vostizza District, c.1460-1715”, *Imperial Lineages and Legacies in the Eastern Mediterranean: Recording the Imprint of Roman, Byzantine and Ottoman Rule*, ed. Rhoads Murphey, Routledge, Oxon-New York 2017, s.197-209.
- Wagstaff, M., “War and Settlement Desertion in the Morea, 1685-1830”, *Transactions of the Institute of British Geographers*, vol.3, n.3, (*Settlement and Conflict in the Mediterranean World*) 1978, s.295-308.
- Wagstaff, M.-Frangakis-Syrett, E., “The Port of Balyabadra in the Second Ottoman Period, Economy, Demography and Settlements (1700-1830)”, *Revue du monde musulman et de la Méditerranée, Les Balkans à l'époque ottomane*, n.66, 1992, s.79-94.
- Wittek, P., “The Castle of Violets: From Greek ‘Monemvasia’ to Turkish ‘Menekshe’”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, vol.20, n.1/3 1957, s.601-613.
- Yediyıldız, B., *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- Yıldız, H., “Göynüklü Bir Tarih Yazıcısı: Şikk-ı Sani Defterdarı ve Hazine-i Birun Katibi Ahmed bin Mahmud Efendi”, *BAİBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, c.XIX/sayı 3, Bolu 2019, s.843-863.
- Yılmaz, F., *XVI. Yüzyılda Edremit Kazası*, Ege Üniversitesi Doktora Tezi, İzmir 1995.
- Yinanç, R.-Elibüyük, M., *Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983.
- Yoğurtçuoğlu, A., *Rum İsyanı ve Yunanistan Devletinin Kuruluşu (1821-1830)*, Gazi Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999.
- Yörük, D., “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslim Nüfus”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 17, 2007, s.625-652.
- Zarinebaf, F., “Soldiers into Tax-Farmers and Reaya into Sharecroppers: The Ottoman Morea in the Early Modern Period”, *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece: The Southwestern Morea in the 18th Century*, s.9-47.
- Zarinebaf, F.-Bennet, J.-Davis, J. L. (ed.), *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece: The Southwestern Morea in the 18th Century*, American School of Classical Studies at Athens, Atina 2005.
- Zinkeisen, J. W., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c.I-II-IV-V, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.

EKLER

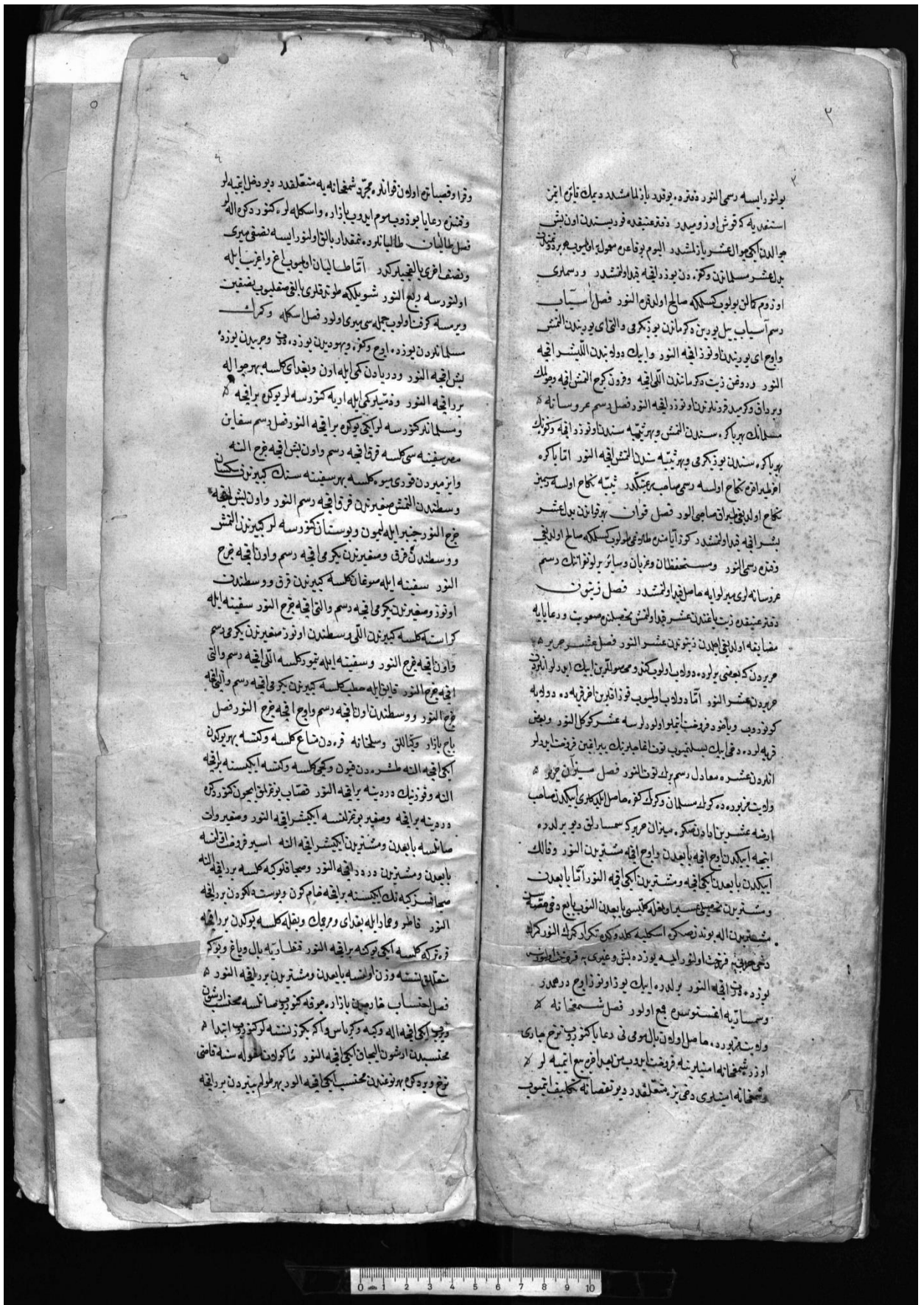
Ek 1-1715 Tarihli Mora Vilayet Kanunnamesi Orijinal Metin (BOA, TK.GM.d., n.145, vr.2a).

1715 Tarihli Mora Vilayet Kanunnamesi Orijinal Metin (BOA, TK.GM.d., n.145, vr.2b-3a)

1715 Tarihli Mora Vilayet Kanunnamesi Orijinal Metin (BOA, TK.GM.d., n.145, vr.3b-4a)

Ek 2-1715 Tarihli Mora Vilayet Kanunnamesi Transkripsiyon

(vr.2a)

Kânûnnâme-i Vilâyet-i Mora

Bu vilâyet-i bereket-şî'âr Rumili misillü 'arz-ı mîrîdir ki hîn-i fethde re'âyâ yedinde bulunan arâzî yine re'âyâyâ mukarrer kılınub rakabe-i arâzî beytü'l-mâl-i Müslimîn için alıkonulmuşdur. Müddeti nâ-ma'lûm îcâr tarîkiyle mutasarrıflar olub zirâ'at ve harâset ve bağ ve bağçe ve bostan gars idüb ve sâ'ir vücûh-ı istiğlâl ile istiğlâl idüb 'öşr adına harâc-ı mukâsesinin ve çift akçesi adına harâc-ı muvazzafın verüb mâdâm ki mu'attal etmeyüb hukûkun edâ ideler kimesne dahl ve ta'arruz eylemeyüb fevt olunca nice dilerler ise tasarruf ideler. Fevt olduktan sonra oğulları kendülerinin makâmlarında kâ'im olub tafsîl-i mezbûr üzere tasarruf iderler. Oğulları kalmayub kızları ve kız karındaşları kalsa el virdüğü tapu ile ânlara virilüb kızı ve kız karındaşı yoğ ise hâricden ta'mîre kâdir kimesnelere ücret-i mu'accele ile tapuya virilüb ânlar dahi tafsîl-i sâbık üzere tasarruf iderler. Şöyle ki mezbûrların biri tasarrufunda olan yerlerin üç sene ta'til eyleye elinden alınub âhere tapuya virilür bunların hiç birisi vücûh-ı merkûmeye muhâlif tasarrufa kâdir değildir. Bey' ü şîrâ ve hîbeleri ve sâ'ir vücûh ile temlîk ve temellükleri ve vakfetmeleri cemî'an merfû'dur. Ammâ bir kimesne tasarruf itdüğü yerlerinden ferâgat itmek murâd idüb sipâhî ma'rifetiyle bir kimesneden hakk-ı karârı için bir mikdâr akçe alub ferâgat etdikde sipâhî ol kimesneye tapuya verse mu'teberdir. Hâlen Rumili'nde cârî olan kâ'ide budur.

Ahvâl-i çift ve çiftlik Müslimân'dan tamâm bir çiftlik yer tasarruf idenden altmış akçe ve nisf çiftlik tasarruf idenden otuz akçe resm-i çift alınur ve toprağı olmayub evlü olan re'âyâdan on iki akçe resm-i bennâk ve mücerreden altı akçe alınur. Ammâ toprağı nisf çiftten az olsa a'lâ yerden üç dönüme bir akçe ve evsat yerden beş dönüme bir akçe ve ednâ yerden ve kıraç yerlerden on dönüme bir akçe resm-i dönüm alınur. Ve bir ra'yyetin fakr ü fâka sebebi ile çiftliği elinden gitse ândan resm taleb olunmaz.

Fasl defterde bir ra'yyetin üzerine 'amel-mânde yazılmış olsa ândan rûsûm taleb olunmaz ve keferenin dahi 'amel-mânde yazılanları ihtiyâr olmağla elinde olan yerlerin oğulları zirâ'at ve harâset idüb a'şâr ve rûsûmun edâ iderler. Ol makûle 'amel-mânde yazılandan ispenç ve rûsûm taleb olunmaz.

Fasl Müslimân'dan bir çiftlikden ziyâde yer tasarruf idüb zirâ'at eylese çiftlikden ziyâdesi ne mikdâr ise minvâl-i meşrûh üzere a'lâ ve evsat ve ednâ i'tibâriyle dönüm resmi dahi verir ve çiftlik Anabolu ve Gördüs ve Arhos ve Fonya ve Nisi ve Lafoz (vr.2b) ve Gastun kazâlarında a'lâ yerden seksen dönüm ve evsat yerden yüz ve yüz yirmi ve ednâ yerden yüz elli dönüm bir çiftlik yerdir dönüm dahi hatavât-ı müte'ârifeye ile tûlan ve 'arzan kırk hatvedir ammâ Mizistre

ve Benefşe ve Koron ve Meton kazâlarından elli dönüme bir çift i'tibâr iderler ve Cakonya câniblerinde yirmi otuz dönüme bir çift derler kazâların çiftleri muhtelifü'l-ahvâldir her bir kazâda i'tibâr olunduğu üzere bir çiftlik yer tasarruf idenden tamâm altmış akçe çift akçesi alınur.

Ahvâl-i İспенç Defter-i atıkde dokuz yüz doksan bir tarihinde Mismarizade⁸⁶¹ tahririnde ol vaktde rayic akçe ile yirmi beşer akçe ispenç yazılıb defter-i 'atık mücebince ru'ûs-ı kefereye yirmi beşer akçe ispenç vaz' olunmuşdur. Mütezevvic ve mücerred ve topraklu ve topraksız her birinden alınur ve keزالik Yahudi'nin her birinden yüz yirmişer akçe ispenç alınur ve resm-i çift ve bennâk ve mücerred ve ispenç mart ayında alınur.

Ahvâl-i çiftlik-i hâssa ve arz-ı miri Bir hâssa çiftlik arâzisine bağ gars olursa resm-i dönüm verdikden sonra rub'-ı hâsılı sâhib-i arzındır, ammâ bu vilâyet-i bereket-âsârda olan çiftlikler kadîmî Müslimân çiftlikleri olup el-ân sâhibleri zuhûr idüb sahîh kendülerinin olduğu şer'le sâbit olanları zabt ve sâhibi zuhûr itmeyenler arz-ı mîrî olmağla hâliyyen hâssa i'tibâr olunmayub mevkûf yazılmışdır. Bu makûle arâziye bağ ve eşcâr-ı tut ve zeytun gars olursa bağın dönüm resmi ve tut ve zeytunun 'öşrü zâbitine edâ olundukdan sonra ücret-i zemîn rub' mahsûlü mîrînidir. Ve hâliyyen sâhibi zuhûr idüb şer'le teslîm olundukda kezâlik 'öşr ve rûsûmun verdikden sonra rub' mahsûlü ol kimesnenin olur ve zirâ'at ve harâset iden re'âyâ yedide bir 'öşrün sâhib-i arza edâdan sonra toprak gerek Müslimân'ın ve gerek arz-ı mîrîdir ücret-i zemîn beşde bir mahsûl alınur. Fe-emmâ öküzü ve tohmu ve sâ'ir malzemesi çiftlik sâhiblerinin olsa hâsıl olan mahsûlden mukâsemesin edâdan sonra bâkî kalan mahsûl re'âyâ ile münâsafa olunur.

Ahvâl-i çiftlik-i Müslimânân Bir karyede ne mikdâr Müslimân çiftliği vâr ise ma'rifet-i şer'le ashâbına ibkâ olundukda bâlâda zikr olunduğu üzere a'lâ ve evsat ve edna i'tibâriyle virilüb ol mikdârdan ziyâdeye müdâhale eylemez ol karye hudûdunda gerek kâbil-i zirâ'at olsun ve gerek olmasun ve gerek davarları örüsü ve koyunları mer'ası olsun re'âyâyâ ibkâ olunmuşdur eküb biçüb 'öşrün ve rûsûmun sâhib-i arza edâ eder çiftlik sâhiblerinin 'alâkâsı yokdur.

Fasl-ı ağnâm Livâ-i mezbûrda her karyede besledikleri ağnâmdan gerek Müslimân ve gerek kefereler ve gerek 'askerîdir az ve çok her ne mikdâr ise her re'sine birer akçe alınur. (vr.3a) Ve koyun hakkı mayıs ayında koyun ve keçi dölünü dökdükden sonra kuzu ve oğlağıyla ma'an sayılıb birer akçe resm-i ağnâm alınur. Şöyle ki rûsûm virmemek için koyun gizleyüb saydırmasa bulundukda ikişer akçe alınur.

Fasl-ı resm-i kışlak ve otlak ve ağıl Hâricden getürüb kışlayanlardan her üç yüz koyuna yirmi beş akçe otlak resmi ve yirmi beş akçe kışlak resmi ve beş akçe ağıl resmi alınur. Ammâ bir

⁸⁶¹ 1583 yılında yapılan tahrirde atıf yapılmaktadır.

karye hudûdunda kadîmden koyun gelüb kışlayub sâhib-i arza rûsûmun edâ ederken ol karye halkı kendülere kifâyetden ziyâde kesbleri için koyun besleyüb hârici men‘ etmekle sâhib-i arza gadr olsa bu makûlelerden hâricden alındığı üzere resm-i otlak ve kışlak ve ağıl resmi alınur. Fe-emmâ vilâyet-i mezbûrede hâricden koyun kangı karyeye kadîmden geldiği tefîşi ‘adem-i ihtimâma karîn olmağın her karye hâsılinda resm-i otlak ve kışlak ve ağıl kayd olunmuşdur. Ammâ her karyede zirâ‘at ve harâset idüb sipâhîsine ‘öşr ve rûsûmun viren re‘âyânın kendüye kifâyet mertebesi besledikleri koyunları için ol karye toprağından resm-i otlak ve kışlak ve ağıl yazılmışdır deyu taleb olunmaya.

Fasl-ı harâc-ı mukâseme ve a‘şâr Buğday ve arpa ve çavdar ve ‘alef ve erzen ve bakla ve nohud ve burçak ve fiğ ve mürdümek ve filimek ve bunun emsâli hubûbâtıdan Müsliman’dan ‘öşr ve salâriye ki sekizde bir olur ve kefereden sub‘-i gallât ki yedide bir alınur ve mercimek ve böğrölce ve penbe ve sisam ve kettân ve harnub ve ceviz ve mîve-i mütenevvi‘a ve sebzevât ve kovan ve برنقوک ki kırmızı boyasıdır ve kestâne ve bunun emsâli nesnelerden gerek Müslimân ve gerek ehl-i zimmetden onda bir ‘öşr alınur.

Fasl-ı palamud Bir ra‘iyyetin mülkü olmayub hüda-yı nâbit palamuddan re‘âyâ cem‘ etdükte sâhib-i arza üçde bir ‘öşr virür ammâ kendü mülkü olub örüsü içinde olsa onda bir ‘öşr alınur.

Fasl-ı bâğât Vilâyet-i mezbûrede olan bağların her bir dönüm-i İslâmîsinden bedel-i ‘öşr Müslimân’dan on iki ve kefereden yirmi dörder akçe bağlanub defter-i ‘atıkde olan ‘öşr-i şire ve resm-i fuçı ve resm-i karış ve bâc-ı hamr ref‘ olunmuşdur. Fe-emmâ Mizistre sancağında olan bağlarda dönüm i‘tibârı ma‘rûf olmayub çapalık i‘tibârıyla yazılmışdır. Tettebbu‘ olundukda iki çapalık bağ bir dönüm mikdârı olmağla her dönüme yirmi dörder akçe hesâbıyla bir çapalık bağa on iki akçe bedel-i ‘öşr bağlanmışdır. Gerek Mora ve gerek Mizistre sancaklarında olan bağlar mesâha ile yazılmayub re‘âyâdan su‘âl ile yazılmışdır. Ziyâde ve noksân olmak ihtimâli olmağla min-ba‘d sâhib-i arz olanlar tamgalu urgan ile ölçüb her bir dönüm-i İslâmî’den yirmi dörder akçe alına defterde yazılardan ziyade (vr.3b) bulunur ise resmi alınur defterde yoktur yazılmamışdır demek fâ‘ide itmez, istifidye ki kuş üzümüdür defter-i ‘atıkde kurusundan on beş çuvaldan iki çuval ‘öşr yazılmışdır. El-yevm bu kâ‘ide ma‘mûlün bih olmayub her bir dönümünden bedel-i ‘öşr Müslimân’dan ve kefereden yüzer akçe kayd olunmuşdur. Ve resmleri üzüm kemâlin bulub kesilmeğe sâlih oldukda alınur.

Fasl-ı âsiyâb Resm-i âsiyâb yıl yürüyen değirmenden yüz yirmi ve altı ay yürüyenden altmış ve üç ay yürüyenden otuz akçe alınur ve ipek dolabından ellişer akçe alınur ve revgan-ı zeyt değirmeninden elli akçe ve furun-ı kireç altmış akçe ve çölmek ve bardak ve kiremid furunlarından otuzar akçe alınur.

Fasl-ı resm-i ‘arûsâne Müslimân’ın beher bâkiresinden altmış ve beher seyyibesinden otuzar akçe ve keferenin beher bakiresinden yüz yirmi ve beher seyyibesinden altmış akçe alınur. Ammâ bâkire aher toprakda nikâh olsa resmi sâhib-i ra‘iyyetindir. Seyyibe nikâh olsa resmin nikâh olduğu toprak sâhibi alır.

Fasl-ı kovan Beher kovandan bedel-i ‘öşr beşer akçe kayd olunmuşdur güz eyyâmında dalağı dolub kesilmeğe sâlih olduğu vakitte resmi alınur. Ve müstahfızân ve ‘azabân ve sâ’ir yerlü neferâtının resm-i ‘arûsâneleri mîrlivâya hâsıl kayd olunmuşdur.

Fasl-ı zeytun Defter-i ‘atıkde zeyt yağından ‘öşr kayd olunmuş tahsîlinde su‘ûbet ve re‘âyâya muzâyaka olduğu ecilden zeytundan ‘öşr alınur.

Fasl-ı ‘öşr-i harîr Harîrden ki bazı yerlerde dolab olub kendü mahsûllerin ipek iderler ânlardan harîrden ‘öşr alınur. Ammâ dolab olmayub kozakların âher karyede dolaba götürüb veyâhûd fûrûht etmelü olurlarsa ‘öşr-i güğül alınur. Ve ba‘zı karyelerde dahi ipek beslenmeyüb tut ağaçlarının yaprağın fûrûht iderler ânlardan ‘öşre mu‘âdil resm-i berg-i tut alınur.

Fasl-ı mîzân-ı harîr Vilâyet-i mezbûrede gerek Müslimân ve gerek keferiye hâsıl eyledikleri ipekden sâhib-i arza ‘öşrün edâdan sonra mîzân-ı harîr ki simsârlık deyu bir lodra ince ipekden üç akçe bâyi‘den ve üç akçe müşterîden alınur ve kalın ipekden bâyi‘den iki akçe ve müşterîden iki akçe alınur ammâ bâyi‘den ve müşterîden tahsîli ‘asîr olmağla küllîsi bâyi‘den alınub bâyi‘ dahi hissesin müşterîden ala bundan sonra iskeleye geldükde tekrâr gümrük alınur gümrük dahi harbîye fûrûht olunur ise yüzde beş ve gayriye fûrûht olunursa yüzde dört akçe alınur. Bir lodra ipek yüz otuz üç dirhemdir ve simsâriye ağustosda cem‘ olur.

Fasl-ı şem‘hâne Vilâyet-i mezbûrda hâsıl olan balmumunu re‘âyâ götürüb narh-ı cârî üzere şem‘hâne emînlerine fûrûht idüb min-ba‘d âhere bey‘ etmeyeler ve şem‘hâne emînleri dahi bize müte‘allıktır deyu noksâna teklîf etmeyüb (vr.4a) ve kurâ ve kasabâtda olan kovanlara mücerred şem‘hâneye müte‘allıktır deyu dahl etmeyeler vaktinde re‘âyâ bozub mum idüb bâzâra ve iskelelere getürdükde alalar.

Fasl-ı dalyan Dalyanlarda ne mikdâr balık avlanur ise nısfı mîrî ve nısf-ı âheri balıkçılarıdır. Ammâ dalyan olmayub ağ ve ıgrib ile avlanursa rub‘ alınur. Şöyle ki tuttukları balığı saklayub nısfın vermese girift olub cümlesi mîrî olur.

Fasl-ı iskele ve gümrük Müslimânlardan yüzde üç ve keferiye ve Yahudi‘den yüzde dört ve harbîden yüzde beş akçe alınur ve deryâdan gemi ile un ve buğday gelse beher çuvala birer akçe alınur ve zimmîler gemi ile arpa getürseler yükde bir akçe ve Müslimânlar getürseler iki yükde bir akçe alınur.

Fasl-ı resm-i sefâyin Mısır sefînesi gelse kırk akçe resm ve on beş akçe harc alına ve İzmir‘den kuru meyve gelse beher sefînesinin kebîrinden seksen vasatından altmış sagîrinden kırk akçe

resm alınur. Ve on beş akçe harc alınur çenber ile limon ve bostan getürseler kebîrinden altmış ve vasatından kırk ve sagîrinden yirmi akçe resm ve on akçe harc alınur. Sefîne ile soğan gelse kebîrinden kırk ve vasatından otuz ve sagîrinden yirmi akçe resm ve altı akçe harc alınur. Sefîne ile kereste gelse kebîrinden elli vasatından otuz sagîrinden yirmi resm ve on akçe harc alınur ve sefîne ile temür gelse elli akçe resm ve altı akçe harc alınur kayık ile hatab gelse kebîrinden yirmi akçe resm ve altı akçe harc alınur ve vasatından on akçe resm ve üç akçe harc alınur.

Fasl-ı bâc-ı bâzâr ve keyyâllık ve selhâne Karadan metâ' gelse ve gitse beher yükden iki akçe alına taşradan koyun ve keçi gelse ve gitse ikisine bir akçe alına ve kuzunun dördüne bir akçe alınur kassâb boğazlamak için getürdükde dördüne bir akçe ve sığır boğazlansa ikişer akçe alınur ve sığır ve at satılsa bâyi'den ve müşterîden ikişer akçe alına esir fûrûht olursa bâyi'den ve müşterîden dörder akçe alınur ve saçaklu kebe gelse birer akçe alına saçaksız kebenin ikisine bir akçe ham gön ve post-ı dilküden birer akçe alınur. Katır ve hammâr ile buğday ve mercimek ve bakla gelse yükden birer akçe kara tereke gelse iki yüküne bir akçe alınur kantâriye bal ve yağ ve buna mûte'allık nesne vezn olursa bâyi'den ve müşterîden birer akçe alınur.

Fasl-ı ihtisâb Hâricden bâzâra çuka getürüb satılsa muhtesib arşun verüb iki akçe ala ve kebe ve kirpas ve âna benzer nesneler getürüb ibtidâ muhtesibden arşun alıcak iki akçe alınur. Me'kûlât makûlesine kadı narh verdikde beher nev'inden muhtesib iki akçe alur beher tulum peynirden birer akçe (vr.4b) alınur ve hâricden kassâb gelüb koyun ve sığır boğazlasa kantar akçesi iki akçe alınur. Deryâdan kuru balık ve gayrı nesne gelse beher kantarına ikişer akçe alınur. Revgan-ı zeyt ve süd ölçüsün getürüb muhtesibe mühür basdırsalar iki akçe alınur. Ve ta'yîn olunan narhdan eksik satanlardan cerîme alınur. Ve muttasıl etmek işleyen etmekçilerden aylık deyu ikişer akçe alınur ve yük ile bâzâra gelen sebzevâtdan yükde bir mankur alınur ve bir kimesne satmak için arpa ve buğday getürse muhtesibden kile alub fûrûht olundukda ne mikdâr ise sekiz kilede bir akçe alınur. Bâzâra penbe gelüb fûrûht olursa bir buçuk vukıyyesine birer akçe alınur. Kettân ve kenevirin iki buçuk vukıyyesine birer akçe alınur.

Fasl-ı ahvâl-i tahmîs Bir vukıyye kahveden on akçe alınur ki dört akçesi mîrî ve iki akçesi ücret-i tahmîs ve dört akçesi döğücü ve kavurucunundur.

Fasl-ı arâzî-i kurâ Bir karyede gerek Müslimân ve gerek kefer ve re'âyâ tasarrufunda olub zirâ'at ve harâset olunan arâzîden ma'âdâ hâlî kalan arâzî yine ol karye toprağından ve bir mahalline sonradan bir mahalle konuşub bir ism-i âher ile mevsûm olsa hâric-ez-defter başka bir karye olmayub yine ol karyeye tâbi' bir mahalle olub hâric-ez-defter olmak olmaz. 'Öşr ve rûsûmların ol karye zâbitine verirler.

Ahvâl-i çeltük Defter-i 'atîkde cezîre-i mezbûrenin ba'zı yerinde çeltük ekilürmüş el-yevm harkları harâb ve işçileri perâkende olub mu'attal olmağla defter-i mîrîde tahrîr olunmadı. Sonra

harklar ma'mûr olup çeltük zer' olunursa tohmu mîrîden virilüb her ne hâsıl olur ise tohmu ifrâz olundukdan sonra nısfı mîrî ve nısf-ı âheri rencberâtındır. Mîrîden gayri kimesne çeltük ekmez ve denge gelen mîrî çeltükden denk hakkı alınmaz sâ'irlerinden onda bir alınur.

Ahvâl-i doğancıyân Defter-i 'atıkde vilâyet-i mezbûrede doğancı olmayub Kaytaszade tahrîrinde doğancı kayd olunmuş Mismarizade tahrîrinde ancak 'avârızdan mu'âfiyet ile esâmîleri üzerine doğancı işâreti olunub baştinelerinin 'öşr ve rüsûmun ve rüsûm-ı ra'ıyyetlerin sipâhîlerine vermek üzere kayd olunub el-yevm teftîş olundukda baştineleri bi'l-küllîye zâyî' ve sayyâdları ve yuvacıları mürd ve yuvaları muzmahil olmağla min-ba'd i'tibâr olunmayub sâ'ir re'âyâ gibi kayd olundu.

Ahvâl-i barutcuyân Defter-i 'atıkde ba'zı kurâ ve kasabâtta birkaç kefare kurbunda olan kal'alara ikişer ve üçer vukıyye barut vermek üzere 'avârızdan mu'âf kayd olunmuş cânib-i mîrîye ve nâssa mukırr olmağla min-ba'd ref' olunmuşdur.

Fasl-ı tapu-yı zemîn Bir ra'ıyyet fevt olup evlâd-ı zükûrundan kimesnesi kalmayub mîrî tapuya müstehak oldukda el verdiği tapu ile müteveffânın kızı veyâhûd (vr.5a) kız karındaşı tapu etmek murâd edindikde sipâhî ziyâde akçe taleb idüb re'âyâya muzâyaka olmağla tapuya müstehak olan yerlere tahammülüne göre hakk-ı karâr ne mikdâr akçe alınacağı ta'yîn ve defter-i cedîde kayd olunmak lâzım gelmeğın bu makûle müteveffânın yerlerinde re'âyâ bir sene eküb biçüb hasıl olan mahsûlden sub'-i gallâtı sipâhîye verdikden sonra re'âyâ alacak bir yıllık hâsıl ne mikdâr ise resm-i tapuyu sâhib-i arz olanlar ol mikdâr alub ziyâde taleb etmeyeler.

Fasl beher karyede ev ve ev yeri tapusu a'lâda altmış evsatdan kırk ednâdan yirmi akçe alınur.

Fasl bir ra'ıyyet celâ-yı vatan idüb yeri hâlî kalsa sâhib-i arz dilediği üzere tasarruf idüb ve âhere tapuya verir.

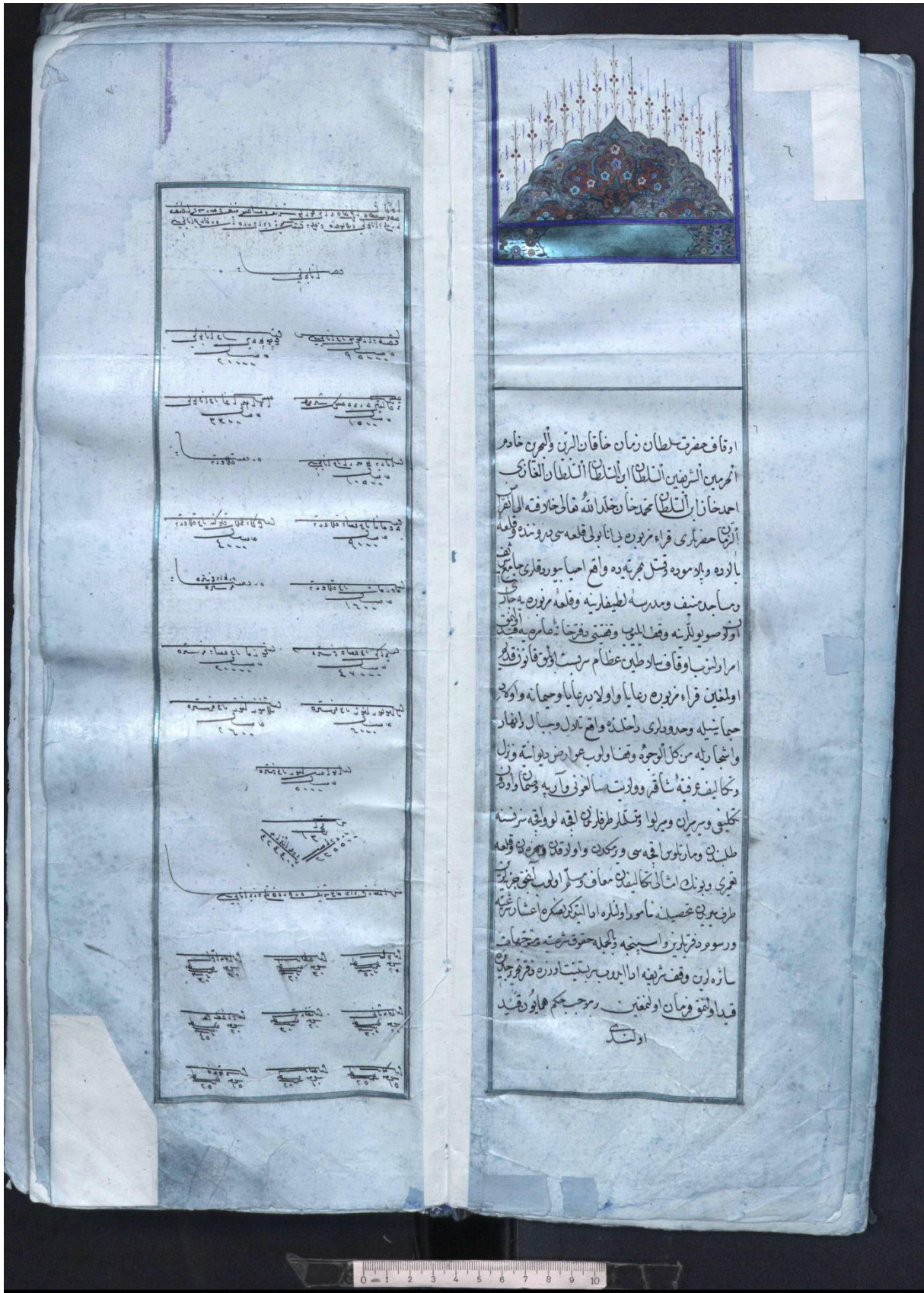
Fasl-ı mer'a Ehl-i karye öküzü maslahatıçün ve harman içün bir mikdâr yeri hâlî komak memnû' değildir. Ve davarları örüsü olan mer'a ekilmesi ve korunması memnû'dur.

Fasl-ı deştânî ve bâd-ı hevâ Bu ikisi birdir bir kimesnenin at ve katır ve öküzü ekine girse zararın tazmîn etdükden sonra davar başına beş değnek urub ve beş akçe alına inek girse dört buzağı girse bir koyun girse ikisine bir değnek urub bir akçe alınur.

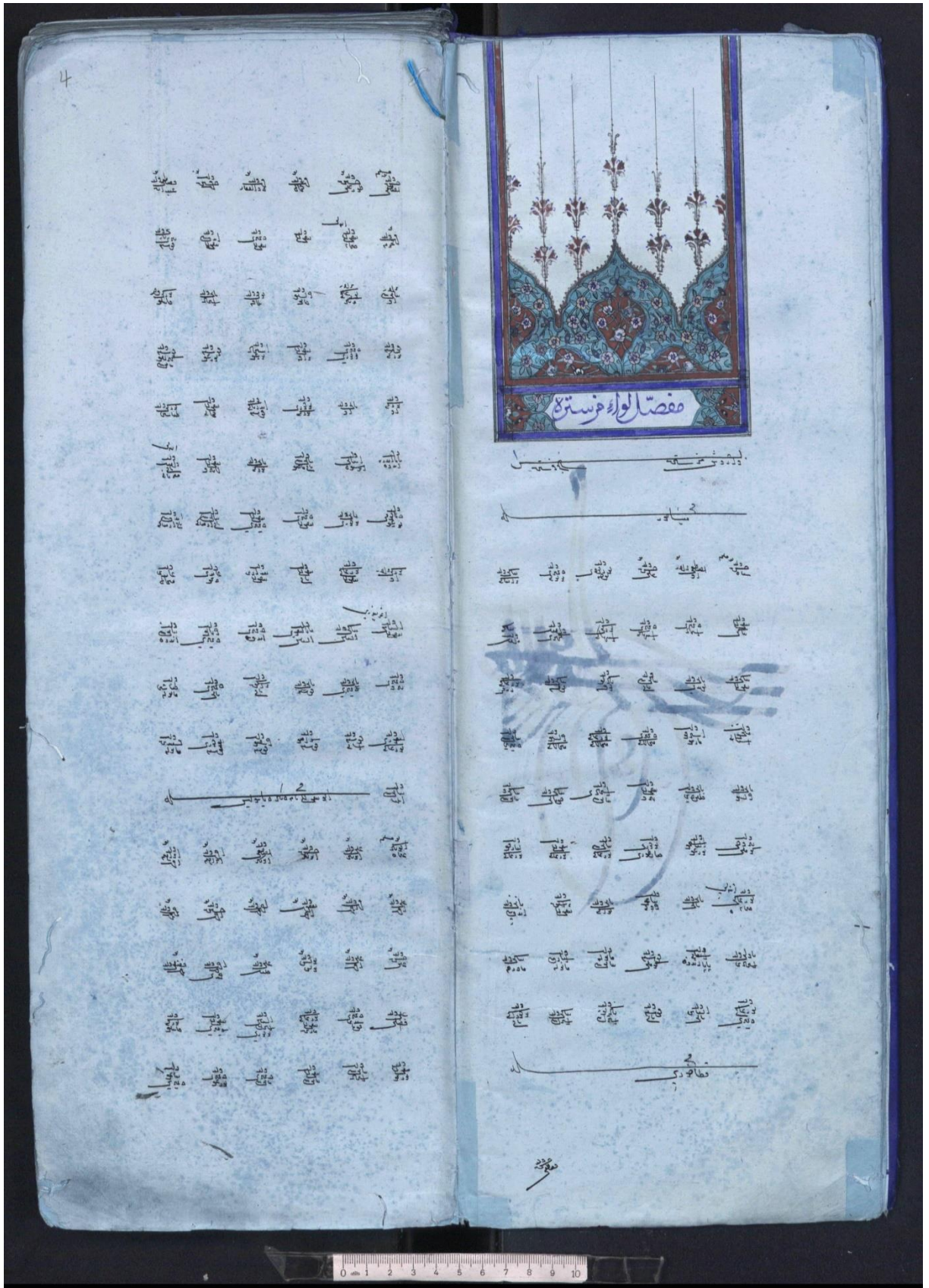
Fasl resm-i 'arûs ve cürm-i cinâyet ve ev tapusu ve ev yeri tapusu ve hâricden gelüb kışlar olursa tütün resmi ve deştânî bu cümlesine bâd-ı hevâ dirler.

Fasl bir ra'ıyyet hîn-i tahrîrde bir karyeye ra'ıyyet kayd olundukdan sonra *ol karyede zirâ'at idecek toprağım yokdur* deyu bir gayri karyeye gitse tahrîr olunduğu karyeye iskân ettirmek kanûn-ı kadîmdir. Tekrar tahrîr olunmadı ise sene mürûru mâni' değildir.

Ek 3-Mora'da Sultan Ahmed evkafına dair tahrir defterinin başında bulunan kayıt
(BOA, TK.GM.d., n.145, vr.6b-7a.).

Ek 4-Mizistre Sancağı mufassal tahrir defteri - BOA, TK.GM.d, n.143, vr.3b-4a.

Halen bi-‘avnillahi ta‘âlâ feth ü teshîri müyesser olan Mora cezîresi ahâlîsi iken düşmen-i dînin istîlâsından sonra zarûrî etrâfa perîşân olan gerek bilâd-ı selâse ta‘bîr olunur İstanbul ve Edirne ve Burusa ve gerek memâlik-i mahrûsemde vâkı‘ sâ‘ir şuhûr ve kasabât ve kurâda tavattun eyleyüb Moraviyyü’l-asl olanların mecmû‘u ehl ü ‘ıyâl ve evlâd ü ensâblarıyla yerlû yerinden kaldırılıb ‘umûmen evtân-ı kadîmeleri olan cezîre-i merkûmeye nakl ve iskân olunmaları mühim ve muktezî olub ve zikr olunan Moralılardan hîn-i istîlâda etrâfa perâkende ve el-yevm hayâtında bulunub bi’z-zât mevcûd olanlardan kadîmden cezîre-i mezbûrede mutasarrıf oldukları hâne ve emlâk her ne ise yedlerinde bulunan hücec ve temessükâtları ibrâz ve siz ki ser-‘asker-i müşârûn ileyh ve defterdâr-ı mûmâ ileyhsiz sizin ma‘rifetiniz ile huzûr-ı şer‘de i‘timâd-ı küllî hâsıl edeceğiniz mertebe tebeyyün-i ikâmeti ile isbâta kâdir olanlara emlâk ve arâzîleri ‘avâtıf-ı ‘aliyye-i mülûkâne ve ‘avârif-i seniyye-i pâdişâhânemden ‘inâyet ve ihsânım olmak ve bundan ma‘âdâ Moravî olub hâlen bulundukları mahallerde kal‘a neferâtı olmuş veyâhûd âher vechile dirliğe mutasarrıf olmuşları dahi var ise cezîre-i merkûmeye vardıklarında istihkaklarına göre kendülere verilmesi münâsib şey zuhûr eder ise verilmek üzere el-yevm memâlik-i mahrûsemde bulunan Moralıların cümlesi ferd-i vâhid girü kalmayub cezîre-i mezbûreye iskân etdirilmesi içün taraf taraf evâmîr-i ‘âlîşânım ısdâr ve mahsûs mübâşirler ta‘yîn ve irsâl olunmağın imdi ol makûle etrâfdan gelüb iskân olunacak Moralılar geldiklerinde vakt-i istîlâdan şimdiye değin hayâtında bulunub bi’z-zât hâlen bi’z-zât mevcûd ve emlâk ve arâzî iddi‘â ve müdde‘âların bi-hasebi’ş-şer‘ü’ş-şerîf tebeyyün-i ikâmeti ile isbâta kâdir olub şer‘an sâhibi olduğu zâhir olanların kadîmden mutasarrıf oldukları emlâk ve arâzîlerin kendülere zabt ve tasarruf etdirdüb ammâ bu bahâne ile etbâ‘ ve ta‘allukâtınıza bir nesne celb etdirmekden begâyet ihtiyât ve mü‘eddî olub kat‘an ‘ulûfe ve medhali olmadığı ba‘zı emlâk ve arâzîyi istishâb etmek dâ‘iyyesiyle tezvîrâta tasaddî idenleri temyîzde ziyâde dikkat ve taharrî idüb kizbden müberrâ olduğuna her birinize ‘ilm-i yakîn hâsıl olduktan sonra müceb-i şer‘îsi ile ‘amel ve himâyeden tevakkî ve cezîre-i mezbûrede emlâki olmayub temekkün murâd iden Moralıları dahi aslında Moravî olmayan kimesnelere kıyâs eylemeyüb tâlib oldukları emlâk ve arâzînin taraf-ı mîrîden hîn-i fîrûhtda kendülere vech-i münâsibi ile müsâ‘ade ve îvâ ve iskân ve bu emr-i ‘azîmde kemâl-i basîret ve intibâh ile hareket ve temşiyet-i umûr ve nizâmlarına dikkat-i tâm etmeniz bâbında fermân-ı ‘âlîşânım sâdır olmuşdur deyu dîvân-ı hümayûn tarafından Mora ser-‘askeri Mustafa Paşa’ya ve defterdârı Abdullah *dâme mecduhuya* hitâben emr-i şerîf verildiğine kâ‘im virilüb başmuhâsebeye kayd ve iktizâ etdikce derkenâr oluna deyu fermân olmağın mücebince kayd oluna. Fî evâ’il-i L sene 1127.

Ek 6-Venedik döneminde Francesco Grimani tarafından yapılan sayımda Mora'nın nüfusu (Biblioteca Museo Correr, Mss. Morosini-Grimani b.543 IV).

RISTRETTO DI TUTTE LE FAMIGLIE & ANIME ESISTENTI NEL REGNO DI MOREA. LA DESCRIZIONE DELLE QUALI FATTA FORMARE DALL'ILL. & ECC. SIC. FRANCESCO GRIMANI PROV. GEN. DEL ARMI. Giusto Se Note tramesse Dalli Cap. Delle Comide co' Rinov. del Metropoli Grece. Non comprese le Milizie, e Geni d'Amato. L'Agguce di tutti a Prov. & Prov. Nelli 4. Ibride S. Tramettono al S. Sando

PROVINCIE	FAMIGLIE IN TUTTI	MASCHI D'ANNI	FEMINE D'ANNI	CHE SONO IN PROVINCIA	IN TUTTE ANIME	COMPLESSO RELIGIOSI CLANSTALI
		J 16 sin 30 40 50 60	J 16 sin 30 40 50 60	MASCHI FEMINE		
N°1 ROMANIA — N° S. N° 2, 3, 266, 29, N° 9342	N° 788, 445, 328, 2486, 2272, 1731, N° 668, 4112, 2064, 1833, 1919, N° 21502	N° 17156	N° 37458			N° 470
N°2 MESSENA — N° 0, N° 3, 3, 567, 23, N° 11644	N° 10603, 5358, 3955, 2800, 4434, 1707, 1707, 5366, 3509, 1213, 2688, N° 26007	N° 22771	N° 49778			N° 208
N°3 LACONIA — N° 7, N° 4, 3, 271, 53, N° 11708	N° 9205, 1874, 568, 284, 137, 1813, N° 2063, 4124, 561, 2189, 2922, N° 24378	N° 21429	N° 45784			N° 229
N°4 ACCAIA — N° 4, N° 1, 2, 419, 38, N° 10672	N° 9270, 4412, 2958, 2638, 1782, 1878, N° 806, 4728, 5444, 2205, 2384, N° 23204	N° 20620	N° 43824			N° 620
S. N° 4 N° 25, N° 10, 11, 15123, 132, N° 43566	N° 37779, 1859, 14907, 10529, 5578, 6229, N° 32207, 1863, 13618, 8661, 9833, N° 93888	N° 82956				N° 1527

MASCHI

L'Anni —
16 sin 16 — N° 32207
30 sin 30 — N° 18637
40 sin 40 — N° 13618
50 sin 50 — N° 8661
vecchi — N° 9833, N° 82956

FEMINE

L'Anni —
16 sin 16 — N° 32207
30 sin 30 — N° 18637
40 sin 40 — N° 13618
50 sin 50 — N° 8661
vecchi — N° 9833, N° 82956

IN TUTTO IL REGNO VI SONO -

IN TUTTO ANIME N° 176844 In Famie N° 43566

SARANNO TUTTO IL REGNO DI MOREA FAMIE N° 435662, 4mm, N° 176844 -

Ek 7-Francesco Morosini'nin Venedik'te *Palazzo Ducale*'de bulunan heykeli. (Fotoğraf: Abdullah Zararsız arşivi.)

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Abdullah ZARARSIZ
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Keçiören İncirli Lisesi/Ankara
Lisans Diploması	Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, 2007-2012
Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 2013-2015
Tez Konusu	16/4 Numaralı Düvel-i Ecnebiye Defteri “Venedik Ahidname Defteri” (Transkripsiyon-Değerlendirme)
Doktora Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 2015-2022
Tez Konusu	XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Mora Yarımadası
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
BİLİMSEL FAALİYETLER	
Makaleler 1. Zararsız A., “Osmanlı Kroniklerinde Sokollu Mehmed Paşa ve Sokoloviç Ailesi” <i>Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi</i> , cilt 11, 2021, s.321-354.	
Kitap & Kitap Bölümleri 1. Zararsız A. (haz.), <i>Süleyman Penah Efendi-Mora İhtilali (1770)</i> , Akçağ Yayınları, Ankara, 2017. 2. Zararsız A. “1712 Tarihli Osmanlı-Ceneviz Ahidnamesi ve Değerlendirilmesi”, <i>Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı</i> , ed. H.Oruç-M.Ceyhan, Akçağ Yayınları, Ankara, 2016, s.497-517. 3. Zararsız A. ““Demleri Heder Olsun’: Antalya’da Suhte ve Celali Olayları”, <i>Antalya Kitabı 2 (Antalya’da Türk-İslam Medeniyetinin İzleri)</i> , ed. B.Koçakoğlu-B.Karşı-D.Çakılcı, Palet Yayınları, Konya, 2019, s.59-71.	
Hakemli Kongre / Sempozyum Bildiri Kitaplarında Yer Alan Yayınlar 1. Zararsız A., “İtalya ile İlgili Düvel-i Ecnebiye Defterleri: Şekil ve Muhteva Analizi”, II. Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi, Ankara, Türkiye, 20 - 24 Kasım 2017, cilt.1, ss.93-105.	

2. Zararsız A., “Demleri Heder Olsun”: Antalya’da Suhte ve Celali Olayları”, 2. Uluslararası Antalya Kongresi, Antalya, Türkiye, 1 - 03 Mart 2019.
3. Zararsız A., “1770 Mora İsyanının Gelişimi ve Sonuçları”, XVIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, Türkiye, 1 - 05 Ekim 2018.
4. Oruç H.-Zararsız A., “H. 983 Tarihli Tahrir Defterlerine Göre Bozok Sancağı” I. Uluslararası Bozok Sempozyumu, Yozgat, Türkiye, 5 - 07 Mayıs 2016, cilt.1, ss.237-252.
5. Zararsız A., “Düvel-i Ecnebiye Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılda Mağrib Korsanlarının Venedik'e Karşı Faaliyetleri”, Uluslararası Fethinin 500. Yılında Cezayir, Barbaros Hayrettin Paşa ve Osmanlı Denizciliği Sempozyumu, Manisa, Türkiye, 1 - 03 Aralık 2016.
6. Zararsız A., “Düvel-i Ecnebiye Defterlerinde Yer Alan Ahidnameler Işığında XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-Avusturya İlişkileri”, Osmanlı-Macaristan-Habsburg İlişkileri ve Kanuni Sultan Süleyman Sempozyumu, Budapeşte, Macaristan, 23 - 27 Kasım 2016.
7. Zararsız A., “Osmanlı Kroniklerinde Sokollu Mehmed Paşa ve Ailesi”, International Conference Mehmed Pasa Sokolovic (Sokollu Mehmed Pasha) and The Sokolovic Family Throughout History, Saraybosna, Bosna-Hersek, 13 - 15 Ekim 2016.

İŞ DENEYİMİ

Stajlar	-
Projeler	Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi-Doktora Tezi Proje No: SDK-2018-3639
Çalıştığı Kurumlar	Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Araştırma Görevlisi, 2013-Devam Ediyor